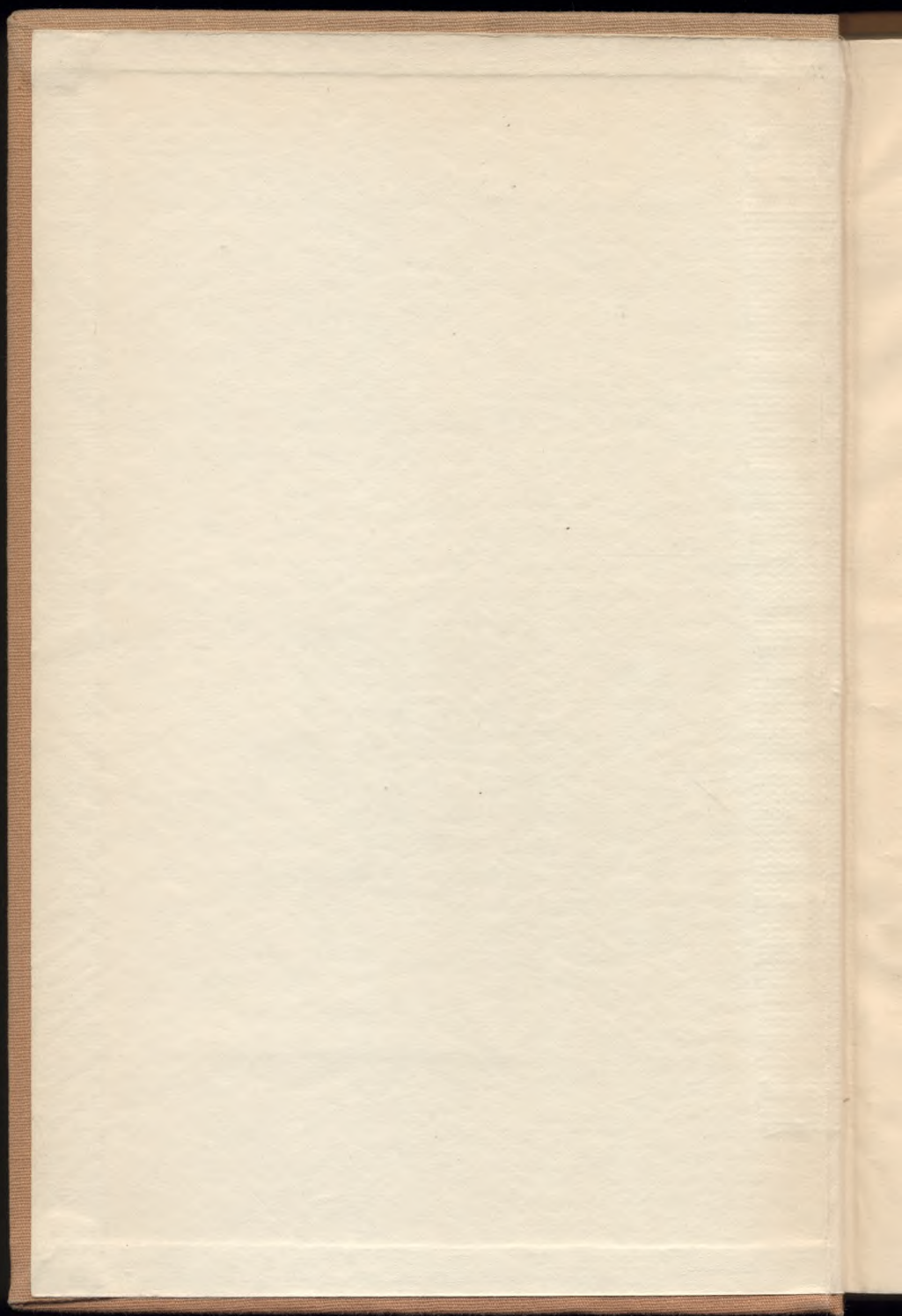

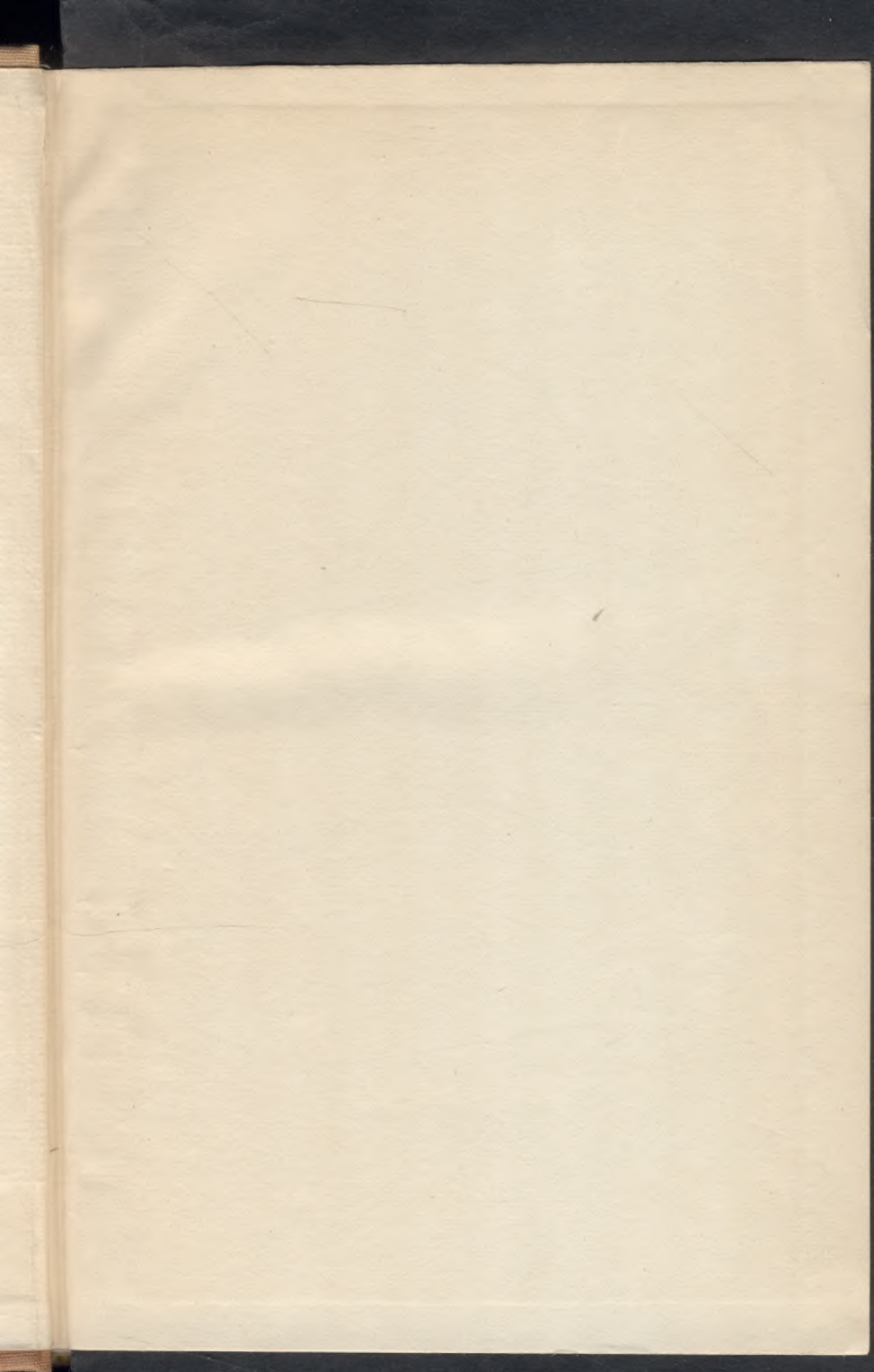
NAGY LAJOS

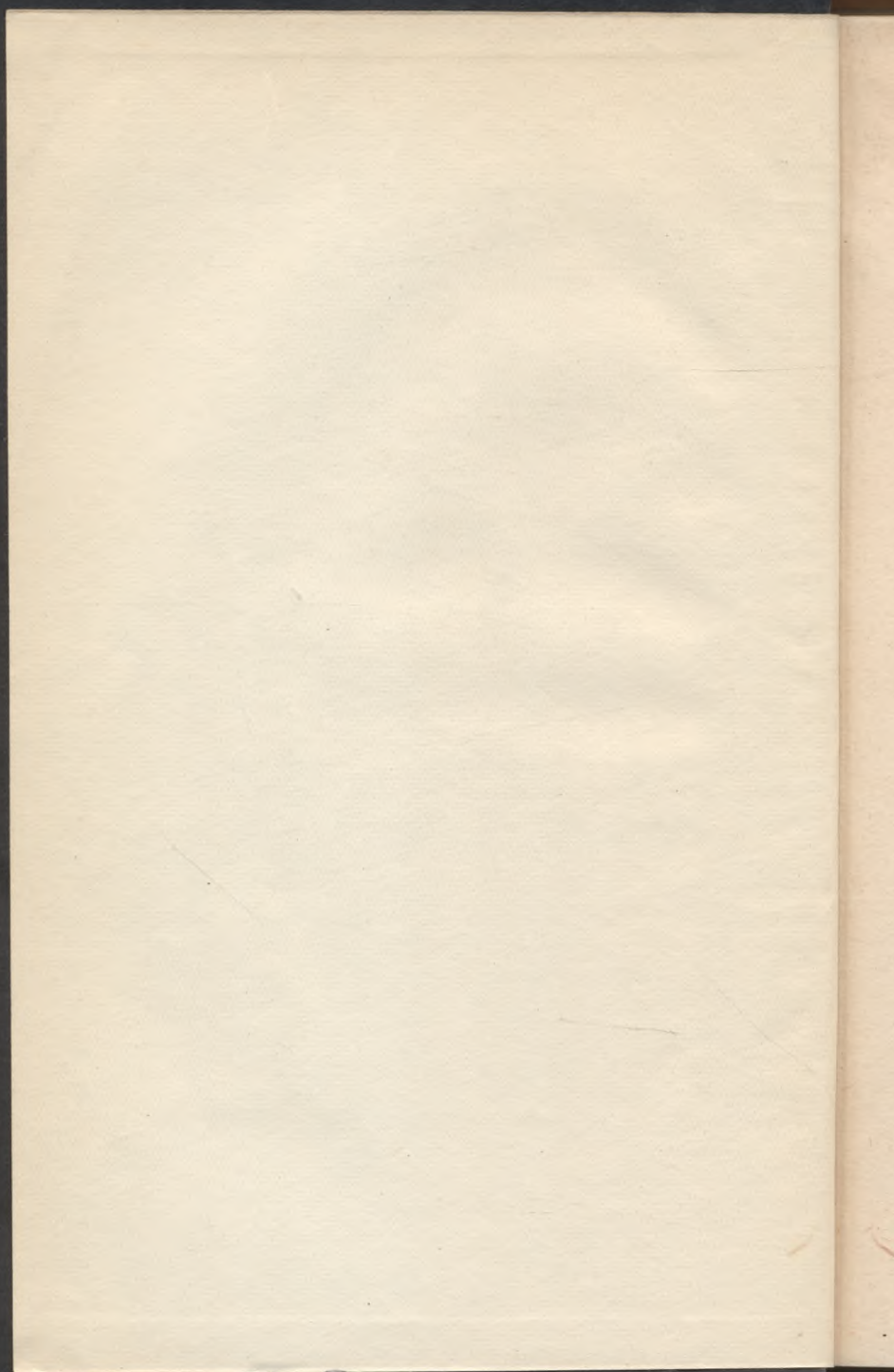
.....MB.....
26.730 OSZK

A menekülő ember

NAGY LAJOS
MŰVEI

NAGY LAJOS

A menekülő ember

1914–1934

Szépirodalmi Könyvkiadó

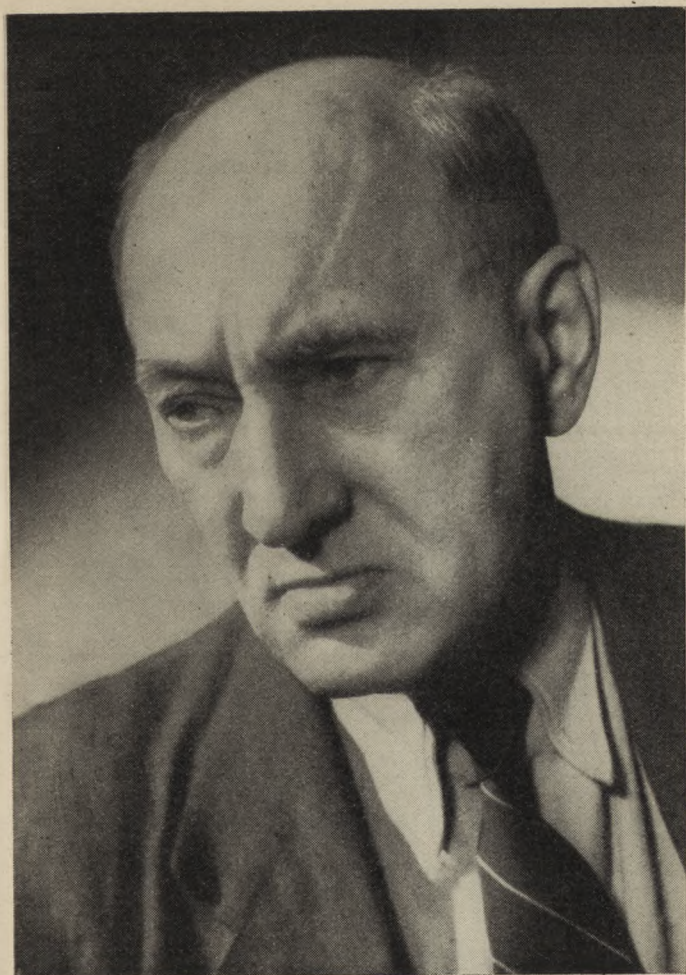
© Nagy Lajos 1956

MB 26730

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR	
Nővadásznapló	
1956. évi A	3574 SZ

ELŐSZÓ

EBBEN A KÖNYVBEN önéletrajzomat folytatom, melynek első kötete 1949-ben jelent meg, *A lázadó ember* címmel.

Már az első kötet megkezdésekor az volt az elhatározásom, hogy csak gyermekkoromat és ifjúságomat írom meg, szóval életemet születésemtől kezdve az első világháború kitöréséig.

A folytatására, erre *A menekülő emberre*, csak évek múltán és nehezen szántam rá magam.

Mert hát nehéz önéletrajzot írni a közelmúltról.

Hogy érthetővé tegyem ezt a felfogásomat, a nehézségek közül egyre-kettőre mindjárt rámutatok.

Az egyik ez: sokan élnek még azok közül, akikkel kisebb-nagyobb élményeimben érintkeztem, és legalább is kérdéses, bárki óhajtja-e, hogy cselekedeteit, nézetnyilvánításait más ember könyvben örökítse meg. *A lázadó emberben* gátlástalan voltam, ebben a folytatásban azonban már tartózkodónak kellett lennem. Kímélnem kellett másokat. A dicséretet örömmel adtam meg annak, akinek az jár, de az előkel szemben illetéktelen bíráló vagy közvádó nem akartam lenni. Az ilyen szerep nem volna nekem való, de meg óvatosságom abból a felismerésből is fa-

kadt, hogy az emlékezés nem szentírás és velem is megtörténhetik, hogy valamire nem pontosan emlékszem.

A másik nehézségről szólva, mindjárt megmaradok az emberek emlékezeti zavarainál. Ezzel kapcsolatban csak azt mondom: nem akartam lehetőséget adni arra, hogy bárki is valamely tényközlésemet cáfolja, állítván, hogy nem így volt, hanem másképpen, úgy, ahogy ő tudja, vagy akarja tudni.

Azután az a kor, melyben 1914-től fogva éltem, viharos és harcos kor volt. Én meg nem voltam cselekvő harcos — hogy miért nem, ennek könyvemből kell kiderülnie — minden közösségi tevékenységem az írásra szorítkozott. Márpedig a kor a mi számunkra, hősokeket termelt, akik nagy tetteket vittek végbe, tündököltek akaraterejükkel és törhetetlen bátorságukkal. Fölmerülhet tehát az a kérdés, hogy ugyan mit akar önéletrajzával az olyan neurótikusan passzív csak-íróemberfia, akitől más nem telett a harcos korban, mint hogy írt. Erre a kérdésre is könyvemnek kell megadnia a választ. Így külön, mintegy kiszakítva az egész anyagból, csak olyan parányi tettelekre hivatkozhatnék, mint például ez: közös riporttémánk akadt egy újságíróval; ő előzékenyen ajánlotta nekem, mint állástalannak és pénztelennek a témát; azt azonban, hogy megjelenhessen, csak hamisítással lehetett megírni; én azt mondtam, hogy egy millió pengőért sem írom meg a riportot, írd meg te, azután majd adhatsz nekem kölcsön két pengőt.

Ez A menekülő ember elsősorban önéletrajz, de korrajz is, irodalomtörténet is. Mint önéletrajz, kissé tartózkodó, mert hát az ember magánügyei

harcos korban nemigen valók a nyilvánosságra. Ez a nézet annyira erőt vett rajtam, hogy még a házasságomról sem számoltam be és most is annyit kívánok csak mondani, hogy feleségem Szegedi Boris néven író és házasságunk megkötésétől kezdve nemcsak minden dolgomban, hanem írói munkásságomban is segítő társam volt. A falu álarcá című társadalomlélektani könyvem például közös munkánk, mert a könyv anyagának összegyűjtésére csak ő volt képes, egyéb munkámmal összefüggő érdemeiről most nem is szólva. Mint korrajz csak részleges *A menekülő ember*, mert a könyv tárgya mégis az önéletrajz; mint irodalomtörténet, inkább csak egy korszak irodalmának társadalmi meghatározó körülményeit ismerteti. Mégis az a reményem, hogy bármely minőségében akad benne érdekesség úgy, hogy olvasmányoknak nem haszontalan, hanem hasznos is.

Önéletrajzom egész anyagát négy kötetre terveztem, ebben a második kötetben 1933-ig, azaz ötven éves koromig jutottam el.

Visszatérek még az emlékezés nehézségeire. Any-nyi név, dátum, könyvcím van ebben a kötetben, hogy lehetetlennek látszott mindegyiket hiteles nyomtatványokból ellenőrizni. Azért megkértem Agárdi Ferenc barátomat, akit, egyelőre szűkebb körben, mindentudónak nevezünk, hogy olvassa el kéziratomat. Talált is benne kiigazítani valókat, bár nem sokat. Hogy miféleket, azt mindjárt szemléltetem is. Azt írtam például a *Kelemenék* című hírhedt regény írójáról, Pásztor Árpádról, hogy Leninről szóló verse a magyar köztársaság kezdetekor jelent meg. Ez az adat téves volt. Pásztor Árpád a verset 1917

decemberében írta, Leninnek a Mindenkihez szóló proklamációja után. Vagy például az oszlopszentekről való ábrázolásomban Kairót írtam, holott amikor Egyiptomban oszlopszentek éltek, még nem volt meg az arab elnevezésű Kairó, így azután elképzelésem színhelyéül Alexandriát választottam... Itt mondok köszönetet Agárdi Ferencnek, szíves segítségéért.

Életrajzomnak ebben a folytatásában nem sorolhattam fel nagy tetteket, még kalandos élményeket sem igen, de megmutattam, hogy írói munkásságomban kezdettől fogva következetes voltam és híven szolgáltam a nagy ügyet.

FOLYIK A HÁBORÚ

AZ OSZTRAK—MAGYAR monarchia 1914 július 28-án üzent hadat Szerbiának. A hadüzenetből néhány nap alatt óriási méretű háború lett, melybe sok ország keveredett bele s éppen azért később világháborúnak nevezték el.

A háborúról egészen hiányos fogalmaim voltak. Mindabból, amit a mai ember a háborúról tud, talán egy századrészt sejtettem. A régi háborúkról, melyekről azt olvastam, hogy *Karthágót a földdel egyenlővé tette*, vagy hogy *Bagdad lakosait kardélre hányatta*, ezekről a haditettekről azt hittem, hogy olyan emberek követték el, amilyenek ma már nincsenek.

Ha a háborúról mint lehetséges valamiről hallottam s képzelődésem megindult, olyankor a legújabbkori háborúkra gondoltam, mivel közvetlenül a legújabb világot érzékelttem, és embertársaimról azt hittem, hogy nagyjából valamennyien egyformák vagyunk. Azt hittem, egészen meghatározza az emberek világát az a jelenség, hogy falun még idegenek is köszönnek egymásnak, szinte áhítatosan mondván: Adjon Isten jónapot.

Solferino, Sedan, Königgrätz járt eszemben és ezekről sem lévén alaposan tájékozódva, azt gondol-

tam, hogy a háború nem több, mint két-három szinte lovagias ütközet, s azok megvívásával véget is ér. Hogy aki nem katona éppen, azt a háború nem is érinti. Ütközet megvívása — erről meg a párbaj jutott eszembe. Régen a párbajban megölte egyik fél a másikat, az én fiatalságom idejében már bandázst alkalmaztak a vívók, szóval védőkötéléket testük kényesebb helyeire, párbajvezető vigyázott rájuk, orvos állt rendelkezésükre és az első öt centiméteres karcolás után abbahagyták a küzdelmet. Vagy ferdefúrásu pisztolyokkal lőttek egymásra, esetleg úgy, hogy golyót nem is tettek beléjük.

Így azután, mintegy óriási tudatlansággal felszerelve, csaknem nyugodtan sétáltam a háború kitörése után is, éltem eddigi életemet s az első egy-két nap lelki zavara után ügyet sem vettem a háborúra. Olyan ügyért folyik, véltem, amelyhez nekem semmi közöm. És furcsa gőg öntött el, látván az emberek érdeklődését az események iránt s hallván megértő észrevételeiket, melyekből a hősködés vágya is ki-kicsillant.

Kerestem a békés embereket, még jobban, mint azelőtt. Minden este elmentem Karinthyékhoz, Röck Szilárd utcai lakásukra. Ott találkoztam Tóth Árpáddal, a költővel, s rövid beszélgetés után négyesben — Karinthy, Karinthyne (Judik Etel), Tóth Árpád és én — elkezdtünk kártyázni. A kirakós lórumot játszottuk, kis pénzben, egy-egy alkalommal legföljebb negyven fillért lehetett nyerni, illetve veszíteni. Éjfélig kártyáztunk, akkor Tóth Árpáddal sietve felke-rekedtünk, hogy húsz helyett csak tíz fillér kapupénzt kelljen fizetnünk.

A kártyázás szórakoztató időtöltés és kitűnő nyug-

tató, amikor hasznosan nem gyümölcsöztetheti idejét az ember s egy kis csillapodásra szüksége van. A lélek mélye háborog — hiszen a háborútól is féltünk, jobban, mint amennyire tudtunk arról —, az embert a tudatba fel nem törő aggodalmak gyötrik s ha olyankor kártyázik, figyelmét kellemesen köti le a lapjárás, a játszmák érdekessége és eredménye. Mi kártyáztunk és jóformán nem is beszélgettünk, legfeljebb egy-egy váratlan fordulatnál hecceltük egymást. A háború a játék megkezdése előtt sem volt témánk, hiszen talán azért is ültünk össze és játszottunk, hogy a háborúról ne is tudjunk. Pedig Karinthyt veszedelem fenyegette. Nem volt olyan biztonságban, mint én, akit régen kiszuperáltak, és mint Tóth Árpád, aki tuberkulózisban szenvedett. Karinthynek cselekvőleg kellett magát védenie, de ő meg azért hallgatott, mert haditetteit nem óhajtotta még velünk sem közölni. Mégsem maradhattak azok titokban. Neki mindjárt az első mozgósítási plakát után be kellett volna vonulnia katonának, hogy minden humoros kedvét elnyomva dühösen lövöldözzön a szerbekre, majd villogó szemmel rohanja meg valamelyik Petárt vagy Szvetozárt, akit nem is ismert, akivel soha még csak Adyról sem vitatkozott.

A zöld plakát megjelenése után első cselekedete az volt, hogy megoperáltatta magát, kivetette egészséges vakbelét. Hütlí Hümér professzor végezte el rajta készséggel ezt a műtétet. Az eredmény persze mindössze hat hét szabadság lett. Hatnapi fekvés után szabadságát otthon töltötte és folytattuk a lórumozást. Ha hat hét alatt nem lesz vége a háborúnak, akkor majd valami újat kell kitalálnia — ez volt a helyzet. Egyik lapnak sem volt belső munkatársa, s a felmen-

tésekről szóló rendelkezések rá még nem terjedtek ki.

Szabadsága alatt egy délután együtt utaztunk a villamoson, a József körúton. A pótkocsi hátsó peronján álltunk s a Rákóczi téren felszállt a villamosra, ugyanarra a peronra Pekár Gyula. Karinthy és Pekár üdvözölték egymást. Pekár nyújtott kezét — ez volt a társadalmi rangsor — és nyomban így szólt Karinthyhoz:

— Hogyan? Ön még itt?

A híres erős ember tehát, a gyenge író és a gazdag volt Tüköryné férje, makkegészséges és csak negyvenhét éves férfi csodálkozott azon, hogy Karinthy még nincs a harctéren. De úgy, hogy ez a csodálkozás megbotránkozásnak is beillett. Én is csodálkoztam, de Pekáron. Karinthy feleletével nem voltam megelégedve, mert mentegetődzött:

— Sajnos, éppen most betegedtem meg, meg is operáltak.

FOLYT ESTÉNKÉNT a lórumozás, elszántan, látszólag vidáman. Csak Karinthy né arc borult el, amikor a férjére tekintett. Féltette a gyilkoló kedvű emberek millióitól és magát is féltette, mert hát mi lesz az asszonnyal, akinek elesik a férje. Tóth Árpád akkor komorult el, ha vesztett. Egyszer, amikor elmentünk Karinthyéktól és a Rökk Szilárd utcán baktattunk a Nemzeti Színház felé, búsan megszólalt:

— Ezt a kártyázást is abbahagyom. Tegnap huszonnyolc fillért vesztettem, ma negyvenkettőt, nem bírom én ezt.

Ezen a bánaton majdnem elnevettem magam. Ezen

a gyámoltalanságon. Hogy egy elismert költőnek, aki a versíráson kívül még sok egyebet tud, fordítani, tanítani, vicclapoknak írni, még az a néhány fil-lér is gondot okozhat. Nevettem volna, ha más gondolatok el nem fojtották volna nevető kedvemet. De éppen a háború, a katona harctéri élete jutott eszembe. Arról, hogy fáztam. Hideg őszi idő volt, esett az eső, az utcán apró tócsák csillogtak és a rájuk hulló eső-cseppektől libabőröztek. Fújt a szél. Mind a ketten felhajtottuk felöltőnk gallérját. Ilyen gondolatsor vonult át elmémen: mi didergünk itt a városban, a valamennyire mégis védő nagy házak tövében; egy kellemesen fűtött lakásból jöttünk ki, talán csak húsz perc még és már a kávéházban ülünk, más emberek meg a szabad földeken fetrengenek a vízben, sárban, leskelődnek és lövöldöznek egymásra és nem tudják, hogy miért. Pedig a felettük szálló fekete felhőkből ki-kicsillan a hold sarlója, fehér fényével szinte boldogságot ígérőn.

Tóth Árpáddal úgy szoktuk csinálni, hogy amikor Karinthyéktől elmentünk, mindig betértünk az Ab-báziába és ott sakkoztunk. Kártya, sakk — nem le-hettünk lelkileg valami nagyon rendben... Egy este egy fiatalember ült le a közelünkben és kibicelt. Ha-marosan beleszólt a játékunkba. Kissé ingerült let-tem és rászóltam:

— Nem vagyok kíváncsi az észrevételeire.

Később megint:

— Ne zavarjon bennünket!

A fiatalemberben fellobbant a harciasság:

— Én önt úgy is megverem, ha nem nézek a táb-lára.

Most már nyugodtan válaszoltam:

— Az lehetséges. Majd mindjárt megpróbáljuk.

Abbahagytam Tóth Árpáddal a játékot és megkezdődött a mérkőzés a fiatalemberrel. Háttal ült a táblának, diktálta a lépéseit. Tóth Árpád rakosgatta a figuráit és bemondta az én lépéseimet. És a játszmát elvesztettem. A vesztes persze meg sem kottyant nekem, mert — amint erről már írtam — a sakkbeli fölényt semmire sem becsültem. Azt vettem azonban észre, hogy az ilyen vakjátszmában a táblát néző fél sem fejtheti ki teljes játékerejét, mert zavarja a diktálás és az egész helyzet szokatlansága, nem mélyülhet el a gondolkodásban. Azt ajánlottam tehát szerényen, hogy kezdjünk új játszmába, de rendesbe, úgy, hogy mindketten nézzük a táblát; kíváncsi vagyok, mennyire tudok ellenállni a túlerőnek. A játszmát most én nyertem meg. Ellenfelem magyarázkodott, hogy túlságos könnyedén játszott velem, és már ahogyan szokták. Beszélgettünk azután s beszélgetésünk során kiderült, hogy a fiatalember rendszeresen foglalkozik a sakkkal. Berlinben tanult egy évig Teichman-nál és sakkmesternek készül. (Mester is lett és elég szép eredményekkel szerepelt a nemzetközi versenyeken.)

A győzelmet gyerekes örömmel raktároztam el a kellemes élményeim közé. Győztem, mert figyelemmel és a győzelem akarásával játszottam. Telett ennyi tőlem, hiszen csak sakkoztunk. De felmerült a kérdés Tóth Árpáddal való beszélgetéseink közben, hogy harciasságom nem terjedhet-e túl sakkozásra, kártyán, maró élcelődésen. Tóth Árpád csupán önmagáról nyilatkozott lemondóan, az én passzivitásomban kételkedett. Pedig harciasságom annyira elszüllyedt a mélybe, abban a háborúban, amelynek

semmiféle céljával nem azonosítottam magam, hogy már egyáltalán nem hittem benne.

AMIKOR NEM sakkoztunk Tóth Árpáddal, akkor a kávéház egy bekerített, páholyszerű részében üldögéltünk. Legtöbbször többen verődtünk itt össze, hajnalig elbeszélgettünk, de nem emlékezem rá, hogy a háborúról szó esett volna köztünk. Egy barátomnak, aki néhány évi hivatalnokoskodás után orvostanhallgatónak készült, de reáliskolát végzett és így latin nyelvű érettségít kellett tennie, kávéházi páholyunkban adtam éjszakánként leckéket. Ezzel a tanítással felújítottam latin tudásomat, amit a gimnáziumban szereztem s amely az évek folyamán eléggé elhalványult. Akkor tűnt fel nekem, hogy az első szavak közt, amiket a diák megtanul, már ezek fordulnak elő sűrűn: bellum = háború; miles = katonna; pugna = csata; arma = fegyver; exercitus = hadsereg; vincit = győz. Fizetésért végeztem a munkát, és ez is mutatja, mennyiféle keresettel kellett ügyeskednem, hogy magamat fenntartsam.

Írni a háború kitörése óta nem tudtam. Anyagi helyzetem azonban nem romlott, sőt, mint a magamféle szabad íróké akkor általában, javult. A társadalom, hogy úgy mondjam, kegyesen igyekezett az írókról gondoskodni. Szerkesztők és kiadók, de meg a felettük álló más potentátok is előre tudták, hogy a napilapokat megtöltik majd a haditudósítások, később meg is szűkülnek s így novellákra és versekre nem marad bennük hely, a folyóiratok is alája eshetnek a terjedelmi korlátozásnak, kárpótolni akartak hát bennünket.

Mások viszont, a tőkések, a nyomtatványok számára is jó üzletnek sejtették a háborút. A nemrég megindult, a Légrády Testvérek kiadásában megjelenő új folyóiratnak, Az *Érdekes Újságnak* is eredeti szándékától egy kis eltéréssel, a háború propagálása vált céljává, leginkább idilli képekkel. A képeken a katonák minden helyzetben, minden körülmények közt vidáman mosolyogtak. Amikor elindult velük a vonat, a vagonok ablakain hajoltak ki, a karjukkal integettek és mosolyogtak; családtagjaik a zsebkendőiket lobogtatták utánuk és szintén mosolyogtak. Másik képen a katonák körülülték a tábori konyhát, jóízűen ettek és mosolyogtak. Mosolyogva sütötték el az ágyút. Meredek sziklákon kúsztak fölfelé és mégsem fojtották el szakadatlan mosolyukat.

A képekhez hosszabb szórakozásra kellett az olvasmány is. Így tehát a folyóirat szerkesztője, Kabos Ede, tömegével vásárolta a máshol már megjelent novellákat és verseket másodközlésre. Tőlem is vett tíz novellát, húsz koronáért darabját — van pénz bőven, ha folyik a háború — s egyszerre kaptam kétszáz koronát.

Intézkedtek arról is, hogy rendszeresen kapjunk kisebb pénzeket. A szerkesztők osztották az úgynevezett Augusztá-utalványokat, melyek egyenként tizenöt koronáról szóltak. A főváros is folyósított segélyeket és Csergő Hugó úrtól havonként fel lehetett venni húsz, harminc, ötven koronát. Én havonként négy Augusztá-utalványt szereztem, a fővárostól ötven koronát kaptam és így havi száztíz korona fix jövedelemem lett, csupán azért, mert háború volt. Ezért a segélyezésért semmi más viszontszolgálattal nem tartoztam, mint hogy időnként azt kellett volna gondol-

nom: Éljen a háború! Gondolataimat azonban senki sem ellenőrizte. Szóval mindez a bőkezűség mintha azért is lett volna, hogy megszerettségünk, írókkal a háborút, hiszen ez az emberiség természetes állapota, amint azt a német imperializmus nagy Hindenburgja nemsokára ki is jelentette. És csakugyan, visszatekintve elmúlt évezredekre, mintha igaz is lett volna, hogy: a háború az igazi színjáték, a békeidők csak afféle felvonásközök, melyekben az emberek, mint a függöny mögötti színpadon, buzgón készülnek a következő, tizedik, tízezredik felvonásra... Apró érdekességek minden tevékenységben előfordulnak, így a segélyutalásoknál is. Egy Szittya Emil nevű nagyhajú kis gnóm száz koronát kapott havonként Csergő úrtól, nyilván, mert nem is volt író, hanem afféle rejtelmes világcsavargó, sőt talán rosszabb.

A NYUGAT SEM maradhatott mentes a háborús szolgálattól. Egyszer csak cikksorozatot kezdett, mely számról számra ismertette a hadihelyzetet. És mi más lehetett a hadihelyzet, mint szakadatlanul kedvező? Hiszen a hadijelentések a vereségekről is úgy szóltak, hogy: *Csapatainkat kedvezőbb terepre vontuk vissza.* Ignotus is a háborús politika szolgálatába állott. Egyes írók a magyar katonát dicsőítették — a magyar a világ legjobb katonája — és háborús tárgyú novellák kezdtek a lapban megjelenni. Buzdító versek azonban nem. Szomory Dezső a *Harry Russel Dorsant* írta folytatásokban, melybe persze én be sem néztem, de amelyről olyan barátaim, akikben én megbíztam, azt mondták, hogy cinikus művészkedés a háború komoly jelenségeivel. Ha jól emlék-

szem, a kiváló Ambrus Zoltán is elkövetett néhány kisebbfokú háborús vétket. Persze voltak, akiket a hadirodalomba semmiképpen sem lehetett belevonni, például Ady, Babits, Karinthy, mindvégig harcos ellenfele maradt a nemzetek közti zsákmányoló háborúnak, híven költői nagyságához. Karinthynek *Gyilkosok* című kötete a háború alatt jelent meg. Én néhány háborús hónap után úgy próbáltam szellemi bénultságomból kiemelkedni, hogy a *Borsszem Jan-kóba* kezdtem karcolatokat írni, melyekben a háborút, annak vezetőit s a háborús kispolgárt csúfoltam.

A segélyekből folyó jövedelemem változatlan maradt, valamit már kerestem is és így olyan sokra vittem, hogy régi nagy célomat megvalósíthattam: albérleti szobát vettem ki az Eötvös utcában, igényeimnek megfelelően, utcait és különbejáratút. Szobám ragyogott a tisztaságtól, kellemes volt benne tartózkodnom, korábban jártam tehát haza és korábban keltem. A pénz már-már nyugodttá és szebbé tette életemet, de eget csapkodó lángok közt, a gyilkoló indulatokkal elborított Föld hátán. Eszembe jut most magányos férfiak reménykedése: Most majd mindenkinek lehet nője, mert a férfiak legtöbbjét elvitték a harcterekre. Láttam is, hogy különösen az öregedő urak sétáltak a Körúton és az Andrássy úton nagy meglepődéssel, sőt a meglepődésen túl büszkén és hősi pózzal, mint ha mondogatták volna: Ez a mi világunk! Elegánsabban öltözködtek, mint azelőtt, szinte fiatalodni kezdtek és a kávéházi asztalok mellett arról beszélgettek, hogy ők a végsőkéig kitartanak, tehát harcolnak a legutolsó katonáig, akár tíz esztendeig is. Hallgattam őket, olykor sanda tekintet esett rám: Hát ez mit keres még mindig itt? Hiszen fiatal és egészséges.

A harctereken hullottak a katonák, sok fogságba esett, pótlásukra lett szükség. Újabb és újabb korosztályokat hívott be a hadvezetőség és híre járt, hogy akik eddig még nem voltak katonák, azoknak új sorozásra kell menniök. Az a nagy civilbiztonságom, amely eddig kis ingadozásokkal mégis csak eltöltött, lassanként elernyedt. Új sorozás! Hiszen akkor zsákmányul ejthetnek engem is. Aggódtam és másokat is félelem szállt meg. Egy éjjel az Abbáziában Molnár Ferenc beszélgetett barátaival a veszedelmes lehetőségekről. Személyesen még nem ismertem őt, a szomszédos asztalnál hallottam szavait:

— De mit csinálsz majd, ha szuronyrohamra kell menned? Én magamról ezt el sem tudom képzelni.

A POLGÁRSÁG EGY RÉSZÉ még a háború áldásairól is beszélhetett. Kereskedelem és sokféle vállalkozás fellendült és nőtt a hadiipar. Megkótyagosodott emberek nyereségnek könyvelték el, hogy rohamosan fejlődött a sebészet tudománya. A rövidlátó kisemberre nyugtatólag hathatott, hogy rögzítették a lakbéreket. Olyan logikai tornákat lehetett végezni, mintha valaki a pokol javára írná, hogy ott nincs gond tüzelőre. Egy tragikomédia jut eszembe hírtelemben és mosolyognom kell rajta: a férfihiányra spekulálókat nagy csalódás érte. Egyre-másra érkeztek szabadságra a harcterekről a tisztek. Hadnagyok és főhadnagyok, akik civilben segédjegyzők, tanítók és főkönyvelők voltak, díszes egyenruhában feszengtek, járták a vendéglőket és mulatóhelyeket, tele voltak pénzzel, uzonnaidőben és a koraesti órákban kávéházak ablakaiban ültek, mialatt odakünn a jár-

dán magukat mutogatón sétáltak a nők, a testükkel való kereskedésnek nagy lett a konjunktúrája, az egész főváros egy óriás bordélyházzá vált s a harc-terektől messze, itthon valóságos farsang folyt. Akiket gyász ért, azok elvonulva, szinte titkon gyötrődtek fájdalmukban.

Észrevettem azt is, hogy a háborúnak áldozatul elsősorban a szegényparaszságot és a munkásokat vették oda, az úriosztályhoz tartozók nagyrésze mentesült a hadiszolgálat alól. Aki közülök mégis bevonult katonának, az is jobb beosztáshoz juthatott, ha akart: a trénbe került, vagy tüzér lett a nehéztüzérségnél, s az ilyen szolgálat kevésbé volt veszélyes, mint a gyalogosoké. Jankovich Bésán Endre, a volt tanítványom, valami hírhordó lett s távol a harctértől autón szaladgált egyik parancsnokságtól a másikhoz. Közismert alakokat láttam, akik már a háború első napjaiban felöltötték az egyenruhát, de hétről hétre, majd hónapról hónapra itt sétáltak a pesti aszfalton, mert ki hadbíró lett — és könyörtelenül ítélkezett a mulasztást elkövető vagy vétkes közkatonákon — ki meg a különféle hadihivatalokban teljesített szolgálatot. Még amikor a Japán kávéház törzsvendége voltam, akkor láttam a tiszti asztalnál egy századost, egy Krámer nevűt, aki gazdag bankárcsalád tagja volt s a kávéházba is, ahová szegényebb tisztársai gyalog jártak, saját gumikerekű fogatán érkezett. Most a harcterre persze, hogy nem ment el, hanem vöröskeresztes megbízott lett belőle... A hivatalok főbb tisztviselőit fölmentették, ugyanígy más kategóriák tagjait, még a gazdag parasztfiúkat is, mint az ország belső életében és a termelésben nélkülözhetetleneket. Én felmentésre nem számíthattam, mert nem volt állásom.

Az első újsága után mind kevésbé törődtek az emberek a háborúval. Mindenki, aki tudta, magát igyekezett menteni, a háború olyannak tűnt már fel, mint örök folyamat, melynek cselekvői a harctéri szolgálatra utaltak. Ezek pedig bizonyára irtóztak már a háborútól, vágyakoztak vissza a békés életbe, de helyükről nem mozdulhattak. A háború nyertesei mindjobban kibontakoztak, szinte láthatóvá váltak: a bakancsszállító, az élelmező, a barakk-kórház építő, a sorozó orvos, az ő megvesztegethetőségével; a cikkek és könyvek írói, akik a háborúra, később a végső kitartásra buzdítottak másokat — talán még az ellenséget is — az ilyen elmetermékek kiadói, a tőzsde spekulánsai; még a fegyvergyári munkások bére is emelkedett, hadd legyen a proletárok soraiban is olyan, aki fel-emelkedik az életbölcsességnek arra a fokára, amelyen elégedetlenkedés helyett így szól az ember: ja, háború mindig volt és mindig lesz.

Azért a polgári lakosság életét is kezdte sanyargatni a háború. Hogy milyen sorrendben, arra nem emlékszem pontosan, de egyszer csak romlott a kenyér, a búzaliszthez kukoricalisztet keverték, majd bevezették a kenyérjegyet; csökkentették a nyilvános helyek, vendéglők és kávéházak fűtését; a magánlakások fűtésére nehezebbé vált szénét és fát vásárolni; a kávéházakban a tea és kávé pocsékká silányult, zárórákat rendeltek el a hatóságok; az üzletek előtt sorban álltak a vásárolni akarók; a sorbaállás már hajnalban elkezdődött, egyesek kis székeket vittek magukkal, hogy ülhessenek; a sor vége felé álldogálók esetleg üres kézzel tértek haza. A nehézségek persze elsősorban a dolgozókat sújtották... Az utcákon őrjáratok vadásztak a „lógó” katonákra. Az emberek el-

kezdték egymást figyelni, és a várbeli Militárkommandóhoz naponként ezrével érkeztek a névtelen feljelentő levelek, melyeket leginkább nők írtak. *Bene Sándor erős, egészséges férfi és még mindig civilben jár itthon, lakik Tölgy utca 20-ban...* Fogyott a dohányynemű, illetve a harctérre szállították vagonszámra, a polgári lakosság meg alig tudott egy kis cigarettához jutni, a szabadságra érkezett tisztek kínlálgatták az ismerőseiket.

Engem több mint egy esztendeig nem fenyegetett közvetlen veszedelem, sőt — amint már elmondtam — valósággal a háború parányi haszonélvezőjévé tett a sors. Még 1915 őszén is arra támadt kedvem, hogy alaposan kiöltözködjek. Csináltattam magamnak egy új ruhát, még arra is emlékszem, hogy a Nemzeti Ruhaház nevű cégnél a Rákóczi úton. Vettem cipőt, fehéreneműt, nyakkendőt és úgy ültem az Abbáziában, mint egy... urat nem mondok, hanem mint egy gondtalan bohém. Az ablak a padlóig ért és látható volt az utcáról, hogy nadrágomat, a kitérdesedéstől védve, gondosan felhúztam, de úgy, mintha mutogatni akarnám a lábszáramat, a pirosnyilas zoknit és új sárga cipőmet. Egy sérültlábú katonatiszt sántikált el az ablak előtt, két botra támaszkodva. Amikor meglátott engem mint rikító és felháborító jelenséget, megállt, nézett rám s az egyik botjával hadonászva elkezdett káromkodni.

Az idő, a szellemi légkör mindinkább alkalmatlanná vált az írásra, már mint arra, hogy én írjak. Tőlem idegen léleknek éreztem azt az embert, aki még a lövészárokból is tudott irkálni, mint például Halász Gyula. Hadi írások voltak azok, holmi lövészárók-témákról, s én nagyon lenéztem őket, hiszen kedélyes

hangjukkal akaratlanul is dicsőítették a nacionalista háborút. Akkori barátaim közül csak Karinthy őrizte meg munkaképességét. És azt nemes célra használta. Még Tóth Árpád is nagy szüneteket tartott. Nagy Zoltán is kedvetlen volt. Bár őt nem sorozták be katonának, kisebb testi hibák miatt. Ő különben Debrecenben lakott, ott nyitott ügyvédi irodát. Anyagilag jó körülmények közt élt, havonta egyszer feljött Pestre, akkor érkezését megsürgönyözte és vendégül látott vacsorára az Abbáziában. Konokul magáztuk egymást, és mivel első levelében így szólított „Kedves Mester”, állandóan így leveleztünk egymással... Többi barátimtól elszakadtam, mert Pogány Kálmán (a gimnáziumbeli Pachl Kálmán) szakadatlanul a harctéren volt, Gergely Béla meg a maga módján folytatta a harcot a katonaság ellen: hol bevonult ezredéhez, hol kórházba került; Kaufmann Gábor ugyancsak harctéri szolgálatot teljesített.

Még a háború elején felállították a polgárőrséget. Később, úgy félév múlva, híre kelt, hogy aki polgárőr, az a háború végéig mentes marad más szolgálattól. Jelentkeztem hát polgárőrnek. Hetenként háromszor teljesítettem őrszolgálatot. Egyszer a Fővámhivatalban, másszor a Főpostán álltam őrt, szalaggal a karomon, puskával a vállamon és vigyáztam, nem tudom, mire. Azt sem tudom, puskám meg volt-e töltve, csak azt tudom, hogy úgysem lőttem volna vele senkire. Unalmas volt szörnyen az őrködés és fáztam a lég-huzatos folyosókon. Kétóránként váltogattuk egymást, de nekem a kétórai álldogálás is tűrhetetlenül nehezemre esett. Amikor azután megtudtam, hogy a polgárőrt is elviszik katonának, rögtön kiléptem a polgárőrségből. A kilépés nem ment simán, tehát egy barát-

tommal, aki a polgárőrség központjában vezető állást töltött be, kiszuperáltattam magam mint őrszolgálatra alkalmatlant. Egyszer csak megjelent a sorozási plakát, amely már rólam is intézkedett. 1915 novemberében, ha jól emlékszem, 15-én, sorozáson kellett megjelennem. Tizenötödikén sorozás, két-három hét múlva bevonulás, kiképzés — és már visznek is, ha sikerül nekik. A háború befejezéséről álmodni sem lehetett. Több mint fél esztendeje múlt, hogy májusban Mackensen tábornok áttörte Gorlicénél a megmerevedett orosz frontot, s ez volt az utolsó harctéri esemény, melynek döntő eredményében még reménykedtem. Persze nem a „győzelmet”, hanem a háború végét várva.

Hát elvihetnek katonának, esetleg, de hogyan telhetne ki tőlem a szolgálathoz, a harchoz szükséges aktivitás? Ha minden kötél szakad és nem szabadulhatok, tiszti iskolába kerülök, tiszt lesz belőlem. De hogyan tudnám én üvölni a vezényszót: Szakaszz, balra át! Hiszen ha nem meggyőződéssel üvölt az ember, elhal, mintegy magába roskad a hangja. Márpedig iszonyodom a káromkodástól is, mely *ezt a háborút* szolgálná. Kitűnő gyalogló voltam, de a lábam csak akkor lett volna friss, ha a menet iránya ez lett volna: *el az ördögtől!* Irtóztam a várakozástól, a ketősrendektől, a marsolástól, a földönfekvéstől, a hasoncsúszkálástól. Mindenhez lélek kell, és a lelkem csak akkor kaphatna erőre, ha méltó lenne az ügy. De így, a monarchia a szerbek ellen, a németek, az oroszok és franciák ellen, pénz a pénz ellen, így gyűlölet önt el, ha nekem vészes következmények terhével parancsolhatnak. A gyűlölet elakad, nem törhet ki valódi formájában, tehát rettegéssé alakul át. A lövöldözéshez, a rohamhoz bennem indulatokat semmiképpen fel

nem kelthetnek, még a szokásos rummal való lerészegítéssel sem.

De hát először a sorozás következik. Majd meglátom, mi történik ott. A kilátás gyérnek mutatkozott. Csak neuraszténia volt a betegségem, azt pedig a sorozáson nem veszik figyelembe, hiszen hirtelenében nem is tudnák megállapítani. Púpom nincs, a szívem normális, a gyomrom jól működik, mindkét vesém megvan, jól látok, minden porcikám ép. Hát ez nagy baj. Erős szorongással jelentem meg a sorozó bizottság előtt, mely a Royal Szálló egyik szárnyépületében működött. És megdöbbenve láttam, hogy ötven ember közt, akik levetkőzve velem együtt várakoztak a nagyteremben, én voltam a legerősebb. Szinte így rohadtam volna meg magamat: Látod, te balga, kellett neked tornászni, birkózni, súlyt emelni? ... Mivel az első katonáskodásom alkalmával sikerrel hivatkoztam a szívem ideges zavaraira, most sem tudtam okosabbat tenni. Éjszaka úgyis fennmaradtam, rengeteg fekete kávát ittam, szakadatlanul cigarettáztam és szedtem a koffein-porokat. Laikus módon azt hittem, hogy így olyan szív működést idézek elő, amelyet majd valami szervi betegség tünetének tekintenek. Az eredmény persze csak az lett, hogy izgatottságom fokozódott, és az arcom sápadt volt.

A bizottság olyannak tűnt fel nekem, mint valami vérbíróság. Hosszú, zöld asztalnál feszes képpel, komor tekintettel ültek a tagjai. Még talán az segíthetett volna rajtam, ha a burzsoáziából származom és egy rokon, vagy családi barát ül ott a tagok közt s az már előre súgott volna valamit az orvosnak.

Az előteremben a félig levetkőzött várakozók tekintete riadt volt. Egymáshoz nem beszéltek, legfel-

jobb az őket elkísérő feleséggel, nőtestvérrel váltottak néhányan rekedtes, halk szót. Nem akadt már háborús lelkesedő. A sorozó bizottság részvétlenül működött, mert „kötelességét teljesítette”. És dolgát jól kellett végeznie, hiszen tagjainak jó fedezékül szolgált a beosztásuk... Előttük állva, minden emberi méltóságotól megfosztottnak, silány áldozatnak éreztem magam. Egy öregedő, komolyképű orvos elé kerültem, aki csaknem jóindulattal nézett a szemembe. Érdekes lett volna később megtudni, hogy valóban milyen gondolatok jártak az eszében. Talán bűntudat is gyötörte? Motyogtam neki valamit súlyos neuraszténiámról és szívfájdalmakról, meg nehéz légzésről, elég gyámoltalanul, egy cseppett sem meggyőzően. Ki is mondta az ítéletet: alkalmas... Távozásom után nyomban az volt az érzésem, hogy elernyedtem, sőt ostobán viselkedtem. Merészebben kellett volna magamért küzdenem. Hivatkoznom kellett volna arra, hogy a jobbfülemre rosszul hallok, hogy a halvállamban birkózás közben, régen megszakadt az izomszalag. De nem tettem, megadtam magam, mint birka a mészárosnak. Hát nem kellett volna már előbb minden eshetőségre gondolnom és valami oltást beadatni a térdembe, hogy megmerevedjen a lábam? Vajon van-e ilyen? Ha gazdag lettem volna, a pénzem erejével harcoltam volna. Bizonyára akadt volna professzor, aki segített volna rajtam. Ámbár ha gazdag lettem volna, akkor már legalább Zürichben ülök egy kávéházban és akkor talán még a háborúról szóló híreket is érdeklődéssel olvasom. De hát alkalmas lettem, szegény alkalmas áldozat, és így megszűnt csavargási szabadságom, jelentékeny életbiztonságom, némi jólétem — vajon csakugyan volt-e mindez? —

és új, kétségbeesett védekezésbe kellett kezdenem egy hadsereg, az azt támogató, mesterségesen kitermelt és felszított közszellem ellen.

A sorozás után albérleti szobámat felmondtam, ismét haza költöztem anyámhoz, a Hársfa utca 27-be, hogy majd ott várom meg a kényszerű bevonulást, ha csak fel nem robban addig az egész átkozott világ. Haza költöztem anyámhoz, talán tudattalanul, mint kisgyermek, akivé visszahullottam, menekültem az ő védőszárnyai alá, hátha átfog, magához szorít és harcra száll értem millió fenevaddal... Egy este, amikor a lábamat mostam s izmos alsó lábszáramat nézegettem, könnyezni kezdtem, mert arra gondoltam, hogy talán ezt a lábat fogják gonosz kezek levágni. Könnyeztem, eszemágában sincs szégyellni, sőt dicsekszem: átalakultam valóságos hőssé, csak nem háborús hőssé, hanem olyanná, aki szakadatlanul harcol a hadi hatalmasságok ellen, hogy a maga életét megvédje. Már mint a világnak abban a legesztelenebb, legotrombább háborújában, amelyben nekem és a hozzám hasonlóknak semmi nyerni valójuk nem lehetett.

Önéletrajzot írva, persze az akkori magam érzéseiről és gondolatairól számolok be. Híven ábrázolom-e a körülöttem folyt világot? Milyen volt a mások érzésvilága? Milyen volt az uralkodó ideológia, melyet a dolgozó népbe is igyekeztek beléplántálni? Milyen volt az akkori írás, lapban, könyvben? Erről még igyekszem egyet-mást bemutatni, most is idézek azonban egy hadi író-újságíró műveiből, hogy látható legyen az alkalmazkodó szellem működése. A háború második évében kelt ez az írás. A címe: *Előre*. A cím alatt ez áll: *K. u. k. Kriegspressequartier, Feldpostamt 39. — Augusztus 14.* És íme a szöveg:

Ma egy hete felvittek bennünket, tizenkét magyar újságíró Bécsebe, a Hotel Tegethoffban notifikálták okmányainkat, Hoen ezredes kezét szorított velünk, ami a hűségeskűnek igen nobilesan megválasztott formája, aztán kaptunk egy fényképes igazolványt: haja, szeme, orra, szája rendes; egy fekete-sárga karszalagot, rajta alumínium betűkkel e felírás: „P r e s s e”, és ezzel megvolt a hivatalos felavatás: K. u. k. Kriegsberichterstatte. E formalitások előzékeny lebonyolítása után most már csak az kellene, hogy mentől előbb és minél több diadalmas eseményről küldhetnénk haza jelentéseket: a mi nagyszerű hadseregünk diadalmas előrenyomulásáról, melyet milliók szívszorongva várnak.

Amde attól, hogy szabadon és lelkesedéssel teli írassak, még messzire vagyunk. Szomorú és bánatosan tanulságos példák bizonyítják, hogy a korai közlések igen súlyos következményekkel járhatnak és így egyelőre le kell mondani arról, hogy azokat a híreket, amelyekről mi közvetlen tudomást szerzünk, továbbíthassuk. Nemcsak a cenzúra állná útját, de a lehetőség is, éppen most közölték velünk, hogy a távíróvonal nem továbbit semmiféle magán- vagy sajtósürgönyt, amit a nagy cél érdekében tisztelettel tudomásul vettünk. Annál is inkább, mert a mi vezetőségünk határozott ígéretet tett arra, hogy elsőnek informál majd mindarról, amiről lehet, és ezt nem

tudjuk eléggé magosan értékelni például a németek amaz intézkedésével szemben, mely egyáltalában nem rendezett be sajtóhadiszállást és a német újságírókat csak a berlini központban informálja.

És e ponthoz érve, valóban nehéz mit írni, mert hát fájdalom, még azt sem árulhatom el, hol vagyunk. Valahol nagyon messzi, ahová Bécsből három nap, három éjjel szakadatlanul utaztunk és ahová a vasúti állomástól régi divatját múlt batárokon hoztak bennünket. Azóta Budapest, Bécs, azután ismét Budapest, az egész végtelennek tűnő út, végig a mi áldott hazánkon, teljesen összefolyt előttiünk és valami sűrű fátyolon keresztül csak halvány árnyait látjuk azoknak, akiket elhagytunk, akik szeretnek és akiket oly nagyon szeretünk.

Persze, az osztrák, a német és külföldi kollégák, azok előnyben vannak. Nekik van témájuk elég, mert nekik fogalmuk sem volt idáig arról a lelkesedésről, mely magával ragadta egész Magyarországot. Ők és a velünk jött főtisztek, az egész hosszú katonavonat beleszédült abba a lelkes ünnepségbe, amellyel a legkisebb állomáson is fogadtak bennünket. És majd minden állomáson cigányok, akik a Himnusz, a Szózatot, a Kossuth-nótát húzták, amelyeket ezrekre menő kórus dalolt, megerősítve még a mi vonatunk utasainak éneklésével is. Sőt megtanulták azok a cigányok a Gotterhaltét is és húzták olyan keservesen, hogy majd a

szíve belehasadt az embernek. És valami különös reliefet kapott ez a nóta az eltörött hegedűkön, csak úgy szívtuk magunkba a melódiáját. — Gott erhalte!

Hoen ezredesnek még Pozsonyban nyújtottak át egy hatalmas nemzetiszínű lobogót, amelyet a magyar csoport vezetői, Elmer százados és Okolicsányi főhadnagy kitűztek a kupé ablakába. A mellüket is hatalmas vörös-fehér-zöld szalag díszítette — már most méltóztassék elképzelni, mit művelt a nép, amikor ezeket a színeket a szokatlan helyen megpillantotta. Férfiak, asszonyok, lányok úgyszólván ostrom alá veték az ezredes fülkéjét és még mielőtt kiszállhatott volna, berohantak hozzá és hálsán csókolták meg a kezét. És ez így ment minden állomáson, három nap és három éj-jel.

— Ezt sohasem hittem volna, — mondta Hoen ezredes boldogan — ilyen szeretetről, ilyen lelkesedésről, bevallom, fogalmam sem volt. És ha valaki azt beszélte volna nekem Bécsben, hogy a maguk cigányai a Gotterhaltét játsszák és ezren meg ezren könnybelábadt szemmel énekelnek hozzá, hát azt mondtam volna: lehetetlen.

És amint az ezredes, épp oly mértékben vagyunk elragadtatva mi többiek is, mindenki.

— Das hätten wir uns nicht gedacht! Es ist entzückend, wunderbar, — ezt és ehhez hasonló kifejezést lehetett csak hallani az

egész úton, valami isteni öllelkezés a háromszínű lobogó alatt, melyet kell, hogy teljes diadallal hozzunk vissza ez új világtörténelmet csináló csatákból.

Addig is örvendjünk rajta, hogy az osztrák, a német, az egész külföld megismert, megszeretett és csodál bennünket, és hogy ez nem puszta szó, annak talán csekélyke bizonyítéka, hogy itt tizenkét magyar újságíró szabad idejében magyar nyelvre tanít száznál több olyan kitűnő embert, akiknek idáig csak iskolai tudomása volt arról, hogy valahol messzi van egy ország, melyet úgy hívnak, hogy Magyarország.

És a döntő események küszöbén, bárhogy is szeretném, nem tudok és nem lehet egyébről írnom az egész magyarság rendkívüli elhelyezkedésénél ebben a legnagyobb percben, mely a világ teremtése óta megszületett és arról a nemzetközi koncertről, amelynél a Gotterhalte és a Wacht am Rhein mellett testvéries megosztozással a magyar Himnusz énekelték.

Ennek és főként ennek a hangjaitól visszhangzanak azok a katonai vonatok is, amelyekkel a hetvenkétórás utazáson találkozunk. Mindegy, akár első osztályú kupé, akár vagon negyven embernek, hat lónak, mindenünnen lelkes ének hallatszik és kiáltások: Eljen a hadsereg! Es lebe der Kaiser! Hoch Österreich!

Természetes, hogy a kiáltásokat mi teli tüdővel viszonzottuk. És viszonzozzuk itt is,

mert errefelé is megkapó a katonák lelkesedése, az önfeláldozásuk csodálatos, a szemük a harci tűztől szikrázik. Istenem, be szép, be rendkívüli — egy csomó dragonyos, aki, míg e sorokat írom, itt vágat az ablakom előtt, a halálra készen, de megtérten és megtisztulva mindahány, az ajkán Isten nevével és egyetlen igyekezettel: diadalmasan előre!

Ennyi a cikk, mely csodálkozást kelt bennem. A hírlapíró-író — kinek a mestersége különben színikritikák írása volt — hadi szolgálatot teljesített írásaival. Cikke hazug, lépten-nyomon elárulják a szavai. Istenem, be szép, be rendkívüli; egy csomó dragonyos, aki, míg ezt írom, itt vágat el az ablakom előtt... Az ablaka előtt, tehát távol a fronttól! És mégis: *Elszántan és vakmerően, a halálra készen! És még hogyan?... de megtérten és megtisztulva mindahány, az ajkán Isten nevével.* Isten nevével — lehetett ezt látni? Vagy hallani? Olyankor, amikor még csak vonultak?

No, de ez csak a színezés. Igazak-e azonban a tények?... Az egész hosszú katonavonat beleszédült abba a lelkes ünneplésbe, amellyel a legkisebb állomáson is fogadtak bennünket. Mindenütt kijött a pályaudvarra az egész lakosság. Különös. Az egész lakosság? A szegényparasztok is? És, ahol olyanok voltak, a munkások is? Ellenőrzöm magamat és megkérdezek olyan embereket, akik utaztak ilyen katonavonatokon. És azt mondják, hogy az első két hónapban csakugyan tombolt ilyen lelkesedés. Az egyik elbeszéli, hogy az első egy-két nap valamelyikén a

pesti körúton egy férfi, hallgatván a tömeg üdv-
kitöréseit, hangosan azt mondta: „Kíváncsi vagyok
rá, hogy két hónap múlva, ugyanilyen lesz-e a han-
gulat.” Ezt az embert a tömeg megverte. Igen, a dia-
dal vágya, a királyhűség, más népek leigázásának
lehetősége, mindezek még ható erőként működtek, a
kisgyermekkortól tartó nevelés és a szüntelen tartó
propaganda következményeképpen.

A háború mint váratlan csapás ért engem. Pedig
gondosabb újságolvasás, a világhelyzet iránt való
folytonos érdeklődés, a róla való beszélgetés — meg-
felelő társakkal — már jóval előbb felnyitotta volna
a szememet. Utólagos ismereteim alapján tudtam
meg, hogy a háború kitörését esztendőkkal előbb ki
lehetett volna számítani. (Meg is említettem már egy
jó újságolvasót, Peterdy Istvánt.) A régi újságokból,
illetve az újságok híreinek egy gyűjteményéből né-
hány adatot írok le, melyeket ezelőtt észre sem vet-
tem, illetve jelentőségüket fel nem ismertem.

Folyt a monarchia és Szerbia közt a gazdasági
harc. Feudális uraink követelték a szerb mezőgaz-
dasági szállítások ellen a védővámot. Ezt a harcot
visszafelé legalább 1908-ig lehet követni.

1908 október 19-én *Belgrádban nagy tüntetések
voltak a monarchia ellen, a magyar és osztrák keres-
kedők boltjait kifosztották.*

1909 február 27-én *Bülów herceg, német birodalmi
kancellár kijelentette, hogy ha Oroszország Szerbiát
támogatná, Németország a monarchia oldalára áll.*

Bülów herceg kijelentése után néhány nappal,
március elsején *a magyar főrendiházban gróf Tisza
István a külpolitikai helyzetről beszélt és a katonai
kérdések gyors megoldását követelte.*

Március 11-én — még mindig 1909-ben — Bülow herceg és Tittoni olasz külügyminiszter Berlinben találkoztak. (Lehet-e ezt másképp felfogni, mint hogy a hármass szövetség megerősítéséről volt szó?)

Általában az egyes országok külügyminiszterei gyakran találkoztak. De az uralkodók is. Vilmos császár úgy utazgatott, mint egy kereskedelmi ügynök. Uralkodók és külügyminiszterek kotyvasztottak valamit. Az országok szakadatlanul fegyverkeztek; nálunk, Magyarországon, indiántáncot lejtettek az urak — kormánypártiak és ellenzékiek — a katonai kérdések körül.

1910 december 26-án gróf Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök nyilatkozott a kormány terveiről. *Bejelentette, hogy a véderő-reformot áprilisban a képviselőház elé terjeszti.*

1911 január 3-án gróf Bethlen István a szerb kereskedelmi szerződés vitájában erősen támadta a kormányt és gróf Serényi Béla földművelésügyi minisztert a behozatali kontingens miatt. (Elábrándozhatunk ezen: gróf Tisza István, gróf Khuen-Héderváry, gróf Serényi Béla, gróf Bethlen István. A magyar sors intézése csaknem tisztára a grófok szórakozása volt.)

Ugyanez év május 30-án a király Gödöllőn magánkihallgatáson fogadta Potiorek Oszkár tábornagyot, Bosznia tartományfőnökét. (Ő működött Szerbia közvetlen közelében.)

November 30-án Hötzendorfi Conrad Ferenc vezérkari főnök lemondott állásáról. (Egy kis érdeklődéssel azt is meg lehetett volna tudni, mi volt a lemondás oka. Hötzendorfi Conrad úr, mint vezérkari főnök s így a hadi multság egyik legfőbb kedvelője,

támadó haditervet dolgozott ki Olaszország ellen abban a hiszemben, hogy egy előzetes háborúval az esetleges kedvezőtlenebb hadihelyzetet el lehet háritani.)

Tárgyalások, készülődés, fegyverkezés — ez volt a felszín. A közelmúlt háborúi, mint az orosz—japán, majd a balkáni, mintha csak próbái lettek volna a később elkövetkező sokfelvonásos nagy színjátéknak. De az egymáshoz szaladgáló uralkodók és diplomaták tevékenysége mintha kettős lett volna: mialatt támadásra készültek, ugyanakkor a képzeletükben felrajzolódó esetleges katasztrófát mintha megakadályozni is akarták volna, hiszen félnivalójuk is volt. Mintha tehát az igazi a háborút előidéző okok melyekben, láthatatlanul, az egyes emberek magatartásától és cselekvésétől függetlenül működtek volna. Hiszen tudni lehetett a világ gazdasági életének feszültségeiről, így például Anglia és Németország ipari versenyeről s Németország kelet felé való terjeszkedési szándékáról.

1912 július 8-án *Auffenberg hadügyminiszter* negyed milliárdot kért hadicélokra. (A magyar kormány, játszani akarván a nacionalista tömegek felé az önálló államot, a követelést elutasította.)

Augusztus 9-én *Poincaré francia miniszterelnök* meglátogatta Szentpéterváron az orosz cárt. (Azóta már dokument-filmen gyönyörködhattünk a két úrban, amint díszes fogaton egymás mellett ülve, gördülnek a Nyevszkij Proszekten.)

Szeptember 12-én *gróf Berchtold Lipót külügyminiszter a magyar delegáció külügyi bizottságában igen pesszimiztikusan nyilatkozott a külügyi helyzetről.*

November 30-án a magyar kormány, tekintettel a nemzetközi bonyodalmakra, kivételes intézkedésekről szóló törvényjavaslatot terjesztett elő. Egyik a hadiszolgáltatásokra, másik a járművek beszolgáltatására, a többi az egyesülésre, sajtóra, bíraskodásra, magánjogi követelésekre és a hadiköltségek fedezésére vonatkozott. Ugyanezen a napon vízre bocsátották a Prinz Eugen nevű harmadik osztrák—magyar dreadnoughtot.

December 18-án San Giuliano márki külügyminiszter az olasz kamarában nagy beszédet mondott a hármasszövetségről és azt az olasz politika sarkpontjának nevezte.

EBBEN A VILÁGBAN éltem 1914 augusztusáig, a régi békevilágban, melyről sokan csak úgy tudnak megemlékezni, hogy „a régi szép békevilág”. Nyilvánvaló — az elkoptatott hasonlattól nem riadva vissza ezúttal — hogy egy forrongó vulkán hátán ültem a kávéházban, miközben írtam. Mindnyájunknak a tudatlanság volt legfőbb életelemünk. 1911-ben például, nyári estén, azon törtem a fejem, hogyan fejezzem be a *Meggyalázott vágy* című novellámat, melyet a *Nyugat*-nak szántam, mely aztán témája és szemlélete miatt — bár nem politikai tárgyú novella volt — ott nem, hanem csupán a *Modern Könyvtár* egy kis kötetében jelenhetett meg. Ezt nem azért mondom el, mintha tevékenységemet megbántam volna. A vihart úgy sem lehetett volna elhárítani, ahhoz való szervezett erők még nem működhettek hatásosan. Munkásságommal viszont olyan célokat szolgáltam, melyek megértésre, az emberek közti ál-

talános békességre irányultak... Eszembe jut most, talán csak úgy véletlenül, egy barátom, aki közvetlenül a háború előtt Hollandiában tartózkodott: egyszer csak útnak indult és éppen a háború kitörésének napján érkezett haza... És eszembe jut két francia fiatalember, kik a háború első napjaiban a hegyekbe menekültek, hosszú éveken át éltek ott, mint a vadak, és már régen vége volt a háborúnak, amikor rejtekükből előmerészkedtek az elhagyott szelídek közé.

KÓRHÁZ, SEGÉDSZOLGÁLAT

A SOROZÓ BIZOTTSÁG a Budapesten állomásozó első honvéd gyalogezredhez osztott be. A bevonulás napját később tűzték ki, december 15-re, s ezt plakáton közölték. Addig is szőttem szabadulási terveimet. Ezek közül az egyik az volt, hogy valamelyik lapvállalatot rábírjam felmentésem kérésére, a másik meg az, hogy kórházba jussak felülvizsgálatra.

Ismerőseim a honvéd helyőrségi kórházról azt beszélték, hogy annak parancsnoka, egy Szepesy nevű főtörzsorvos, igen szigorú ember, nehezen enged ki bárkit a markából. Ez az értesülésem arra bírta, hogy igyekezzek beosztásomon változtatni. A harminckettes gyalogezred mutatkozott aránylag legkívánatosabbnak, mert ott egy orvostanhallgató barátom az ezredorvosi irodában teljesített szolgálatot, együtt egy Blazsur nevű fiatalemberrel, ugyancsak orvostanhallgatóval. Ez a két fiatalember biztosított segítségéről, megígérték, hogy ügyemet kívánságom szerint intézik el, azaz bejuttatnak a tizenhatos helyőrségi kórházba; ott az idegosztályt Frey Ernő egyetemi magántanár vezette, ő ismert engem, néhány esztendővel előbb páciense voltam.

A felmentések ügyében Hazai Samu honvédelmi

miniszter volt a döntő hatalom. Egy Bede Jób nevű öreg hírlapíró meg, Hazainak régi barátja, szívesen ajánlotta fel nekem támogatását. Kérvényt kellett beadnom, melyet Molnár Jenő, a *Borsszem Jankó* szerkesztője írt alá. Őt Kosztolányi Dezső bírta erre rá, szóval akadtak társaim, akik buzgólkodtak érdekemben.

Óriási nyomtatott blankettára kellett írni a kérvényt s annak jónéhány rovatát kitölteni. A kérést természetesen meg kellett indokolni és nem érdektelen, hogy Molnár Jenő milyen hatásosan fejtette ki érdemeimet: *... kiváló író és munkásságára itthon van szükség, mert ragyogó tollával ébren tarthatja a harci szellemet és buzdíthatja a katonákat a haza védelmében való hősie kitarásra.* Hát igen, a hadak urainak ezt kellett rólam állítani.

Hogy megfelelő kórházba, azaz a tizenhatos helyőrségbe juthassak, elintézttem beosztásom megváltoztatását. Beléptem a harminckettes közös gyalogezredbe. Ennek formája az volt, hogy jelentkeznem kellett felvételre. Új sorozásra állítottak a Mária Terézia laktanyában és ott egy dr. Stossmann Gyula nevű ezredorvos sorozott be. Csak később tudtam meg, hogy milyen nehéz helyzetbe kerültem. Az önként való jelentkezéssel hadiönkéntessé — *Kriegsfreiwilligerré* — váltam, erről a kategóriáról pedig a közös hadügyminiszter új, szigorú rendelettel intézkedett: a hadiönkéntest nem lehetett fölmenteni, sem betegség miatt a szolgálatból elbocsátani; a hadiönkéntest a legjobb esetben segédszolgálatossá minősíthették, de csak akkor, ha helyőrségi kórházban — tehát nem akárhol — súlyos betegség alapján azt állapították meg róla, hogy minden szolgálatra alkalmat-

lan. Űgy látszott tehát, hogy még ha a király pártfogolt volna is, szabadulásom akkor is lehetetlen lett volna.

Minden esetre küzdöttem tovább. Olyan erőmefeszítéssel, hogy ez a munkám életem legnagyobb teljesítménye lett... A bevonulás napján, december 15-én megjelentem a kaszárnyában. Az udvaron kellett ácsorognom. Vagy talán egy nagy teremben, erre nem is emlékszem már. Beosztottak az egyik századba. Tiszti iskolára nem jelentkeztem, mert a járatosabbak azt mondták, hogy az csak megnehezíti a szabadulást.

Otthon laktam, mert a kaszárnyában nem lehetett mindnyájunkat elhelyezni. Naponként reggel ötkor keltem fel, a téli hidegben, én, a délig alvó, hat órakor már megkezdődött a foglalkoztatásunk. Gyakorlatoztunk, vagy a lőfegyver ismeretére tanítottak bennünket. Emlékszem egy ferencvárosi legénykére, aki mohón kapott a fegyver után, szeretettel simogatta, mindjárt célzott is vele, szinte azt remélte, hogy már ott a folyosón lelőhet valakit.

Gyakorlatozni kivonult a század a Szent István kórház környékére, egy térre. Vele kellett mennem. Az utcai járókelők megnéztek bennünket, mintegy szeretettel. Ezt a szeretetüket nem tudtam viszonzani... Amikor este véget ért a napi elfoglaltság és a kaszárnyából haza mentem, rögtön átöltöztem civilruhába és futottam az Abbáziába. Ott ismerősökkel találkoztam, kávéztam, cigárettáztam, beszélgettem és ez mámorba ejtett. Éjjeli két óra lett, mire hazaértem, s így három órát aludtam éjszakánként. Reggel az ébresztő óra csörgésére kiugrottam az ágyból, de félig alva, álmosan érkeztem a kaszárnyába és

egyszer, amikor az Üllői útról kifelé meneteltünk a gyakorlótérre, menetközben elaludtam.

Hogy beteget jelentsek, arra várnom kellett, így rendelkeztek velem az orvostanhallgató cimboráim. Még nem lehet, még most sem lehet — mondták, pedig azt ígérték, hogy első nap a kórházba küldenek. Szerintük valami alkalmat kellett elcsípni, amikor sem a dr. Sandauer nevű rémes törzsorvos, sem a dr. Stossmann nevű ezredorvos nincs jelen s helyettük Blazsur úr intézi a maródi vizitet. Blazsur úrról hamarosan kiderült, hogy hamis ígéreteket tett s eszéágában sincs, hogy segítsen rajtam, szélhámós volt, aki hatalmát pénzszerzésre használta fel. (Később le is leplezték és a büntetéstől csak úgy tudott megmenekülni, hogy kórházba küldték és ott elmebetegnek nyilvánították. Tették pedig ezt azért, mert egy tábornok-orvosnak volt a fia.) Egyszer aztán mégiscsak megüzenték, hogy jelentkeznek maródira. Csak-hogy dr. Stossmann elé kerültem. Ez a Stossmann szintén üzletező svindler volt, súlyos betegeket, például szervi szívbetegségeket, elkergetett és további szolgáltatásra alkalmasnak minősített, mert százalékosan meg volt szabva, hogy hány embert küldhet kórházba, a százalékot pedig kitöltötte azoknak a száma, akik fizettek dr. Stossmannak.

Szóval Stossmann elé kerültem, akiről akkor még semmit sem tudtam. Azt hittem, hogy a cimborák már beszéltek vele érdekemben, meg talán az is megteszi a hatását, hogy író vagyok. Meglepődtem azután, amikor elkezdett ordítva leckéztetni. „Ezek az írók mind neuraszténiával hozakodnak elő. Az a Szász Zoltán is a múltkor ilyesmiről raccsolt nekem. Neuraszténia nincs. Az nem betegség. Azzal éppúgy

meg lehet dögleni a harctéren, mint anélkül. Elme-
het. És ne merészeljen többé maródit jelenteni, ha
csak negyven fokos láza nem lesz.”

Úgy látszott már, hogy semmiképpen sem tudok
kórházba jutni. Felmentésem ügye meg szintén re-
ménytelenné vált, mert a szabályok szerint a hadi-
önkéntesség miatt még Hazai Samu sem menthetett
fel, de meg azt is megtudtam, hogy közös ezredben
lévén hadiönkéntes, csak a közös hadügyminiszter
rendelkezhetik rólam, Krobotin úr. Persze tovább
próbálkoztam. Annak az orvostanhallgatónak, aki
barátom volt, újra és újra kértem a segítségét. Az ez-
red orvosához való beosztását, amint később kiderült,
ő is pénzszerzésre használta fel, de azért engem nem
hagyott cserben. Blazsurra volt valami befolyása,
mert tudott az üzleteiről, sőt közösen üzleteztek. Így
eshetett meg azután, hogy egyszer, amikor dr. San-
dauer szabadságon volt, dr. Stossmannak meg valami
más elfoglaltsága akadt, hirtelen úgy intézkedtek
ezek az orvostanhallgatók, hogy jelentsek beteget.
És befektettek az orvosi vizsgáló mellett levő beteg-
szobába. A maródivizitet egy arra a napra berendelt
fiatal civilorvos tartotta. Ezt a civilorvost a barátom
informálta rólam és egész helyzetemről, szóval meg-
mondta neki, hogy író vagyok, a *Nyugat* munkatársa
és írok a *Világ*ba is. Az orvos elrendelte, hogy küld-
jenek rögtön kórházba, mégpedig oda, ahová jutni
akartam, a tizenhatos helyőrségi idegosztályára.

Majdnem elfelejtkeztem egy kis esetről, amely
előbb történt velem, akkor, amikor dr. Stossmann el-
kergetett mint egészségest. Akkor a maródivizitről
visszamentem a terembe, melyben szakaszom volt el-
helyezve. Már tíz óra felé járt az idő, nem utaztam

ki a szakasz után a gyakorlótérre, hanem a teremben
ődöngtem. Egyszer csak rikácsoló ordítást hallok a
folyosóról. Kíváncsian hajoltam ki az ajtón, abban a
pillanatban meglátott az ordítózó altiszt, egy őszülő
bajszú és hajú, villogó szemű és ideges arcú ember.
Rám kiáltott:

— Hát maga meg kicsoda? Mit keres a szobában
gyakorlatozás idején? Miért nem vonult ki?

— Maródi viziten voltam.

— Beteg?

— Igen.

— Nem az érdekel, hogy beteg-e vagy sem, mert
mindenki betegséget szimulál, hanem hogy az orvos
úr megállapította-e a betegségét.

— Nem.

— Akkor miért nem utazott ki villamoson a gya-
korlótérre? De rögtön a vizit után. Mit lóg itt? Na,
megálljon, majd adok én magának! Rapporra megy.
Mi a neve? Mi maga civilben?

— A nevem Nagy Lajos, író vagyok.

Az ordítózó ember meghökkent.

— Író? Hova ír?

— A *Nyugat* munkatársa vagyok, írok a *Világba*
is, könyveim is megjelentek már.

Az ordítózó ember elpirult, mintha hirtelen elszé-
gyellte volna magát. Elhalkult hangon szólt:

— Maradjon bent a szobában. A folyosón ne mu-
tatkozzék, nehogy egy tiszt meglássa.

És elvonult. Más katonákra kezdett ordítózni,
akikkel a folyosót sűrűltatta. Egy katonától, aki is-
mert engem és felém szólt, hogy szervusz, rögtön
megkérdezte, ki vagyok. Az megadta a felvilágosí-
tást, illetve megerősítette azt, amit én mondtam.

Ettől a katonától tudtam meg nyomban, mert üzenettel jött hozzám, hogy: csak maradjak nyugodtan, nem lesz semmi baj. A katona azt is megmondta, ki az altiszt. Garai Manó ő, a *Korbács* című hetilap szerkesztője, a híres zsaroló hírlapíró. Megkönnyebbültem, sőt megörültem, hogy ilyen pompás ismeretségre tettem szert. Összeköttetésbe kerültem egy olyan újságíróval, aki maga zsarol a saját zsebére, nem úgy, mint a „tisztességes” újságíró, aki fix fizetésért dolgozik valamely lapkiadónak, aki meg szintén zsarol. Rögtön azt gondoltam, hogy a derék Garai talán még segítségemre is lehet. Olyan környezetben, mint a k. u. k. hadsereg, egy „link” pesti ember hasznosabb ismerős, mint egy „korrekt” úriember.

Garai úr néhány perc múlva besétált hozzám a szobába és bemutatkozott:

— Garai Manó vagyok — mondta és fürkészőn nézett a szemembe, hogy vajon milyen hatással van ez rám.

Megbecsülésemmel meg lehetett elégedve, mert lágy, hízelgő hangon kezdett beszélni. Megkérdezte, hogy mikor vonultam be az ezredhez, mik a terveim, mert reméli, hogy nem óhajtok kimenni harctérre. Közben ezt is mondta fejcsóválva:

— Azok a disznó gazemberek nem tudták felmenteni?

Rövidesen közöltem vele helyzetemet. Ő élénk arcjátékkal, szüntelenül csóválta a fejét.

Garai úr egyszerű népfölkelő káplár volt ugyan, de némi hatalommal, legalább is befolyással rendelkezett. Ő volt az ezredalbum szerkesztője, hat firkáló katonával dolgozott. Így hát ismeretségben volt

a tisztekkel, föl egészen Mestrovics úrig, az ember-evő ezredesig. Biztosított arról, hogy figyelemmel kísér majd és amiben csak tud, segíteni fog. Először azt próbálja majd meg, hogy bejuttasson az ezredalbum szerkesztőségébe. Kétes szerencsének mutatkozott ez. Mert mit írnék én az ezredalbumba? Hiszen abban „ragyogó” tollammal csakugyan szolgálnom kellene a háborút. Szinte megnyugodtam, amikor azután azt állapította meg, hogy „ámbar ez csak akkor sikerülhetne, ha segédszolgálatos lenne”.

*V*ISSZATÉREK ARRA, hogy a fiatal civilorvos beutalt a tizenhatos helyőrségi kórházba. Diagnózisul kívánságom szerint súlyos neuraszténiát jelölt meg, és így Frey tanár osztályára kerültem. Sorsom most már tőle függött és én bíztam benne. Amikor az első viziten meglátott, így szólt:

— Maga is ide került?

Majd az alorvosnak mondta:

— Az ember minden neuraszténiás pasasával itt találkozik.

Ez a kis fölényeskedés nem tetszett nekem, de a lényeggel meg voltam elégedve, megéreztem Frey jóindulatát.

Egy óriási, sokablakos teremben voltunk tizenheten, az idegosztálynak ezt a részét Önkéntes Abteilungnak hívták. Az én ágyam a kályha mellett állott, ami kellemes volt a nagy téli hidegben, bár az egész termet kielégítően fűtötték, volt akkor anyag bőven a háborúhoz, a katonaságnak egyelőre minden jutott.

Én bizonyosra vettem, hogy Frey mindent megtesz

érdekemben, hiszen mindjárt azzal kezdte, hogy nem vizsgált meg, és szinte előre tudtam, hogy hosszú időt tölthetek majd el a kórházban. (Ez meg is történt, hat hétig tartott a „vizsgálás”, az alatt, amint hírül hozták nekem, az ezrednél beosztottak egy menetszáradba, s amikor névsorolvasáskor nem jelentkeztem, tűvé tették értem az egész kaszárnyát, hogy hát hol is vagyok.)

Ha Freyben bíztam is, féltem a felülvizsgáló bizottságtól. És hogy jobban biztosítsam magam, mindjárt a második-harmadik napon megkezdtem a koplalást. Sovánnyá, testi beteggé, emberronccsá akartam magamat kikészíteni. A finom ételeket érintetlenül hagytam az asztalon. Hat hétig nem ettem. Persze nem úgy, hogy semmit sem ettem volna, hanem a napi ételadagom egy alma, fél zsemle és egy főtt tojás volt. Mindennap bementem a városba, az Abbázia kávéházba. Hol engedéllyel, hol anélkül. Ott aztán kávéscsészékkel ittam a feketét — még mindig, illetve újra volt benne szemes kávé — egymás után szívtam a Britannica szivarokat. Soványodtam, napról napra sápadtabb lettem, a szememből csak úgy lobogott a belső lázas gyötrelem.

A koplalás csak két-három napig esett nehezemre, azután úgy megszoktam, hogy könnyen viseltem el. Délben, mielőtt kiszöktem a kórházból, ránéztem a levesre, a kelkáposztával körített húsrá és kedves ételemre, a mákóstésztára, de hát eszemágában sem volt, hogy bármelyikből egy falatot is a számba vegyek. Ebédemet, vacsorámat megették a szobatársaim, senki nem figyelte, hogy mi történik, és így senki sem jelentette. A kórházba való érkezésem után a második napon az orvos elvégezte rajtam a szoká-

sos testi vizsgálatokat. Egy írónak diktálta az adatokat s láttam, hogy igen kedvező a lelet. (A háború után megmutattam polgári idegorvosoknak és azok nevettek rajta.)

Szobatársaim közül egyesek olyanoknak látszottak, mintha szimulánsok lennének, de mind betegek voltak. Szobatársam volt Galántai Gyula könyvkereskedő is, kissé furcsa értelmi működéssel és erős egzaltációval, de ő frontszolgálatos lett... A betegállomány időnként változott, egyesek elmentek vissza az ezredükhöz és mások jöttek a helyükbe. Én meg csak kitartóan ott aludtam a kályha melletti ágyamon, délig. Freyt és orvosát napokon át nem láttam. Hagytak aludni, hadd legyen tünetem az aluszékony-ság is... Néha tanulmányoztam szobatársaimat és igyekeztem diagnózist csinálni róluk. Figyelés, kikérdezés után sok minden bajukat megláttam. Annál jobban csodáltam azután Frey tanárt. Ő csak ránézett valakire, néhány kérdést intézett hozzá, máris átlátott rajta. Szóval egy-két perc alatt megállapította, amit én csak órák múlva sejtettem meg... Volt például a teremben egy őrmester. Az minden érkezéskor úgy lépett be az ajtón, hogy összecsapta a bokáját, háttárába állt és elkiáltotta, hogy „Hadnagy úrnak alássan jelentem, beléptem a szobába”. Azután egy nagyot kukorékolt. Láthatóan szimulált, de azt szimulálta, ami volt neki. Ugyanis csakugyan elmebeteg volt, ami a tüzetesebb vizsgálatnál kiderült,

Egyszer járványos betegség miatt tíznapos zár-latot rendelt el a parancsnokság, azalatt nem lehetett kimenni a kórházból. Unalmas volt, egész nap kártyáztunk. Mialatt játszottam, egy szőkebajuszú és kékszemű fiatalember tőlem néhány lépésnyi távol-

ságban ült le és mereven, egyébként teljesen kifejezéstelen tekintettel nézett rám. Ez így ment több napon át. Egyszer csak egy többoldalas panaszíratot készített és azt beadta a tanárnak. Azt jelentette ebben az iratban, hogy Nagy Lajos nem is katona, hanem katonának öltözve a rendőrség megbízásából van a kórházban, hogy őt figyelje. Olyan ríktó volt ez az eset, hogy bárki valami ügyes trükknek vélhette volna. De hát percek alatt kiderült — sőt már a beadvány megfogalmazása és stílusa is megmutatta — hogy a katona-pajtás elmebeteg, mégpedig paranoiás, azaz üldözési mániás. Betették a zárt osztályra és így szabadulása, szegénynek, a kelletténél jobban sikerült. (Nem is szabadulni akart ő a katonaságtól, hanem úgy küldték a kórházba a felettesei.)

Szobatársam volt egy Sipos Iván nevű fiatalember, aki író és hírlapíró akart lenni, már írt is néhány vidéki lapba. Ez a Sipos csinos ember volt, szerény, jómodorú, megnyerte az orvosok rokonszenvét, segíteni akartak rajta. Mivel a kikérdezésnél zavartan dadogott, azt mondták neki, hogy írja le élettörténetét, körülményeit és betegségét. Hozzám fordult. Már hogy én írjam meg helyette a dolgozatot. Elmondta panaszát és életét, születésétől kezdve. Csakugyan súlyos élményeken esett át, neuropathiás környezetben nőtt fel s bizony zavaros lelkű ifjú volt. Leírtam mindent, amit közölt velem, a saját észleleteimmel együtt, persze úgy, mintha az észleletek is az ő saját önvizsgálatának eredményei lennének. A négy-öt ívoldalas kórképpel besompolygott az orvosi szobába és letette azt az asztalra. Az orvosok, hárman-négyen voltak, egymásnak adták az írást, Frey is elolvasta és valósággal meghatódtak a fiatalember

szenvedéseitől és élete tragédiájától. Az írást olyan intelligensnek tartották, hogy szinte társaságukba fogadták Sipost. Mindennap be kellett mennie az orvosi szobába, társalogtak, beszélgettek vele. (Hogy aztán hogyan nem eszméltek tévedésükre, azt nem tudom.) Nagy tehetség, kár lenne, ha elpusztulna a háborúban, még kiváló író is lehet belőle — így beszéltek Siposról az orvosok, végül adtak neki olyan bizonyítványt, hogy a felülvizsgálaton örökre kizárták a hadsereg kötelékéből... (Persze Sipos csakugyan lelkibeteg volt, azt valószínűsíti az is, hogy a háború után, amikor már csinos felesége volt és kisgyereke, és meg tudott élni, mert állásba került, minden látható külső ok nélkül öngyilkos lett.)

Ezt a Sipost, amikor sikert ért el, részben az én írásommal, én meg még mindig bizonytalanul lógtam az úrben, irigyeltem. Örültem annak, hogy szerencsésen járt, de elszomorodtam, ha elgondolkoztam a saját sorsomon. Érdekes, másokon már többször sikerült segítenem, a magam ügyében meg mindig akadályok közt vergődtem... Végre azután, hat hét múlva, rám került a sor. Frey tanár behívatott a szobájába, mellette állt az alorvos, és néhány kérdést intézett hozzám. A kérdéseire nem emlékszem már, a feleleteimre sem. Csak azt tudom, hogy rendkívüli elszántsággal mondtam egyet-mást a folyó háborúról és az én katonáskodásomról, és ő egy szigorú mondatot félbeszakítva, így szólt:

— Köszönöm, elég.

Meghajoltam, önkéntelenül civil módra, majd kimentem a szobából. Olyan bizonyítványt kaptam azután, psychastenia diagnózissal, mely minden katonai szolgálatra alkalmatlanná minősített.

VISSZAVITTEK a kaszárnyába, ott betettek a szupercúgba. Itt várták sorsukat, akik felülvizsgálatra mehettek. Reggel megjelentem a szupercúgban, este haza mentem, ez volt minden dolgom. Egyszer órákkal elkéstem, de a késésből nem lett baj. Azért késtem el, mert hogy úgy mondjam, elcsábított egy nőismerősöm. Úgy hajnal tájban, amint együtt fekvőtünk az ágyban, a nő elkezdett panaszkodni. Elmondta lelki bajait, majd egy üvegcséhez nyúlt, mely az éjjeli szekrényen állt, kivette a dugóját és elkezdett az üvegből inni. Morfium, most meghalok — sóhajtotta. Ez annyira megdöbbsentett, hogy mozdulni sem tudtam, az eszem megállt és tétlenül néztem, ahogy itta a folyadékot. Sok pillanatig tartott, amíg magamhoz tértem és kivettem, kicsavartam a nő kezéből az üveget. Tartalmának a felét már kiitta. Szentisten, ha ez most csakugyan meghal itt melletttem! Mi történik majd — velem? — Mit csináljak? Felugorjak, felöltözzek és orvosért szaladjak? Hova? (A terep a külső Lipótváros volt.) Katonaruhában menjek az utcán éjjel? Ha igazoltatnak, még vissza sem jöhetnek. Mit tegyek? Leszaladjak a házmesterhez? A nőnek titkolóznia kellett. Vártam. Hátha csak valami női kedélyháborgásról van szó. Talán nem is olyan veszélyes az a morfium. Gyógyszer, fájdalomcsillapító, altató. Aligha lehet halálos még egy üveggel is... A nő csendesén könnyezett, majd elaludt. Az én szememre nem jött álom, bármily fáradt voltam. Örködnöm kellett. Figyelnem, hogy szabályosan lélegzik-e. Reggel félkilenckor ébredt fel, bájosan mosolygott és megnyugtató: „Nem sikerült, élek. Nem is érzem magam rosszul, csak álmos vagyok.”

És megint elaludt. Félitzenegyre értem be a kaszárnyába. A szupercúg parancsnoka egy pesti ügynök volt, káplári rangban. Néha pénzt adtam neki, hogy emberüldözési kedvtelésének hatáskörén kívül essek. Most is csak rám bámult és mindössze ennyit mondott gúnyosan: Lumpoltunk, lumpoltunk?

Egy vasárnapi napon napos voltam. Egy hadnagy magához hívatott, kezembe nyomott tíz fillért és leküldött a trafikba, hogy hozzak neki egy *Világot*. Szóval a hadnagy úr, aki civilben esetleg szeszgyári könyvelő volt, vagy sóhivatali gyakornok, éppen engem, az író, ki a *Világ*ba is írtam novellákat, leküldött egy *Világért*. Örjöntem a felháborodástól, de — mennem kellett szép engedelmesen... Mindenfelé magyaráztam aztán, hogy micsoda képtelenség egy elismert író rang nélkül szolgáltatni. „Ha már behívtak, tettek volna meg ezredesnek legalább, süllyedjenek el.” „Ady Endrét is leküldte volna a tiszt úr újságért?” „Persze a fene akarna lenni nálunk akár ezredes is — magyaráztam — az meg azután éppen nem illene hozzám.” És nem fogtam be a számat. Nem voltam bölcs, nem tudtam gyakorolni az erényt: *Maul halten und weiter dienen!* Szidtam a hadsereget, annak minden porcikáját. Lelepleztem a hadijelentéseket, mert néha mégiscsak belenéztem az újságokba. Kimutattam, mennyi bennük a nyilvánvaló hazugság. Félig tréfálkoztam, hogy jobban megértsék, és ilyesmiket mondtam: „Miért alkalmaznak tábornokokat? A szerbiai hadjárat vezetésével például Dr. Bedő Mór pesti ügyvédet kellett volna megbízni és nem a vén Potioreket. Bedő Mór meg szokta nyerni a pereit, ezt a hadjáratot is biztosan megnyerte volna.” Ez a szupercúgban történt. Odajött

hozzám egy fiatalember és halkán így szólt: „Azért egy kicsit vigyázzon!”

MONDTAM, HOGY néha-néha belenéztem az újságokba. Ez nem volt elég ahhoz, hogy a hadihelyzetről fogalmam legyen. Csak később tudtam meg, utólagos olvasás alapján, hogyan követték egymást az események akkor, amikor a kórházban, majd a szupercúgban voltam.

1916 január 8-án bevezették a kenyérjegyrendszert.

Január 10-én a törökök elfoglalták Sed-il-Bahrt, a Gallipoli-félsziget utolsó szegletét.

Január 11. Csapataink elfoglalták Lovcsent.

Január 14. A magyar és osztrák csapatok bevonultak Cettinjébe.

Január 17. Montenegró kapitulált.

Január 20. Ötvenöt éves korig terjesztették ki a hadiszolgálatot.

Január 25. Az angolokat Kut-el-Amaránál jelentékeny vereség érte. Több mint 3000 halottat vesztettek. (Halottat vesztettek?)

Január 29. Meduát és Alessziót elfoglalták.

Február 4. Albániában megszálltuk Kruját.

Február 7. Tíz korosztályt behívtak.

Február 20. Megszállták Berátot, Ljusnát... A németek Logisint bombázták.

Február 21. A németek Ypernnél támadtak.

Február 24. Kövess Hermann tábornok Durazzónál nagy győzelmet aratott.

Március 10. Kövess tábornok serege Volosna alá érkezett.

Március 14. *A Doberdónál két olasz rohamot vertünk vissza.*

Ugyanezen a napon: *Elhatározták a tizenennyolc évesek összeírását.*

Március 15. *A németek elfoglalták a Mort-magaslatot.*

Micsoda események! Vajon akadt-e még ember, aki azokat elolvasta? Micsoda népbútítás! Ha ugyan még szükség volt rá. És mégis: csaknem általánossá vált már annak a felismerése, hogy a háború az uralkodó osztályok ügye. A nép nemcsak irtózott már tőle, nemcsak megvetette, hanem tovább jutott, már halálosan unta.

A FELÜLVIZSGALATTÓL, ha jó bizonyítványt kaptam is, aggódtam. Mert a hadiönkéntesség miatt szigorúbban kellett, hogy kezeljenek, mint mást... A felülvizsgálatra várva megtudtam, hogy a hadügyminiszteri rendelkezés egy pontján enyhítettek — bizonyára, mert nagyúri csemeték is akadtak a hadiönkéntesek közt — s így a felmentés lehetlensége megszűnt. Azután azt is megtudtam, hogy Hazai Samu honvédelmi miniszter engem fölmentett, a fölmentésem régen leérkezett az első honvéd gyalogezredhez, ahova eredetileg beosztottak. A fölmentés azonban nem volt érvényes, mert a közösökhöz tartoztam. Egyedüli mentségnek maradt tehát a felülvizsgálat jó eredménye.

Most Garai Manó igyekezett rajtam segíteni. Kezembe adta az ezredalbumba írott s a superbizottság elnökéről, dr. Gerlei főtörzsorvosról szóló cikk kefelevonatát és azt mondta, vigyem el az ő megbí-

zásából, már hogy rá hivatkozva, Gerlei lakására, olvassa el és ha megfelelőnek látja, hagyja jóvá. Ajánlotta, hogy ragadjam meg ezt az alkalmat és beszéljek magamról. Sikerülni fog, mondta, mert a főorvos magánérintkezésben igen udvarias ember. És ha már beszélek, ne legyek szemérmes, kezdjek el sírni, csak egész bátran sírjak.

Elszántan megjelentem Gerleinél. Leültetett. Elolvasta a kefelevonatot, nagyon tetszett neki, hiszen dicsérte, sőt magasztalta őt. Visszaadta és így szólt:

— Rendben van.

Egymásra néztünk, én nem mozdultam és — csakugyan beszélgetni kezdett velem:

— Maga mióta szolgál?

Feleltem.

— Talán Garaihoz van beosztva?

Több kérdés nem kellett, elmondtam, hogy mi a helyzetem. Hogy hat hétig voltam a kórházban, minden szolgálatra alkalmatlannak minősítettek, de hát mégis nagy baj van velem.

— No, mi az?

Elkezdtam azután panaszkodni. Panaszkodtam annyit, amennyit csak tudtam. A hadiönkéntesekről, az elakadt fölmentésemről, a neuraszténiámról, arról, hogy édesanyámat kell eltartanom, dicsekedtem is, arról, hogy író vagyok, munkatársa a *Nyugat*nak. Egyszer csak kicsordult a könnyem és nagyot sóhajtottam. Gerlei a kezét a vállamra tette és vigasztalt:

— Nono, fiam, azért még nem kell kétségbeesni.

Feltekingítottam rá, pislogott és piros volt az arca.

— Nyugodjon meg, ha csakugyan olyan a bizonyítványa, ahogyan mondja, nem lesz semmi baj. Mi is a neve?

És fölírta a nevemet a noteszába.

Egy hét múlva a bizottság elé kerültem. Siralmas testi állapotban voltam. És hogy ezt fokozzam, még meg is görnyedtem. A bizottság tagjai — legalább úgy éreztem — csodálkozással néztek rám, hallgattak, végre egy, az asztal szélén ülő főhadnagy megszólalt:

— Hát ezzel mit csináljunk?

Egy civil az irataimat nézte, felütötte a fejét:

— Hadiönkéntes!

A főhadnagy ezt mondta:

— Talán jó lesz az irodában.

Megkönnyebbültem, mehettem.

A NAPILAPOK a háború kezdete óta első oldalukon közölték a hadi eseményeket. Nagy kövér betűkkel ordított a főcím, utána azután kisebb kövér betűkkel részletezték, kicifrázták a főcímet. Ha nem történt nagyobb esemény, a jelentéktelen csatározásokat fokozták szenzációvá.

Az újságok — az *Est*-lapok, *Pesti Hírlap*, *Az Újság* — azzal is kedveskedni akartak a közönségnek, hogy a háborús híreket kiadóhivatalaik portáléján, óriási fekete-piros betűkkel lepingálva, kiakasztották. Ünnepnapokon azután versenyeztek egymással a háborús hírek és a futball-hírek. A háborús hírek lettek a vesztesek. A gorlicei áttörést kétszáz ember olvasta, de a futball-eredményekre kétezer volt kíváncsi... A hírek közlésében az újságok arcátlansága a végletekig nőtt, ilyen híreket is az első oldalon közöltek: *Doberdónál a front egy szakaszán előre törtek csapataink, elfoglaltak egy olasz árkot, negyven katonát*

ejtettek foglyul és hat zászlót zsákmányoltak. Már csak az ilyen hír hiányzott: Az Isonzónál egy olasz katonának foggyökérgyulladás van.

A felülvizsgálat után beosztottak írnoknak a Hadsegélyző Hivatalba. Ez a hivatal az Akadémia utcában volt, a békebeli delegációk épületében. Hogy milyen célt szolgált, azt nem tudtam, de minden esetre fedezék volt egy sereg tiszt számára. Az igaz, hogy én is e fedezék alá jutottam. Csaknem tűrhető volt itt a szolgálat, amely reggel nyolckor kezdődött és délután ötig tartott, délben másfél órai megszakítással. Civil öltözékben járhattam, ezt is kellemesnek éreztem, mert — azt még eddig el sem mondtam — kincstári egyenruhám volt csak, a magam pénzén nem csináltathattam ruhát. Különben sem akartam „fess” katonának kiöltözni, úgy véltem, hogy jobban illik hozzám az egészen komisz komiszruha, a könyökömön túl alig érő ujjáival és egyéb hibáival. Közvetlen főnököm egy dr. Bátorné nevű, hadiszolgálatot teljesítő pesti, újlipótvárosi úrinő volt. Szép, fiatal nő, intelligens, olvasott — mint író ismert engem — és nyájasan gyengéd, jöllehet katonai parancsnokom, tiszti rangban, hát ez is különös helyzet volt. Némi biztonságot éreztem az árnyékában. Mindent elrontott azonban egy Bárdió nevű százados, aki az egész hivatali személyzet ügyeit intézte és így nem lehettem tőle független. Rosszindulatú, durva, tényleges katonatiszt volt ez a Bárdió, akinek lelki életéhez hozzátartozott alantasainak az üldözése. A harctéren szerzett reumájával rokkanttá vált, botra támaszkodva járt és a hazát már csak kisebb rangú katonák gyöttrésével szolgálhatta. Rajtam hamarosan megakadt a szeme, mert a hivatalon kívül naponként lá-

tott az Abbáziában. Találkozásaink, a kávéházban és a kávéház előtt ugyancsak nem egyeztek a katonaság hierarchikus szellemével. Szép lányok jöttek a járdán, mosolyogtak, Bárdió úr kísérletet tett, hogy megismerkedjen velük, a lányok azonban a szemébe nevettek és mindjárt ki is derült, hogy — hozzám jöttek. Magam is észrevettem az ilyen helyzetek fontosságát, de hát — ostoba módon — azt hittem, hogy Bárdió úrnak hősiezen el kell viselnie sorsát. Persze, hogy meggyűlött. Súlyos teherként kellett azután viselnem szemtelenkedéseit a hivatalban. Ha meglátott, minden alkalommal belém kötött, s megvolt hozzá a hatalma, hogy valamely mondvacsinált ok miatt esetleg meg is büntessen.

Igyekeztem más beosztáshoz jutni. Dr. Bátornét elhelyezték egy másik hivatalba, mely a parlament épületében működött. Egy délután átmentem a parlamentbe, hogy megkeressem őt és megkérjem, vegyen át magához. Nem találtam meg, visszasiettem a Hadsegélyzőbe. Közel volt egymáshoz a két hely, utam a parlamentig, kis keresgélés, kérdezősködés, azután vissza a Hadsegélyzőbe, körülbelül húsz percet vett igénybe. Másnap reggel, amikor — kissé elkésve — megérkeztem a hivatalba, két társamat, akikkel hármásban dolgoztunk egy szobában, nem találtam a helyükön. Az asztalukon heverő iratokból láttam, hogy már a hivatalban vannak. Egy Szirmay Ödön nevű hírlapíró volt az egyik, a másik meg egy Papp nevű hivatalnok, már hogy ez volt a polgári foglalkozásuk... Alig ültem le, máris benyitott hozzám egy altiszt és mondta, hogy hívatnak, a nagyterembe. Fölugrok, megyek, amint a terembe lépek, egy sereg embert látok ott, civilruhásokat meg tiszte-

ket, egészen az ezredesig; egy asztalnál ült Bárdió úr is, aki a tekintetével csaknem átdöfött. Nyomban hozzám lép egy civilruhás férfi és így szól:

— Nemes államrendőrségi főfelügyelő vagyok. Mondja meg nekem, Nagy úr, hogy tegnap délután a hivatalos időt egyfolytában töltötte-e itt a hivatalban, vagy közben eltávozott.

Meglepődtem a kérdéstől és zavaromban ezt feleltem:

— Nem mentem el sehova.

— Úgy. És mondja meg, hogy amikor délután megérkezett a hivatalba és belépett a szobájába, elsőnek érkezett-e, vagy már ott találta valamelyik szobatársát, esetleg mind a kettőt.

Kissé magamhoz tértem és helyes feleletet adtam.

— Mindkét társam ott volt már, én harmadiknak érkeztem.

— Csakugyan így volt? Jól meggondolta, amit felelt?

— Igen, így volt.

A detektívfelügyelő most mélyen a szemembe nézett, kicsit várt, majd így szólt:

— Ma reggel Máriás százados úr íróasztalának a fiókját feltörve találták. A fiókból hiányzott a pénz, ezerötszáz korona. A százados úr szobája az önkétől a második szoba. Ebben az ügyben nyomozok. Ön pedig olyan válaszokat adott a kérdéseimre, amelyek nem felelnek meg a valóságnak. Mindkét társa azt állítja, hogy ön a délután folyamán, habár rövid időre, eltávozott a hivatalból. A kapus is látta önt elmenni és jönni. Mit szól ehhez?

Egészen elhültem, de így beszéltem:

— Igen, az első feleletem hibás volt. Csakugyan elmentem a hivatalból, átsiettem a parlament épületébe, hogy megkeressem dr. Bátorné önagyságát.

— És megtalálta?

— Nem. Nem volt a hivatalban.

A detektívfelügyelő szétnézett az egész termen, mintha azt akarta volna mondani a tekintetével: Látják, kérem?

— Kivel beszélt a parlament épületében?

— Egy fiatalemberrel. Tőle kérdezősködtem.

— Tudja a nevét annak a fiatalembernek?

— Nem.

A detektív megint szünetet tartott, majd ezt mondta:

— És ahhoz az állításához ragaszkodik, hogy amikor délután bejött a hivatalba, mindkét társát már itt találta?

— Igen, ez bizonyos.

— Mindkét társa ennek az ellenkezőjét állítja. Azt mondják, hogy amikor ők jöttek, ön már ott ült a szobában.

Zavarom fokozódott, de így feleltem:

— Tévednek. Érkezésünk sorrendjében én voltam a harmadik.

A detektív szinte sajnálkozóan nézett rám, nem lehetett rosszindulatú ember. Intézkedett:

— Hívják be ismét Szirmay és Papp urakat.

Mindketten bejöttek a terembe. Amíg vártam rájuk, tekintetem körüljárt a jelenlevőkön. Láttam, mindenki meg van róla győződve, hogy én vagyok a tettes. Ha tekintetem valakinek a tekintetével egybekapcsolódott, az hirtelen elnézett rólam, másoknak meg olyan volt a szeme, mint egy nekem szegeződő

szuronypár. Bárdió úr arca ragyogott a diadaltól. „No, majd elbánunk most veled, szemtelen fráter, bezárnak vagy tíz évre.”

Tőlem három lépésnyire megállt Szirmay és Papp. A detektív felszólította őket, hogy ismételjék meg előbbi állításukat. Ők a szemembe néztek és mindketten azt mondták, hogy amikor a szobába léptek, engem ott találtak, az íróasztalomnál ültem. Papp még egy kis adattal is kiegészítette a képet: cigaret-táztam.

A detektív most összecsapta a kezét és szinte panaszosan beszélt:

— No látja, kérem. Most kinek higgyek? Önnek, vagy a két társának.

Ránéztem Szirmayra és Pappra. Szirmay szembe nézett velem, de egy kicsit reszketett. Papp mereven a földre szegezte a tekintetét. Belőlem elszállt a szorongás és dühre gyúltam. Hangosan tagolva, mintegy az egész áldozatra éhes termet leckéztetve, ezt mondtam:

— Ha hirtelen zavaromban tévedtem is az első kérdésre adott feleletemben, azért az az állításom, hogy én érkeztem a hivatalba harmadiknak, kétségsébe nem vonható. Mert átgondoltam és jól emlékszem rá. Állításom határozott, és ha én valamit határozottan állítok, akkor nemcsak az nem számít, hogy két társam mást mond, hanem ha ezer ember énekelné kórusban, hogy másképp volt, akkor is úgy volt, ahogy én mondom.

Mintha villámcsapás érte volna a termet, mindenki megdermedt, ezt jól érzékelhettem. Csak pillanatok múlva tekintettek a detektívfelügyelőre, várakozóan, hogy mit fog most tenni, megbilincsel-e

már. A felügyelő egyelőre tanácstalan volt — nem volt kicsi a türelme — de én tovább beszéltem:

— Majd én mindjárt jobb emlékezésre bírom a két társamat. Részletezem megérkezésem mozzanatait. Tehát — és Szirmay és Papp felé fordultam — én beléptem a szobába. Szirmay velem, illetve az ajtóval szemben ült, Papp pedig az ablaknál, háttal Szirmaynak. Én így köszöntem: „Szervusztok, kulik. Már ilyen korán dolgoztok?” Erre Szirmay azt felelte: „Ja, muszáj, sok a restancia.” Papp pedig felém fordult, levette a szemüvegét, mosolygott és csak ennyit mondott: „Sze-hervusz”. És elkezdte törölgetni a szemüvegét.

Szirmay észbe kapott és így szólt:

— Igen, így volt. Most már jól emlékszem rá, bocsánatot kérek, hogy az előbb tévedtem.

Papp, aki iszákos félhülye és rosszindulatú ember volt, zavart lett, de nem szólt. Szirmay fordult feléje:

— Te voltál köztünk az első. Amikor én megérkeztem, te már az ablaknál ültél. Szervusz, mondtuk egymásnak, én leültem és mindjárt így szóltam: „Nagy Lajos már megint késik”.

Papp magához tért:

— Igen, így volt.

Ránéztem a detektívre, az csak ennyit mondott:

— Köszönöm, elmehet.

Sietve távoztam a teremből. Magam elé néztem mereven, csak azt láttam egy pillantással, hogy az őszülő ezredes idegesen húzogatja a bajuszát.

A szobámba érkezve új izgalom öntött el, nem tudtam még leülni sem. De hát... megszabadultam attól, hogy mint gyanúsítottat letartóztassanak s a fog-

ságban addig sanyargassanak, amíg majd kiderül, hogy ki követte el a betöréses lopást, ha ugyan kiderül. Szóval a háború végéig, vagy még azon is túl börtönben sínylődhettem volna.

Kissé megviselt ez az eset, és később, ha eszembe jutott, mindig megborzongtam. Vagy tíz év múlva megismerkedtem a detektívfelügyelővel, de nem kérdeztem meg tőle, hogy mi lett azután annak a bizonyos ügynek a folytatása, meglett-e a tettes.

Néhány nap múlva megtudtam Bárdió úr írnokától — László Ernőtől, a későbbi med. dr. László Ernő kozmetikustól — hogy a hivatal valamennyi tisztje felháborodott „hihetetlen” viselkedésemén. Most már végre tűrhetetlennek éreztem a Hadsegélyző hivatalt, annak minden emberét, azzal a Papp bajtárssal például nem álltam szóba. Ugyancsak iparkodnom kellett tehát, hogy máshová kerüljek... Nem emlékszem már rá, hogy milyen ismeretségem mozgósításával sikerült elérnem, hogy kihelyezzenek írnoknak a piliscsabai tábori kórházba.

Az utolsó napon Bárdió százados megragadott valami alkalmat és úgy leszidott, mint egy kutyát. És nekem a szidalmat szótlanul, haptákban kellett végighallgatnom. Egy főhadnagy is ült a szobájában, gyűlölködő pillantásokat vetett rám és többször buzdította Bárdiót.

— Csukasd le!

PILISCSABA

A HADSEGÉLYZŐ hivatalból visszakerültem a szupercúgba, onnan helyeztek ki azután a piliscsabai tábori kórházba. Ez volt a katonai adminisztráció menete.

Piliscsabára vonaton kellett menni, a vonat reggel hat órakor indult. Az úton ki sem néztem a vonat ablakán, szunyókáltam.

A kórház szép helyen terült el sok kis épületével, völgyben, barnálló közeli dombokkal övezve. Állt pedig fabarakkokból és néhány téглаépületből.

Megérkezésem után az irodában jelentkeztem egy Salpeter nevű őszülő, szemüveges őrmesternél. Ő intézte a személyzeti ügyeket. Mellette az irodában egy Felsberg nevű, alacsonytermetű káplár állt, a helyettese. Felsberg vette át a cédulámat, megkérdezte, mi vagyok civilben, és amikor hallotta, hogy író vagyok, mindjárt védőszárnyai alá vett. Salpeter is megnézte a hivatalos cédulát, az orrához emelve olvasta, majd fürkésző, félig-meddig gyanakvó tekintettel vizsgált és tanácstalanul fordult Felsberghez. Felsberg segített nekem: „Természetesen felvesszük. Majd betesszük a negyedik barakkba, dr. Janny mellé, srejbernek.” És hozzám is intézett egy kis biztatást: „Szóval itt maradsz.”

Beosztásom nem a legszerencsésebb lett. Mert minden barakk parancsnoka katonai szolgálatra berendelt civilorvos volt, dr. Janny azonban, a parancsnokom, pályája kezdetétől fogva mint tényleges katoniorvos szolgált, ez a típus pedig nem volt kedvemre való. De hát Felsberg valóságos védőangyalom lett. Derék ember volt, mindenkivel jóindulattal bánt. Ő volt a kórházba beosztott segédszolgálatosok lelke. Ügyesen, diplomatikusan intézte dolgainkat, védett mindnyájunkat a felülről jövő nyomás ellen; engem, amint majd sorra kerül, több súlyos bajból kiszabadított. Megteremtette és fönntartotta az összetartás szellemét. Egyesek súrlódásait ő intézte el, mégpedig a tekintélyével, mely nem a hatalmából eredt, hanem emberi jóságából. Valóságos kis sziget volt ez a Piliscsaba, már persze a segédszolgálatosok részére, talán egyedülálló az egész monarchiában, a nagy háború alatt, a gyűlölködés óceánjában. Volt ott barátság, kölcsönös segítség és összeműködés a hibák elrejtésében; derekasan viselkedett valamennyi segédszolgálatos is, mintha Felsberg Tibort akarták volna utánozni.

Nem kellemes emlékem azonban ezredorvos parancsnokom, az a bizonyos dr. Janny. Ez az úr kisbajszú, szűrőstekintetű, fekete szőrzetű ember volt, olyan akkori katonatiszt, akinek esetleg meginduló jóérzését is mindig elakasztotta a katonai megszokás, már mint az, hogy szakadatlanul tekintélyt kell tartani, szigorúan kell bánni az alantasokkal és gyakran kell őket büntetni. Mindjárt el is mondom egy kis esetemet ezzel a dr. Jannyval. Hamarosan sakkipartnert találtam a táborban, a betegek közt és a kintinban sakkoztam vele. Egyszer csak, mialatt játszot-

tunk, megjelent a kantinban dr. Janny, megállt mellettünk és nézte a játékot. Néhány lépésem után így szólt hozzám:

— Látom, hogy maga tud sakkozni. Majd néha játszom magával.

— Kérem szépen — mondtam én, és a partnerem mindjárt fel is állt és felborította a figurákat.

Dr. Janny nem köszönte meg ezt az alázatos előzékenységet, hiszen a társam csupán közkatona volt. Leült és játszani kezdtünk.

Itt mindjárt elmondom, amit később tudtam meg dr. Jannyról. Híres amatőrsakkozó volt, sikerültebb játszmáit a lapok sakkrovatai is közölték, és néhány játszmája sakk-könyvekbe is belekerült. De hát mindig, a játszmát én nyertem meg. Ez láthatóan bosszantotta őt. Tőlem persze távol állt az afféle alkalmazkodás, hogy szándékosan veszítsek. Ilyesmit csak beteg vagy szerencsétlen helyzetben levő emberekkel tettem meg néha. Tovább játszottunk. Janny is nyert, végeredményben döntetlenül végeztünk. Dr. Janny felállt és anélkül, hogy köszönt, illetve hogy szalutált volna, eltávozott. Másnap is játszottunk, harmadnap is, én már több játszmát nyertem, mint ő. Egy játszmában, melyben jobban állt, egy jó lépéssel fölébe kerekedtem. Erre felborította a figurákat és elrohant. A következő napon két percnyi késés miatt — de talán nem is én késtem, hanem ő állított be korábban a vizitszobába — rapportra rendelt. Háromnapi tábori fogságot rótt ki rám dr. Léderer főtörzsorvos, a kórház parancsnoka. Dr. Janny pedig többet nem játszott velem, még csak nem is szólt hozzám, a hivatalos parancsolgatáson kívül.

A TABORI KÓRHÁZ a nemibeteg katonák részére épült, azokat kezelték ott. Kilenc-tíz barakkban helyezték el őket, és a barakkok elég jó lakóhelynek bizonyultak. A katonák persze nem ruházkodhattak rendesen, különösen a fehéreneműjük volt kevés, jóformán semmi, a tisztálkodásuk is akadályokba ütközött, így aztán, ha az ember belépett a csinos barakkba, mégis csak orrfacsaró bűzt érzett. Még nagyobb bűz szorult meg az elkülönített orvosi, illetve írnoki szobában.

Mikor dr. Janny vizitet tartott, sorban járultak eléje a katonák. Én egy könyvbe jegyeztem be a rendelkezéseit. A katonákhoz dr. Janny durva volt és rosszindulattal bánt velük. Nadrágjukat leeresztve jöttek a betegek, és szörnyű látvány tárult néha eléem, majdnem elájultam. Bizony, erre a munkára nem voltam túlságosan alkalmas.

A betegek közt volt egy Weidmann nevű újvidéki fiatalember, kedves és okos fiú, megszerettük egymást. Hogy ne unatkozzon, meg hogy engem kíméljen, felajánlotta segítségét. Csakhamar minden munkát ő végzett el helyettem, én csupán dr. Janny jelenlétében színleltem némi tevékenységet.

Külön téглаépületnek egy kis szobájában laktam, egy Krakauer nevű káplárral. A szerencse — némely megszakítással — szinte üldözött, mert ez a Krakauer is jó ember volt, lakótársnak kellemes.

Gyakran töltöttem az időt a szobában és olyankor olvastam. Két olvasmányra emlékszem: Jókai *Egy magyar nábobjára* és Ambrus Zoltán *Álomvilág* című novelláskötetére. A *Magyar nábobot* persze diákoromban már olvastam. Érdekes élmény volt bele-

merülnöm olyan könyvekbe, melyeket a háború előtt írtak, amelyek visszavittek az elmúlt időkbe. A *Magyar nábob*bal egy kicsit ifjúságomba kerültem vissza és olvasása közben az volt az illúzióm, hogy diákkoromban boldogabb voltam, reméltem és mást reméltem, mint ami elkövetkezett. Szóval illúzióm támadt az illúziók pazar világáról.

Az *Álomvilág* elbeszéléseit kiválóaknak tartottam, köztük *A szerelmes gladiátor* című azóta is legszebb olvasmányaim közé tartozik, valóságos remekmű. Egy pesti fiatalember, a betegállományból, kölcsön kérte tőlem a könyvet, elolvasta és így adta vissza: „Nagyon gyenge író ez az Ambrus.” Ez a kis eset azóta is példázza előttem az író sorsát. A kiváló műhöz bizonyos szellemi színvonalra jutott olvasó is kell. Ha gyenge az olvasó, mi történik akkor? Ő állítja gyengének az író és ezt a cserépszavazást el kell az íróknak viselnie.

Néha, üres időmben, csatangoltam a kórház területén, a barakkok közt. Tűrhető külsejű, jól megcsinált épületek voltak, amint már mondtam. Elgondoltam, hogy rövid idő alatt sok-sok barakk-kórházat építettek a háború céljaira, békében meg olyanok a kórházi viszonyok, hogy sokszor halálos betegnek sem jut hely. Hát ez az emberiség kultúrája máig — tűnődtem. Amikor öldöklő harcba, pusztításra kell rohanni, a társadalmak olyan energiát fejtenek ki, amely felülmúlja a termelőmunkában jelentkező erejüket. Ha meg az történik, hogy egy területen a rossz időjárás vagy más elemi csapás miatt éhínség tör ki és ezerszámra hullanak az áldozatok, akkor csak nehezen indul meg a segítő akció, vontatottan halad s parányi töredékét éri csak el a harci buzgalomnak.

A betegek közt sokféle népből eredőket lehetett találni. Voltak ott magyarok, németek, szlovákok, szerbek, románok, csehek, bosnyákok. Volt három olasz hadifogoly is. Ezekkel az olaszokkal rosszul bántak, mindenki megvetette őket. Az ostoba politikai szugesztiók hatottak a közlegényekre is. Többször felkerestem a három olaszt. Beszélgettem velük, bár most alig tudom megmondani, hogyan, azaz tökéletesen nem tudom felidézni egyik találkozásunkat sem. Az egyik közülök törte a német nyelvet, meg néhány szót én is tudtam olaszul, no meg a taglejtések, valahogy így értettük meg egymást. Az olasz szóismertemet az Operában szereztem, meg a lemezeken halott énekesektől. *Amore, io t'amo, andiamo, donna, siamo, vento, pensiero, si, no, va, dolce, pira*, és így tovább, százötven-kétszáz szóig. No, de mindegy, az olaszok arca felragyogott, amikor közeledni láttak. Kettőnek a foglalkozására is emlékszem: földműves, kőfaragó. Csinos emberek voltak, különböztek a tábor többi lakójától. Civilruhát viseltek. Meleg időben leheveredtünk a földre és úgy beszélgettünk. Szórazásunk leginkább abból állt, hogy olasz operaáriákat dúdolgattam nekik, figyelve, hogy mit ismernek azok közül. Sok áriát ismert még a földműves is. Néha panaszkodtak a rossz bánásmód miatt, s jól esett nekik az is, hogy részvétellel hallgattam őket.

Nem egyfolytában voltam a negyedik barakk írno-ka. Mivel ott Weidmann minden munkát elvégzett, egyszer csak a tábori posta intézését bízta rám. A postaszobát már ismertem, mert a táborba érkezésem után, amikor még nem jutott nekem alvóhely, ebben a szobában aludtam. Ágyam persze nem volt, sem díványom, a padlóra feküdtem úgy, hogy a köpenye-

met tettem vánkossnak a fejem alá. Olyan jókat aludtam ruhástul, bakancsostul, mint életemben talán még soha.

A postai teendők elvégzéséhez segítségül adtak hozzám egy nyurga cseh fiatalembert, szintén a betegállományból. Ezt a csehet is gyűlölték a táborban, azért, mert cseh volt. Megint a politika! Én barátságosan beszélgettem vele, németül. Minden szavát megértettem, mert hát cseh volt és így a német szavakat tagolva, tisztán mondta ki úgy, ahogy azok írva vannak. A fiatalemberrel megbarátkoztunk, kártyáztunk kettesben — tartlit játszottunk — és ő úgy megszeretett engem, mintha a testvére lettem volna. Mások persze csak úgy kérdezősködtek róla: — Mit csinál az a disznó cseh, elvégzi-e a munkáját?

Mind gyakrabban jártam be Pestre. Néha engedéllyel, néha anélkül, kockáztatva, hogy lógáson ragtakapnak és megbüntetik. Egyszer meg is büntettek. Pestről utaztam kifelé. A havazás miatt a vonat késett, és én, hogy legalább néhány perccel előbb érkezzek meg, nem utaztam el egészen az állomásig — mely kissé távolabb esett a tábortól — hanem a tábor mellett leugrottam a vonatról. Én nagy lendülettel rohantam, szinte zuhantam a lefelé vezető lejtős úton. Se láttam, se hallottam és így nekivágódtam a fölfelé baktató parancsnoknak, dr. Léderer főtörzsorvosnak. Eredmény: tíznapi lágerareszt, azaz tábori fogság. A fogság nem zárka volt, hanem csak az, hogy nem volt szabad kilépnem a tábor területéről. Nem volt tehát különösebben unalmas. Mindennap jól ki-aludtam magam, úgy, hogy testileg jó állapotba kerültem, sőt elkezdtem hízni. Így panaszkodtam tehát: „Ez a Piliscsaba egészen aláássa a betegségemet.”

Igen, az egészségtől félni kellett. Mert mi lesz, ha kiszáll a táborba egy repülőbizottság, hogy újra felülvizsgálja a segédszolgálatosokat?

A TÁBOR ELHAGYÁSÁNAK tilalmát is mérsekeltén tartottam be, mert a kantinba eljártam, az pedig kívül esett a táboron. A kantinban feketéztem — a feketét úgy rendeltük, hogy kérek egy fekete-cérna-lét — ott vásároltam a szívnivalót, valami rövid, olcsó szivart, melynek nevére már nem emlékszem, de hasonlított a későbbi Cigarilloszhoz.

Munkámat a barakkban rendesen elvégeztem — a postától ugyanis visszakerültem a négyes barakkba — ott a munka abból állt, hogy reggel bementem a vizitszobába, ott maradtam addig, míg dr. Janny úr jelen volt, a többit aztán csinálta Weidmann. Ez a Weidmann mindig dolgozott, tréfálkozott, nevetett. Egyszer a következő beszélgetés folyt le köztünk, ha nem is szó szerint, de annyira így, amennyire csak emlékezéssel meg tudom közelíteni szavainkat:

— Unom már ezt a kórházi tespedést, csak már innen kiszabadulhatnék — mondta Weidmann.

— Olyan sürgős az magának? Hiszen ha innen elmegy, rögtön be kell vonulnia az ezredéhez — így beszéltem én.

— Hát éppen azt szeretném. Százszor jobb a kaszárnnyában, mint itt.

— Miért, hiszen itt nincs semmi baja?

— Unatkozom szörnyen, a kaszárnnyaélet meg legalább szórakoztat.

— Furcsa gusztus, nem is értem.

— Persze, hogy nem érti, mert maga mindennap

beutazik Pestre. Maga itt csak vendégszerepel. De én! Én itt rab vagyok.

— Mérsékelt rabság. Szabadon mozoghat az egész táborban. Társai vannak, beszélgethet.

— Eh, unalmas, mint a pokol. Csak már otthon lennék!

— Ostobaságokat beszél, Weidmann. Otthon nem maradhat, legfőljebb két-három hétig. Beteszik a legközelebbi menetszázadba és viszik a frontra.

— Hát aztán? Az baj? A frontszolgálat aránylag még a legérdekesebb.

— Bámulatos! Hogyan lehet egy zsidó ilyen buta? Ezen a kitörésemén jót nevetett Weidmann.

— Nem fél a fronttól? — kérdeztem.

— Én? Én semmitől sem félek.

— És ha elesik a harcban?

— Az ki van zárva. Én nem esek el, ha csak éppen meg nem botlok. Engem nem fog a golyó.

— Azt hiszi?

— Bizonyos vagyok benne. Voltam én már olyan ütközetben, hogy csak úgy sivítottak körülöttem a golyók. És engem elkerültek.

A szemembe nézve, szinte kétségbevonhatatlan meggyőződéssel mondta ezt Weidmann. Rövidre nyírott, göndörhajú, kékszemű, kövérekés fiatalember volt, látszólag tele életkedvvel. Nem világosítottam fel arról, hogy biztonságérzése hamis, csupán abból a szerencséjéből eredő vakhit, hogy eddig még nem találta golyó. Talán szüksége volt erre a vakhitre, annyi millió sorstársával együtt. Mert azt alig gondolhatta valaki is, hogy: kész vagyok meghalni azért az ügyért, amelyért harcolok.

Később elbocsátották Weidmannt a kórházból, ha-

zamehetett Újvidékre a kaszárnyába, de kikerült mégis a harctérre, ütközetekben vett részt egészen a háború végéig és — meg sem sebesült. Pedig ha el-esett volna, az lett volna a szerencsésebb eset. Sor-sáról később értesültem: vérbajából nem gyógyult ki tökéletesen és annak egy következményében, para-lízisben halt meg, három évvel a háború után.

TIZNAPI TÁBORI FOGSÁGOM leteltével, mint-ha csak pótolni akartam volna az elmulasztottakat, csaknem mindennap beutaztam Pestre. Délután hatkor érkeztem meg a Nyugati-pályaudvarra, on-nan villamoson hazamentem, hogy átöltözzek civil-ruhába, mert csak abban mozoghattam szabadon, mármint biztonságban az őrzőaktóktól. Néha azon-ban, hogy minél előbb a kávéházban legyek, katonaruhában mentem az Abbáziába, onnan mentem haza és csak késő estére vettem fel a civilruhámat. Az ilyen összevissza öltözködéseim miatt történt, hogy sohasem tudtam, katonaruhában vagyok-e, vagy ci-vilben. Így aztán furcsa esetek történtek velem. Egy-szer egy Radó nevű alezredesnek, aki törzsvendége volt az Abbáziának s nekem személyes ismerősöm, úgy tisztelegtem, illetve köszöntem, hogy — meg-emeltem a katonasapkámat és azt mondtam, jó estét. Máskor, vasárnapi napon, már délelőtt megérkeztem a városba és siettem az Abbáziába. A kávéház And-rássy úti részében ültem le. Akkor éppen, talán a korai idő miatt is, a kávéháznak ebben a részében még egy vendég sem volt. Megreggeliztem, újságot vettem a kezembe és — bejött egy tábornok. Önkén-telenül rámesett tekintete, én hetykén néztem a sze-

mébe, de nem mozdultam. A tábornok leült, reggelit rendelt. Egyszer még rámtekintett, közönyösen, majd ő is elkezdett újságot olvasni. Én nyugodtan üldögéltem, hol olvastam, hol a levegőbe bámultam és cigarettáztam. Ide-oda szálló tekintetem egyszercsak a földre irányult és — megláttam a lábamat, illetve a lábamon a bakancsot és a katonakamáslit. Felkaptam az újságot és úgy tettem, mintha egészen belemerülnék. Most már azonban várnom kellett, míg a tábornok elmegy, oda voltam rögzítve a helyemhez. Szerencsém volt, a tábornok egy óra múlva fizetett, fölállt és elindult az ajtó felé, rám se hederítve. Magamban nyomban kiállítottam róla a bizonyítványt: intelligens ember.

Folytonos beutazásaimmal igen nehézé vált az életem. Estéimet az Abbáziában töltöttem, késő éjjel jártam haza, s mire ágyba kerültem, lehetett három óra. Öt órakor kellett fölkelnem, hogy a hatkor induló vonathoz idejében eljussak. Aludtam tehát két órát. Így aztán mindig álmos voltam. A vonaton kifelé utazva elaludtam — félve mindig, hogy Piliscsábanál nem ébredek fel és a vonat tovább visz — befelé utazva megint csak aludtam, ennyire tudtam pótolni az alváshiányt. Kevés volt, alig több másfél óránál.

Az ezerkilencszáztizenhat-tizenhetes tél kemény volt. Takarékoskodni kellett a szénnel, a vonatjáratokat tehát kevesbítették, a vagonok számát is csökkentették. A kórházparancsnok megtiltotta, hogy vonaton utazzunk be Pestre — ezt azelőtt is csak vasárnap lehetett kérni — megszüntette a távozási engedélyek kiadását. Mi aztán, nehogy a rendes vonaton az ellenőrző tisztek elcsípjenek bennünket, tehervo-

natokra szálltunk fel. Mégpedig úgy, hogy a tábor melletti kanyarban lassító tehervonatra felugráltunk. Így jutottunk el Óbudára. Az volt a tehervonatok végállomása. Onnan villamossal mentünk tovább.

Egy alkalommal, vasárnapi napon, mivel nem akartam a délutáni tehervonatot megvárni, gyalog indultam el Pest felé. Mentem a hóban, a síkos, jeges úton s Piliscsabától több mint húsz kilométert gyalogoltam így. Kicsit elfáradtam, de csak annyira, hogy ha még húsz kilométert kellett volna gyalogolnom, valami áhított cél felé, azt is meg tudtam volna tenni, de ha nyomban vissza kellett volna fordulnom Piliscsabára, talán összeroskadtam volna az úton. Dél-előtt tizenegy órakor indultam el Piliscsabáról és délután három órakor már a Palace-kávéházban ültem Karinthyékkel. Karinthy akkor már boldog ember volt, mert felmentették. Az *Újság* kérte a felmentését.

Egyszer, tehervonaton utazva, az egyik vagon kis fékezőházába nyitottam be, ott leültem a fapadra és hátamat a deszkafalnak vetve, nyomban elaludtam. Csak akkor ébredtem fel, mikor a vonat már Óbudán állt és társaim a nevemet kiáltozták. Felálltam, nagyot nyújtózkodtam, könyökömmel megérintettem a deszkafalat, melyhez háttal támaszkodtam az egész úton, de csak éppen hogy megérintettem, és a deszkafal kinyílt. Mert ajtó volt az is, mégpedig be nem zárt csapóajtó. Megrémültem. Bármely zökkenőnél kinyílhatott volna ez az ajtó és akkor én, hátrafelé zuhanva, fejjel lefelé estem volna a vagonról, esetleg a sínre, a vonat alá. Életemben, tudtommal, sohasem álltam közelebb a halálhoz.

Néha hivatalosan küldtek be Pestre, gyógyult be-

teget kellett visszakísérnem az ezredéhez. Egy fiatal legénykét kísérttem egy alkalommal, a vonaton beszélgetni próbáltam vele, de ő alig válaszolt a kérdéseimre, gyűlölettel nézett rám, hiszen én voltam az őre. Amikor kikerültünk a pályaudvar épületéből, én a hatos villamosra akartam felszállni a legénykével, ő hirtelen megugrott és a már elindult villamost megkerülve átfutott az út másik oldalára és ott futott tovább. Tehetetlenül bámultam utána, hiszen már nem tudtam volna elérni. De meg különben is, képtelen voltam arra, hogy üldözzem, vagy hogy „fogják meg!”-et kiáltssak. Állva maradtam, a levegőbe néztem és hallgattam, lesz, ami lesz, egye a fene. Másnap reggel jelentettem az esetet a kórházi irodában, büntetés járt volna érte, persze hogy járt volna, de — Felsberg jóvoltából — nem lett semmi bajom. Nevettek rajtam. — Csósznek nem vagy való — mondta Felsberg. — De hóhérnak sem — tette hozzá Pogány Béla társunk. — No, de annál jobb író lehet belőled.

Mint kísérő, cédulát vittem magammal, ezt a cédulát írták volna alá az ezrednél, ha átadtam volna a gyógyult katonát. A Pesten való tartózkodásra is ez a cédula szolgált igazolásul. Kedvetlenül mentem a kávéházba és elmulasztottam, hogy előbb otthon átöltözzek civilbe. Úgy, katonaruhámban, találkoztam estefelé Etussal, egy szép kislánnyal, és kitartó sétálással együtt töltöttük az egész estét. Tizenegyóra tájban kísérttem a lányt haza, szüleinek Alkotmány utcai lakásához. A kapu már zárva volt, mi álltunk a kapu előtt és még egy kicsit csevegtünk. Szép júniusi este volt, régi esték hangulata szállt meg, elfelejtettem, hogy katona vagyok. Az utcába egy őrzőjárat fordult be. Az őrzőjáratot vezető tiszt meglátott bennünket

és megállt, a katonáival együtt. Nézett felénk, Etust nézhette inkább, mert feltűnően szép lány volt. És ez, márhogy az Etus szépsége, még csak föllelkesíthette a tiszt urat, egy jóképű hadnagyocskát arra, hogy engem legalább is megalázzon. Amikor tekintetem feléje esett, intett, hogy menjek hozzá. Engedelmeskednem kellett. Átnyújtottam neki a cédulámat, mely igazolásul szolgált ugyan, de nem volt rajta kimaradási engedély és így kilenc órákor már a lakásomon kellett volna lennem. A tiszt megnézte, majd zsebrevágta a cédulámat és gúnyos vigyorgással intett, hogy mehetek.

A cédula a tiszt feljelentésével együtt a térparancsnokságra került, onnan néhány nap múlva átirat érkezett Piliscsabára, hogy Nagy Lajos önkéntest engedély nélküli kimaradásért szigorúan meg kell büntetni és a büntetésről jelentést kell tenni. Felsberg behívatott az irodába, kezembe nyomta a térparancsnokság átiratát és így szólt:

— Nesze, olvasd el, aztán használd el egészséggel.

Felsberg nemsokára egy súlyosabb eset veszedelmétől is megszabadított. Egy napon átirat érkezett a Margit körüti katonai fogház parancsnokságától: Nagy Lajos harminckettes önkéntest lopás és szökés büntette miatt azonnal le kell tartóztatni és fegyveres kísérettel a fogházba szállítani. Az átirat a vádat részletesebben ismertette. Egy Nagy Lajos nevű önkéntes, a Mária Terézia laktanyában, ellopta egy társának a köpenyét, a kaszárnyából bekerült a tizenhatos helyőrségi kórházba — tehát oda, ahol én is voltam — azután nyomaveszett.

Ha a tábori kórház vezetősége eleget tesz a parancsnokság rendelkezéseinek, szörnyű helyzetbe ke-

rülök. Ülök a fogházban és beláthatatlan idő telik el, míg végre kiderülhet, hogy nem én vagyok a keresett tettes, ha ugyan ez kiderülhet. Hónapokig, esetleg a háború végéig börtönben lenni, végzetes lett volna rám. Maga Felsberg is megdöbbsent és nem tudta, mit csináljon. Tanácskozott Salpeter őrmesterrel, Salpeter megint fürkészve nézett rám, azután becsületszavamat kellett adnom, hogy köpenyt soha nem loptam és az átiratban közölt cselekményhez semmi közöm. Ezután is csak azt tehette meg Felsberg, hogy — meg nem engedett módon — halogatta az akta elintézését. Így időt adott nekem, hogy valamit tegyek az ügy tisztázására. Naponként bejártam azután Pestre. Már reggel elindultam és egész nap lótottam-futottam, protektort kerestem a Margit körútra beosztott hadbírák közt, hogy ők is hevertessék egy ideig az ügyet. Nem emlékszem már rá, mi mindent kíséreltem meg, de végül — talán mások ötlete nyomán — kieszeltem, hogy minden katonának van az ezrede törzskönyvében egy száma, bementem a harminckettes ezredirodába, ott adtam az őrmesternek tíz koronát és megnézhettem az én számomat. Kiderült, hogy a keresett katonának más a törzsszáma, mint az enyém. Hogy azután adminisztratívén hogyan bonyolódott le az ügy, már hogy engem végre is szabaddá hagytak, arra nem is emlékszem, ez már Felsberg műve volt.

KINOS EGY KÖZÖSSÉGBEN ÉLNI, amelyben az embernek az a helyzete, hogy a legálcasnyabb rangúak, illetve a rangtalanok közé tartozik, ha már egyszer az a közösség hierarchikus szerkezetű. A féle-

lemszülte általános üldözés tombolásában egyszer csak elkapja a nagy gép az áldozatát és esetleg pozdorjává törí. Hogy nekem, a rangtalan katonának, volt egy civil rangom, az írói, mely néha segítő súlylyal esett a latba, ez csak jobban fokozta a szegény katonák iránt érzett részvéteket. Micsoda alárendelt sorsot kellett azoknak elviselni! Hogy a közkatona nem ülhetett egy asztalnál a tiszttel, hogy még az utcán sem sétálhatott vele, s ha ketten mentek, akkor a közkatónának hátul kellett kullognia, vagy loholnia, az még csekélység volt s annak, akiben öntudat élt, még kellemes is lehetett. De az igazi terhet mind a közkatona viselte. Őt könnyedén büntették már csak a büntetés gyakorlása kedvéért is, őt szidalmazták, fenyegették, bezárták, esetleg kikötötték. Ő kapta a rossz kosztot, fronton és frontmögötti beosztásban egyaránt. Neki jutott a komisz és kevés cigaretta. Ő talán nem is kapott szabadságot, vagy alig kapott, nem is tudom már, lehet, hogy szabadság csak a tiszteknek járt. Én még csak segíhettem néha magamon, írói voltom ügyes felhasználásával. De máson senkin nem segíhettem. Újra csak az önmagam mentésére törekedtem. Amit eddig elértem, az kevésnek bizonyult. Annál is inkább, mert segédszolgálatos voltom már veszélyben forgott. Megjelent például a táborban egy repülőbizottság, egy cseh ezredorvos mindnyájunkat megvizsgált. Én a szívemre panaszkodtam, de az ezredorvos, hosszas kopogtatás és hallgatózás után kijelentette, hogy a szívem egészséges, csupán ideges a működése. Ez az állapot pedig (*Herz-neurose*) nem mentesít senkit a harctéri szolgálat alól. Dr. Frey bizonyítványa a felülvizsgálati bizottság aktái közt hevert, annak hasznát nem vehettem.

Persze, azért mégis gyámoltalan, sőt gyáva voltam, hogy nem hivatkoztam rá, sőt el nem mondtam tartalmát. *Psychastenia*, sok kóros tünettel. Hogy hogyan maradtam a vizsgálat után is segédszolgálatos, azt nem is tudom. De végezni akartam most már a katonasággal tökéletesen és kísérleteimmel sietni kellett.

Nagy dologra szántam el magam. Elintéztem, hogy beküldjenek a tizenhatos helyőrségi kórházba, újra Frey osztályára. Elmebetegséget akartam szimulálni. Előzőleg megvettem Moravcsik Ernőnek az elmebetegségekről szóló tankönyvét és azt jól áttanulmányoztam. Kerestem, melyik az az elmebetegség, amelyet megjátszhatnék. Megdöbbenve láttam, hogy olyan nincs. Sőt, ha valaki elmebajrt akar szimulálni, annak egyáltalában nem szabad neurotikusnak lennie, hanem éppen vasakaratúnak. Mégis elhatároztam, hogy megteszem a kísérletet; ami hiányozni fog a produkcióból, azt majd megtoldja Frey Ernő egy kis jóakarattal. Csak a melankóliáról hittem, hogy azt majd sikerül megközelítőleg megjátszanom. A melankóliás levert, nem mosolyog, lehetőleg fekszik vagy ül, nem beszél, nem eszik, ha szól, akkor panaszkodik, panaszai nem reálisak — ezt talán meg tudom csinálni. Bár nehéznek látszik az, hogy: nem mozog... A könyv elolvasása közben, mely egyébként rémségekkel van tele, néhány elmebetegem még mulattam is. Máig sem felejtettem el például a levelet, melyet egy paralitikus írt a feleségének s melyben már a megszólítás ilyen volt: *Kedsve flesegém*.

Az igaz, hogy dr. Léderer főtörzsorvos úrnak nem volt jó véleménye rólam. Karácsonykor előléptette a segédszolgálatosokat, osztogatta a csillagokat, a

káplár cugszfűrer lett, a cugszfűrerből őrmester, senki sem maradt az egész táborban csillag nélkül, csak én. És mikor Felsberg figyelmeztette a főtörzsorvost, az csak ennyit mondott: „Nagy Lajosnak nem lehet csillagot adni, hiszen az szegény tökéletes idióta”. Válaszul átadtam neki egy akkor megjelent német antológiát, melyben benne volt az én *Özvegy asszonyok* című novellám is, Stefan I. Klein fordításában. Dr. Léderer elolvasta az egész könyvet, az én novellámat is és elgondolkozhatott rólam. Hogyan lehetséges az, hogy valaki jó novellát ír és mégsem jó katoná? Valaki novellát ír két szegény éhező öregasszonyról és — mégsem csapja össze a bokáját, a parancsszóra nem ugrik frissen és egyáltalán nem lelkesedik? Ezt nem érthette Léderer úr, de még a novellát sem. Szó nélkül aláírta a kórházba beutaló iratokat.

Megérkeztem a kórházba, éppen egy vasárnap délután, és elhelyeztek ugyanabban a teremben, ahol 1916 elején voltam. Aznap csaknem mindenki kimenőt kért, alig egy-ketten maradtak az osztályon. Én leültem egy karosszékbe, senkihez egy szót sem szóltam, ahogy egy melankóliáshoz illik. Nem mozdultam, a fejemet lehorgasztva, tragikus tekintettel bámultam a padlóra. Elhatároztam azt is, hogy nem eszek. Szóval, mozdulatlanul ültem, mereven bámultam, nem beszéltem, de — a kutya sem törődött velem. Az a reménykedésem tehát, hogy előbb-utóbb észreveszik majd, látják, hogy milyen beteg ez a szegény ember és ezt jelentik az orvosoknak, kezdett hiábavalónak mutatkozni. Talán azt is gondolták a szobatársaim, hogy fáradt vagyok és pihenek, ha ugyan a saját bajukon kívül a máséval is törődtek.

Ültem, ültem, vártam vagy két-három órán át. Ennyi telett nagy elhatározásomból. Egyszerre izgalom töltött el, hirtelen felugrottam és — kiszöktem a kórházból. Rohantam, illetve villamoson utaztam be a városba, egyenesen az Abbáziába mentem. Gondoltam, hogy ma még nem megy, de holnap aztán igazán megkezdem a melankóliát. Fene nehéz mesterség, vajon sikerül-e? A kávéházban mohón megkávéztam, melankóliához nem illő módon, találkoztam ismerősökkel és azokkal élénken beszélgettem. Egyszer csak megláttam Frey tanárt, aki szintén az Abbáziába járt uzsonnázni. Még nem tudhatta, hogy újra az osztályán vagyok, mindenesetre köszöntem neki. De már megállapíthattam, hogy a melankóliából megbuktam. Fel kellett adnom a szimulánsi szándékot és egészen rábíztam sorsomat Freyre. Találjon ki valamit ő. A próbálkozás végeredménye az lett, hogy Frey az orvosi szobában így szólt hozzám:

— Hát mit csináljak magával? Mást nem tehetek, mint hogy adok magának ugyanolyan bizonyítványt, mint a múltkor.

Vissza kellett tehát mennem Piliscsabára és ott tovább szolgálnom.

Kétségbe voltam esve. De mintha azalatt a pár nap alatt, amíg a kórházban voltam, a piliscsabaiak hangulata is megváltozott volna. Lehet persze, hogy az én kedélyem festette meg ilyenre a képet. A háborúnak a végtelenbe nyúlása, a repülőbizottságok buzgó működése mégis csak mindenkit aggasztott már. Összeültünk ugyan esténként és énekelgettünk, de leginkább mélabús nótákat. Vidám operettáriákra csak Mérey hadnagy gyűjtött — a személyzet új tiszti parancsnoka — neki persze könnyű volt, mert

a harctereket már megjárta és olyan súlyos betegséget szerzett, hogy két év múlva — mint később megtudtam — meg is halt.

A hangulat romlásával — ami tehát mégis csak valóság volt — csökkent az addigi barátságos együttérzésünk is. Egyesek összevesztek, megszakadt köztük még a beszélőviszony is, és ha találkoztak, gyűlölettel néztek egymásra s köszönés nélkül mentek el egymás mellett. Krakauer és Pogány, akik előbb jóbarátok voltak, dühösen szitkozódtak, sértő gorombaságokat mondtak egymásnak, Pogány már a kezét emelte Krakauerre, az pedig rámutatott a cugszfűreri három csillagjára — Pogány csak káplár volt! — és azzal fenyegette meg Pogányt, hogy függelemsértés miatt följelenti. Pogáynak lehullt a keze és torkán akadt a szó — pedig ugyancsak könnyen ömlött belőle, mert színész volt, a Nemzeti Színház tagja — és hangtalanul továbbment. Mintha azt is megbeszélék volna a piliscsabai segédszolgálatosok, hogy ha legközelebb megint jön a felülvizsgálat, kiket védenek és kiken adnak túl. Én, mint a társaságnak csupán kegyelemből bevett kültagja, a balsorsra ítélték közé tartoztam, szorongásaim közepette legalább is így éreztem.

Új hadjáratot indítottam tehát, hogy fölmentsenek a katonai szolgálat alól, mert hiszen a közös hadügyminiszter azt a szigorú álláspontját, hogy hadiönkéntes nem menthető fel, időközben megváltoztatta. Nyilván azért volt erre szükség, mert a háborúba való önkéntes belépéssel több arisztokrata és sok úrifüú került nehéz helyzetbe.

A HÁBORÚ, TRAGIKUS VOLTA mellett is, mindinkább unalmassá vált. Az újságok ugyan fáradhatatlanul ontották róla a híreket. Csakhogy az olyan hírecske, mely arról szólt, hogy egy kis faluban a hideg és a havazás miatt farkasok jelentek meg és befelé vonultak egészen a piactérig, az ilyen hírecske sokkal érdekesebb, mondhatnám izgalmasabb volt, mint bármely háborús híradás. Egy angol naszád elsüllyesztett egy német tengeralattjárót, azt az emberek közönyösen olvasták. Hogy se jó, se rossz következményei nincsenek, azt tudták, a szerencsétlenül járt személyzet sorsát meg már nem érezték át.

A hadviselő felek gaztettei lassanként kezdtek kiderülni. Az emberek kezdtek elfásulni, polgárok és katonák egyaránt, a proletárság egyelőre tehetetlenül viselte sorsát, hiszen minden egyes ember alkat-eleme volt az óriási gépezetnek, beléje kovácsolva, forrasztva, hozzája srófolva, szögezve, szabadulni nem lehetett. Aki elég vakmerő volt, az véletlen helyzetekben megkísérelte, hogy megszökjön. Ezrével, tízezérel bolyongtak a szökevények, akiket szerte az országban, jeléül a részvétlenségnek, úgy neveztek, hogy „lógósok”. Igen, a fásultság megvolt, de a részvétérzés még nem igen pislákol. A lógósokra valóságos vadászat folyt. A fővárosban állandóan cirkáltak az őrzérek és nagy szenvedéllyel üzték az embervadászatot. Erre a célra külön katonai rendőrség alakult. Egy őrzérek tisztje mint mulatságos esetet mesélt el egy társaságban, hogyan csípett el egy szökevényt. „A Sörszanatóriumból jött ki az ipse, éjfél tájban és sántikálva, botra támaszkodva

ment a New York felé, tiszti ruhában, főhadnagyi rangjelzéssel. Oda szóltam neki: Hol szórakoztál, főhadnagy úr? Ő így válaszolt: »Itt voltam a buffetben.« Buffetet mondott, ahogy írják, s nem büfét, ahogy mondani kell. Ez, ugyebár, egy főhadnagy részéről képtelenség. — No, akkor álljon csak be a sorba! — parancsoltam rá!'' A társaság jól kacagott, hiszen úri társaság volt és csak egy közkatona járt pórul, aki csupán öltözve volt főhadnagynak.

A katonai rendőrség parancsnoka, Alszeghy alezredes, kevesellte az elfogásokat. Elrendelte, hogy a számot legalább duplájára kell emelni. A kerületi parancsnokok teljesítették a parancsot, erőltetve, s megtörtént például Kispesten, hogy a katonai rendőrök felálltak a gyárak közelében, s amikor este hazafelé mentek a katonai beosztású munkások, természetesen civil munkásruhában, tízet-tizenötöt letartóztattak és fogdába vittek, mert a munkaruha hanyagul volt rajtuk és nem fedte be a nyakukat. A főhadnagy, akinek parancsnoksága alatt folyt ez, tartalékos volt és a polgári foglalkozásában ügyvéd.

Egy katonatiszt polgári társaságban azt magyarázta, hogy még tíz évig is folytatni lehet a háborút. A polgári lakosságnak nem kell naponként csak egyszer ennie; a termelésbe be kell állítani a nőket és gyermekeket is, így a férfiak kilencven százalékát lehet a harctérre küldeni; a civilek igényeit pótanyagokkal lehet kielégíteni; fűteni csak csikorgó hidegben kell, akkor is vágják fel az emberek bútoraikat tüzelőnek, a lakásokban semmi másra nincs szükség, mint asztalra és székre. Igen, egy bizonyos úri-hazafias gondolkodás a végsőig, de még azon túl is ki akart tartani és még azt is végső győzelemnek kép-

zelte el, hogy már csak egy német katona harcol egy antant katona ellen és azt sikerül megölnie.

A háború kezdetétől fogva sokan estek orosz fogásba. Egyszer a két hadvezetőség, már mint a cári orosz és az osztrák—magyar, megállapodott abban, hogy foglyaikat felülvizsgálják és a rokkantakat kicserélik. Amikor a magyar rokkantak hazaérkeztek Oroszországból, azonnal orvosi vizsgálatnak vetették alá őket, s aki nem volt eléggé rokkant, azt frontszolgálatra alkalmasnak minősítették és vitték újra a harctérre.

AKADT NÉHÁNY ÍRÓ, aki önként jelentkezett katonának. Például Nagy Endre, Szép Ernő, Balázs Béla. Furcsa gusztusok volt, önként menni katonának, a nemzetek közti, imperialista, esztelen háborúban.

Az írók más része bevonult haditudósítónak, bár ez már inkább kényszerűségből történt. Védett helyzetbe kerültek így, azt azonban meg kellett szolgálniok, írniok kellett a cikkeket és könyveket, melyek a hadiélet szépségeit zengték. Hogy hát milyen víg a katonák élete, hogy hát milyen szívesen mennek ütközetbe, különösen a szuronyrohamot kedvelik, hogy hát Kupaczi Jancsi közkatona olyan remekül csinálta, hogy fejjel nekiment egy ágyúgolyónak és hősi halált halt, csinálja mindenki utána — rajtunk kívül. Aránylag még Molnár Ferenc oldotta meg feladatát a legdiplomatusabban, elkerülte a közönséges butaságokat és gonoszságokat azokban a cikkekben, melyek azután *Egy haditudósító naplója* címen jelentek meg... A kiadóvállalatok ontották a hábo-

rús irodalmat, a könyveket a harcterekre is szétküldték, pedig a katona, ha kedve kerekedett a lövészárokban az olvasásra, szívesebben olvasott volna a békés életről szóló történeteket. Ezt különben meg is tette.

A beszédbe és az újságírói, sőt az irodalmi nyelvbe is betolakodott a háború. Elterjedtek a szavai és képei. Ha találkozott valaki egy íróval, ezt kérdezte tőle:

— Mi újság az irodalom frontján?

Dúltak az ilyen szavak és kifejezések: *front, harctér, acélfürdő*. „A tűzeseteknél az újságírók egész hadserege jelent meg.” „Vizsgáljuk meg most ezt a kérdést az értelem síkján.” „Kérem, én ehhez a dologhoz *untauglich* vagyok.” „Az érvek egész pergőtűzével árasztotta el.” „Eddig csak ennyit mondtam el, de most jön a harminc és feles lövedék.” „Egész nap maródi voltam.” „Tegnap este egész családi ütközet fejlődött ki nálunk.” „A hivatalban az volt a hadiparancs.” „No, meneteljünk most már hazafelé.” „Kémeim azt jelentették, hogy te.” „A tapsok pergőtűzében lépett a színpadra és mindjárt az első áriának robbanó sikere volt.” „De ha önök koncentrikus támadást intéznek ellenem.” Ha valaki beszámolt egy esetről, így kételkedtek szavaiiban: „Nono, maga kis Höfer!” (Höfernek hívták a hadijelentések aláíróját.) Valakit el akartak hallgatztatni: „Tűzet szüntess!” „Csatarendbe szedtem a gondolataimat és hozzákezdtam a cikkhez.” „Ez furcsa manőver volt. Az én taktikám ebben az ügyben az, hogy...” És így tovább.

Hogy mi történt a harctereken, arról alig tudtam

valamit. Nem érdekelt, nem vártam semmi jót, már mint olyant, ami a békét hozná meg, aztán nem is hittem a közléseknek. Úgy véltem, hogy ha az amerikai Popocatepetl hegyet foglalják is el „csapataink”, annak sincs semmi jelentősége. De meg ha „csapatink” már a Soroksári útról vonulnak is vissza, egészen az Üllői útig, annak sincs. Hanem valami másféle, egyelőre elképzelhetetlen eseménynek kell elkövetkeznie, amitől majd megdobbban a szívünk, mint az árbockosárban ülő matrózé, ha földet pillant meg. Esemény, eseménysorozat, vajon miféle lehet az?

Írás közben most már magam is kíváncsi lettem arra, hogy az emberek ugyan micsoda bárgyú cselekedeteivel boldogtalanított engem akkor a sors. Belelézek egy könyvbe és néhány újságba. A közlemények közül ide írok néhányat:

Újra fellángolt a Somme-i csata.

A bolgár hadsereg elfoglalta a szilisztriai hídfőt és Dobrudzsában előre nyomult.

Az antant Görögországot blokád alá helyezte.

Mindez történt pedig az 1916. év vége felé. Ilyen az 1917. év kezdetének eseménysorozata is. De csak egy ideig! Addig a háború érdeklődéshiány mellett folyt.

1917 január 7-én mégis megakadtunk valamin:

Moszkvában munkászavargások voltak.

De azért: Az osztrák-magyar hadsereg elfoglalta Vodenát. (Máig sem tudom, mi az.)

Németország és a monarchia bejelentették a semleges hatalmaknál, hogy február 1-én szigorított tengeralattjáró-harcot kezdenek.

Február 3-án: Amerika szakított Németországgal, a német nagykövet hazautazott.

Végre megjelent március 12-én ez a hír: *Kitört az orosz forradalom.*

Most már érdemes volt újságot olvasni.

Március 14: *Szentpéterváron a Duma 12 tagja vette át a hatalmat.*

Március 16: *Az orosz cár lemondott, családjával délvidékre utazott.*

Március 22: *Az orosz szocialisták békét követelnek.*

Március 23: *Kerenszkij igazságügyminiszter átvette a hatalmat.*

Március 26: *Az orosz forradalmi tanács a cári családot Carszkoje-Szelóba szállította.*

Április 11: *Harminc orosz forradalmár, Leninnel az élükön, Stockholmból hazautazott Oroszországba.*

Április 15: *Oroszország ideiglenes kormánya bejelentette békeszándékát és a monarchia bejelentette hajlandóságát a békére.*

Ezek olyan események voltak, amelyekkel már Piliscsabán is foglalkoztunk. Volt, aki örült, volt, aki aggodva merengett el és gyanakvón nézett az örülőkre. Semmit pontosan nem tudtunk, a történetek súlyát nem mérhettük fel, de sejtés csaknem mindnyájunkban támadt.

A HÁBORÚ VÉGET ÉR

AMIKOR ARRÓL VOLT SZÓ, hogy most már mégis remélni lehet a háború végét, én aggályoskodtam. Bölcselkedve magyaráztam, hogy ami él, folyik, benne gyökerezve a valóságban, az nehezen múlik el. Szemléltető például tréfásan hivatkoztam az *Egyetértés* című napilap megszűnésére. Az *Egyetértés* valamikor virágzott, kellett az olvasók ezreinek, majd kezdett veszíteni népszerűségéből, fogyott előfizetőinek és vevőinek száma. Terjedelme kisebb lett, lepedő nagyságából átalakult akkorára, mint amekkora a többi újság volt, elköltözött kisebb szerkesztőségbe, a cikkekért kevesebbet fizetett, sőt a csökkentett honoráriumokkal is adós maradt, így bukdácsolt esztendőkön át, míg végre kilobbant a lelke és egy napon aztán nem jelent meg. Ez történt egy újsággal. Mit lehet tehát várni akkora óriási üzemtől, mint a világháború? Az orosz forradalommal csak egy rés szakadt rajta, bár nagy rés, de én úgy láttam akkor, hogy rettentő még a fenntartó, tovább vivő erő.

Vonaglott tehát a háború tovább, talán hogy örökké tartson. Csak néhány eseményt írok le, ingadozásának, de még szívósságának bemutatására, az 1917. év tavaszától kezdve az 1918. év őszéig.

Ferenc József király és császár még 1916 novemberében meghalt, Károly trónörökös lett az utóda, IV. Károly néven. Hötzendorfi Conrad Ferenc helyett báró Arz Arthur lett a vezérkari főnök. 1917 tavaszán Károly király felismerte, hogy mentenie kell a maga javára, ami még menthető, elkezdett hát tevékenykedni, levelezni. Mindenekelőtt levelet írt még 1917 márciusában Sixtus páрмаi hercegnek, levelében elismerte, hogy Franciaország jogosan tart igényt Elszász-Lotharingiára, ezzel az elismeréssel igyekezett közeledni az antanthoz. Stürgh osztrák miniszterelnököt Bécsben még 1916 októberében lelőtte Adler Frigyes. 1917 májusában lemondott a magyar miniszterelnökségről gróf Tisza István és a király gróf Eszterházy Móricot nevezte ki miniszterelnöknek.

Ezek történetek nálunk. De más országokban is változás állt be sorsunk látszólagos intézőinek sorában. 1917 júniusában lemondott trónjáról Konstantin görög király. 1917 novemberében Párizsban megalakult a Clémenceau-kormány, azzal a szándékkal, hogy a végsőkéig folytatják a háborút.

1917 április 2-án Wilson, az Egyesült Államok elnöke felszólította a kongresszust, hogy jelentse ki a hadiállapotot Németországgal.

Az volt tehát a helyzet, hogy az orosz forradalom eseményei a háború végére mutattak, a nyugaton történetek viszont, beleértve Amerika cselekedetét, azt jelentették, hogy a háború él, szívós, nem akar kimúlni, sőt új erőre kap. A helyzetet még mindig vigasztalannak lehetett látni, mégis szinte komikussá vált már a háborús erőlködés.

1917 április 24-én: *Guatemala kimondta, hogy Németországgal és szövetségeseivel hadiállapotban van.*

1917 április 25-én: *Arras mellett újra fellángolt a harc.*

Május 8-án: *Nicaragua a központi hatalmaknak hadat üzent.*

Május 12-én nálunk megkezdődött a hatodik hadi-kölcsön aláírása.

Június 8-án: *Jamjenót visszavettük.* (Mi lehetett az a Jamjenó, vajon?)

Július 23-án: *Csapataink Tarnopolt és Sztaniszlavát elfoglalták.*

1917 augusztus 6-án: *Kína hadat üzent a monarchiának.*

Augusztus 23-án: *Negyven olasz hadosztály megkezdte a támadást az Isonzónál.*

És így tovább és így tovább. Fel lehetne még sorolni sok-sok ilyen háborús híradást. Az én ízlésem szerint még így utólag átnézni rajtuk, az is szörnyű. Ennyiből is látni, hogy hol az egyik fél, hol a másik folytatta akcióját. A katonáikat hurcolták egyik helyről a másikra, részletfeladatokat teljesítettek, tehetetlenek voltak, maga a nagy szörnyeteg vonaglott változatlanul, nem tudta utolsó párját kilehelni. Aki bírta kedéllyel, az már csak nevetetett az ilyesminen.

A háború örült és áttekinthetetlen zűrzavara már 1917 tavaszán arra bírta, hogy a magam védelmében ne a háború végét várjam, hanem függetlenül a történésektől, fölmentésem ügyében kövessek el mindent, amit csak lehet. Naponként beutaztam Piliscsabáról Pestre, szaladgáltam fűhöz-fához, tárgyaltam szerkesztőkkel, az elutasításokat zsebrevágtam és küzdöttem tovább. Végre elértem annyit, hogy három lap szerkesztője hajlandó volt aláírni a felmen-

tési kérvényemet. Ezek voltak: Lázár Miklós, a nemrégén indult *Déli Hírlap* szerkesztője; Molnár Jenő, a *Borsszem Jankó* szerkesztője; Osvát Ernő, a *Nyugat* szerkesztője.

Három hét múlva megkaptam a fölmentést. A fölmentés azonban, az akkori gyakorlat szerint, csupán három hónapra szólt. Minden három hónap letelte előtt újra meg újra végig kellett járnom egy valóságos kálváriát. A szerkesztők ugyan, akikkel ismételen alá kellett íratnom a kérvényt, azt kifogástalan jóindulattal tették meg, legföljebb Molnár Jenőt kellett egy kicsit biztatnia Kosztolányi Dezsőnek.

Már az első fölmentésem után bizakodás töltött el, nem tartottam lehetségesnek, hogy az osztrák—magyar hadsereg még egyszer a karmai közé kaparintson. De meg befolyásolható ember voltam és jótékony szuggesztíóként hatott rám barátaimnak, Karinthy Frigyesnek és Kosztolányi Dezsőnek a biztatása.

Egyelőre otthon laktam anyámnál, a Hársfa utca 27-ben. Azután szétnéztem, mit lehet tennem, hogy megéljek. Az eddigi pénzszerzési lehetőségek már megszűntek, a segélytosztogató tényezők megunták munkájukat. Írni csak a *Borsszem Jankó*ba tudtam, rövid gúnyos karcolatokon kívül másba kezdeni még mindig nem voltam képes. Azt terveztem, hogy ha majd végleg elmúlik a háború, írok róla, ellene, egy megrázó könyvet. Nem gondoltam meg, hogy ez a háború után sem lesz lehetséges.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ és Karinthy Frigyes biztatására beiratkoztam az Otthon Körbe, mely az Eszterházy utcában volt, pontos nevén Otthon Írók és

Hírlapírók Köre. A belépési ívet ők írták alá, mint ajánlók.

Addig még nem kerültem írók és hírlapírók közé, csupán a szerkesztőségekben ismerkedtem meg egyesekkel, amikor valami írásomat vittem fel. A posszibilis írók és magam közt nagy ellentétet éreztem és így meglehetősen húzódoztam tőlük. Sokkal történt már egy-egy fájdalmas esetem, például Kosztolányival is. Ő a háború előtt a *Budapesti Napló* tárcarovatát szerkesztette; a laphoz postán küldtem be egy novellát, a szerkesztői üzenetek közt ezt az üzenetet kaptam: *Értékét nem vonjuk kétségbe, de az bizonyos, hogy nem nekünk való.* (Hányszor találkoztam ezután ezzel az indokolással, hogy „nem nekünk való!”)

Tehát Kosztolányit is azok közé soroltam, akikre neheztelnem, sőt haragudnom kellett. Mintha láthatatlan hallgatóknak mondtam volna el sérelmeimet: „Ez is egy ember, aki utamat állta.” (Akkor, szóval a háború előtt, még nem ismertem személyesen Kosztolányit.) Igen, akit annyi vereség ért az élet minden területén, még az irodalomban is, az túlzott érzékenységgel reagál a sors minden érintésére, annak nehéz kedélyén a néha jelentkező sikerek sem sokat segítenek. És még az az érdekes, hogy Kosztolányinak a szóbanforgó novella ügyében igaza volt. A *Budapesti Napló* polgári napilap volt, tárcarovatában szórakoztatnia kellett olvasóit. Mindenesetre figyelembe kellett vennie azoknak befogadó képességét. Én meg egy nagyon vad írást küldtem be a laphoz. Ez éppen olyan különös tett volt, mintha a *Katholikus Szemlé*től olyan írás leközlését kívántam volna, amely — mondjuk — az egyházi vagyon felosztását követeli. De hát én türelmetlen voltam, el-

keseredett és indulatos, nem vettem tudomást a külső akadályokról. Jó, jó ez talán még helyes is lett volna, de a Kosztolányinak küldött novella még rossz is volt, sőt annál is nagyobb baj volt vele, gyenge volt. Máig is megvan a kézírataim közt, a selejteket halma-zában, sohasem akartam azután közzétenni.

Ha már megemlítem a selejtes írásaimat, valamit mondok azokkal kapcsolatban. Aránylag későn kezdtem írni és az írás eleinte nehezen ment. Később, amikor már jó írások is kikerültek a tollam alól, még nehezebben. A téma könnyen bukkant fel, de azt épkezláb művé alakítani gyakran gyötrelmes munka volt számomra. Titkon bámultam azokat az írókat, akik csak úgy ontották a sorokat. Nekem minden soromon kínlódnom kellett és művemem újra és újra átírtam, némelyiket tehát nem kétszer, hanem háromszor is. Rengeteg témát jegyeztem fel noteszeimbe, melyeknek tizedrészét sem írtam meg. Mert hiszen téma, a fantázia nekilódult működése közben, percenként is akadhat, a megírása azonban egy kisebb novellának is néha több napba — egy hétbe is — beletelik.

Sok témát elkezdtem, de az első oldal után csüggedten hagytam abba az írást. A selejtjeim nagy része ilyen töredék. Hosszabb idő múltán, amikor kezembe akadtak és elolvastattam őket, valósággal szégyelltem magamat miattuk. Vannak selejtjeim, amelyek teljes novellák, karcolatok, cikkek, de bizonyára szürkék, unalmasak is és kuszán vannak megírva. Csak itt-ott csillan fel bennük valami írói erő. Bizony az írónak várnia kell, míg csillapodik a túlságos indulata — ha csak nem lírai költő — és erejét a megírás mikéntjére tudja fordítani. A termékenysé-

get sem lehet erőltetni, mert a több munka a minőséget rontja.

Erről a kérdésről a magam tapasztalatai alapján másoknak is beszéltem. Leginkább gyenge művek szapora íróinak. Hogy jobban megértsenek, a sakkozásból merítettem a példát. A mesterjátszmák, magyaráztam, a sakk-könyvekben vannak megörökítve; mindannyiukban jelentékeny sakkozó erő nyilvánul meg és vannak köztük remekművek. A mesterjátszmák azonban úgy jönnek létre, hogy a sakk mesterek órákig tartó munkát fordítanak egy-egy játszámára. A mesterek is játszanak villámpartikat, vagy elkövetnek kávéházi könnyed kiruccanásokat, megörökítésre méltó játszmáik azonban nem ebből a gyors munkájukból vannak. Az írók jó művei is sok-sok gondolkozást, elmélyülést, akarást kívánnak. Abban a műben, amely hirtelen tempóban készül el és mégis jó, nem annyi munka van, amennyibe a leírása került — az már készen volt az író elméjében, tehát a megírás gyors munkáját hosszú alkotó tevékenység előzte meg. Az író mindig ír, akkor is, ha a kávéházablakon néz ki, ha ebédel, ha társalog, ha sétál, ha utazik, ha a szobájában egyedül ül és a falra bámul. Az írónak valójában nincs szabad ideje. Nekem legutoljára akkor volt szabad időm, amikor hivatalnok voltam és szombaton délből kijöttem a hivatalból. A szombat délután és este, mivel vasárnap — vasárnap volt, bevált igazi szabadságnak; egyéb napokon már nyomásképpen feküdt rajtam a reggeli kezdet... Aki újszerű műnek alkotására törekszik, annak sokkal nehezebb a munkája, mint annak, aki kitaposott nyomokon jár és rutint gyárt. Akik történeteket eszelnek ki és azokat bonyolítva érkeznek el valami

befejezéshez, azok témájuk kigondolása után már könnyen írnak, úgyszólván már csak hézagokat kell kitölteniök.

Visszatérek azonban az Otthon Körbe való belépésemre. Mondtam, hogy attól kissé húzódoztam. Azt éreztem, hogy túlságos idegen leszek én olyan környezetben, amelyben majd kerülök. Ezt nem dicsekvésképpen mondom, mintha azt a magyarázatot akar-nám előre tolni, hogy én forradalmi szellemű író létemre szinte iszonyodtam a polgári-ellenforradalmi szellemű légkörtől. Iszonyodtam és innen is eredt a húzódozásom, de ok volt a társadalmi kisebbségi érzés, amely származásomnál fogva már gyermekkoromban megszállt és amelyet csak növelt el-elakadó gyatra életem... Az elismert írói nagyságokkal nem igen akartam személyesen megismerkedni. Már volt elég alkalmam messziről meglátni, hogy sehol olyan kínos hierarchia nincs, mint az írók és újságírók világában. Egy-két esetet is elmondtam már, melyekből kiderül, hogyan viselkedtem a „nagyokkal” szemben, talán ügyetlenül, talán ostobán is.

Kosztolányi csak a vonakodásomat látta, annak mélyére nem tekinthetett, de megmagyarázta értelmi érvekkel, miért kell az Otthon Kör tagjának lennem. Hogy az Otthon Kör valóságos börszéje az íróknak, vagy piaca, ott lehet munkaalkalmat szerezni; a Körben kellemes tartózkodni, mert több nagy világos teremből áll, este meg pazar a világítása; aki éjszákázik, az bármeddig ott maradhat, mert nincs záróra; sokan járnak fel a Körbe, válogathatók emberekben, azaz azzal beszélgetek, akivel akarok; a rendelés nem kötelező, tehát a Kör a legolcsóbb tartózkodási hely.

Jól van, praktikusnak is kell lenni, tehát beléptem a Kör tagjai közé. Különösen az éjszakai korlátlan fennmaradás lehetősége vonzott. Neurózisom miatt, melynek súlyos tünetei éjszaka szoktak meglepni, irtóztam a korai lefekvéstől... Rákosi Jenő volt az Otthon elnöke; minden délután megjelent a Körben és ott töltött néhány órát. Kerültem, nem óhajtottam vele megismerkedni, mert az ilyen nemzeti nagyság elviselhetetlenül nagy lett volna nekem: feudális volt a szemlélete, konzervatív-reakciós a politikája, propagálta rosszhiszeműen a harminc millió magyart, Ady Endrét cikkeiben denunciatív módon üldözte.

A klubélet eleinte tetszett nekem. A helyiségek óriásiak voltak és szépek. A berendezés kifogástalan volt, különösen kellemesek voltak a nagyterem közepén húzódó hosszú és alacsony asztalok, mellettük fekete bőrből való karosszékek, a végüknél fekete bőrdíványok. A klub élete fesztelen volt, megtörtént, hogy valaki a késő esti órákban, mialatt folyt az élénk társalgás, illetve még inkább a kártyázás, lefeküdt a díványra és aludt. Éppen Szegedi Istvánra emlékszem, mint ilyen alvóra, elnéztem sokáig, nyitott szájjal aludt, és az arca szinte torz volt. A polgári életre ránehezedő anyaghiány a Kört nem sújtotta. Jól meg lehetett vacsorázni, elég olcsón. A dohánynemű ugyan nem állott korlátlanul a rendelkezésünkre, csak hetenként érkezett egy nagyobb szállítmány és abból vásárolhattunk néhány napra valót.

A klubélet ebéd után kezdődött és egyfolytában tartott hajnalig, esetleg reggelig. Hajnalban persze már csak a megrögzött kártyások tartózkodtak a klubban. Némelyek ugyan azért jártak oda, hogy fekézzenek, üldögéljenek, újságot olvassanak, a legtöbb

ben azonban kártyáztak. Sokféle kártyajátékot játszottak, aszerint is, hogy a napnak mely órájában tartottunk. Ebéd után leginkább kaszinóztak vagy pikéztek. A nagyterem tele volt rakva zöldposztós kártyaasztalokkal, egy másik kisebb teremben volt felállítva a baccarat-asztal. A baccarat, röviden bakk, délután ötkor kezdődött, vacsorakor szünetelt, később folytatták a játékot éjfélig. Éjjel a baccarat-n kívül más hazardjátékot is játszottak: makaót és chemin de fer-t, magyarul mondvá és tréfásan: vasutacskát. Életemben először láttam hazardjátékot és kellemetlen hatással volt rám. Ostobának, erkölcstelennek tartottam és a játékosokat lenéztem. Lehet, hogy túloztam, de megállapítottam, hogy a hazard kártyás külön embertípus, mely azonban igen szépen beleillik a fennálló társadalmi rendbe. A hazardjáték gyakorlása azoknak a tulajdonságoknak, melyek a kapitalista világban a boldoguláshoz szükségesek. A versengés, a kockáztatás hozzá tartozott az érvényesüléshez, az érvényesülés pedig mások rovására történt, a kártyázáson kívül is. A több pénz, a minél több pénz életeszemény volt... A vesztlők tragikus figurák. Az életben és a kártyázásban egyaránt. Elbeszéltek, hogy a háború előtt, mikor az Otthon Körnek saját háza volt a Dohány utcában, Osvát Ernő is bejárt a Körbe és naponként bakkarázott. Nagyobb összegű családi örökséghez jutott akkor, állítólag, azt akarta felnövelni és néhány hét alatt egész pénzét elvesztette.

Egyéb teendők és ésszerű program helyett magam is elkezdtem kártyázni. Kommersz játékot, mégpedig a kirakós lórumot. Ez a játék akkor vált divattá, de én Karinthyéknál, amint már megírtam, jól megtanultam lórumozni. A lórum csak látszólag egyszerű

játék, azt is lehet igen jól tudni, sok gyakorlás és jó játékosok oldalán folytatott kibicelés után. Számtalan csínja van, melyet mind tudni kell. Csakhamar úgy belemerültem a lórumozásba, hogy minden éjjel hajnalig játszottam. És csaknem mindig nyertem. A lórumozás rendes keresetemmé vált — egyéb híján — és olyan jól jövedelmezett, mint még soha egyik vállalkozásom sem, legkevésbé persze az írás. Elköltöztem hazulról, a margitszigeti nagyszállóban vettem ki egy szép szobát, máshol nem kaptam a nagy lakáshiány miatt és éjszakánként három-négy óra tájban konflison jártam haza új lakásomra.

Már érdeklődtem a világ eseményei iránt. Elsősorban vagy talán kizárólagosan, az orosz forradalom tényei iránt. 1918-ban — június 25-én — már ilyen hírt is olvashattam: *Oroszországban ellenforradalmi összeesküvést fedeztek fel. Július 11-én angol csapatok megszállták Kem városát, az angol parancsnok a szovjet tagjait agyonlövötte.* Eszmélni kezdtem. Láttam, hogy az a bizonyos eddig uralkodó embertípus, bármely nemzetbeli, most mutatja meg magát igazi valóságában.

Az orosz események hatására történhetett, hogy június 20-án a MÁV Gépgyárban a sztrájkoló munkások megtámadták az oda vezényelt csendőröket; a csendőrök fegyvert használtak — négy munkás meghalt, négy súlyosan, tizenhat könnyebben megsebesült. Ismét ráeszmélés következett arra, amit különben már tudtam, a kíméletlen kegyetlenségre. Azt kellett sejtenem, hogy a háború nemsokára elmúlik, de a harc aligha szűnik meg.

Augusztus 31-i hír: *Lenin ellen Moszkvában merényletet követtek el.* Ez az új harc, melyben már

tisztán láthattam az új ellenséget. Ez az ellenség, a Kaplan Dóra és millió és millió társa. A harc Oroszországban már háborúvá alakult át, polgárháborúvá és intervenció háborúvá.

1918-BAN, TEHÁT még a háború alatt, már lapot szerkesztettem, a *Bolond Istók* című vicclapot. Ez az esztendő az úgynevezett „destrukció” kora volt, az előbbi, az urak javára még rendezett állapottal szemben. Mi sem mutatja ezt jobban, mint hogy nekem, mint írónak, kezdett fellendülni a sorsom. Kevésbé kellett a kézírataim elhelyezéseért küszködnöm, mint azelőtt. Itt-ott már kértek tőlem írást, s a *Bolond Istók* szerkesztőjévé meghívtak.

Szalmás Arnold úr vette meg előbbi gazdájától a lapot, mely már erősen pangott. Szalmás Arnold a *Magyarországnak* volt kiadóhivatali tisztviselője, öregedő kora miatt állásától megvált, nyugdíjáról lemondott, illetve ehelyett végkielégítést vett fel és pénzét befektetésül a *Bolond Istókra* szánta. Ő választott engem szerkesztőül abban a hitben, hogy jó vicclapot csinállok, korszerűt, a lapra majd akad elég olvasó, az felvirágzik és neki meg családjának megélhetési alapul szolgál. Csakhogy az volt a baj, hogy szűkös kalkulációt csinált. Először is, a lapot gyenge minőségű papíron nyomták, pedig akkor még a közönség nem szokta meg a selejtes papírt, s így a *Bolond Istók* már csak a papírja miatt sem felelt meg igényének. Másodszor, Szalmás úr a nyomdával is takarékoskodott s hogy olcsón lehessen kinyomatni a lapot, egy erzsébetfalvai kis nyomdával állapodott meg. Már a betűk sem voltak megfelelők, de a nyo-

más sem, meg a képek reprodukciói sem. A munkatársaknak kis honorárium jutott, ebből pedig az következett, hogy ha valakinek jó ötlete támadt s azt sikeresen írta meg, akkor kéziratát elvitte más, jobban fizető laphoz, gondolván, hogy a *Bolond Istók*-nak jó lesz a selejtes is.

Én rögtön láttam ezeket a bajokat, de nem tudtam Szalmás urat jobb belátásra bírni. Nem is igen akartam, mert a sikerben nem bíztam. Nem bíztam a polgári olvasó-közönségben, gyanakodtam rá, hogy amit én csinálok majd destrukcióban, az sok lesz neki s a lap nem nyeri meg tetszését.

Próbálkozás volt a *Bolond Istók*, s a próbálkozás néhány hónap múlva bukással végződött. Valószínűleg még az is tehertétel volt, hogy *Bolond Istók* maradt a lap címe. Ha egyszer a cím elhasználódott s hozzá lebecsülő képzetek társulnak, alig lehet a lapot új életre kelteni. Ajánlottam is Szalmás úrnak, hogy ne a *Bolond Istók*ot folytassa, hanem egészen új lapot alapítson, új, modernebb, korszerűbb címmel. Ezt az ajánlatomat nem fogadta el. Öreg ember volt Szalmás úr, tisztelője a réginek, kedvet csak ahhoz érzett, ami az elmúlt világra emlékeztette, még a címben és a címrajz formájában is. Pedig hát amúgy is elavult betűkkel volt szedve a két szó: *Bolond Istók*. A két szó közt egy kalapját lengető, lobo-gó köpenyű, magyar ruhás, csizmás fiatalember állt, hosszú bottal a kezében, száz év előtti figura.

Kezembe veszem a *Bolond Istók* egy számát: a címlapon legfelül ez áll: 41. évfolyam, 9. szám, ez balról, jobbról pedig a dátum: 1918 március 4. A szerkesztőség és kiadóhivatal a Szív utca 44-ben volt, Szalmás úr kis lakásán. Kiadóhivatali személyzet nem volt,

telefon sem, Szalmás úr piszmogott az adminisztrációval, csaknem tehetetlenül, a régi módszerekkel, új ötletek hiányában, még hirdetéseket is alig tudott szerezni. A lap tizenkét oldalas, tehát kicsi, a külalakja mindenképpen silány, az ára mégis ötven fillér, tehát a lap még olcsó sem volt.

Több számot nézek át, a cikkgyártók közt látom néhány rutinos fiatalember nevét (már hogy akkor fiatalok voltak): Gosztanyi Ádám, Jászai Horváth Elemér, Garami Árpád, Tóth Árpád, Szegedi István, Csécsy Imre, Lengyel István, Somlyó Zoltán, Mihály István, Vészi Ferenc. Olvasom az írásaikat és látom, hogy ezek a kitűnő fiatalemberek csak úgy ontották az ötleteket. A kor adta meg ehhez a lehetőséget. Egy-egy közlemény alá oda írták a teljes nevüket, máshol, ahogyan vicclapban szokás, csak jelezték írásaikat; Tóth Árpád: *Arpetto* volt, Szegedi István: *Timur Link*, Garami Árpád: *Karámi*, Somlyó Zoltán: *Lyó*, Gosztanyi Ádám: *Goszti*, Tóth Árpád néha: — *óth*.

A legtöbb képet Feiks Jenő rajzolta, tehetséges és igen intelligens úr, bár a képei néha kriminálisan rosszak voltak. Látom azután a rajzolók közt Major Henriket és Vértés Marcellt. Major a gyors karikatúra mestere volt, Vértés pedig zseniális rajzoló. Rajzolt még a lapba Garay Ákos, Gedő Lipót, egy Boris László nevű, akkor feltűnt egészen fiatal ember, Kelen Imre, Zórád Géza, egyik jobb volt a másiknál.

A *Bolond Istókot* azért ismertetem részletesen, hogy bemutassam, hogyan lehetett akkor, 1918-ban, uraink ellen, a társadalmi viszonyok, de meg a háború ellen is írni és rajzolni. Ezt magam is csak látom, de már alig értem. Itt van például előttem Kelen

Imre egy rajza: egy asszony a konyhában libát bont fel, az asztalon a liba, a feje lelóg, a földre helyezett edénybe folyik a vére, az asszony kezében nagy kés. A rajz igen jó, aláírása ez: *Vajon Tisza István gróf úrnak lenne-e ilyen szép nagy mája?*

Látom Zórád Géza egy rajzát. Külvárosi kis részletet ábrázol a kép, egy padon pókhasú polgár ül, előtte botsovány, nyűtt arcú népfölkelő vánszorog. A kép aláírása ez: *Lássa, barátom, ha mindenki ilyen kövér lenne, mint én, akkor nem lenne háború, mert senki sem lenne frontszolgálatra alkalmas.*

További kép:

Feiks Jenő rajzolta, elegáns, monoklis, zsakettes úriembert ábrázol, aki öblös karosszékben ül. A kép címe: *Kaszinói forradalmár.* A kép alá írott szöveg: *Csak már eltörülnék nálunk azok a bolsevikok a magántulajdont, hogy ne kéne kifizetni az adósságaimat.*

Címkép, Feiks Jenő rajzolta:

Orosz városi részlet, trojka, az előtérben két orosz férfi áll, egy öreg sapkás civil és egy katona. A kép címe: *Bolsevikiek.* (Akkor így írták és mondták ezt a szót.) A szöveg a bolsevikokról szóló rémhíreket gúnyolja: *Éppen most értesültem egy stockholmi rokonomtól, hogy engem is felnégyeltek és Pétervár négy sarkára kitűztek.*

Idézem Tóth Árpádnak (óth) jelzéssel közölt bökversét:

Hát lesz béke?

Kedves olvasóm, nyögve kérdem:

Érted te ezt a béke dolgot?

Mert én nem értem.

Száz szónok szaval, majd belekékül,

Hogy ő szívesen, rögtön békül,

Neki békére van nyújtva karja,
Csak a másik fél is akarja!
Moszjő Clémenceau és Lloyd George, a miszter,
A sok kövér, civil miniszter.
Nem hagynak a fülemnek békét,
Hogy, aszongya, ha lehet, bizisten,
Ők rögtön megkötik a békét!
Eszembe, lásd, most az ötlött, ni,
A béke helyett, kérlek szépen,
Nem őket kellene megkötni?

Kis vicc:

A hazatért fogoly.

— Tudod, hogy a Kovács Józsefet haza engedték
az orosz fogságból?

— Úgy kell neki!

Másik:

Találós kérdés.

— Melyik az az épület, amelyiknek négy bejárója
van és több száz kijárója?

— A pesti városháza.

Továbbá:

A tábornok ötvenéves jubileuma.

— Kedves hadnagy úr, maradjon még egy percre.
Szeretném tudni, mit olvastam itt fel az uraknak.

Még egy:

Hír.

József főherceget a kolozsvári egyetem tanárai
megválasztották díszdoktorrá; ezzel szemben, furcsa,
József főherceg a tanár urakat nem nevezte ki dísz-
cugsfűhrerekké.

Az emberanyagról:

Szerelmes kislány szívebánata.

— Most igazán nem tudom, melyiket szeressem.
A csérerokkant Miskát, aki a félszemére vak, vagy
a segédszolgálatos Józsit, aki szívbajos, vagy a hadi-

fogoly Adolfot, aki odakint megházasodott és eddig két gyereke van.

A főkatonák:

Feiks Jenő egy rajza, két egymás mellett baktató tábornok torzképe.

Felírása: *Mi a különbség az osztrák és a német tábornok közt?* A kép alatt: *Az osztrák: — Amikor nekem valami nem tetszik, azt mondom, hogy Schmarn! A német: — Amikor nekem valami nem tetszik, azt mondom, hogy Marne!*

A helyzet:

Csapzott bajszú, vén oltári szentség ül a gyorsvonat másodosztályú fülkájében, ahová a kalauz kijátaszásával csempészte be magát. Egy unatkozó úr szóba akar elegyedni az öreg hadfival:

— Mióta katona, bátyám? — kérdezi bevezetőnek.

Az öreg harcos kiveszi feketére füstölt makrapipáját a szájából, hegyeset köp a kupé padlatára, azután keserű nyugalommal feleli:

— Én még az éljen a háborúból való vagyok, uram.

Még egy móka:

Bíró előtt.

Bíró: Igaz, hogy maga a kocsmában kétszer arculütötte Suta Kovács Istvánt?

Paraszt: Igaz.

Bíró: Miért tette?

Paraszt: Megsértett, mert azt mondta, hogy úgy beszélek, mint Wekerle.

Magyarázatul azt kell ehhez a vicchez fűznöm, hogy a Bolond Istók 1918 július 28-i számából való, akkor pedig Wekerle Sándor volt a miniszterelnök, aki hazudozásáról nevezetes.

Az idézetekből látható, hogy mi, a *Bolond Istók* gyártói, nem túlságosan szolgáltuk a háborút. Szinte hálátlannak mondhatott volna engem a társadalom. Hát ezért kérték az én felmentésemet azzal az indoklással, hogy idehaza van rám szükség, mert „ragyogó tollammal” harcra és kitartásra buzdíthatom az embereket?

Már most csodálkozni lehet azon, hogyan lehetett akkor így írni. Csak kevesen írtak így. Az írás művelői önként szolgálták az uralkodó osztályt, annak ideológiáját és a háborút. Különleges szerkesztő kellett ahhoz és különleges kiadó, hogy ilyen írások és képek megjelenhessenek. A még fennálló társadalmi rendszer irányító apparátusa nem okvetlenül akasztotta el az olyan lapot, mint a *Bolond Istók* volt az én szerkesztésemben. Ismétlem, amit önéletrajzomban már előbb megírtam, hogy nem annyira a rendőr, az ügyész, a bíró állta útját a szabad írásnak — persze voltak kivételes esetek is — hanem a kiadó, a szerkesztő, az író-társ, a lektor és a kritikus, egyrészt azért, mert érzelmi világukkal az uralkodó osztályhoz tartoztak, másrészt üzleti szempontból, mert jól akarták kiszolgálni a közönséget. A közönség pedig a lapot, a könyvet megvásárolni tudó polgárok tömege volt. És a polgár finom szimattal megérezte, mi felel meg az ő érdekeinek, mi nem... A *Bolond Istók* megbukott azért is, mert témaköre, hangja, szándéka nem kellett a polgárnak. A polgár ideológiai közönye, elutasítása hozzájárult tehát azokhoz a félszegségekhez, melyeket már felsoroltam... Volt az egész lakosságnak egy óriási rétege, melynek érdekét szolgálta a *Bolond Istók*. Ez a réteg azonban nem volt olvasó közönség. Igen, a proletár nem vásárolhatott

lapot, könyvet, mert nem volt rá pénze. És ha mégis vásárolt volna, akkor nem volt a neki való írásokkal szemben megértő. Félrenevelték, szellemi elnyomás alatt tartották, még nem öntudatosult eléggé. Amikor öntudatosulni kezdett az események hatása alatt, akkor érdeklődésével, cselekvő erejével más eszközök felé fordult, az osztályharc harci tényei váltak aktuálissá, a burkoltan agitáló írásműt már kevesellte, hatásaiban, fontosságában már nem bízott.

A GÜNYOLT, a megvetett, a félelmetes háború folyt tovább. Az 1918. év nyarán át, de még ősszel is. *A németek visszavonultak a Hindenburg-vonalra, Wilson tökéletes és feltétlen győzelmet akar. Macedóniát a szerbek és görögök megszállták. ...*Néha este az Otthon helyett Karinthyékhoz mentem. Kártyáztunk. Megérkeztem. Köszöntünk egymásnak és rögtön megalakult a párti. Ha többen voltunk, két csoport játszott. És sokszor voltunk többen. Leginkább írók. Karinthy szeretetreméltó egyénisége, szellemessége, barátságos modora, vonzotta magához az embereket. Gyakran találtam náluk Sz. Istvánt, Hunyady Sándort. Sz. gyenge költő volt. Gyengeségét bizonyára érezte, mert minden eszközt felhasznált, hogy érvényesüljön, leginkább neves írókhoz való dörgölőzést. Eleinte, amíg a tegeződést folytonos jelenlétével, alázatosságával és szolgálatkészségével ki nem zsarolta, következetesen mesternek szólította az írókat. Ismerőseinek megjelent írásait mindig elolvasta és gratulált hozzájuk: „Kedves mester, egy remek novelláját olvastam tegnap”. Vagy: „Fricikém, a mai karcolatod isteni volt.” De ez még semmi. A

távollevőkről is csak jót és szépet mondott. Abban a reményben, hogy az így elhullajtott bókjai is fülébe jutnak annak, akiről szólnak. Rosszat soha senkiről nem mondott, ez hozzá tartozott a karrier építéséhez. És így elérte, hogy egy kicsit mindenki undorodott tőle. Mert hogy a csodába ne vette volna rossz néven mondjuk Tóth Árpád, hogyha előtte is áradozott Nagy Zoltánnak: „Ilyen gyönyörű költeményt még soha nem olvastam.” A szolgálatkészsége határtalan volt. Azzal nélkülözhetetlenné tette magát. Egyszer Karinthyénak nagyon fájt a foga. Éjfél volt már és a háznál nem akadt fájdalomcsillapító szer. Keresték a fiókokban a kombinált port, de hát elfogyott, egy adagot sem találtak. Sz. szó nélkül felállt és eltávozott. Azt hittük, elment haza. De félóra múlva csöngetés hallatszott. Kicsoda ez, ilyenkor? Sz. jött vissza. Lement az utcára és addig járt, míg éjjeli gyógyszer tárra nem akadt. És hozta a fájdalomcsillapítót. Karinthy né kénytelen volt hálálkodással szorongatni a kezét. Ő maga kijelentette: Mégiscsak jó Sz. a háznál!... Ha csak lehetett, ő is beült a lórum-partiba negyediknek. Kitűnően játszott, még sem nyert soha. Ha kellett, szándékosan vesztett. Nem akarta, hogy a partnerek feltételezett szimpátiáját pillanatnyilag is csökkentse az, hogy ő nyer.

De ha már ennyit elmondtam róla, csupán azért, hogy az irodalmi életben forgolódó figurák közül egyelőre legalább egyet megrajzoljak, akkor még megemlítem, hogy Sz. derék, jóindulatú ember volt. Senkinek nem ártott, a bajba kerülőkkel szemben részvétet érzett; irtózott a háborútól, a terrortól, a hatalmaskodástól, szelíd volt és lehet, hogy az élet durva küzdelmei elől akart az irodalomba menekülni.

Írásaiban is tisztán irodalmi értékre való törekvés volt a célja, s félig-meddig szerencsétlen volt, hogy a törekvésen túl alig jutott valamire, mert a természet — Isten, ég, sors, ki hogyan akarja — nem áldotta meg írói tehetséggel.

EGYSZER, ÉJFÉL UTÁN, amikor eltávoztam Karinthyéktől és éppen kiléptem a kapun, a kapu előtt állt Hunyady Sándor, éppen csöngetni akart. Még azt is elhagyta, hogy szervusz, nyomban ezt mondta: „Vége a háborúnak.” Többet, magyarázatot várva néztem rá. „Most jövök a Fészekből, ott tudtam meg, hogy Franchet d’Esperay áttörte a balkáni frontot. Ez pedig a háború vége. Mindenki így fogja fel.”

Elfogadtam valóságnak, hogy vége a háborúnak. Elöntött az öröm. Izgalmamban, hazafelé menet, csak a Barcsay utcáig jutottam el a körúton, nem tudtam volna úgysem aludni, mentem, rohantam tehát tovább. Egészen a Nyugati pályaudvarig, onnan vissza a körúton az Üllői útig. Fiatalkori éjjeli rohanásaim jutottak eszembe, amikor izgalmainkat úgy próbáltam csillapítani, hogy testileg kifárasztottam magam. A kifáradás sohasem sikerült, most sem. A katonáskodás ellen végzett öngyötrő mesterkedéseim után én testileg töretlen maradtam. Fiatalnak éreztem magam, mert a háború alatt csupán életveszélyeken és lelki szörnyűségeken estem át. A háború urainak nem sikerült, hogy engem a harctérre juttassanak. De ki tudja, meddig lehetett volna védekeznem? Szörnyű kalandban volt részem: megaláztak. Engedelmeskednem kellett, bújnom kellett, rettegнем kellett, kérnem kellett... Amikor a Podmaniczky utca és kör-

út sarkán volt Terminus-kávéház mellett haladtam el és tekintetem ráesett az ablakokra, eszembe jutott, hogy Piliscsabára menet mindig ott reggeliztem. Már öt óra előtt föl kellett kelnem, hogy idejében érjem el a hatórai vonatot és közben még tíz percre beülhessek a Terminusba. Valami pocsék fekete löttyöt ittam. Álmos voltam, hiszen hajnalban feküdtem le. Ha valaki azt a bölcsességet mondta volna, hogy miért nem feküdtem le korán, őrjöngő indulattal ordítottam volna rá: „Azért nem, maga értelmetlen, mert nem tudtam; nem tudtam, mert nyugtalan voltam; nyugtalanságomban nem tellett más tőlem, mint a virrasztás.” Jaj, mindig irtóztam a bölcs emberektől!

Örömrzés közben is feltolultak a sötét emlékeim. No, de most! Vége a gazságnak. A gazságok billiónyi tömegének. Új élet kezdődik, mindannyiunk számára. Így gondoltam.

AZ OKTÓBERI FORRADALOM

Az 1918-AS októberi forradalomnak nagyon örültem, de csak az elején. Többet vártam tőle. Aggódni is kezdtem érte, legyőzhetetlennek látszó nehézségei miatt.

A monarchia összeomlott ugyan, de az eddig volt társadalom csupán megingott, fel nem bomlott. Ránk zúdult a győztes ellenfél agressziója. A külső ellenséggel szemben gyengék lettünk, az országon belül meg teljes zűrzavar tombolt. Sem Károlyi Mihály, sem a kormány nem látszott erősnek. Károlyi Mihály gróf! Feudális ország voltunk, még a polgári köztársaságban is elnökül és vezetőül grófra volt szükségünk.

Megalakult a Nemzeti Tanács, igen vegyes összetétellel. Már az sem tetszett nekem, hogy elnöke egy katolikus pap, Hock János lett. Zavart egy emlék róla. Valamikor régen bementem a budavári Mátyás-templomba, és ott éppen Hock János prédikált. Erőteljes, csengő és szép volt a hangja, remekül beszélt, csak hát üres frázisokat szavalt, melyeknek még a jóhiszeműségében is kételkednem kellett. Szavait olyan arcjátékkal és mozdulatokkal zengte el, hogy az egész mutatvány beillett volna a régi Nemzeti

Színházba. És most már egy ilyen pap lett az elnök. Jó, az elnök nem egyéb, mint elnök, valami színes vignetta a testületen, nem az irányító erő. De micsoda tagok kerültek be rögtön, majd szivárogtak be folyamatosan a Nemzeti Tanácsba! Nem tudnám azokat a nemkívánatos elemeket felsorolni, de egy eszembe jut: József főherceg is letette a Nemzeti Tanácsra az esküt. Mondjuk, egy főherceg nem nagy baj, azt még ki lehet bírni. Csakhogy sok volt a hozzá hasonló, ha nem is főherceg, minden esetre úr, nagy úr az addig volt világban, ura a pénznek, gyakorlója a kizsákmányolásnak és tömegelnyomásnak, vagy az ilyen urak szolgálatában álló publicista, újságíró, ügyvéd.

Én persze mintha nem is lettem volna, pozícióhoz nem jutottam. Egy kicsit csodálkoztam, de inkább örültem az eredménynek. Nem óhajtottam belekeveredni az aktuális politikába. Írói pályámon egész lelkeségem olyanná alakult már, hogy *csak író* akartam lenni és az is maradni. Visszavonultam minden cselekvéstől, csak szemléltem az eseményeket, sőt gyakran nem is érdeklődtem irántuk. De azért láttam például a személyi változásokat is, melyek a legtöbbször nem keltettek bennem örömet. Láttam a stréberek túlekedését, az egész ügy eltorzítását, a szereplők ideológiai zűrzavarát és ellentéteit... A fölfelé törtetés egészen elfoglalta az embereket. Az eszme alig lelkesíthetett közülük néhány tucatot. Mindenki csak arra törekedett, hogy a változást a saját hasznára fordítsa... A háborúban elkeserítettek annak gazságai, bosszúérzés halmozódott fel bennem a gonosztevőkkel szemben, s az igazságos megtorlásnak nyomát sem láttam. Legfőljbbe a nép büntetett meg néhány hadiségelysikkasztó jegyzőt, ennek még örülni sem

lehetett. Ellenben Lukachich Géza tábornokot, a szökevény katonák gyilkos hóhérát is megmentették a népharag elől, ravasz csínnyel szabadítva ki őt azok kezéből, akik üldözték és elfogták. Éppen csak Tisza Istvánt ölték meg október 31-én. Az Abbáziában értesültem erről az eseményről. Közönyös maradtam, eszembe sem jutott, hogy sajnálkozzak miatta. Tovább adtam azután a hírt. Valaki — látva közönyömet — nekem szegezte a kérdést, mintegy feddön: „És maga nem sajnálja?” Dühösen leckéztettem meg: „A háborúban sok millió katona elesett. Tízezer csak azoknak a magyar katonáknak a száma, akiket valamely kis mulasztás miatt kivégeztek. Én azokat mind sajnálom. És ha minden egyes megölt katonát egy-egy óráig sajnáltam, akkor Tisza Istvánra is sor kerülhet. Mondjuk tíz milliószor egy óra múlva! Számítsa ki, mikor érkezek el Tisza Istvánig.”

AZ OTTHON KÖRBEN élénk volt az élet. Csoportokba ültek össze az emberek és beszélgettek az eseményekről, vitatkoztak. Oda ültem néha egy-egy asztalhoz, hallgattam a véleményeket, de én magam talán soha egy szót sem szóltam. Lelki magányosságba menekültem és tovább is kártyáztam. Lórumot játszottam, már mestere voltam ennek a játéknak és csaknem minden alkalommal nyertem. Márai Sándor is, aki akkor tizenkilenc éves ifjú volt, de már az Otthonba járt, kitűnően megtanulta a lórumot. Egyszer ketten közrefogtunk egy kártyást, aki fél életét kártyázással töltötte el, és — mondhatnám — tönkrevertük. Minden veszített parti után hangosan méltatlankodott: nem értem, ilyent még nem láttam, s effé-

léket jajveszékelt. Mulattunk rajta és azt hittük, hogy alaposan kifosztottuk. De csalódtunk, mert a játék befejezése után felállt és „*Most nincs nálam pénz*” kijelentéssel távozott... A lórumozás olyan rendszeresen jövedelmezett, hogy tovább is a Margit-szigeten laktam és éjszakánként, hajnal tájban, konflison jártam haza. Furcsa egzisztencia volt, furcsa élet, a félszegeit magam éreztem legjobban. Néha Molnár Ferencsel együtt mentem haza, ő Budán lakott a Zsigmond utcában, közel a Margit-híd budai hídfőjéhez. Én szegény voltam, ő gazdag, de azért, amikor megérkezett a konflis a lakásához, megnézte a taxamétert és az addig esedékessé vált fuvardíj felét adta át nekem. Eltűnődtem ezen a nagy precizitáson. Mert hát másképpen is lehetett volna számolni. Ha magam vagyok, akkor a híd közepén a konflis a szigetre kanyarodik. A híd közepétől a Zsigmond utcai házig már csak azért mentünk, hogy Molnár haza kerüljön. Az útnak ezt a szakaszát Molnárnak kellett volna fizetnie, ha már olyan pontosan akart számolni. Ezt csak azért mondtam el, hogy megmutassam a kis példán, mennyire maguk felé hajlik az emberek eszejárása, amikor arról kalkulálnak, hogy mi terheli őket, mi a másikat. Különösen a gazdag és korrekt emberek mesterei az ilyen „igazságos” elszámolásnak.

Egy alkalommal egy leányt vittem haza magammal, egy New York-kávéházbeli ismerősömet. Sok vendég állt a szálloda kapuja előtt, mivel éjfél volt és a szigeti lóvonat éppen akkor érkezett meg végállomására. A kapu zárva volt, jött a portás, a leány a sok vendég közt könnyen beosont velem. Igen, ügyeskedni kellett, lopakodni, mert a szállodában dült az

erkölcs és nem volt szabad nőt felvinni. Beosontunk, mondom, mégis, alig érkeztünk a szobába, máris kopogtattak az ajtón. — Ki az? — kérdeztem kiáltva. A portás kért bebocsátást. Gyámoltalan módon beengedtem. Sovány, kétségbeesett arcú ember volt a portás, a szeméből süvöltött az izgatottság és olyan fátyolos, reszkető hangon kezdett lihegni, mintha azt jelentette volna, hogy ég a szálloda:

— Kérem, egy nő jött ide.

A nő ott állt mellettem, láthatta.

— Egy percig sem maradhat itt, tessék elküldeni.

Őrült követelés. Éjjel, éjfél után, menjen ki a nő a szállodából. Dühösen szóltam a portásra:

— Menjen ki innen! Nem vagyok az izgalmára kíváncsi.

— De kérem, az igazgatóság szigorúan tiltja. A hölgynek el kell mennie.

— Az igazgatóság nézetére sem vagyok kíváncsi.

— De kérem, az igazgatóság nem tűri.

— Tűrnie kell, mert ez a hölgy itt marad.

— Akkor rendőrt hívok.

— Csináljon amit akar, de menjen innen.

A portás elrohant. Negyed óra is eltelt, amikor újra kopogtak:

— Ki az?

— Rendőr.

Beengedtem a rendőrt. A rendőr tisztelgett és rákezdte:

— A portás jelentése szerint egy nő jött fel az úrral.

Én:

— Igen, egy nő jött fel velem.

— A szálloda igazgatósága ezt tiltja.

— Lehet. A nő a barátnőm, én hoztam fel magammal. Számítsa fel a szálloda igazgatósága a szoba árát erre a napra két személyre.

A rendőr:

— Nem úgy van az, kérem. A hölgy nem maradhat itt.

Én:

— De úgy van az, kérem, hogy a hölgy itt fog maradni. Ha maguk ilyen izgatottak, szerezzenek maguk is egy-egy nőt.

A rendőr konokul:

— Nem úgy van az, kérem, mert...

Közbevágtam:

— Talán még letartóztat bennünket, mi? Fejezzük be az elmélkedést, a nő itt marad. Botrányosnak tartom a portás tolakodását, de ha magának is kifogása van az eset ellen, akkor tegyen jelentést a kapitányának, a főkapitányának, vagy a belügyminiszterének, ahogy jól esik. Most hagyjanak magunkra.

A rendőr zavart lett, habozott, majd tisztelgett és kiment a szobából. Nyilván azt hitte, hogy valami úr vagyok. A portás azonban nem mozdult. Egész testében remegett, talán azért is, mert igen szép volt a nő. Rászóltam:

— Megy, vagy nem megy?

A portás égő szemmel nézett rám és nem akart tágitani.

— Ha nem megy rögtön, kilököm.

Kezemet megemelve meg is indultam feléje, erre ő kiugrott a szobából és szitkozódva rohant le a lépcsőn. (Éppen a lejárónál volt a szobám.)

Elmerengtem a törtéteken. Ugyan mi volt ez? A régi, polgári erkölcs dúl tovább, mely szerint minden

nő a hatalmasoké? Nem tudom, de talán egyszer majd kiderül. Mindenesetre a hatalmasok érdekeire még igen buzgó őrök vigyáznak. A nemi uralmukra éppen úgy, mint a pénzükre.

MÉG A HÁBORÚ utolsó hónapjában állítottam össze első terjedelmesebb kötetemet, *Az Andrássy útnak anyagát*, Osvát Ernő kívánságára. Ennél az összeállításnál figyelembe vettem a *Nyugat*, illetve Osvát Ernő teherbíró képességét. Belevettem persze a kötetbe az *Özvegy asszonyokat* és a *Tanyai történetet* — melynek rossz első címe ez volt: *Tanyán* — de némely harcosabb novellámat kihagytam, úgy véltem, hogy még várnom kell velük.

A könyv az év végén jelent meg, jó papíron, szép nyomással és rút címlappal. Csak úgy mellékesen jut eszembe, hogy akkor még — hódolva az irodalmi szokásoknak — néhány nevesebb írónak tiszteletpéldányt adtam, dedikációval. Emlékezem rá, hogy a dedikációkkal elakadtam és ugyancsak törtem a fejem, milyenek legyenek. Azt írtam, hogy „tisztelettel?” Ezt talán keveselni fogják a hódoláshoz szokott irodalmi maharadzsák. Ők keveselni fogják, én meg sokallom. Alázatosnak tartom. Azt írtam, hogy „szere-tettel?” Ettől meg azért viszolyogtam, mert nem éreztem őszintének. Mit szeressek azokon, akik engem nem szeretnek? Ilyen apró kérdések is lelki üzemzavart keltettek bennem... Molnár Ferencnek is adtam egy könyvet, mert — amint már az eddig elmondottakból kiderülhetett — vele is ismeretségbe kerültem. Kedves modorú ember volt, érdekes és szellemes, de éreztem rajta, hogy soha egy írásomat sem

olvasta el. Molnár Ferencet igen kiváló írónak tartottam, sokra becsültem a karcolatait és néhány novelláját, s az is távol állt tőlem, hogy az addig írt színpadi műveit lenézzem, legalábbis érdekes bohózata, *A doktor úr*, nagyon tetszett nekem — szóval, mindent egybevetve, tiszteletet éreztem Molnár Ferenc iránt... A dedikált példányok szétosztása után vártam, hogy valaki fölfedez és írói boldogulásomban segítségemre lesz. Hiszen sok íróval történt ez meg, például a régiek közül Petőfi Sándorral, akinek Vörösmarty Mihály nyújtotta az első támogatást, vagy nem nagyon régen Bródy Sándorral, akinek Jókai volt az első istápolója. Hogy ilyen gondolatok jártak a fejemben, az bizonyára elhagyatottságomat és gyámoltalanságomat jelenti. Képződéseimben persze csalódtam. Egyetlen jó szót sem mondott senki a kötetemről, Molnár Ferenc sem. Gyakran találkozunk az Otthonban és néha együtt mentünk éjjel haza, de az volt az érzésem, hogy bele se nézett a könyvembe.

Vártam aztán a kritikákat. A kritikák ellen régebben semmi panaszzom nem lehetett. Sőt, ahogy mostanában olvasgatom azokat, látom, hogy teljes elismeréssel, írásaim lényegének jó megérzésével írtak rólam, nagyjából tiszta és helyes irodalmi értékeléssel találkoztam. Osvát Ernő Tóth Árpádnak adta ki a könyvemet bírálatra. Meglepetésemre azonban Tóth Árpád addig halogatta cikkének megírását, amíg csak tudta. Amit soha nem tettem meg sem azelőtt, sem azóta, többször sürgettem Tóthnál a kritikát, de hasztalanul. Láttam is védekezéséből, hogy olyan ez a feladat neki, mintha a fogát kellene kihúzatnia... Néhány hónap telt el míg a könyvemről nyolc-tíz kri-

tika megjelent. Azalatt Göndör Ferencnek *Ilonka* című novellás kötetről több égis magasztaló cikket írtak, még közgazdasági lapok is és sportújságok, mintha ő lett volna az új, magyar Csehov. Ez pedig azért történt így, mert megalakult valami újságírói szervezet, s annak Göndör Ferenc lett az elnöke. A kilencszázas évek elején, vagy még előbb az irodalmi élet mind szorosabb összefüggésbe került az újságírással. Az író sikereinek alapfeltételévé vált, hogy munkatársa legyen valamely napilapnak. Ez bizonyos hatalmat adott neki; meg azután így beletartozott egy kéz kezét mos alapján együtt működő szervezetbe; több és kedvezőbb kritikát kaphatott megjelent műveiről, a kollegialitás segítségével fogadták el tárcanovelláit a lapoknál, sűrűn foroghatott a neve, hamarabb akadt kiadója. Szabad írónak lenni mind nehezebb mesterségnek látszott, olyannak, amellyel aligha sikerül majd érvényesülni, de akár csak létezni is. Még a forradalmi változásoktól lehetett valami újat várni. Az én irodalmi lehetőségeim valóban javultak is, a régebbi nehézségekhez viszonyítva. Hiszen, amint erről már beszéltem, a javulás már a háború vége felé mutatkozott, így lehettem a *Bolond Istók* szerkesztője.

Visszatérek Tóth Árpád hallgatására. Igaz, hogy beteges volt és fáradt. Az is igaz, hogy *Az Est* munkatársa lett és újságírói munkája erősen igénybe vette. Nehéz valaminek az igazi okát kikutatni. Úgy éreztem, hogy mint író nem becsült engem valami sokra Tóth Árpád. (Ez különben hogy így volt, ki is derült később, mikor Nagy Zoltán a *Nyugatban* közzétette Tóth Árpádnak hozzá írt leveleit: gúnyolódott azon, hogy a Hatvany Lajos által kezdeményezett Vörös-

marty Akadémia tagjai közt az én nevem is szerepelt.) Mint ember, mint cimbora nem tetszhettem Tóth Árpádnak. Mert hát mik történtek a mi kapcsolatunkban? Amikor esténként Karinthyéknál kártyáztunk, elnyertem a filléreit; amikor sakkoztunk, csaknem mindig ő maradt a vesztes; egyszer a New York-kávéházban tábla nélkül játszottunk, azt a partit is én nyertem meg, és azt láthatóan szégyellte; ő beteg volt, engem holmi vaderős és makkegészséges embernek vélt; aztán — ami a legfontosabb — nem dicsértem a verseit, mert nem voltam tőlük elragadtatva, egocentrikus, szociális tartalom nélkül való lírának tartottam az írásait (szóval alaposan tévedtem az értékelésében, hiszen ma már kiváló költőnek tartom őt és néhány költeményét remekműnek). Igen, ilyen mellékes dolgokból, lényegében látszólag oda nem tartozó tényezőkből magyarázom én a kritikusnak állásfoglalását az írókkal és azoknak műveivel szemben. Mindegy, tény az, hogy Tóth Árpád kritikája hónapokon át elmaradt, de mihelyt meglett a proletárdiktatúra, a *Nyugat* legközelebbi számában már megjelent. Most aztán dicsérő volt persze, bár kissé megérződött rajta, hogy a dicséret kényszeregett. Tóth Árpád nyilván azt hitte, hogy a proletárdiktatúrában én jelentős irodalmi tényezővé válok. Ebben tévedett, amint majd az önéletrajzomból csakhamar kiderül.

A FÉLIG ÚJ LÉGKÖRBEN új lapok alakultak, annyi, hogy nem is emlékszem valamennyire. Szakács Andor napilappá alakította át a *Virradatot*. Persze, tőlem is kért cikket, nem úgy, mint azelőtt, amikor a

Magyarországot szerkesztette s a hozzá küldött novellámat nem közölte. A *Virradat*ba írt cikkeim közül arra emlékszem, melyben nagy nekirugaszkodással eltörültem a társadalmi címeket, a nagyságost, a méltóságost és a kegyelmest, sőt az *i* végződésű nemesi neveknek a megkülönböztető *y*-nal való írását is. Mivel ezt egészen eredménytelenül tettem, azt kell mondanom, hogy már megint elsiettem valamit.

Göndör Ferencnek Az *Ember* című heti újságjába is írtam — ő is kérte tőlem a kéziratokat — és megragadtam az alkalmat, hogy írjak arról a bizonyos Stossmann Rudolf nevű ezredorvosról, aki a kaszárnyában olyan rosszindulatúan bánt velem. Megírtam azt is, hogy hatalmát pénzszerzésre használta fel, de hát hasztalanul írtam.

A *Bolond Istók* már megszűnt. Megindult azonban egy új szatirikus lap, ha jól emlékszem, még a háború vége előtt, A *Szamár* címen. A lapot Lendvay István szerkesztette, aki klerikális, forradalomellenes szemléletben utazott. Kért ugyan tőlem kéziratot, de nem közölte le. Csak akkor írhattam ebbe a lapba, amikor a kiadó Lendvayt elküldte és Szenes Bélát tette meg helyébe szerkesztőnek. Szenes Bélával megértettük egymást, valamennyire. Hamisítatlan polgári humorista volt, minden szociális érzék és minden szocialista hajlam nélkül. A cikkeimen gúnyosan mosolygott, de leköszölte őket. Úgyesen szerkesztette a lapot, azt sokan olvasták, reális üzletnek mutatkozott, tehát Miklós Andor, az *Est*-lapok főszerkesztője és kiadója megvásárolta. Molnár Ferencet bízta meg a lap átalakításával. Szenes Béla maradt a szerkesztő, mellette én holmi segédszerkesztő lettem, havi fizetéssel. A lap — az utasítások alapján

— vesztett pajzánságából, sőt kissé száraz és nagyképű lett. Novellákat is közölt. A novelláknak én lettem a lektora, csoda szigorúsággal végeztem feladatomat, elismert írók novelláit is, mint például Har-sányi Zsoltét, Lakatos Lászlóét, Szöllősy Zsigmondét, úgy dobáltam félre, mintha rongyok lettek volna. Ha visszagondolok erre a ténykedésemre, úgy rémlik nekem, hogy gyakran voltam igazságtalan, legalábbis nagyon elvettem a sulykot. A praktikusság szempontját éppen nem vettem figyelembe, de meg valami olyasmit erőltettem, ami az akkori feltételek mellett nem volt lehetséges.

Általában egész írói pályámon meglehetősen könnyelműséggel szereztem magamnak ellenségeket. Egy-két korábbi példa jut eszembe. Még a háború előtt szerkesztett Franyó Zoltán egy *Új Revü* című folyóiratot, abba teljesen szabadon írhattam bármit, Franyó nem cenzúrázta az írásaimat. Én éltem az alkalommal és egyebek közt kritikákat is írtam, például Molnár Ferencről és Bródy Sándorról. Ezek a kritikák egy cseppet sem voltak hízelgőek. Ma már úgy látom, hogy eltúloztam őket. A nem érvényesülő, illetve nehezen érvényesülő fiatal író indulatosságából fakadtak ezek a kritikák. Sőt még rosszabbat sejtetek róluk, illetve önmagamról. Elkövettem a kezdő íróknak azt a sunyi taktikáját, hogy így gondolkoztam, persze aligha tudatosan: ha nem vesztek észre, amíg csendben maradok és csak szépirodalmi műveket írok, majd a fejetekre ütök és akkor megtudjátok legalább azt, hogy vagyok. Ellentéteket is látok abban, hogy Molnárt nagyra becsültem, egy könyvéről mégis fölényeskedve írtam...

Hogy eszembe jutott ez az *Új Revü*, egyetmást

még elmondok róla. Azért, hogy bemutassam, hogyan keletkeztek a rövid életű kis lapok és miért buktak meg néhány heti, vagy néhány hónapi megjelenés után. Erre ugyan példa volt a *Bolond Istók* is, melynek pályafutását már ismertettem; az *Új Revü* sorsában az az érdekes, hogy egészen hasonlít a *Bolond Istók*éhoz.

Egy Gráf Sándor nevű irodaigazgatója volt valamelyik vállalatnak, azt elbocsátották az állásából és végkielégítést fizettek neki. Ez a Gráf Sándor idegbeteg ember volt, sőt több annál, amint majd azt mindjárt elmondom. Új állásra nem igen volt kilátása, valami vállalkozásba akart tehát kezdeni a pénzével. Ahelyett, hogy gyümölcskereskedést vagy antikváriumot nyitott volna, lapot alapított. Bízott kereskedelmi jártasságában és összeköttetéseiben, azt hitte, hogy könnyedén tud majd hirdetésekert szerezni a lapjának. A kapitalizmusban a napilapoknak és folyóiratoknak egyik fő anyagi alapja a hirdetés volt. Szerkesztőül Franyó Zoltánt szemelte ki Gráf és mihelyt a lap irodalmi programjában megállapodtak, elindult hirdetést szerezni. Az első próbálkozása valami szanatórium volt, az István úton. Megjelent az igazgató főorvosnál, előadta, hogy irodalmi vállalkozásról van szó, ahhoz kéri a támogatását. Az igazgató eleinte vonakodott, de Gráf ékesen beszélt s nem tágitott. Az igazgató végre hajlandó lett arra, hogy egy egész oldalas hirdetést feladjon. Gráf elébe tette az asztalra a megrendelő ívet, az igazgató elolvasta a szövegét, tollért nyúlt és azt bemártotta a tintába, hogy rákanyarítsa az ívre az aláírását. Gráf mögötte állt s ebben a pillanatban átkarolta a nyakát és így kiáltott fel ujjongva: „Ezt csináld utá-

nam, apám!" Az igazgató meglepődött, az aláírás elmaradt, s Gráfot kitűszkolta az irodájából. Szóval, Gráf szegény elmebajos volt. A lap azért megindult. De már az első számának sikertelenségéből kiderült, hogy meg kell buknia. *Irodalmat* akart a lap nyújtani olvasóinak. Valami *modern* irodalmat, mely a különcségeivel, merészségével különbözött volna a szokásos irodalomtól. Ahelyett, hogy ponyvát közölt volna, vagy rejtvényeket és ételrecepteket, divatrajzokat, lóverseny- és sporteseményeket. Vagy félig meztelen szép nők arcképeit. Vagy folytatásos regényt, melyben van körmönfont mese, bonyodalom, sok kaland és némi kis gyilkosságok. Irodalom, mint program, ez lehetetlenségnek bizonyult. A lap ugyan számonként húsz fillér volt, de így sem akadt rá vevő. Szelleménél fogva a fiatalságra apellált volna, a fiataloknak azonban nem volt pénzük, még annyi sem, hogy húsz fillért költhessenek lapra. A polgárt pedig olyasmivel, ami az *Új Revü* volt, nem lehetett kimozdítani közönyösségéből. Valami nyolc-tíz szám jelent meg tehát az *Új Revü*ből, Gráf pénze elfogyott és a lap megszűnt.

Megszámlálhatatlan ilyen kísérletet követtek el fiatal írók, már hogy valami kispénzű embert lap indítására rávettek, valamennyi próbálkozás sikertelenül végződött. Virult azonban a *Pesti Hírlap*, a *Színházi Élet*, és az *Új Idők*, s virultak a folytatásos regényeket közlő ponyvafüzetek... A ponyvaregények írásához külön tehetség kellett. A ponyvaregények írója diktálta műveit. Leült, ész nélkül belekezdett valami rosszhiszemű, lehetetlen történetbe, azt csűrte-csavarta, egy ültében tizenhat nyomtatott oldalra való szöveget is lediktált, megállás, illetve

felállás nélkül. Az ilyen ponyvaregényeket aztán vásárolta a selejtes közönség. A kiadó jól keresett, jólétben élt, remek ruhákban járt, finom szivarokat szívott, konflison ment lakásától az irodájáig, vendéglőben étkezett, négyszobás lakásban lakott — az írónak, már mint a ponyvaírónak, mégis keveset fizetett. Az írónak, bármekkora sikert ért el fércműve, nem állt módjában a honorárium emelése. Ha nem volt megelégedve a bérével és abbahagyta a munkát, akadt helyébe más. Csaknem mindegy volt, hogy a ponyvát ki írja, hogy milyen az, egyetlen feltétele a kelendőségének az volt, hogy buta legyen. És érdekes, hogy a kiadó, az egyszerű, műveletlen üzletember, pontosan tudta, mi kell a közönségnek, és mi nem kell. Ő olvasta a kéziratot, ő volt tehát az irodalmi lektor és szerepkörében csálhatatlan volt. Én nem is tudom ismertetni az ő rettenetes tudományát, mert azt sohasem voltam képes megtanulni, pedig törekedtem rá, tisztán. azért, hogy tájékozódjak az olvasási igényekről. Arra emlékszem csak, hogy szüntelenül a *spannung*ról volt szó, a várakozás felkeltéséről, meg a szakadatlan párbeszégekről és olyasmiről, hogy semmi leírás, semmi elmélkedés! Ha a ponyvaíró megfeledezett magáról és egy-két szebb, vagy becsületes vagy értelmes szakaszt írt a művébe, a gazdája rögtön kihúzta azt és az író meg-
rótta. Hát valahogy így volt, mindenestre csodálatos volt.

FRANYÓ ZOLTÁN a háború után új lapot indított, a *Vörös Lobogót*. Forradalmi lap volt a *Vörös Lobogó*, de eléggé bizonytalan szemléletű. Gyakran

közölte például Szabó Dezső cikkeit, akinek vezérmotívumai voltak a nacionalizmus és a fajelmélet. Egyszer beszéltem is Szabó Dezsővel és szóba került a fajelmélet. Én azt mondtam, hogy a fajok, vagyis fajták kutatása nem hozhat tiszta eredményeket és a fajelmélet alkalmazása a politikában ostobaság, sőt annál is több, reakció. Ő hevesen tiltakozott az én nézetem ellen és gőgösen ismételte. „Nagy dolog a faj, nagy dolog!...” Én a *Vörös Lobogó*ba is írtam. Megszállott a harci indulat és mindent kíméletlenül támadtam, amit magam körül észleltem. A kommunizmus közeledte idején írtam egy cikket a polgári írók ellen. Követeltem az irodalomból való teljes kitessékelésüket. Az addig érvényesült írók közül csak Móricz Zsigmondról írtam annyit, nagy kegyelmesen, hogy ő azért írhat tovább is. Schöpflin Aladárt hargosan megróttam azért, mert nem dicsérte meg eléggé *Az Andrásy út* című könyvemet. Schöpflin csakugyan hibát követett el azzal, hogy nem ismerte fel novelláim jelentőségét és igen lagymatag volt, tele konzervatív esztétikai megállapításokkal, pontosabban mondva, sokkal enyhébb méltatást kaptam tőle, mint más, a hajlandósága szerint való írók, azért mégis hibáztatom a róla írt cikkemet, mert nem vettem figyelembe Schöpflin egyéb érdemeit, sokágú fogékonyságát, s túlságosan vadul támadtam őt, rá nézve válságos időben.

Írtam a *Vörös Lobogó*ba a kiadó vállalatok üzletességéről és disznóságairól. Ezt különben már előbb is, de meg azután is többször megtettem, és így feltehető, hogy a kiadóvállalatoknak valamiféle fekete listájára kerültem, akárcsak a gyáraknál a szocialista munkások. Talán jelszóvá is vált, de minden

esetre gyakorlattá, hogy: Nagy Lajostól pedig könyvet nem kiadni. A kiadóvállalatok elsősorban üzletek voltak. De csak elsősorban! Mert volt azoknak eszmei céljuk is: szolgálni a fennálló társadalmi rendszert. Éppen ez a szolgálat bizonyult jó üzletnek. Ez a szolgálat azonosnak bizonyult a polgári közönség olvasási igényével.

A kiadóvállalatok igyekeztek minél kisebb honoráriumot fizetni az írónak. Kevés magyar könyvet adtak ki, annál többet külföldi íróktól. A külföldi íróknak lehetőleg nem fizettek honoráriumot. Magyarországon megkisebbitésére és szegénységére hivatkozva lekönnyögték a honoráriumot. Volt olyan külföldi író, például az amerikai Upton Sinclair, akinek már több könyvét adták ki és egynek a megjelenéséről sem tudott. A kiadók nem számoltak el becsületesen az íróval. Megtették például, hogy a szerződésben kétezer példányról volt szó, de ők háromezerben nyomtatták ki a könyvet, vagy ha a könyv elfogyott, titokban nyomták ki még, mondjuk az ezer példányt. Ez annyira gyakorlattá vált, hogy némely író — akinek módjában állt, szóval aki már olyan úr volt, hogy megtehetette — szigorúan ellenőrizte a nyomást, például Gárdonyi Géza... A polgári írók a polgárságból származtak és így nem is kellett megalkudniok, amikor írtak, szabadon onthatták magukból azt, ami bennük volt. Az ilyen íróknak megélhetése a polgári társadalomban gyökerezett s nem szorultak rá a honoráriumra. Így azután ingyen adták a kiadónak kézírataikat s így versenyen felül álltak a szegény íróval szemben. Sőt olyan esetek is előfordultak, hogy az író fizetett a kiadónak a könyve megjelentéséért.

En mindezekről a dolgokról fésztelenül írtam, olyan lapokba, amelyek a szenzációk hajhászását vélték üzletnek s nekem szabad teret adtak. Mikor a Vörös Lobogóba írtam, akkor azt hittem, hogy a kapitalista világ elmúlt, a kiadóvállalatok uralma az irodalomban véget ért. Később meg, a forradalmak bukása után, azt hittem, hogy az igazságot mégiscsak meg lehet írni s ha egyesek érdekeit sérti is az, fegyvertársaim is akadnak és előbb-utóbb győzünk. De hát egyetlenegy harcos társam sem akadt. Magamra maradtam, mások magatartását a saját érdekük szabta meg. És az volt a különös, ami meglepett, hogy míg a polgári írók, bár különféle érdekszövetségekbe csoportosulva, igen jól megfértek egymással, addig a baloldaliaknak mondható írók közt hiányzott minden összetartás. Nézeteik különböztek egymástól. Nem szerette egyik sem a másikat, sőt lenézte. A révbe érkezett nyugodtabb ember tudott többé-kevésbé hűséges érdektárs lenni, a küszködő, keserű, neurotikus had azonban nem volt másra képes, mint szüntelen acsarkodásra. Amikor a feudális és polgári reakció új erőre kapott, az egész irodalmi élet, minden tényezőjével együtt, igen merev volt hozzám s úgyszólván lélegzetet is alig vehettem. Még szép, s ha játszani tudnék érzéseimmel, talán hálára is készíthetné, hogy a mellőzésen kívül egyéb bajom nem történt.

Önbizalmam, amelyről már beszéltem s mely régebben túlságosan magasra csapott, kezdett gyengülni. Elhatalmasodó neurózisom miatt gyenge embernek éreztem magam, harci cselekedetekre alkalmatlannak. Már csak az irodalomba vetett hitem maradt meg, az tartotta bennem a lelket. Küzdelmes

életemben azt kellett hinnem, hogy ha változik körülöttem a világ, még jelentős írások telnek tőlem.

Az irodalomról azt véltem, hogy van igazi irodalom és van érdekszolgálat. Igazi irodalomnak azt tartottam, amelynek szemlélete általános-emberi, az ilyen irodalom mindenképpen szolgálja a haladás ügyét.

*H*A MÁR A Vörös Lobogóról megemlékeztem és most annak néhány példányát nézegetem, meg más akkori lapokat, mint *Az Ember*, *Rendkívüli Újság*, megdöbbenve látom a világszemléleti hánytorgást, mely ezekben a lapokban megmutatkozott. A toll forgatóinak alkalmazkodniok kellett a körülmények változásaihoz. Akik már érvényesültek és mintegy elkötelezték magukat az előbbi világnak, ezek nem igen tudtak mit tenni. De a fiatalok remekeltek. Nyomon követték a forradalmi változásokat, sehogyan sem akartak, hogy úgy mondjam, a vonatról lemaradni. Hosszadalmas lenne ezt idézett példákkal bemutatni, sok és terjedelmes lenne a példa. Egy cikket írok le egész terjedelmében, Szabó Dezsőét, mely *Levelek Kolozsvárra* címen jelent meg a Vörös Lobogóban. A cikk az írók színváltozásáról szól, igyekezve a cikk íróját eszméihez hűnek, változatlanak mutatni. Nem baj, nagyjában fogadjuk ezt el, nem fontos, de a másokról írott bírálata jellemző. A cikk valamivel később készült, mint amely ideig írásomban eddig eljutottam, mégis most ismertetem. Hiszen mondanivalóimat nem lehet a történések időrendjébe gyömöszölni. Tehát:

Levelek Kolozsvárra (Első levél). Kedves Mária, itt a Gellérthegyen, térdeimen írom ezt a levelet. Körém bíbor sátrát borít a lehulló nap és visszaemlékezem fehér térded örök vigasztalását. Mert benned felelt meg nekem minden kétkedés, minden század és minden szenvedés s mióta bennem vagy, úgy belém fér a világ, mint a segítségre hívó jaj a megtárult szívbe. Te vagy adó kezem lökö ereje, hősi akaratom előrerohanása, szánalmam megtágult ölelése. És mert bennem van a két szemed, mint úszó miozótisz beárnyalt tavon, hogyan tudnék rossz lenni, hogy tudnám megszorítani ezeket a szemeket?

Pesten most forr a világ bora: hulló tragédiák és nagyszerű holnapok, ragyogó csodák és áradó szemét forgataga a napok. Ó, jó most itt ülni nehéz vigyázásban az élet partján s a millió szenvedés, győzelem és vágy mélyén látni felbukkanni az egyazon arcot.

Író barátaink most nagyon el vannak foglalva, mert múltjuk kommunista elemeit kotorják elő. Nem is képzeltem, hogy mennyi rengeteg kommunizmus volt eddig Magyarországon. Mindenik kimutatja, hogy már a dadáját is elvtársnak hívta, diákkorában Marx-szal aludt el. Az élhetetlenebbje csak így szerénykedik: — én mindig szociális gondolkodású voltam. — De a törtetők előszedik pelenkáikat és mutogatják rajta a

kommunista foltokat. János barátunk, aki olyan mély vizeket hozott fel a magyar lélek titkos kútjaiból, most a tőkéről botránkozik a *P e s t i F u t á r*ban. Még az ilyen nagy erőt is elsodorja a ma számumja. Mi-nek ez a tolvajvesztés? Ő a legjobb dolgaiban igazi művészetet adott s az igazi művészet minden korban aktuális. Lehetne-e szebben szolgálni egy irányt, mint igazi művészettel s nem a kommunizmus nagy emberségét szolgálja-e, ha tízmilliós fájdalmas közösség lelkét beleviszi az örök szépbe? S a szép lehet valami emberi irány ellen? Mi-nek rángja parancsoló mulatók nótáját az, akinek született ősi dallama van?

Soha annyi elmélet, program, manifesztum nem volt az irodalomban és művészetben, mint most nálunk. Kész a szülés elmélete, a pelenka, a bába, meg a köldökzsinórt vágó olló, csak az a kis fattyú jönne már! Ó, ha látnád pesti irodalmunk riadt harmadik Rikhardjait, amint ordítva szaladnak át a színen: — országot egy világnézetért! — Vén irodalmi tyúkok, akik eddig peckes begyre domborodtak a tőke kölesén, most későn rájött kotlással, éktelen kodácsolással keresnek világnézet-tojást maguk alá. A kedves hátulgombolósok és boldog analfabéták pedig Szent Jeromosi zordsággal egy-két mondatban elintézik az egész eddigi emberéletet; az egész kultúrát, az egész jövőt egészen a századok összeomlásáig. Emlékszel-e, Mária, amikor egymásra hajolva sírtunk a

Valjean halála fölött, s fürteid apró kari-
kái belecsiklandtak forró arcomba.

Pingipangi barátunk még ír, bőven és
sokszor, de már csak szaggatott rángások-
ban fejezi ki magát s minden második szava
után: Ó, jaj, ej, beh, de etc. állnak. Csodá-
latos, hogy a kritika fésűjének hiánya mi-
lyen kuszáltan hagyta az ízléseket. Pingi
először Csokonays kamaszsággal kezdte és
akkor írt is egy pár enyhén kedves dolgot.
Azután bakfis volt évekig. Majd kivágta
nadrágját, befestette az ingét és száz pózban
ropta az egyetlen refrént: — én tici derek
vadok. — Most már embriós nyögéseket
hallat. És ez már vigasztaló. Mert ha követ-
kezetesen így megy visszafejlődése fokoza-
tain, végre is némán meredni fog.

Anakronizmus Zoli barátunk kedves bie-
dermájer regénye, csipkerózsa országot csi-
nált egész Budapestből. Közbe legyen
mondva, Zolit is felborzolta az idők szele.
Regényének eredeti címe a Lila hacukás
ténsasszony volt, de hogy betört a horizon-
ton a vörös nap, a címét az utolsó percben
átváltoztatta a Vörös szoknyás elvtársnőre.
És most jön a csipkerózsa meséje. A szedők
elaludtak a szedésben, a revizor a revideá-
lásban, a folyóirat szalagozónője a szalago-
záskor, a kihordó, a könyvkereskedő, a
könyvesbolt előtt elrepülő verebek és már
az fenyegetett, hogy az egész frenétikus vi-
lágtörténelem elszenderedik, szerencsére
azonban Pukk Pál barátunk éppen akkor

kiáltotta el, hogy Szük Szilárd barátja a legnagyobb költő. Erre aztán mindenki felébredt. A regényt különben nyelvemléktár barátunk le fogja fordítani gejsza nyelvre és bilateriális kiadásban fog megjelenni.

Oh, mennyi étellel lehet itt most élni. Most már lehet hinni, most már kell tenni és akarni. Meglátod, Mária, hogy minden tragédiák végén emberibb lesz az ember és szélesebb az ölelés. És lesz igazságszolgáltatás s rabló és megrabolt megkapja a történelem jutalmát.

Most nagyon egyedül vagyok. Most kell hősie lenni, most van szükség a tisztaságra és a kritika egész méltóságára. Ifjú tisztelőim, akik bennem a valószínű felülkerülőt tömjéneztek, most tálhoz jutva, teljesen faképnél hagytak. Következetlennek és anarchistának kezdenek sajnálni, mert akkor is becsületes szemeim, a jövőért aggódó forradalmas kritikám van, amikor ők már jóllaktak. Sohasem éreztem úgy, mint most, hogy az egész életem egy nagy adósság s hogy csak annyiban van értelmem, amennyiben segítő emberi gondolat vagyok. De néha úgy felcsuklik az örökké hiányzó társ s minden elbukás tragédiája. Ilyenkor jövök ide a független anyagok boldogsága elé s míg rügy és megnyílt rög mondja az örök folytatódás evangéliumát, szétoszolva a dolgok derült el-suhanásában, belevegyülve a tavaszba, fejem alá képzelem áldott térdeid pihentetését.

— Budapest, 1919. ápr. 10. Szabó Dezső

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG

EZERKILENC SZAZTIZENNYOLC nyarán kezdődött a nagy influenza-járvány. Balatoni nyaralásból hazajött ismerőseimtől hallottam, hogy néhány napos betegségen estek át, amely erősen fertőző lehetett, mert a nyaralók csaknem valamennyien megkapták. Ez volt az első értesülésem a járványról. Apró érdekesség, nem törődtem vele.

Később hallottam, már úgy szeptemberben, hogy Budapesten is megbetegszenek az emberek és a betegség nem ártatlan, mert halálesetek is történnek. Ezzel sem törődtem. Egész eddigi életemen át tartó testi egészségem elbizakodottá tett, persze csak testiekben, kizártnak gondoltam, hogy rajtam is fogjon ez az új betegség, az influenza, vagy mi, az új elnevezésével spanyol nátha.

Szép szeptember után hűvös, esős október következett. Egy októberi délután, már úgy estefelé, együtt mentünk hármasban, Molnár Ferenc, Szenes Béla és én, a *Magyarország* szerkesztőségéből — a New York-palotából — a Röck Szilárd utcai nyomdába, ahol az *Áprilist* nyomták. Zuhogott az eső, csatakos volt az utca. Éppen az Emke előtt haladtunk, amikor Molnár Ferenc aggályoskodott:

— Nem csoda, ha ilyen időben influenzát kap az ember.

Nem is hederítettem rá. Sőt csodálkoztam, hogyan lehetnek valakinek ilyen gondolatai. Hogyan lehet tördni egy kis rossz idővel? Fiatalember koromban gyakran jártam úgy, hogy esővíz, sár, hólé befolyt a cipőmbe, a nedvesség a harisnyámon felszivárgott egészen a bokámig. Meg sem kottyant, soha nem betegedtem meg. Vigyázni magamra, az ilyen óvatosságot nem ismertem.

Molnár tovább beszélt:

— Pedig veszedelmes betegség ez a spanyolnátha. Sokan halnak meg benne. Azt hiszem, jó védekezés ellene szeszt inni, leginkább konyakot.

Az Otthonban is sokat beszéltek az emberek a spanyolnátháról. Féltek és szándéktalanul is ijesztgették egymást. A napilapok is jelentéseket adtak a járványról, közölték a megbetegedések számát és a haláleseteket. A tisztiorvos adott ki jelentéseket minden nap. Természetesen ezek a jelentések hiányosak voltak, mert a betegek magukkal törődtek, amikor rosszul lettek, akkor megijedtek és a patikába futottak gyógyszerért, talán még végrendelkezésre is gondoltak, de orvosi segítséget nem mindig vettek igénybe. A drukkoló beszélgetőket faképnél hagytam. Az újságok közleményeibe is csak egyszer-kétszer tekinttem bele, közönyösen.

Novemberben azután én is beleestem az influenzába. Egy éjszaka éjfél után mentem haza és amikor otthon vetkőztem, kaparászó, viszkető érzésem támadt a légcsövemben, majd elkezdtem köhögni. És forróságérzés futott át rajtam. Ekkor már megint anyámmal laktam, a Hársfa utca huszonhétben. Már

megint, még mindig, nem is tudom, hogyan mondjam. A köhögési rohamtól és a forróságérzéstől meglepődtem és egy kicsit meg is ijedtem. Elővettem a hőmérőt, megmértem a hőmérsékletemet, harmincnyolc és fél fokos volt a lázam. Ijedtségem felfokozódott. Anynyira, hogy kapkodva visszasedtem magamra a már levetett ruhámat és elsiettem hazulról, patikát keresni. Egy éjjeli-szolgalatos patikában, jó messze, a Dob utcában, aszpirint vásároltam, otthon bevettem egy szemet és hamar elaludtam.

Másnap reggel anyámmal orvost hívtam. Akkor éppen, talán csak véletlenül, tagja voltam az Újságíró Egyesület betegpénztárának (nem emlékszem az intézmény pontos nevére) és annak egy orvosa eljött hozzám. Megállapította az influenzát és orvosságot írt. Azt is megígérte, hogy este majd újra meglátogat. Rettenetes volt ágyban maradnom, nekem, aki egész életemben szakadatlanul csavarogtam, aki a halálot is úgy képzeltem el többször, hogy egyszer majd, sokára, megyek, messzire, megyek, betegen, fáradtan, egészen kimerülök, az országúton, vagy a szabad mezőn összeesek és meghalok. Így, a szabadban, a nagy ég alatt.

Nyugtalan lettem, de azért úgy tudtam eltölteni a nappalt, hogy aludtam. Este eljött az orvos. Hőmérsékletem a reggelihez viszonyítva emelkedett, bár nem nagyon. Az orvos sokáig vizsgált, hallgatózott a sztetoszkóppal, azután elment. Az ágyban feküdtem, elaludni nem tudtam. Mivel forróságot éreztem, újra és újra bedugtam a hőmérőt a hónom alá és az minden mérésnél magasabb lázat mutatott. Aggodalom öntött el, de nem túlságos, mert a láz mámorossá tett.

Éjfél tájban negyven fokot mutatott a hőmérő. Ijedeztem, de inkább az értelmemmel, mint érzésben. Anyám elment a kezelőorvosért. Én mértem tovább a lázamat. Negyven és fél. Negyvenegy. Negyvenegy és fél. Akkor érkezett meg az orvos. Újra megvizsgált, azt mondta, nincs semmi baj, és adott egy injekciót. Majd ettől jól alszik — mondta. Kicsit beszélgettünk. Azt kérdeztem: mi lesz, ha negyvenkét fokra emelkedik a lázam? Hiszen akkor, a szabályok szerint, meg fogok halni. Az orvos mosolygott és így felelt: „Ha a hőmérő negyvenkét fokot mutat, akkor én lenyelem a hőmérőt.” És jót nevetett.

Viselkedése és fesztelen beszéde úgy megnyugtatót, hogy távozása után rögtön elaludtam. Egyfolytában aludtam reggelig, akkor megmértem a hőmérsékLETEmet, harminchéten alul volt. A láz nem is jelentkezett többé. Az orvostól megtudtam azután, hogy életveszélyben forogtam, mert tüdőgyulladás jelei is mutatkoztak, az akkori spanyol náthában pedig a tüdőgyulladás majdnem mindig halállal végződött. Megtudtam azt is, hogy a szívem gyengén működött és az injekció nem altató volt, hanem kámforinjekció, a szív erősítésére.

Még feküdnöm kellett láztalanul is. Betegségem harmadik napján szörnyű idegzavaraim keletkeztek, súlyos tünetei neurózisomnak, melyről majd később kell egyetmást elmondanom. A hatodik napon felkeltem és kimentem az utcára, száraz, hideg időben. Gyenge voltam, alig tudtam járni, a szívem szabálytalanul zakatolt, olykor úgy éreztem, hogy billen, szinte ugrik, máskor meg, hogy kihagy a verése. Elmentem dr. Tornai József egyetemi magántanárhoz, akit kiváló szívspecialistának mondtak. Az Erzsébet körút

és Rákóczi út sarkán lakott, rendelőszobájába behalatszott az Athenaeum-nyomda gépeinek zaja és mintha még a tárgyak is mozogtak volna a szobában. Csodálkoztam, hogyan lehet ilyen lakásban szívvizsgálatot végezni. Dr. Tornai nem titkolta, hogy az influenza igen megviselt és rossz állapotban vagyok. Két hónapig is eltartott aztán, amíg magamhoz tértem. Megbetegedésem mindenesetre megtörte azt az elbizakodottságomat, hogy én mentes vagyok a betegségektől.

Mialatt feküdtem, kimondhatatlan szenvedésben, üzentem Karinthynek, hogy látogasson meg. Hogy éppen órá vágyakoztam, abból tudtam meg igazán, hogy nemcsak becsülöm, hanem nagyon szeretem is őt. Derűs lényéből valami jótékony szuggesztív hatás áradt, melynek büvkörében mindenki jól érezte magát. Ez volt az oka annak, hogy az emberek szerettek körülötte sütkérezni. Emlékeztem rá azokban az órákban, amikor vártam őt, hogy egyszer az én szorongásaimmal szembeszögezve azt mondta, hogy ő el tudja azt is képzelni, hogy a két lába elvesztésével, tolókokcsiban is vidám lenne.

Délutáni időben üzentem érte, este meglátogatott. Csak később tudtam meg, hogy milyen nehéz helyzetben. A lakásba nem jött be, hanem ki kellett nyitni a folyosóra néző ablakot és azon át beszélgettünk. Kissé dúlt volt az arca, de azért szellemesen tréfálkozott, szokása szerint. Saját magáról nem közölt semmit és csak amikor már fölkeltem és az Otthonba mentem, akkor hallottam másoktól, hogy ugyanabban az időben, mikor én feküdtem, beteg volt a felesége is, Judik Etel. Nem gyógyult meg, tüdőgyulladásra keletkezett és meghalt. Karinthy fájdalma rendkívüli

volt. Ha találkoztunk és beszélgettünk, egyszer csak elakadt és szívet dermedtő sóhaj tört ki belőle. Azt mondta egyszer, hogy csak játssza a szerepét, bánata soha el nem múlik és örökké nagyon boldogtalan lesz.

Ebben az időben, szóval 1918 végén és 1919 elején, kínos egészségi állapotom lehetetlenné tette, hogy a külvilág történéseivel törődjek. Csak akkor tudtam újra eszmélni, amikor már ingott az 1918-as októberi forradalom és megmutatkoztak a közeledő Tanácsköztársaság jelei.

Az Otthon Körben változatlanul élénk élet folyt, beszélgettek, vitatkoztak, még a kártyázás is csökkent. Magyarország helyzete és a világhelyzet — ez volt a téma. Kis túlzással azt lehetne mondani, hogy ahány ember volt, annyi vélemény nyilvánult meg. Bizonyos átalakulás történt a Kör vezetőségében, hogy az új vezetőség a társadalmi átalakuláshoz jobban passzoljon. Rákosi Jenő, a feudálkapitalizmus eszmevilágának a képviselője, lemondott az elnökségről és helyére Molnár Ferencet választották meg. Ő jelentette a haladó polgári liberalizmust.

Egész újságírásunk, az akkori *Népszavát* kivéve, üzleti polgári újságírás volt. A napilapok munkatársai nem túlságosan lelkesedtek a radikálisnak látszó társadalmi változásért. Nekik már megadta az élet, amit tőle vártak, régen elhelyezkedtek tűrhetően fizetett állásokban, munkájukat csaknem könnyed rutinnal végezték, elméjük minden porcikájával szolgálták az addig volt rendszert, sokkal jobban szerették volna tehát a visszatérő konszolidációt, azaz tényleg a királyság államformájában tovább gördülő hazai világot. Az esetleges gyökeres változás azt idézhette elő, hogy elvesztik állásukat. Képszerűen jelenik meg emlékeze-

temben például két öreg hírlapíró, a Mandovszkyak, Richárd és Alfréd, hallgatták a fiatalokat, nem álltak velük szóba, hanem egymásra tekintettek és gúnyosan mosolyogtak. Egy hírlapíró nyíltan sajnálkozott Tisza István megölésén, elvetemült gazságnak mondta azt és egész előadást tartott arról, hogy Tisza milyen nagy ember volt és milyen önzetlenül szerette hazáját.

Legtöbben félték a közelgő proletárdiktatúrától. Molnár Ferenc aggodalmaskodott: „Lehet, hogy az egész októberi forradalomnak kommunizmus lesz a vége. De ha az antant leveri azt, akkor minket, destruktívokat a lábunknál fogva akasztanak fel.” Később a saját megélhetési lehetőségeiről beszélt: „Vígjátékra, bohózatra mindig szükség lesz. És ha nem kellene, amit én írok, megélek francia nyelvleckék adásából is.” Lorsy Ernőtől egyszer azt hallottam, mikor a helyzet zűrzavaráról esett szó: „Egyetlen remény van: Lenin!” Egy másik hírlapíró ezt vetette ellene: „Lenin messze van, mi pedig itt vagyunk kelles közepén az európai kavargásnak. Hogyan tetszik hát azt érteni, Lorsy úr, amit most mondott?”

Az ország lakosságának egy részében, az úriember típusban, már a történetek, illetve alig történetek után is csak úgy lobogott az ellenforradalmi gyűlölet. Egy kis ízelítőt kaptam az ilyen emberek érzésvilágából, amikor még a Margitszigeten laktam. P. Ábrahám Ernővel, az íróval, mentem egyszer haza a szigetre, konfliktuson. Mikor éppen be akartunk szállni a kocsiba, az Otthon kapuja előtt Ábrahám meglátta egy gyalog törtető ismerőst. Jólöltözött fiatalember volt az, láthatóan úrifiú, valami dzscentri ivadék, köztisztviselő. Maga Ábrahám is dzscentri családból származott. „Hiszen te is a szigeten lakol! Szállj be, elviszünk —

szólt a fiatalemberhez Ábrahám. Bemutatott bennünket egymásnak, rólam ezt mondta: „Nagy Lajos író barátom. Vigyázz, mert erősen destruktív.” Az úton ezután csak egymással beszéltek, Ábrahám és a barátja. A sziget közepén megálltunk, ott kellett kiszállnia a fiatalembernek. Le is szállt. — Köszönöm, hogy elhoztál — mondta Ábrahámnak — szervusz, viszontlátásra — mondta tovább, kezét fogtak, tőlem el sem köszönt. Nem is tudtam hirtelenében felfogni, mi is történt. Hihetetlen szemtelenségnek éreztem. Meglepetésemből magamhoz térve szerettem volna kiáltani az alaknak: „Héj! Micsoda pimasz fráter maga?!” De már későn volt, a kocsi ajtaja bevágódott, a kocsi már megindult és a siető uracsját elnyelte a sötétség.

Sok volt akkor az országban az ilyen úriember és valamennyien izzó bosszúvággyal várták, hogy a rendszer felboruljon és megint kezükbe kerüljön a hatalom. Éjszakánként otthon, talán fogcsikorgatási és nyakátharapási gyakorlatokat is végeztek. Igen, ez a típus, a forradalom elleni gyűlölet hordozója, kérlelhetetlen, az emberiség legkegyetlenebb fajtája. Ezt én már sejtettem, félig-meddig tudtam is, a velünk utazott fiatalember csak homályos sejtelmeimet mozgatta meg.

AZ OTTHON KÖR tagjai tagsági díjat fizettek ugyan, de az kevés lett volna a Kör fenntartásához. A Kör egész léte a kártyázáson alapult, erről később még beszélni fogok.

Ebbe a Körbe jött el egy este gróf Károlyi Mihály, hogy beszédet tartson az ország válságos helyzetéről. Károlyi panaszkodva, szinte kétségbeesve beszélt ar-

ról, milyen nehézségekkel küzd a kormány, hogy kívül-belül mennyi az ellensége. Ennek a beszédnek egyebek közt az volt az érdekessége, az én szememben, hogy a panaszkodás és a támogatásért folyó esdeklés olyan hallgatóság előtt történt, amely kevés kivétellel az ellenséghez tartozott. Meg aztán írók előtt, akiknek közvetlen befolyása az eseményekre nem lehetett, és olyan újságírók előtt, akik csakis azt írhatták, amit lapjaik irányítói parancsoltak nekik. Szomorúan hallgattam a beszédet. Tartalma és hangja nem lepett meg. Károlyi különben értelmesen beszélt, jóakarátúnak látszott és olyannak, aki őszintén óhajtja a polgári demokráciát, elszántan küzdene érte. De hát nyilvánvaló volt, hogy erősebb emberre lett volna szükség. Ha ugyan egyáltalában reális volt a célkitűzés.

A köztársaság, szereplő nagyon is vegyes embereivel, magában hordta közelgő bukását. A beszéd után azért a dörgölözők Károlyi mellé ültek, mert ha ideiglenesnek látták is hatalmát, igyekeztek vele jóviszonyba kerülni. Ma veled, holnap mással — ezen az alapon. Talán groteszk figurának látták a jelenlevők Károlyit, mert hát gróf, gazdag úr és mégis demokrata. Talán nevettek is volna rajta, de hát mégiscsak imponált nekik, elsősorban a grófot és gazdag embert látták benne.

A beszéd után társalgás következett; Karinthy persze, aki gyakran szeszélyesen rándult ki az élelmes-ség területére, Károlyi mellett ült és végül meghívta egy játszma sakkra. Károlyi vállalta a játékot, mert hát ez is hozzátartozott a demokratikus viselkedéshez. A szenvedélyes kártyások visszavonultak a kártyaasztalokhoz és folytatták a félbemaradt játékot, őket

csak az érdekelte, hogyan jár a lap és nyernek-e vagy veszítenek.

AZ ÉLET MINDENESETRE forrongott, a felszínen és a felszín alatt küzdött egymással a haladás és a maradiság. Az írók nem annyira írtak, mint inkább értekeztek egymással és terveket szőttek arról, hogyan helyezkedjenek el a jövőben, de megmindjárt a mában is. Összekapcsolódtak azután az írók a képzőművészekkel és a tudósokkal. Természetesen nem mind, hanem javarészükből. Megalakult egy szervezet, mely Pikler Gyula egyetemi tanárt választotta meg elnökül. Címe a szervezetnek ez lett: *Alkotó Művészek és Kutató Tudósok Szövetsége*. A konzervatívok ettől a szervezettől távol maradtak, nyilvánvaló jeléül annak, hogy nekik még olyan társadalmi változás sem kell, amilyent az októberi forradalom teremthet.

A fiatal, még kiforratlan, de a kelleténél talán jobban mellőzött írók is szervezkedni akartak. A forradalomnak, a szocializmusnak ürügyével ültek össze az Otthon egyik kisebb termében, bár a legkülönbébb irányzatokat képviselték, egészen a dadaizmusig és a számvers-gyártásig. Amikor éppen alakuló ülést tartottak, átüzentek értem a nagyterembe. Átmentem hozzájuk, azaz csak kinyitottam az ajtót és végig futtattam a tekintetemet rajtuk. Majdnem valamennyien sápadt arcú és komor tekintetű fiatalemberek, csaknem gyerekek voltak, némelyiknek haja a fülét takarta, vagy a szemébe csüngött. Úgy néztek rám, hogy szinte megvetést és gyűlöletet éreztem a tekintetükből. Igen, maga az a tény, hogy én részben barátság-

ban, részben jóviszonyban voltam olyan érvényesült írókkal, mint Karinthy Frigyes, Molnár Ferenc, Kosztolányi Dezső, elég lehetett ilyen érzések felburjánzásához. Szerettem volna, csupán tekintetük miatt, rögtön elhagyni őket, de mégis ott maradtam köztük, bár még mindig csak az ajtóban állva. Már folytak a fel-szólalások. Éppen arról beszélt egy fiatal, alighanem számverses gyerek, hogy „éppen az a szocializmus, amely szétveti a formákat és a kozmikus érzések szabad folyásának nyit utat”. Meghallgattam az akadozó szavú fiatalembert, utána egy másikat, aki meg valami olyasmit kent a szocializmusra, hogy annak célja és fő feladata az öregek — nyilván a húsz éven felüliek — kivetése az irodalomból. Ekkor dühre gyúltam, hiszen harmincöt évemmel már én is aggastyán lehettem a szigorú fiatalembernek, és így szóltam erős hangon: „Mit akarnak maguk, hiszen úgy látom, hogy egyiküknek sincs sejtelve sem arról, mi a szocializmus.” És otthagytam őket, nem könnyű szívvel, hiszen vegyes volt a társaság és rokonszenvesebb megnyilatkozásokat is hallottam, legalább a közbeszólásokban.

A különféle írói alakulások egyes tagjai, kisebb csoportokban is, szakadatlanul tanácskoztak. Két íróról tűnt fel nekem — Herczeg Ferencről vagy Pekár Gyuláról nem is szólva — hogy semmiféle szervezkedésben nem vesznek részt. Szomory Dezső és Szép Ernő voltak ezek. Ők egyetlen egyszer sem jelentek meg sehol. Megvallom, hogy magatartásuk tetszett nekem és elgondolkodtatott. Később pedig, amikor már felismertem, hogy az ilyen szervezkedések és tanácskozások nem lehetnek hasznára az irodalomnak, irigyeltem őket.

ÚGY TŰNIK FEL nekem, merőben önkényes nézet volt azt hinni, hogy béke van az országban, Európában, vagy éppen a nagy világban. Önámítás volt. Csupán az történt, hogy a nagy világháború, mint megszervezett és eszeveszetten jól működő üzem felbomlott, ahelyett tovább dúltak a kisebb méretű harcok. Ezek mind iszonyatot keltettek az emberséges emberben, megértő lélekkel csak a forradalmi, oroszországi harcok felé lehetett fordulni, azonosulva a forradalmárokkal és várva azok ügyének diadalra jutását.

Egy kis szemlét tartok az akkori eseményeken:

1919 január 4. Fiumét nemzetközi csapat szállta meg... A spartakuszok véres harca Berlinben.

Január 7. A románok ágyúzták a petrozsényi szénbányákat.

Január 8. A románok megszállták Nagybányát és Szatmárt, a csehek Érsekújvárt... Musztafa Kemál az anatóliai sereg parancsnoka lett.

Január 13. Az erdélyi szászok a románokhoz csatlakoztak... A spartakuszok lázadását leverték. Liebknecht Károlyt és Luxemburg Rózát fogházba szállításuk közben az utcán agyonlőtték.

Január 24. A csehek megszállták Rozsnyót, a románokat magyar honvédek Bánfihunyadnál viasszaszorították.

Január 25. Az antant-sereg megszállta a tescheni bányavidéket.

De ha tovább száll a tekintetem, túl azon az időn, amelyig éppen eljutottam, új fegyveres tények következnek.

1920 március 18. Az antant megszállotta Konstantinápolyt.

Január 27. Musztafa Kemál Anatóliában a görög csapatokat a tengerpartig viaszorította.

Április 6. A franciák megszállták Frankfurtot, Duisburgot és néhány más várost.

Április 12. Japán háborút indított Szovjetországgal szemben.

Szinte eltörpült e történetek mellett az olyan forma, hogy az antant és Magyarország 1920 június 4-én Trianonban aláírták a békeszerződést.

1921 január 2. D'Annunzio, aki legionáriusai élén Fiumét szabad államnak kiáltotta ki, az olasz királyi csapatoknak megadta magát.

(D'Annunzio, aki akkor már világhírű író volt, aki az első novella kötetében, a *Pascarai novellákban* mindjárt nagy tehetségként bukkant fel, végre is cserbenhagyta az irodalmat, mindenáron hős akart lenni és háborús kalandba bocsátkozott.)

Január 20. Musztafa Kemál általános offenzívát indított a görögök ellen.

És így tovább, végeláthatatlanul.

Ilyen volt a béke.

A MUNKÁSSÁG a háború vége felé már nem viselte magát tétlenül. Csak éppen készületlen volt ahhoz, hogy forradalmi változás esetén rögtön cselekvően lépjen fel. A szociáldemokrácia kezdeti harcosszakasza után egy lassanként átalakult szociáldemokrata ideológiában élt. Megmutatkozott azután, hogy az 1918-as októberi forradalom eszméinek valósággá válásához is a munkásság cselekvő fellépésére volna

szükség. A munkásságban lassanként kifejlődött a cselekvésre való elszántság. Csak az októberi forradalmat megelőző egyesztendei viselkedéséről emlékezek most meg. 1918 január 19-én, tehát már a háború alatt, általános sztrájk tört ki Budapesten. A sztrájk céljaként szerepelt az önálló külügyi képviselő, az általános választójog bevezetése és az életszükségleti cikkek igazságosabb szétosztása; a valóságos és legfőbb cél azonban a bolsevik forradalom megsejítése, a háború megszüntetése volt. Ugyancsak 1918 június 20-án sztrájk volt a MÁV Gépgyárban. A munkások szembeszálltak a kivezényelt csendőrséggel, a csendőrök fegyvert használtak, és négy munkás meghalt, négy súlyosan, tizenhat könnyebben sebesült meg. A gépgyári sztrájkból általános sztrájk lett és megalakult a munkástanács. A munkásságnak ezek a megmozdulásai nyilván azért is történtek meg, mert a munkások élénk figyelemmel kísérték az orosz forradalom eseményeit, azok lelkesítően hatottak rájuk, kigyúlt elméjükben a remény, de meg a háború közelgő végét is látták már.

AZ OKTÓBERI FORRADALOMBAN először persze polgári kormány alakult. A polgárság beérte volna a látszatvívmányokkal, de szívesen vette az olyan eredményeket, melyekből neki is haszna lehetett. Groteszk példának azt említem meg, hogy a Lánchídon fizetendő hídpénzt eltörölték. Ez a polgárnak is jólesett, mert ha a négy fillér nem is számított nála, mindenesetre eredmény volt, hogy nem kellett a zsebében kotorásznia. (Munkásnak a négy fillér is pénz volt.) A polgár azt is elviselte volna, hogy január 3-án

megszüntették a rangokat és címeket. A nagyságos úr úgy gondolta, hogy a herceg nem lesz kegyelmes, a gróf nem lesz méltóságos, de ő majd csak megmarad mégis nagyságosnak, ha intézményesen nem is, de a gyakorlatban igen és kedves nejének tovább is úgy mondják, kezét csókolom, hiszen ez a köszönés oly természetes, hogy belátható időn belül ki nem írható.

1919 január elején Károlyi kormányában változás történt, a szociáldemokraták megkapták a hadügyi, közoktatásügyi, népjóléti és kereskedelemügyi tárcát.

Szinte csak mellékesen említem meg most, hogy az ellenforradalom nyíltan is, de leginkább titokban, milyen buzgó akcióba kezdett. Február 13-án zárlatot kellett elrendelni Mikes püspök vagyonára, mert a püspök úr az egyház jövedelmét politikai agitációs célokra költötte. Két hét múlva internálták is a püspököt... Február 19-én megalakult a *Nemzeti Egyesülés Pártja*, gróf Bethlen István úr vezetésével.

Március 20-án a minisztertanács Vyx francia alezredesnek az országhatárok újabb szűkítéséről szóló jegyzékére azzal válaszolt, hogy a hatalmat átadta a kommunistáknak. A vezetőket a toloncházból kibocsátották és proklamálták a proletárdiktatúrát... Ennek az eseménynek kimondhatatlanul megörültem. Azt hittem, hogy vége a kapitalizmusnak, vége minden elnyomásnak, hogy itt a világszocializmus, az ahhoz vezető egyenes út megnyílt Oroszországban, folytatódik nálunk, terjed a folyamat tovább, feltartóztatlanul. Mámoros voltam az örömtől, kellemesen szédültem és emlékszem rá, hogy egyszer a Röck Szilárd utcában tántorogtam ettől a mámortól. És amit most mondok el, az szinte komikus. Mámoros örömömnek az vetett véget, hogy megbetegedtem. Homloküreggyulladást

kaptam, az óriási módon fájt és így örömrzésre képtelenné váltam. Két hétig tartott a betegségem, melyből dr. Réthi Aurél gyógyított ki. Most már örülhettem volna megint. De az öröm többé nem jelentkezett, sőt aggályaim támadtak a Tanácsköztársaság életképességéről. Kifejlődésének és megmaradásának egyik föltétele lett volna, hogy ne maradjon magára, hanem gyors ütemben sorra kövessék más országokban is a forradalmak, Ausztriában, Csehországban, Németországban legalább is. Tanácsköztársaság bukására volt már egy riasztó példa, a finneké. Ott egy rövidke proletáruralmat Mannerheim tábornok hihetetlenül kegyetlen bosszúja követett. Ezrével és ezrével gyilkolták le a finn forradalmárokat, ezrével és tízezzel szenvedtek kínhalált. Ez példa volt arra, hogy levert forradalmak után hogyan bánt az uralkodó osztály a proletársággal.

Egy másik tanácsköztársaság is megelőzte félig-meddig a magyart. Bajorországban már február 26-án magához ragadta a hatalmat a Központi Tanács, bár a tanácsköztársaságot csak április 8-án kiáltották ki. A bajor proletárságot is rövid idő alatt leverték és ugyancsak kegyetlen megtorlás következett. A burzsoázia korlátlanul kegyetlen volt, kegyetlenségeit leginkább katonatisztjeivel, ezzel a patológiásan szadista embertípussal követtette el. Kiderült előttem, hogy a forradalmak leverése után az uralkodó osztály sohasem elégszik meg azzal, hogy visszaszerzi a hatalmat és helyreállítja a kapitalista „rendet”, hanem bosszúért liheg. Kell neki a véres megtorlás, még ha egyes tagjai fejcsóválva olvassák is annak tényeit. Úgy lehet a bennük végbemenő lelki folyamatot meghatározni, hogy: szörnyülködve élveznek. Meggyőző-

déssel látják lopásnál, betörésnél, rablógyilkosságnál szörnyűbb bűnnek az uralkodó osztály hatalma ellen történt fegyveres felkelést.

A világburzsoázia lelkeségére jellemző, hogy 1919 március 30-án Jaurés-nak, a francia szocialista vezérnek, ki a világháború kitörése előtt a háború ellen agitált, Vilain nevű gyilkosát a párizsi törvényszék fölmentette. Ez a fölmentés különben a győztes hatalmak csaknem egész lakosságának a mámorát szemléltette. Úgy láttam, hogy forradalomról a győztes államokban szó sem lehet. A polgárság háborús diadala magával ragadta a proletárság egy részét is. A valóság már régen megmutatta, hogy a proletárurolomnak mindenkor egy csődtömeget kell átvennie és anyagihiány és nélkülözés közben kell rendet teremtenie és azt fenntartania. A termelés felborulása, az anyagihiány és a termelőeszközök megfogyatkozása mindenhol hatásossá tette a burzsoáziának azt a propagandáját, hogy: lám, mennyivel jobban élt a mi uralmunk alatt minden egyes ember! A magyar Tanácsköztársaságban is csakhamar mint gúnyos szólam járt szájról szájra a jelszó: *Szociális termelésből fakad a jólét.* A gúnyt fokozták azután tovább, így: *Ből fakad a jólét.*

HARMINCHAT ÉVES már elmúltam, valami írói gőg terpeszkedett bennem, olyan gondolatok feszengtek elmémben önmagamról, hogy valami érdemem nekem is van a történetekben, írói működésem által. Egyéni sikeremnek tehát éppenséggel nem tekinthettem, hogy a *Borsszem Jankó* társszerkesztésén kívül, semmiféle álláshoz nem jutottam, Az igaz vi-

szont, hogy olyan állást nem fogadtam volna el, amely valami alacsonyabb rendű segédkezés lett volna más mellett. Vállalom hibának, vállalom minden munkában, tevékenységben, cselekvő harciasságban való teljes elképtelenedésnek, mindegy, hogy minek, de tény, hogy megmaradtam egyszerű írónak. Lemaradtságom miatt kissé szégyelltem magam, inkább önmagam előtt, de nem éreztem, hiszen nem is igen érezhettem különösebb sértődöttséget. Az emberiség nagy ügyét néztem, a magam pillanatnyi sorsával nem törődtem. Az volt a nézetem, hogy aki híve a forradalomnak, az nemcsak az őt ért jóeredményekét könyveli el megelégedéssel, hanem megnyugvással viseli el a kudarcait is. Különben is azt hittem, hogy ami történt és történik, az csupán az indulás, de egyszer majd alkalmas lesz a terep és a légkör arra, hogy sikeresebben küzdjek a magam mesterségével, az írással, az emberességi eszméért.

Az Otthonban összegyűltek megint a magukat forradalmiaknak tartó írók, persze most már sokan. És megalapítottak valamilyen egyesülést. Távollétemben folyt le a gyűlés, mert éppen gyógykezelésre kellett mennem, mégis engem és Barta Lajost választottak elnökökké. A fiatal írónak ez az elismerése jólesett nekem. Kunfi Zsigmond volt azonban a közoktatásügyi népbiztos. Ő nem hagyta jóvá ezt a szervezkedést és a nála járt küldöttségnek kijelentette, hogy az irodalom ügyét majd másképpen intézik el. Tegyük fel, magyarázatot keresve, hogy a szervezet azért nem tetszett Kunfinak, mert az elismert polgári írók nem voltak tagjai közt. Ő különben az írók tágabb körű csoportját is fogadta és azokkal közölte, hogy most irodalomra nincs szükség, hanem csak propagandára.

Én vegyes érzésekkel és gondolatokkal reagáltam minderre, nem voltam tisztában azzal, hogy van-e az íráson túl valami új teendőm, de meg a Tanácsköztársaság fennmaradásában való hitem megingott. Hogy mit és miért kell írnom, azt ösztönösen meghatározottnak éreztem, egyébként tele voltam zavarral.

Később, amikor már nem Kunfi rendelkezett az irodalomról, megalakult az írói „kataszter”. Három osztályba sorozták az írókat. Tíz vagy húsz író került az első osztályba, a számra már nem emlékszem pontosan. Engem a második osztályba tettek. Tökéletesen láttam azok gondolkozását, akik ezt az intézkedést megtették. Elég nyugodtan viseltem el ezt a bukásmat is. Magányosnak, bizonyos eszméért egyedül küzdőnek éreztem magam.

Az első osztályba soroltak nevét nem írom le, én egyiket sem tartottam odavalónak. Talán túlságosan szigorú volt ez a véleményem, de hát hiába, akkor így gondolkoztam és az akkori gondolataimat írom most le. Hogy egy kissé védjem akkori szigorúságomat, mégiscsak leírok néhány nevet, olyan írókét, akiket az első osztályba soroltak: Ignotus, Bíró Lajos, Herczeg Ferenc, Szabó Dezső, Szomory Dezső. Ez íróknak a tehetségét ma már teljes mértékben elismerem, de még mindig azt hiszem, hogy a proletár államnak nem éppen ezeket kellett volna az élre helyezni... A tervezet szerint — mert ez már csak tervezet maradt — az írók havi fizetést kaptak volna, mégpedig az első osztálybeliek havi háromezer koronát, a második osztálybeliek kétezernégyszáz koronát, a harmadik osztálybeliek ezernyolcszáz koronát. Egészen pontosan csak az első osztálybeliek tervezett fizetésére emlékszem.

Ez a kataszter tehát úgy készült el, hogy az írók értékelésénél a polgári irodalmi életben való érvényesülésüket vették alapul. Akit a polgári irodalmi életben mellőztek, az legfőljebb a második osztályba kerülhetett. Akit egészen mellőztek, talán éppen forradalmi társadalomszemlélete miatt, az csak a harmadik osztályba jutott. Az egész kataszterizálást Osvát szelleme lengte át.

A könyvkiadást is rendezték. Egy hivatalt létesítettek ezzel a címmel: *Szellemi Termékek Országos Tanácsa*. A cím persze rossz. Ezt a hivatalt Elek Artúr vezette, Osvát Ernő híve és egyik legjobb barátja, nyilván Osvát ajánlatára. Én magam mindenesetre összevetem azt a két tényt, hogy: 1. Osvát Ernő az *Egy délután a Grün irodában* című novellámat azzal a haragos megjegyzéssel adta vissza, hogy: „Nem művészet a társadalom arcába köpködni.” 2. Most a régi társadalom megdőlése és a proletárság hatalomra jutása után megint csak ő osztályzott engem. Még közlöm, hogy Elek Artúr *Az Újság* című napilap munkatársa volt, polgári író és hírlapíró, társadalomszemléletében forradalomellenes.

Úgy látom, hogy sokszor használom ezt a meghatározást: polgári író. Tudom, hogy a meghatározások nehezek, gyakran önkényesek. Közölnöm kell tehát az írókról való ezt a felfogásomat: Vannak polgári írók, illetve vannak osztályírók, és vannak írók — kevesen! — akik az „általános emberinek” a magaslátán állnak. Példákon lehet a különbséget a két kategória közt bemutatni: Szomaházy István polgári osztályíró volt, Mikszáth Kálmán ellenben író volt.

Engem kineveztek a *Borsszem Jankó* szerkesztőjévé, de — Szenes Bélával együtt. Szenes Béla békés, sze-

líd ellenforradalmár volt, aki a történő dolgokon csak mosolygott. Mi — én és Szenes — követtük állásában a régi szerkesztőt, Molnár Jenőt. Szenes Béla fizetése havi háromezer korona lett, azzal az indokolással, hogy neki, mint az *Április* szerkesztőjének, már a polgári világban is ennyi volt a fizetése. Az én havi fizetésem kétezernégyszáz korona volt, jeléül annak, hogy Szenes Béla mellett én csak segédszemély voltam. A régi rajzoló-szerkesztő, Bér Dezső helyébe kirendelték új szerkesztőül Bíró Mihály plakátrajzólót. Háromezer korona lett az ő fizetése és havonként egyszer jelent meg a szerkesztőségben, a fizetését fölvenni. Elseje táján persze nem lehetett csekély Bíró elfoglaltsága, mert a *Borsszem Jankó* képszerkesztésén kívül még néhány állást halmozott össze magának. — A *Borsszem Jankó* képszerkesztését tovább is Bér Dezső intézte, rajzolt is a lapba, olyan forradalmi szellemű képeket, amilyenek csak kellett.

Nem folytatom az irodalom terén jelentkezett fonákságok felsorolását. Hittem benne, hogy ha maradunk, a fonákságok lassan el fognak tűnni. Az volt a kérdés, hogy maradunk-e? Ez minden gondolatban, tervben kísértett. Én nem tudtam a realitással számot vetni. Nem is tudom ábrázolni az akkori lelkeségemet. Értelmemmel majdnem bizonyosnak láttam a bukást. Érzéseim azonban nem alkalmazkodtak értelmemhez. Csak talán annyira, hogy óvatos voltam. Lélekben a forradalmat vártam és akartam és úgy gondoltam, hogy ha a magyar Tanácsköztársaság meg is bukik, bukása csupán ideiglenes lesz.

Érzem, hogy zavarosan írok most, de azt hiszem, az nem baj, így érzékeltetem akkori zavaros állapotomat. És nem is akarok most már többet mondani

a Tanácsköztársaságról. Fölösleges lenne, mert azóta a hozzáértők sok cikkben és könyvben megmagyarázták keletkezését, azt a hivatást, amit betöltött, és bukását. Mindezekből a magyarázatokból kiderül, hogy én a politikához nem értettem s a felület mögött levő okokról nem tudtam jóformán semmit. Néhány részletet, melyekre emlékszem, mégis elmondok.

Elrendelték mindjárt az első napokban az üzletek bezárását. Egy gazdag óra- és ékszerkereskedő ismerősöm megszólított az utcán és kétségbeesve méltatlankodott erről az intézkedésről: „Mit szól hozzá, ezek elvették az üzletemet?” Azt mondtam neki, hogy: „Ez nagyon igazságos, nem muszáj magának tulajdonosnak lenni és hússzor annyit keresnie, mint az alkalmazottjai, vagy például én; majd vezetője lesz a boltnak ésszerűen megállapított fizetéssel.” Éppen a Rákóczi úton mentünk, a kereskedő kétségbeesetten mutatta a boltját. Be volt zárva, kirakatának a redőnye is leeresztve. A város képe különben, a mindenhol leeresztett redőnyökkel, igen szokatlanná vált. Nagyon is kétséges, hogy az ilyen kép megteremtésére szükség volt-e... Természetesen feloszlatták az államrendőrséget és helyébe vörösőrséget létesítettek. Megteremtették a vöröshadsereget. Az ügyvédséget megszüntették... A házak, üzletek, vállalatok állami tulajdonba kerültek, úgyszintén a száz holdnál nagyobb földbirtok is... A nagy lakásokba lakásnyomorúságban szenvedő proletárokat helyeztek el... Megszervezték a forradalmi törvényszéket... Az együttéléseket házassággá nyilvánították... Felállították a központi lakásbizottságot... A biztosító intézeteket szocializálták... Munkás-, katonai- és földművestanácsokat állítottak fel... A ve-

szélyesnek tartott ellenforradalmárokat a gyűjtőfogházba szállították: Wekerle Sándort, Lánczy Leót, Hazai Samut, Balogh Jenőt, Rákosi Jenőt például — ezek csupán fogságba kerültek, de bántódásuk nem esett... Elrendelték a levélbélyeggyűjtemények beszolgáltatását... Elrendelték a kék pénz bevonását és helyébe új pénzt nyomattak, melyet azután a lakosság fehérpénznek nevezett.

Úgy láttam, hogy a munkásság és a szegényparasztság csaknem a maga egészében, az úgynevezett „értelmiségiek”-nek pedig egy része lelkes híve volt a Tanácsköztársaságnak. Az ellenforradalmárok a sötétben mozgolódtak, több helyen fegyvert is szereztek és harcot akartak kezdeni a kommunisták ellen. Budapesten június 24-én felkelést kíséreltek meg, melyet a kommunisták néhány óra alatt levertek. A fölkelés résztvevői közül négyszázkettőt forradalmi törvényszék elé állítottak, a törvényszék tizenegy halálos ítéletet hozott, de az ítéletek végrehajtását Romanelli alezredes, az olasz misszió vezetője, mögötte a külföldi burzsoázia egész fegyveres hatalmával, megakadályozta. Igen, a világ burzsoáziája védte a maga embereit, szóval a terroristákat is; a Tanácsköztársaság bukása után azonban, mikor a fehér terror jelentkezett és kegyetlenkedett, Romanelli elutazott (november 18-án) és a külföldi burzsoázia nem látta szükségesnek, hogy a proletárokat védelmezze a gyilkosok ellen.

A Tanácsköztársaságnak azok az intézkedései, amelyeket felsoroltam, a polgárokbán óriási felháborodást keltettek. A polgár, ha hat szobás lakása volt is és annak két szobájába egy munkásházaspárt lakoltattak be, ezt teljes meggyőződéssel észbontó igazságta-

lanságnak tartotta. Ha a forradalom hevében egy ellenforradalmár életét vesztette, azt olyan eseménynek vélték, amely még ezer év múlva is benne lesz a történelem-könyvekben, de nyomban a forradalom bukása után igen megértően tértek napirendre a tömeggyilkosságok felett. Ha egyesek el is ítélték azokat, fejcsóválásaik és enyhe szavaik kimerítették helytelenítésüket.

A Tanácsköztársaság alatt, hogy ne maradjak tovább lakásínségben, szóval, hogy külön, egyedül lakhassak, lakást akartam szerezni. Egy öreg hírlapíró meg, Kálnoki Izidor, *Az Újság* munkatársa, attól félt, hogy nem élvezheti nyugodtan a Városligeti-fasorban levő pompás kétszobás legénylakását, mert hátha betelepítenek valakit hozzá, engem kért meg, hogy a lakáshivatalnál igényeljem ki a lakását, ő meg átköltözik a rokonaihoz. A kérvényt beadtam, de a lakást nem kaptam meg. Egy ötgyermekes szegény munkásházaspárt helyeztek el benne. Egy szavam sem lehetett a döntés ellen és eszem ágában sem volt elégedetlenkedni. Lakás persze azért kellett volna nekem is, nem nagyobb, mint egy kis szoba, akár albérleti. A lakásínség azonban már a háborúban megkezdődött és mindinkább fokozódott. A margitszigeti Nagyszállót már elhagytam, megint csak anyám egyszobájába jártam aludni, lakást sehogyan sem tudtam szerezni, kénytelen voltam tehát a Royal Szállóban egy szobát kivenni. Ott laktam a Tanácsköztársaság tartama alatt és még utána is egy kis ideig, néhány hétig, de mennem kellett, mert az ellenforradalom beálltával rögtön kereset nélkül maradtam. Kereset nélkül, mert írással pénzt keresni akkor csak annak lehetett, aki a Tanácsköztársaságot ócsárolta: azt persze

a tollforgatók egy része nagy buzgalommal tette meg, ontva a hazugságokat és a rágalmakat, messzeesve a tárgyilagos ábrázolástól, vagy az értelmes bírálattól. Felállítottam az egyéni mérleget: a háború bomlásakor és a forradalmak alatt tudtam írni és megélnem; a régi liberális világban nyomorogtam; az ellenforradalomban éppen csak lélegezhettem. Amikor megéltem, anyámat is tudtam segíteni. Anyám támasza most az öcsém lett. Ő szerencsésen élte át a háborút, annak kitörésekor éppen katona volt; véletlen folytán valami honvédségi hivatalba osztották be irattárosnak. Munkáját olyan jól végezte, annyira csak ő maga tudta az óriási irattárat kezelni, hogy a hivatal minden sorozás és pótsorozás alkalmával, mint nélkülözhetetlent igényelte ki a maga számára.

A könyvkiadás a Tanácsköztársaságban szünetelt. Elsősorban a papírhiány miatt. A papírhiány oly nagy volt, hogy a megjelenő néhány újságot is rossz barnaszínű papírra nyomták.

Nekem volt két kiadásra váró könyvem, tehát néhány cikkem és novellám kívül egyebet nem írtam, éppen csak a *Borsszem Jankót* szerkesztettem. Szabad időmet azzal töltöttem, hogy olvastam. Ezenkívül még bírálatokat írtam a *Szellemi Termékek Országos Tanácsához* beadott kéziratokról. Ez a hivatal minden írónak, tehát a polgári és ellenforradalmi íróknak is előlegeket folyósított. Én azt hittem, hogy most szabadon bírálhatom meg a nekem kiadott műveket. Ezt meg is tettem. Minden írást, ami kezembe került, gondosan elolvastam és alapos indokolással elvetésre ajánlottam. Minden írást két bírálónak adtak ki. Az én működésem eredménye az lett, hogy bíráló társam kollegialitásból és szemléleti azonosság

miatt — tartsunk össze jelszóval — a művet kiadásra javasolta, én meg elvetésre; erre Elek Artúr egy harmadik, ugyancsak polgári szemléletű írónak adta ki a művet, az persze elfogadta és így engem leszavaztak. Bíráló tevékenységemről tehát lemondtam.

Már csak az hiányzott, hogy X. Y.-nak a régi világ szépségét dicsérő regényét elfogadják, az én könyveimet meg elutasítsák. No, de ez mégsem történt meg.

AZT MONDTAM főntebb, hogy a tollforgatók jelentékeny része a bukott Tanácsköztársaságot ócsárolta, nagy buzgalommal. Az ócsárlás volt a kelendő cikk. Ez bizony nem volt íróhoz méltó feladat, már mint a féktelen ócsárlás, mert folyt a bosszúhadjárat, az írónak tehát, ha társadalomszemléletében nem is volt forradalmár, legalább is hallgatnia kellett volna. Egy példán bemutatom most, hogyan viselkedtek, hogyan írtak a lelkiismeretlenségnek. Pásztor Árpád a példa. Pásztor Árpád még 1917 decemberében dicsőítő költeményt írt *Az Estbe* Leninről, akkor, amikor Lenin a *Mindenkihez* kezdetű szikratáviratban hívta fel az egész világ dolgozóit a háború azonnali megszüntetésére. A Tanácsköztársaság bukása után meg regényt írt a Tanácsköztársaságról, melynek címe volt: *Kelemenék*. Nem ismertetem ezt a regényt, csak néhány részletet idézek belőle.

Dühvel, félelemmel és elkeseredéssel töltötte meg (Kelemen Péter kereskedőt) az utcákról a térre ömlő Internacionálé dallama és szövege. Egy hét alatt meg kellett tanulnia egész Budapestnek a kommunizmus

nemzeti dalát. Kottája nem volt, hát Szamuelly Tibor, aki Oroszországban tanulta meg ezt a hóhérdalt, lefüttyölte egy híres zongoristának egy hét múlva az egész város minden szervezett csirkefogója zengte . . . A menet elindult. Elöl egy vörös-katonabanda, a közepén cigányok, különböző táblák alatt a külvárosi utcák némberei, akik állati dühvel ordították a polgári ablakok alatt az asszonyoknak, akik ki mertek nézni: — Feljövünk és letépjük a kontyotokat! Beülünk lakásotokba! — Kiértjük a kölykeiteket! . . . A szovjet pénzt is nyomtatott. Hamispénzt, amit a nép fehérpénznek keresztelt el . . . Így dolgozott Marx és Lenin Budapesten. Az éhség és a lakáshivatal gyilkolta a várost . . . (A lakáshivatalban) az egyik szobában a karhatalom. Piszkos és borotvátlan vöröskatonák kint álldogálnak a folyosón és nagyokat köpnek a márványkockákra . . . A lépcsőkön sportsapkás alakok jönnek, mennek, nehézlépésű munkások buta önérzettel, de idegenül döngenek fel a lépcsőkön. Most ők intézik itt a haza sorsát. Csirkefogók, a kávéházak hajdani alsósjátékosai, a lóversenyek kétkoronás helyeinek totalizátor söpredéke, az úgynevezett magyar burzsoázia alja és parazitája jutott itt vezérszerephez.

Idézetnek elég ennyi. Látható az idézetekből — minden külön magyarázat nélkül — hogyan nem szabad és nem lehet az írónak írni. Hogyan nem jöhet

létre irodalmi mű. Ezt különben mutatja a regény sorsa is, mert azokban az időkben megíródott és megjelent ugyan, de nem ismerték el irodalmi műnek, soha írásban senki nem tett róla említést és az író, Pásztor Árpádot, nem írónak, hanem inkább irodalmi szélhámosnak könyvelték el.

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG BUKÁSA

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG bukása befejezett ténnyé augusztus 1-én vált. Plakátok jelentek meg csakhamar az utcán, melyek rendet ígértek és bántatlanságot mindazoknak, akik *nem követtek el bűncselekményt*. A bosszú, a terror persze mindjárt megkezdődött. Vártam ezt a terrort. Mert már régen megállapítottam, hogy a történelemkönyvek igen hiányosan, szándékos elhallgatásokkal tárgyalják a forradalmakat. A francia forradalomnak Robespierre-i szakaszát részletesen ismertetik és úgy nevezik, hogy: *terreur*. De az utána következő nagyméretű, kegyetlen, évekig tartó bosszút meg sem említik, erről mindazok közt a könyvek közt, amelyeket olvastam, csupán a Wilhelm Blos-é ír. Ugyanúgy ki maradt a könyvekből a magyar szabadságharcot megtorló emberüldözés, fekete listáival, denunciálásaival, bántalmazásaival és emberöléseivel. Illetve, ha nem is maradt ki egészen, csupán nemzeti szemlélettel írták meg, mint az osztrák császári hatalom önkényét, elsikkasztván a magyar ellenforradalmároknak a magyar forradalmárokon elkövetett bosszúját.

Mondom, vártam a fehér terrort, mégis meglepett annak kíméletlensége. Az uralkodó osztály visszakerült a hatalomba, egyelőre biztosnak is érezhette ma-

gát abban, de tüzelte a bosszúvágy. Minden sérelemért, mellőzésért, anyagi hátrányért sokszoros megtorlást kívánt. A fehér terror viselt dolgait már akkor is, de még később is, cikkek és könyvek és az élőlőszóval terjedt leírások részletesen ismertették. Ezt a terrort az uralkodó osztály úgy követteti el egy bizonyos embertípussal, mint szabályos kivégzéseit a hóhérral. Ez az embertípus lelkiileg meghatározottan szadista. Békés időben is kiéli hajlamait, csupán nem korlátlanul. A forradalmak bukása után lehullanak fékjei és tobzódik a perverz kéjben. Gaztetteihez a forradalom okozta sérelmeire hivatkozik, a hazafiságot és a rendet emlegeti. Az uralkodó osztály értelmesebbjei is átlátnak ezen az emberkínzáson, de elég könnyedén napirendre térnek fölöttük. A védekező preventív intézkedéseket elmulasztják, a terroristák bűneit nem torolják meg.

AZ ELLENFORRADALOM a fővárosban forgalommal és esti pazar kivilágítással kezdődött. Megszűnt az alkoholtilalom, kinyíltak a kocsmák, láttam például, hogy az első napon a körút és Wesselényi utca sarkán levő *Gambrinus* már délutánra megtelt vendégekkel, és azok korsó számra itták a sört. Az utcakereszteződésnél egy új egyenruhába öltözött katonára vagy rendőrré, vagy mi a fene igazgatta a járműveket, aki eddig is ott állt és működött, mint vörösőr. A Körúton régen nem ízlelt csemegét árultak: csokoládét. Ital, csokoládé és narancs — ezek voltak a „felszabadulás” tárgyi jelképei... Egy délután, a harmadik-negyedik napon, a New York-kávéházban ültem, az egyik körúti ablakban. Az ablak előtt ment

el egy régi ismerősöm, aki előbb katolikus pap volt, majd utána tisztviselő az Országos Munkásbetegség-
gélyzőben, arca széles mosolyra derült és intett, hogy
bejön hozzám. Bejött és leült az asztalomhoz. Für-
készve nézett rám, hogy hát hogyan érzem magam,
örülök-e vagy búbánatba estem. Rekedtes, boros
hangján rákezdte:

— Elfogták Csernyit a Dunántúlon.

Egy szót sem szoltam, bámultam a levegőbe.

Az ő szeme tágra nyílt és ragyogott:

— Olajban főzték meg, barátom!

Figyelte a hatást.

Egy arcizmom sem mozdult meg bizonyára és a
szemem merev maradt.

— Barátom, betették egy üstbe, hideg olajba.

Mosolygott. Láta jól, hogy a hír, melynek valósá-
gában nem kételkedtem, irtózatot kelt bennem. Kis
szünetet tartott, hogy hosszasan sanyargasson:

— Hideg olajba! Azután tüzet gyújtottak az üst
alá. Az olaj elkezdett melegedni. Az „elvtárs” össze-
kötözve ült az üstben. Az olaj lassan melegedett.
Mind melegebb és melegebb lett, egyszer csak elkezd-
dett forrni, hahahaha! Megfőzték, barátom, az elv-
társ urat, mint egy csirkét. Elevenen főzték meg!

Az arca eltorzult és a gyönyörűség úgy vonaglott
meg rajta, mintha szinte kín lett volna.

— Ezt kell velük csinálni! Valamennyivel, a gaz-
emberekkel. Úgy ám, barátom. Nem lesz irgalom.
Jön a bosszú az istentelen gaztettekért. Kit olajba
főznek, kit elevenen nyúznak meg — és olyan moz-
dulatot tett a kezével, mintha kés lenne benne — kit
bunkóval vernek agyon. Egy sem fog élve maradni.

Nevető fintort vágott és nézett rám.

Egy szót sem szóltam, még csak meg sem róttam a gonoszságáért. Felkacagott, rajtam nevetett már, azután, munkáját jól végezve felállt és így szólt:

— Sze-her-vusz, pajtás!

Az ajtóból visszanezett még rám és megint nevetett.

Én lehorgasztottam a fejem. Abban az órában gyenge voltam. Azt még nem tudtam, hogy ilyen emberek is vannak a világon. Váratlanul került elélem ez a jelenség.

Azokban a napokban találkoztam egy volt iskolatársammal. Szörnyettekről beszélt, de nem azokról, amiket a különítmények követnek el, pedig legalább is az aktuálisok azok lettek volna, hanem a kommunistákéiról. Elmesélte, hogy egy budai zárdában kétszáz apácát találtak holtan, valamennyiüknek le volt vágva a melle, ő saját szemével látta.

Ezt a derék embert már megleckéztettem:

— Erről az esetről én is tudok — mondtam. — Érdekes, hogy mindegyik apácának a bal melle volt levágva.

— Igen, a bal melle — erősítette meg hirtelenében a volt iskolatársam.

— No, látod, ilyen buta és gonosz ember vagy te. Én azért mondtam, amit mondtam, hogy beugrassalak téged, hogy eláruld magad. Nem láttál te semmit, te hazudsz. Te azért terjeszted ezt a rémmesét, hogy még kegyetlenebb bosszúra tűzeld a fenevadakat.

— Kérlek, én ... én ... hallottam ezt és eddig csak neked mondtam el.

A BELVÁROSBAN járva találkoztam a volt tanítványommal, Jankovich Bésán Endrével. Akkor már gróf Jankovich Bésán Endre volt, Károly királytól kapta a grófi címet. Bár hosszú esztendőkön át nem érintkeztem vele, mégis mosolyogva szólított meg.

A kölcsönös üdvözlések után ez volt az első kérdése:

— No, elvtárs úr, mit csinált a kommün alatt?

Így feleltem:

— Lélegzeteket vettem.

Nem hagytam ott rögtön, így aztán alkalma volt beszélni önmagáról. Eldicsekedett vele, hogy Giczen, Veszprém megyei birtokán élt és bizalmas embereivel titokban vadászott a kommunistákra. „Eltettünk néhányat láb alól.” Aztán még hozzá tette: „Megvan ennek a maga módja.” Erőszakkal kellett tőle elválnom, sürgős dologra hivatkozva. Attól kezdve többé nem láttam. Később tudtam meg róla — itt az időbeli sorrendben előrenyúlok — hogy Somogy megyében, az öreglaki majorátuson, rögtön a kommün bukása után, egy különítményt alakított, a gróf Jankovich Bésán-féle századot, azt a saját pénzén tartotta fenn, járta vele az országot és gyilkosságokat is elkövetett. Arról is értesültem, hogy egyszer Budapesten kocsin robogott hazafelé, Molnár utcai lakására, a kocsis mellett a bakon az őrmester ült. A gróf úr az akkor már megalakult „Nemzeti Hadsereg” egy közlegényét meglátta, amint éppen a Molnár utca egyik sarkán álldogált. Megállította a kocsit és magához intette a katonát, egy parasztfiút. Megkérdezte tőle, miért lóg az utcán, és kért tőle valami hivatalos megbízó írást. A

katona valóban „lógott”, írása nem volt. A gróf úr felvitette őrmesterével a lakásába. Hogy ott mi történt, azt részleteiben nem lehetett pontosan megtudni, csak azt, hogy a fiú a lakásban meghalt. A gróf úr vallomása szerint úgy lehetett megszerkeszteni a tényállást, hogy a fiút úgy pofonvágták ököllel, hogy az nekiesett egy bútordarab éles szögletének, a halántéka beszakadt és néhány perc alatt meghalt. Mondom, ezt csak megszerkeszteni lehetett így, mert a gróf úr a pofont letagadta, előadása szerint csupán meg akarta fenyíteni, és a fiú elugorva előle, a saját ügyetlensége miatt esett a szögletnek. Jankovich Bésán Endre az akkori katonai igazságszolgáltatás szerint is meg nem engedett cselekményt követett el és emiatt felsőbbbsége büntetést mért ki rá, mégpedig nyolc napi szobafogságot. Nyolc napig a gróf úr szolgálatban nem mutatkozott, csupán éttermekben és mulatóhelyeken, mert hát szobafogságban sínylődött.

Különítményével a gróf úr Vácot is megszállta. A különítménynek ott fontos feladata volt, átvizsgált minden Bécs felé haladó vonatot és a zsidókat leszedték a vonatról. Egy Thököly úti szállodást a gróf úr sajátkezűleg lőtt agyon. A szállodában valami nő lakott, azzal a szállodásnak vitája támadt a szobabér miatt; a nő egy különítményes tisztnek volt a barátnője, a tiszt megjelent a szállodában, hogy lefogja és elhurcolja a szállodást. Nem találta meg, a szállodást értesítették az őt fenyegető veszélyről, az rögtön a pályaudvarra sietett, felült a bécsi vonatra, hogy kimeneküljön az országból. Így került Jankovich Bésán Endre gróf kezébe. A gróf egy átdorbézolt éjszaka után, virradatkor és tisztán úri passzióból, agyonlőtte. A szállodás özvegyének följelentésére, persze

néhány év múlva, ebből az esetből is bűnügy lett, de a bíróság a gróf urat bizonyítékok hiányában fölmentette. Volt ugyan egy szemtanúja a gyilkosságnak, egy őrmester felesége, de az még mindig félt a terrortól és zavarosan vallott. Láttá ugyan lakása ablakának csipkefüggönyén át a gyilkosságot, de — nem tudta, hogy ki a gyilkos és a szembesítéskor nem merte felismerni. Nekem alkalmam volt — jóval később — a per irataiba beletekinteni és azokból megállapítottam, hogy a gyilkos Jankovich Bésán Endre volt. Erről bárki meggyőződhetik, aki önéletrajzom első kötetét, *A lázadó embert* és abban Jankovich Endre ábrázolását olvasta. Elmondtam ott, hogy az egyik rögszokása volt cigaretta gyújtáskor így kérni tüzet: „Tüzet!” És vallomásában előadta a tanúságot tevő asszony, hogy az a „tiszt úr” aki az ő ablaka előtt faggatta és sanyargatta a szállodást — játszott vele mint macska az egérrel — egyszer csak szünetet tartott, cigarettát vett elő és a mellette álló altisztre így kiáltott rá: „Tüzet!” Ez az adat a perrendszerű bizonyításhoz nem elég ugyan, mégis kétségtelen felvilágosítást ad arról, ki volt a tettes.

A gyilkosok esetleges elítélése sem volt akkoriban megtorlás. Tiszta formalizmus volt, népámítás, tartalom nélkül. Mert Horthy Miklós úr fáradhatatlanul osztotta a kegyelmet. Hiszen a hivatalos felfogás szerint a kegyetlenkedők és gyilkosok tetteiket „hazafias felbuzdulásban” követték el. Műveleteiket, szinte játékos szóval, kilengéseknek nevezték.

Elgondolkoztam néha Jankovich Bésán Endréről. Furcsa, hogy ez az ember tanítványom volt. Körülbelül tizenöt esztendővel a Tanácsköztársaság előtt ismerkedtem meg vele. Sok időt töltöttünk együtt

Tezerovác Suhopoljében, a kastélyukban, Kolozsváron, Pesten és a giczi birtokukon. Zavaros volt közöttünk a viszony, mely mégis olykor csaknem barátsággá fejlődött. De hát: csaknem! Az osztálykülönbség áthidalhatatlanul választott el bennünket. Mivel voltak benne jó tulajdonságok is, mint bizonyos éleslátás, szellemesség, részvétérzés és hajlam a jó cselekedetekre, igyekeztem hatni rá, formálni őt és emberséges emberré tenni. Igyekezetem hasztalan volt. Mégis meglepett, hogy terrorista lett belőle.

A TANÁCSKÖZTARSASÁG bukása után mindjárt az első napokban, amikor az Újságíró Egyesületben ebédeltem, mellém ült az újjáéledő *Nemzeti Újság* című klerikális lap egy főmunkatársa. És azt kérdezte tőlem, hogy hajlandó lennék-e a lap szerkesztőségébe belépni. Nem — ez volt a feleletem, habozás nélkül. Az elutasítástól nem sértődött meg a munkatárs, megpróbálkozott a rábeszéléssel. „Maga kissé túlságosan exponálta magát az írásaival. Emiatt még kellemetlenségei is lehetnek. Ha belép hozzánk, minden kellemetlenségtől mentesül.” Meg kellett maradnom az elutasítás mellett. És eltűnődtem, itt vagyok állástalanul, az írás lehetősége nélkül. Milyen különös, hogy néha hozzá lehetne jutni a megélhetéshez, meg lehetne szabadulni a nyomorúságtól, de mindig úgy, hogy valami tisztességtelen munkát kellene végezni. Mindig a fennálló hatalmat kellene szolgálni, egyszer a tőkét, az egyházat, a földbirtokot, vagy másszor az uralkodó osztály háborúját. Ernyedtségemben azon is elmélkedtem, hogy nem vagyok-e én egy életre nem való, hibás ember. Nem lett

volna-e jó még régen tornatanárnak mennem, vagy fogorvosnak, vagy annyira kifejlesztenem a sakktudományomat, hogy sakkmester lehessék? Hogy a pizkos szolgálatok alól mentesüljek és mégis megkeressem a napi kenyeret. Író lettem. Vajon mire jutok én az írói pályán? Független író — lehetséges-e ez forrongó korunkban, olyan kis országban, mint a mienk?

Még az 1918-as októberi forradalom idejében kéziratot kért tőlem a *Táltos* néven megindult könyvkiadó vállalat. Ezt persze a változott viszonyoknak, pontosan a forradalomnak köszönhettem. A kéziratot átadtam, a honorárium egy részét kifizette a vállalat előlegül. Az októberi forradalom véget ért, a kommün alatt meg szünetelt a könyvkiadás. A kommün után, ha már egyszer pénzt fektetett az üzletbe a *Táltos*, meg ki is volt szedve az anyag, könyvet kiadta. A kötet novellái persze nem illettek bele az idők szellemébe, már mint az ellenforradalmi időkébe.

Amikor megérkeztem a *Táltos* helyiségébe, ott ült egy Dóczy Jenő nevű tanár és író, különben *Nyugat*-munkatárs, mellette állt dülleszkedő pózában Szabó Dezső. Szabó Dezsőt, mint forradalmi írót fedezte fel és valósággal ünnepelte a forradalmi irodalmi élet, az *Elsodort falu* című regényéért és a Szellemi Termékek Országos Tanácsa nagy összegeket folyósított neki. Nem ismerték fel, hogy a regény szupernacionalista, a fajiság kultuszát hirdeti és inkább fasiszta, mint forradalmi... Szabó Dezső boldogságtól részegülten szavalt ott az üzletben Dóczy Jenőnek, éppen ezt mondta, amikor beléptem: „Elérkezett az én időm! Most vagyok elememben, most tudok majd írni!” Amikor dolgo-

mat a tulajdonossal elintéztem, azaz átvettem tőle korrektúrára a szedést, úgy hagytam el a helyiséget, hogy a tulajdonosnak köszöntem, Szabó Dezsőnek és Dóczy Jenőnek nem. Személyes ismeretségünket örökre meg is szüntettem.

Amint elmondtam, a *Nemzeti Újság* munkatársá is azzal kecsegtetett, hogy írásaim miatt esetleg üldöznek majd. Különben sem lehetett tudni, hogy ki miért, micsoda följelentések miatt kerülhet majd az üldözöttek közé. Eltávoztam hát hazulról és barátaimnál kerestem és kaptam az éjszakákra szállást. Karinthyéknál aludtam néha, máskor Békesyéknél, egyszer Füst Milánnál. Csakhamar idézést kaptam a főkapitányságra, egy másik íróval együtt. Detektív hallgatott ki bennünket, először a másik író. Annak az ügye simán ment, mert a forradalmak alatt egy sort sem írt, mindentől távol tartotta magát és a kihallgatáson büszkén sorolta fel a konzervatív lapokat, melyekbe azelőtt dolgozott. Megemlítette például a *Budapesti Hírlapot*. Utána kerültem sorra. Én szinte megjátszottam a fölényest. Így kezdtem: „Én persze más véleménynel vagyok a szocializmusról és a kommunizmusról, mint a mai hivatalos körök, például a rendőrség.” Azután beszéltem, beszéltem, magáról lefelé, de nem soroltam fel írásaimat. Még azt sem mondtam meg persze, hogy a *Borsszem Jankót* is szerkesztettem. Inkább ilyesmiket mondtam: „Most fognak megjelenni összegyűjtött novelláim a *Táltos* kiadásában.” A detektívnek fogalma sem volt arról, hogy mi az irodalom, különösen az, amit szépirodalomnak neveznek, az én írói működésemet nem ismerte, a jegyzőkönyv fölvétele után így szólt hozzám: „Köszönöm, elmehet.”

Ezt az enyhe elbánást különben Korcsmáros Nándornak is köszönhettem. A detektív ugyanis a kihallgatást megelőzően többször föntjárt az Otthonban, én irántam is érdeklődött és — amint megtudtam — az írók védelmükbe vettek, különösen Korcsmáros Nándor. Ő abban az időben reggeltől estig azon fáradozott, hogy járta a rendőrséget és az ügyészséget s igyekezett a bajba kerülteket kiszabadítani, vagy ha az nem volt lehetséges, legalább sorsukon enyhíteni.

A TÁRSADALMI HARC folyt, legalábbis nálunk és még néhány országban, eltekintve most attól, hogy ez a harc öröktől fogva folyt. Szovjetországban a polgárháborút követte az intervenciós háború. Nálunk román megszállás volt; mikor a románok kivonultak, bevonult fehér lován Horthy Miklós. Nem lehet csodálkozni azon, hogy az írók az Otthonban éjszakánként társasjátékokkal szórakoztak. Például intarziákat gyártottak. Azt nevezték intarziának, hogy egyes neveket mondatokba foglaltak. Mondjuk valaki feladta ezt a nevet: Londesz Elek. (Öreg hírlapíró volt, a *Pesti Napló* munkatársa.) Ezt a nevet Karinthy foglalta bele egy mondatba, így: „Darwin meghalt fiatalon, de szelekciós elmélete örökké élni fog”. A mondatban benne foglaltatott Londesz Elek. Az csak még érdekesebbé tette a mókát, hogy Darwin nem fiatalon halt meg, hanem hetvenhárom éves korában. Egy másik feladott név ez volt: Feleki Géza. Az intarzia ez lett: „Az egészségügyi csapat útra készen áll, a parancsnok szemlét tart a felszerelésükön és a nyitott ládákat átnézve sokallja bennük a vattát és ezt mondja: — A vatta fele ki!

Géz a helyébe!” Még egy intarzia. A feladott név Hoitsy Pál. (Politikus, a *Vasárnapi Újság* szerkesztője.) „Egy zeneművet próbálnak. A karmester mögött áll a szerző. A karmester dirigálás közben int a fuvolásoknak. A zeneszerző közbeszól, a kottára mutatva: Hohó, itt síp áll.”

Egy-egy sikerült intarzia után nagy volt a kacagás és folytatták a játékot, néha reggelig. Mintha az ország, a világ dolgai a legnagyobb rendben lennének. A változatos események közepette a forradalmat várók reménykedtek, köztük én is. Az ellenforradalmárok meg éppen meg voltak elégedve. Valamikor régen — így kell beszélni az 1918-as év őszéről — a háború iszonyatába belefáradt emberek azt hitték, hogy örökre vége a katonáskodásnak és az egyenruhás, fegyveres típus levitézlett, már végleg a múlté; egymásra többé nem lövöldözünk, egymás ellen nem szuronyrohamozunk, gránátot nem dobunk, hanem a termelő munka, az örökké tartó béke, az emberiség ügyeinek tanácskozás, megértés és megegyezés útján való intézése következik.

Ebben az időben már újságot sem olvastam, csak éppen hogy belepillantottam egy-egybe. Ja-aj, Istenem, sóhajtottam ilyenkor és a lapot félretettem. Nem is tudtam azután az aktuális eseményekről semmit. Horthy Miklós bevonult — ezt nem olvastam, hanem hallottam, muszáj volt hallanom, mert előttem beszéltek. Kormányzónak jelölték, majd kormányzó lett — ezt is csak hallottam. Hogy kiknek kezében volt a kormányhatalom — erről is hallottam itt-ott. Huszár Károly, Simonyi Semadam Sándor — éppen hogy csak a nevükre emlékszem. Hogy mit akartak, mit csináltak, arról fogalmam sem volt. Nők

íránt érdeklődtem, kártyáztam, előteremtettem valahogyan a napi megélhetésemet, olvastam és — vártam. Az volt az érzésem, hogy ami lett és van, az sokáig nem maradhat fenn. Szovjetországról — magános elzárkózottságomban — semmi hiteleset nem állt módomban megtudni. De hát vártam. Ilyesmiket olvastam: *Thaïs*. Anatole France-tól.

Azután megbetegedtem. Azaz gyermekkortól meglevő neurózisom megint súlyosbodott. Többféle tünet kínozott. Ezek közt a legenyhébb volt, hogy sok volt a gyomorsavam, állandóan kínozott a gyomorégés, sápadt voltam és fogytam. Elmentem az egyik belgyógyászati klinikára, egy barátom ajánlásával dr. Rosenthal Jenőhöz. A lábam is meg volt bokában duzzadva. Rosenthal úr megvizsgált, megállapította a gyomorsavtúltengést és azután azt is, hogy a szívem az oka a lábödémának. Szigorú étrendet írt elő. Próbáltam megtartani ezt az étrendet. Mihelyt belekezdtem, azonnal rosszabb lett az állapotom. Ilyen nyavalyásan találkoztam egyszer Ferenczi Sándorral. Ő azt mondta, hogy a tüneteim ideges tünetek, hagyjam abba a diétát. „Még ma egyen töltött káposztát” — ajánlotta nevetve. Hát én neki adtam igazat és még azon az estén jól belakmároztam töltött káposztával, szóval a diétát elvetettem. Gyomortüneteim már másnap megenyhültek. Ez természetes is, mert ha egyszer a savtúltengés ideges eredetű, akkor a szigorú diétázás a tüneteket a végletekig felfokozza. És dehogy is ad gyógyulást. Egy este találkoztam a New Yorkban Lándor Tivadarral, a szerkesztővel. Annak elmeséltem, hogyan jártam a belgyógyással, dr. Rosenthallal. Megemlítettem a bokám esti megduzzadását is. Lándor Tivadar, ha jól tudom, fiatal korá-

ban orvosnak készült. Ránézett a lábamra és látta, hogy magasszárú cipő van rajta. „A bokadaganat attól keletkezik, hogy szorítja az alsó lábszárát a cipő, tessék félcipőt viselni!” — ezt mondta. Másnap félcipőt vettem fel. Aznap este már nem volt duzzadt a bokám. A kisebb bajaim tehát megszűntek és én — attól kezdve félttem a belgyógyászoktól. Jaj, csak azokra ne legyen az embernek sohse szüksége!

Ez körülbelül 1921-ben történt. Egy kicsit előre ugrottam az időben, később még vissza kell térnem az átugrott történetekre, mert most már folytatom, amibe belekezdtem, a betegségeimről való emlékekezést... Ferenczi Sándor, amikor a gyomorpanaszaimról volt szó, mást is ajánlott. A legkínzóbb tüneteim gyógyítására elküldött egy pszichoanalitikushoz, dr. Révész Erzsébethez. A neurózisomról, mely lassanként csaknem teljes lelki nyomorékká tett, már beszéltem önéletírásom első kötetében. Ismét nem akarok vele részletesen foglalkozni, csupán a tüneteket, a tünetek nevét sorolom fel: szorongás, fóbiák, kedélyi depresszió, fáradékonyság, kisebbségi érzés. Révész Erzsébet kezelésbe vett, egy esztendeig jártam hozzá, a kezelés naponként egy óra volt, eredménytelenül. Hogy én voltam-e gyógyíthatatlan, vagy a gyógy mód hatástalan-e, erről nincs véleményem. De hogy Révész Erzsébet gyakorlatlan és gyenge volt mesterségében, azt állíthatom. A reménytelen kezelés különben azért ért véget, mert a fiatal orvosnő meghalt. Igen kedves, szép s jóindulatú teremtmény volt, halála szomorú emlékem.

Ha már betegségeimet megemlítettem, azzal kapcsolatban meg kell egyet-mást mondanom. Egész életemben döntően határozta meg cselekedeteimet és

magatartásomat. Például a gyakorlati tevékenységben való passzivitásomat és azt, hogy semmi más nem lettem és nem vagyok, mint író. Az írás területén végeztem el mindazt, ami tellett tőlem. Életrajzom eseményekben szegény, a hőstettek teljesen hiányoznak belőle, megírását tisztán irodalmi szempontból határoztam el, meg akartam kísérelni, hogy eseménytelen életről lehet-e valamennyire is érdekes olvasmányos könyvet írni.

Még valami jut eszembe a neurózisommal kapcsolatban. Úgy emlékszem, hogy az első kötetben egyszer-kétszer az általános egészségi állapotomról beszéltem és dicsekedtem vele. Most már úgy látom, hogy ellentmondásba keveredtem: egyszer dicsekedtem — bár nem dicsekvési szándékkal — máskor meg nagy szenvedésekről beszéltem, legalábbis az előző kötetben. Már most hogyan áll ez a dolog, mi az igazság? Az igazság bonyolult. A neurózis lelki betegség — bár alapjában még alkati is lehet; meggyötört, de nem tudta megtörni testi erőmet és egészségemet, az pedig volt. A testi egészség viszont nem azt jelenti, hogy ne lett volna testi bajom is szokszor, csupán azt, hogy a bajok mindig jelentéktelenek maradtak, legföljebb egy kicsit megkínóztak.

JÓVAL A MEGJELENÉSE UTÁN került kezembe Szabó Dezsőnek *Elsodort falu* című regénye. Erről a regényről már említést tettem, a kommün irodalmi ügyeinek ismertetésekor, de még néhány szót akarok róla mondani, hogy egy jellemző, mondhatnám „tipikus” balfogásra egy kicsit rávilágítsak.

A regény a kommün alatt, 1919 május 23-án je-

lent meg. A kommün után hamarosan, két hónap múlva következett a második kiadás. Én ebbe a második kiadásba tekintettem bele, el nem olvastam, mert nem volt hozzá gusztusom. Tehát bírálatot nem mondhatok róla. De elolvastam a második kiadáshoz írt előszót, melyet szellemi teljesítménynek — zseniálisnak tartok. Hiszen vitázni, pamfleteket írni, azt valóban tudott Szabó Dezső. A pályája kezdetén írott tanulmányai is kitűnőek. De maradjunk csak egyelőre az említett előszónál.

Ez a regény akkor jelent meg, mikor egyetlen napok hozzám: megszenvedett legbensőbb mondanivalóimhoz ostromolták fajomat. Én voltam a hátbadöfött faj ajakáról kitört jaj és a magyarság megismerte saját megsebzett életét a regényben. A sötét napok egyetlen világossága volt az, mikor láttam, hogy a társadalom legkülönbözőbb rétegéből: egyszerű székely katonák, művészgyerekek, papok, tudós professzorok, forradalmárok és konzervatívok, hívők és tagadók a megtalált evangélium ujjongásával vitték szét e könyvet. Az egész forradalomnak hazudott szíriai uralom alatt ez volt az egyetlen igazi forradalom: ez volt a magyar forradalom, merész, győzelmes és többé meg nem állítható.

Ismétlem a kezdő szavakat: *Ez a regény akkor jelent meg...* Mikor jelent meg? 1919 május 23-án, a kommün alatt. Tehát minden, ami az idézett előszó idézett részében foglaltatik, a kommünre vonatkozik.

Az író helyesen jellemzi regényét, szemlélete a regényben is benne van. Miért kellett tehát, hogyan lehetett a Tanácsköztársaság irodalmi intézőinek kiadni?

Azt mondtam, hogy az előszó zseniális. Persze, ez a jelző nem az idézett részre vonatkozott, hanem egyebekre, különösen a regény kritikusainak adott válaszokra.

Mindjárt kipécézek azonban egy stílushibát, jobban mondva egy nyelvtani hibát: *A megtalált evangélium ujjongásával vitték szét...* Nem az evangélium ujjongott, hanem az evangéliumnak ujjongtak! Tehát az, hogy az *evangélium ujjongása* — rossz. Ezt pedig nem azért mondom, mert szörszálhasogató lennék, hanem azért, mert a regény is tele van stílushibákkal és nyelvtaniakkal. Szabó Dezső stílusában, nyelvében sok az erő, az új, a merész teljesítmény, az író mégis, még a nyelvében is egy nagy tehetségű torzó. A regény persze más szempontokból is egy nagy tehetség torz műve. Így látom néhány részletéből, amelyekbe éppen belekukkantottam. Részleteket nem idézek, sok lenne, rengeteg oldalra volna ehhez szükség.

LEHANGOLTSÁG

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG bukása után az Otthon Körben gyűlést tartottak a hírlapírók. Az írók nagy része elmaradt az ülésről. Én bizonyára csak azért voltam ott, mert minden nap rendszeresen elmentem az Otthonba. Semmi keresni valóm nem volt az ülésen, de lehetséges, hogy kíváncsi voltam rá, azt már magam sem tudom. A gyűlés tárgya az volt, hogy a nagy változás után mi most már a hírlapírók teendője.

Weltner Jakab elnökölt. Elnöki megnyitó beszédében mérsékletre, emberséges magatartásra hívta fel a hírlapírókat. Hiszen fontos volt, hogy milyen lesz a magatartásuk a fehér terrorral szemben. Heltai Jenő is beszélt, szépen, bölcsen. Kóbor Tamás is felszólalt. Néhány mondatára emlékszem hozzávetőlegesen: „Mi polgári hírlapírók hálával tartozunk a kommunistáknak. Mi egész pályánkon a polgári társadalmat szolgáltuk, a kommunisták minket ellenségeiknek tekinthettek. Mégis kíméletesen bántak velünk. Nem törtek az életünkre, nem fosztottak meg szabadságunktól, megadták nekünk az életlehetőséget. De még ha nem is így történt volna, mi akkor sem állhatunk kegyetlen és felesleges bosszúállás szolgál-

latába. A mi kötelességünk mindenkor, tehát most is, a bajba jutottak, az üldözöttek védelme. Csak ez a feladat méltó a tisztességes ember tollához. Ezért nagyon kérem önöket...”

A nagyterem zsúfolásig megtelt, egymás hegyén-hátán ültek, álltak az emberek. Közelemben ült egy sánta közgazdasági hírlapíró. E szavak hallatára botjával elkezdte verni a padlót és többször egymás után ezt mondta: „Nem bírom hallgatni! Nem bírom hallgatni! Kimegyek. Engedjenek, mert nem bírom hallgatni ezt a gazembert.”

Pedig a kommün alatt nem történt vele más, mint hogy megszüntették zsaroló közgazdasági lapját.

Persze akadtak felszólalók, akik egészen más hangon beszéltek. Éppen egy tréfás, szatirikus író, tehát nem újságíró, volt a legszenvedélyesebb. Szigorú megtorlást követelt „a bűnösök ellen, akik meggyalázták a legfőbb szentséget, a sajtószabadságot...” Követelte, hogy a bűnösöket valamennyit zárják ki a Kör és az Újságíró Egyesület tagjai sorából.

A jelenlevők minden beszédet megtapsoltak, de a bosszút követelő szónokokat viharosabb taps jutalmazta. Az ő híveik voltak többségben. Bár lehet, hogy olyanok is akadtak, akik Kóbort is, meg a fenyegetőző író is megtapsolták.

A NYUGAT a Tanácsköztársaság idején is megjelent, addig, míg a lapokat és folyóiratokat általában meg nem szüntették. Még megjelenése folyamán eljött egyszer az Otthonba Fenyő Miksa, a *Nyugat* egyik szerkesztője. Lenn maradt a földszinti hallban és felüzent értem, hogy beszélni szeretne velem. Arra

kért, egyezzem bele, hogy a *Nyugat* bevehessen a főmunkatársai közé és a nevemet a címlapra kinyomathassa. Beleegyeztem. A *Nyugat* legközelebbi száma azután úgy jelent meg, hogy a főmunkatársak egészen szerepelt a címlapon, mutatóul köztük én is. A bukás után a címlap így maradt esztendőkön át, csak amikor már túlságosan nagy lett a politikai és társadalmi „konszolidáció” akkor vették le a főmunkatársak nevét a címlapról, köztük persze az enyémet is. Mondanom sem kell talán, hogy lényegileg nem voltam főmunkatárs, sőt írásaim elhelyezése a *Nyugat*-ban nem ment könnyen.

A Táltos nevű könyvkiadó kiadta a *Fiatalemberek* című novellás-kötetemet, már az ellenforradalom idején. Könyvemről a polgári lapokban kedvező kritikák jelentek meg, éppen úgy, mint régebben egyéb könyveimről. Csupán az a módosulás történt, hogy a novellák irodalmi érdemeit méltatták, a társadalomszemléleti hozzászólás elmaradt, illetve abból annyi kevés sem mutatkozott, mint azelőtt. Keletkezett azonban mindjárt a Tanácsköztársaság bukása után egy ellenforradalmi sajtó, lapok indultak meg az új ideológia hirdetésére: a *Szózat*, a *Magyarság*. Ellenforradalmi dühöt ontott magából az *Új Nemzedék* és a *Nemzeti Újság*. Az *Új Nemzedék*, a *Nemzeti Újság* és a *Szózat* úgy intézték el a könyvemet, hogy nem írtak róla. (Később is így cselekedtek azután, egy-két évtizeden át, következetesen.) A *Magyarságban* azonban egy kicsinyítő kritika jelent meg rólam. Nem emlékszem rá pontosan, csak egy részletére: *Olykor filozofál és akkor olyan, mint egy úri társaságba keveredett borbélylegény.*

Megemlékezett rólam a *Magyar Múza* című folyó-

irat is, abban Császár Elemér egyetemi tanár leckéztetett meg nagy szigorral és bosszúszomjjal. Ez a Császár Elemér valami nemigátlásos ember lehetett, mert semmi más nem izgatta fel, mint a nemi életről szóló részletek. Ezeken annyira megbotránkozott, hogy a rendőrség figyelmét hívta fel könyvemre. Megvallom, hogy az ostoba kritikák bosszantottak, nem voltam hozzájuk szokva. A *Magyarság* malaclopóköppönyeges kritikusával nem tehettem semmit, de Császár Elemérnek, mihelyt alkalom adódott rá, válaszoltam. Pesta Frigyes heti riportlapjában, a *Rendkívüli Újságban* tehettem ezt meg. Az 1921 júliusi egyik szám közölte a cikket, ezzel a címmel: *Császár Elemér, a kritikus*. Az újság a címlapján elsőnek jelezte ezt a cikket. Riportújság — irodalmi témája miatt — csak úgy közölhette a cikkemet, hogy a szerkesztő zsurnalisztikai érdekességnek tartotta, támadó hangjáért és azért, mert Császár Elemér egyetemi tanár és irodalmi hatalmasság volt. Kétoldalas a cikk, csak keveset idézek belőle, a középről:

Ön egyszer egy kitűnő könyvről, a *Fiatalemberek* című novellás kötetéről írt a *Magyar Múza* nevű kőrtörténeti tünetben egy snájdig elme- és epefuttatást. Figyelmeztettek a kis csodaszörnyre. No, már most kétféle magatartás lehetséges: az ember elolvassa, ha rosszat írnak róla, vagy nem olvassa el. Én elolvastam a szóbanforgó cikket. Azután megint kétféle álláspont van: az ember mindenképpen bosszankodik, de vagy bevallja azt, vagy letagadja, mondván, hogy ő ügyet sem vet az efféle császárele-

mérkedésre. Én megvallom, hogy bántott a dolog. Megmagyarázom, hogyan és miért. Nem mint kritika. Hiszen kritikának a közlő lap és a mai irodalmi viszonyok miatt nem volt tekinthető, de meg az irodalmi szemléletnek és az írói képességeknek a Császár Elemér színvonaláról érkezett megnyilvánulásait nem tekinthetem kritikának. De egy intelligens olvasó beszámolásának igen. Minden értelmes olvasó érdekel engem. El tudom képzelni, hogy valakinek nem tetszenek az én írásaim, mert az illető egészen más lelki alkatú ember, mint én. De ennek a nem-tetszésnek másképpen kellene megnyilvánulnia. Valaki például a maga egészében ellenezheti Zolát, vagy Strindberget, azért, mert neurotikusnak látja, vagy akár Flaubert-t, mert az meg pesszimista. De ha ír rólok, még ha elítélőleg is, másképpen kell írnia, mint amikor teszem Tormay Cecilt dicséri. Ez a legkevesebb, ami elvárható, ha valaki azt akarja, hogy komolyan vegyék a véleményét... Az én olvasóm, Császár Elemér, elolvassván könyveimet, olyan kínos hatásról ad számot, az észre nem vevés, a félreértés, a meg nem értés, az egyet nem értés, sőt az ellenséges indulat olyan orgiájáról, amely megdöbbsent. Ilyent még nem tapasztaltam, erre nem számítottam, ezt lehetetlennek tartottam eddig, amíg meg nem történt. Az intelligens olvasó, Császár Elemér, két ujját felnyújtotta, hogy feladjon a rendőrségen, amint a diákjaitól tanulta, mi-

kor a társukat elárulták, hogy az „bolondoz”, vagy „disznólkodik”. Főkapitány úr, kérem, ebben a másik novellában is nemi problémát tárgyal Nagy Lajos. Ez a Nagy Lajos nem hagy nekem békét — és még szaporábban és már reszketve nyújtotta ujját Császár úr. Lesújtó volt... Ha én egy könyvben kiöntöm a lelkem, általános és egyéni szenvedésekről könnyeket hullatva írok, akkor esetleg azt lehet mondani, hogy: szegény író, talán jók a szándékai, de nem jól látja az életet, nem helyesek a gondolatai és sajnos nincs elég tehetsége a megírásukhoz. Ezt lehetne mint szigorú kritikai megállapítást tenni és igazán véletlen, hogy nem lehet. De a könyvem elolvasása után úgy szisszenni föl, mint a kígyó, ha a farkára léptek, — ezt a mai háttérrel lehetőségek közt sem tudtam eddig elképzelni.

Ez a cikk, melynek egy részét idéztem, megtorlás akart lenni. A többi része más irodalmi csínytevéseiért róttá meg Császár Elemért. A mai eszemmel nem irtam volna meg, mert eső után köpönyeg volt, meg aztán nem vagyok az ilyen legénykedésnek híve. De hát akkoriban nem tomboltam még ki magam és gyakran követtem el fölöslegesen indulatos írásokat. Ezzel, már mint az indulatossággal, nem használtam önmagamnak és nem ártottam a silány szemléletnek. No, de hát mindegy. Az érdekes az, hogy Császár Elemér átsiklott a társadalomszemléletemen, mintha észre sem vette volna azt abban az ingerültségben, melyet két-három, a nemi életről szóló novellám kel-

tett benne. A kötetben levő tíz novella közül bizonyára a *Szobalánynak* és *Az asszony, a szeretője, és a férje* címűnek volt ez a hatása. Ezek a novellák persze nem erotikusak, hanem társadalomlélektani a jellegük. A kritikus az ő nagy ingerültségében érdekes jelenség volt, persze belepasszolt a korba. Az ellenforradalmi idők a „keresztény” erkölcs jegyében teljesedtek ki, keresztény erkölcsöt propagáltak a lapok és a folyóiratok, az úgynevezett „jobbboldaliak”, védelmezték a szabadon élő és szeretőket tartó nagyurat és mindenféle érdekét. Elhallgatták, vagy elsekélyesítették, magyarázták és néha szinte dicsőítették a kegyetlenségeket, méltatták a királyság intézményét, kíváncsúnak és szükségesnek mondták a tekintélytiszteletet, ápolták a maguk elképzelése szerint a család kultuszát, a „szent” házasság intézményét, a felbonthatatlanét, az abból fakadó képmutatással együtt, de bíráló észrevételek nélkül hagyták a „természetes” és így „isteni” rendet, melynek a lényegéhez az is hozzátartozott, hogy a dolgozót a végletekig ki lehessen zsákmányolni, gondolkozásában butítani és a tanulásban elakasztani.

AZ ELLENFORRADALOM elkövetkezése után nem láttam a módját, hogy írhaszak. Ezzel különben nem túlságosan törődtem, mert az új állapotot olyan félszegnek, ostobának és gonosznak tartottam, hogy lehetetlennek gondoltam a fennmaradását. A világ minden forradalom-várójának reménye Szovjetország fennállása volt. Mikor a szovjetország—lengyel háború folyt és a Vörös Hadsereg egyes csapatai már a Kárpátokig vonultak előre, szinte bizonyosra

vettem, hogy megdől az ellenforradalmi rendszer. Sokan reménykedtek ekkor és sokan féltek. Örök jelensége ez a nagy társadalmi változásoknak. Feszült helyzetekben az Otthonban megint csoportokban ültek a hírlapírók és tárgyalták a lehetőségeket. Nekem már megint udvariasan köszöngettek. Milyen furcsa is volt, ahogy emlékezem rá. Azt is mondhatná valaki, hogy ez valóban nem történt meg, csak képzelődöm róla. De hát így volt, így kellett lennie, mert valaki a félők közül így szólt hangosan: „No és ha visszajönnek! Nekem nem történhet semmi bajom, mert én semmi rosszat nem csináltam, maradtam aki voltam, tisztességesen viselkedtem. Itt van Nagy Lajos, ő ismer engem.” Szóval, a Kör tagjai, legalább néhányan, túlbecsülték az én jelentőségemet. Csodálkoztam azonban azon, amikor egy *Népszava*-munkatárs azt mondta: „Mihelyt az oroszok átlépnek a Kárpátokon, én másnap már Svájcban leszek. Nem kérek még egyszer a proletárurolomból.”

Amikor azután a Vörös Hadsereg Lengyelországból visszavonult, engem klubtársaim megint nullává degradáltak. Persze a sok nyájas arc és a sima modor meg is téveszthetett, mert a felszín alól itt-ott előbukkant valami kis jel. Például egyszer a W. C.-ben ezt a felírást láttam a falon: „*Mit keres még mindig az Otthonban Nagy Lajos?*” Amikor ezt szóvá tettem, mindenki tréfásan fogta fel a dolgot és mindjárt akadt humorizáló tagtárs is, aki azt ajánlotta: „*Írja alája, hogy keveset.*”

Hogy ebbe a gúnyos ajánlatba kapaszkodjak, rögtön megmondom, hogy csakugyan keveset kerestem, jóformán semmit. Amikor a Szellemi Termékek Tanácsától kapott honoráriumom, melyről már beszéltem,

elfogyott, el kellett hagynom Royal-szállóbeli szobámat és ismét, mint már annyiszor, visszaköltöztem anyámhoz. A lórumjáték, amelyen egy esztendőn át szakadatlanul jelentékeny pénzt nyertem, a kommün bukása után megszűnt, újra elkezdtek az Otthonban bakkarázni. A baccarat ugyanis hazárd játék, mindkét forradalom alatt szünetelt. Az ellenforradalom első napján áthozták a baccarat-asztalt a lomtárból és újra felállították a baccarat céljára szolgáló külön teremben. Mindenki tódult ebbe a terembe, mihelyt a játék megkezdődött. A nemjátékosok is odamentek, nézni a játékot, sőt gyönyörködni benne. Ez a játék a kapitalizmushoz, vagy még inkább az ebben kifejlődött emberhez nagyon illett. Magának az egész Körnek lényegét is híven kifejezte, hajsza volt a pénzért. A Kör azonos volt az egész társadalommal. Voltak benne először is urak, akiknek pénzük volt. Egyiknek földbirtoka, vagy háza, vagy több háza; a másiknak gyára, vagy kereskedelmi vállalata. Ki erdőirtással keresett sokat, ki meg tőzsdespekulációval. A Kör mintha csak szemfényvesztésből lett volna az Írók és Hírlapírók Köre. Az elnökség persze az írók és hírlapírók közül alakult meg. Folytak a Körben szakmabeli beszélgetések is, de hát a Kör életéhez a gazdag emberektől került ki a pénz. Ők kártyáztak nagy összegekben, a kártyapénz volt a Kör igazi jövedelme. A legtöbb pénzt persze a baccarat hozta. A baccarat-t sokan játszották. A gazdagok adták a bankot, még mint poentörök is nagy összegekben kártyáztak. Az írók és újságírók kara a gazdagok közé vegyült, helyesebben körjük csoportosult. Furcsa volt a helyzet, mert a baccarat természete az, hogy a nagypénzű játékos felfalja a kis pénzüt, a bankadónak matemati-

kai előnye van a poentörökkel szemben. Ez persze nem riasztotta el a poentöröket, akiknek zöme csak kis pénzzel játszhatott. A sors korrektúráját is adott a vesztes kispénzűeknek: a sok pénzt zsebrevágó nyerőt körülvették és az nyereségének egy töredékét szétosztotta a vesztesek között. A gazdagok egymás ellen is játszottak, lehetett a gazdagnak nyerni is, de veszteni is. Tehát, aki nyerni akart, annak kockáztatni kellett. Akadt olyan gazdag ember is, aki nem is igen törekedett arra, hogy nyerjen, elég volt neki, hogy nem veszített, mégis megfürdette lelkét a játék izgalmában. A spekulálás, a szerencse próbálgatása, a pénz ide-oda hullámvászásának a szemlélése kellemesen szórakoztatta a játékosokat és, ami a fő, gyakorolták azt a magatartást, melyre a kívülvilágban, a pénzügyi harcok egyéb területén is szükségük volt.

Kivételes jelenség volt az olyan gazdag ember, akinek neuropáthiás szenvedélyévé vált a kártyázás és abban végül is mindenét elvesztve tönkrement. Gyakori volt a kisebb keresetű sajtókuli, aki minden áron „fel akart törni”, vagyonhoz akart jutni, rendszeresen elvesztette a keresetét, nyomorogni hagyta a családját és élete tengetéséhez erőszakos eszközökkel szerezte a pénzt, leginkább „tarhált”, azaz soha meg nem adandó kölcsönöket kért a gazdagoktól. Az a legritkább esetben történt meg, hogy kispénzű ember kártyázással célt ért volna. Hallottam nyerőkről, egyről tudok is, akinek pályafutása előttem folyt le az Otthonban, de úgy, hogy én sem vettem észre, mit tesz, mi történik vele, és csak később, az illető emlékirataiból tudtam meg.

Hogy szemléltessem az akkori világ menetét és lehetőségeit, illetve a maga egészében való lehetetlen-

ségét, elmondom, hogy számol be életének egy szakaszáról egy ilyen nyerő: Tarján Vilmos.

Tarján Vilmos *Az Est* munkatársa volt, fő riportere. Állását mindjárt az ellenforradalom elején elvesztette, persze érdemtelenül, mert nem volt forradalmi gondolkozású ember, sőt a proletárdiktatúrával szemben ellenforradalmár, de a zsurnalisztikai szenzáció kedvéért olyan riportot is írt, mint például Kun Béla megveretése a rendőrök által. Ezt már bűnnek rótták fel, ki kellett tenni a laptól. Végkielégítést kapott, állásba nem juthatott és a végkielégítésből élt. A pénze fogyott, 1920-ban már csak háromezer koronája volt, de infláció lévén, ez a pénz is folyton veszített értékéből, úgy hogy egy hónapra való szegényes létminimumnak sem felelt meg. Elhatározta, hogy kártyázni fog az Otthonban. Az első nap háromszáz koronát nyert. A második nap négyszázat és így ment naponként, minden nap nyert, ha kis összegeket is. Igen jól játszott, kommerszet is, hazardot is. Meggondoltan és fegyelmezetten. Ő maga így elmélkedik erről: *Azért nyertem, mert minden gondolatom a kártyára volt koncentrálva, aminthogy à la longue (huzamosan) csak az nyerhet kártyán, akinek más foglalkozása nincs. A napi munka és a vele járó gondok, valamint a fáradtság mind oly bénító hatásúak, hogy a kártyázó nem tud frissen, megfelelő ítélőképességgel gondolkozni a játék alatt. Nem tudja megválasztani partnereit sem. Ugyanis csak olyannal szabad leülni kártyázni, aki gyöngébb vagy szórakozott kártyás... Hazard játékban lehetőleg bankot kell adni, vagy részesedést kell vállalni a banknál. Én rendszeren tíz százalék részesedést vállaltam... Szép egyenesen, folyamatos kis játékkal, rövid időn belül, százezer korona*

volt a vagyonom... Tőkém folyton gyarapodott és már félmilliónál tartottam, amikor elhatároztam, hogy új egzisztencia után nézek.

Szóval, így lett egy kártyás — kivételes eset — vagyonos ember, majd kávéháztulajdonos, pontosan a New York-kávéház társtulajdonosa. Csak ezt akartam egy példán bemutatni. És én, kereset nélkül, kényszerű szünetet tartva az írásban, abba a gépezetbe kerültem, ahol a pénzt kártyázással cserélték az emberek, nyertek, vesztek. Tarján Vilmosról azért is írtam le néhány sort, hogy látni lehessen, mennyire nem illetem én bele a kártyások környezetébe. De hát hiába, rászántam magam a bakkarázásra és másfél évig ödögtem a bakkasztal körül. Siralmas korszakom volt ez, szégyellem miatta magamat, már akkor is mardosott az önvád. A kártyázást, már mint a házárdjátékot, utáltam és gyűlöltem, a kártyás ember-típust megvetettem. Csodálatos egyéniségeket láttam köztük. Láttam orvost, akiért éjjel telefonáltak, hogy menjen rögtön a tüdőgyulladásos betegéhez, mert az nagyon rosszul van, és ő azt feleltette az altiszttel az őt kereső embernek, hogy nincs a Körben.

Én eltörpültem a többi kártyás mellett, a Tarján-félék mellett, ügyességben, kitartásban, ravaszkodásban, de azért kis összegeket majdnem mindig nyertem. A szakadatlan kártyázás rengeteg időmet emésztette fel, mialatt kártyáztam, megtanulhattam volna két idegen nyelvet, vagy százait olvashattam volna el a könyveknek. Az írásról nem is ábrándoztam, mert kinek, hová írhattam volna? Vártam a társadalmi rendszer változását, pontosan: az ellenforradalom bukását és úgy fogtam fel ideiglenes helyzetemet, hogy belső emigrációban élek.

Egyszer aztán mégis feladtam ezt a nézetemet, hogy a változás belátható időn belül elkövetkezik. Abba hagytam a kártyázást, már mint a baccarat-t és többé soha, egy tét erejéig sem játszottam. Elkezdtem írni, amit éppen lehetett és oda, ahol a közlést remélhettem. Két zsidó lapba írtam, melyeket Patai József szerkesztett, az egyik a *Múlt és Jövő* volt, a másiknak nevére már nem emlékszem. Patai örömmel fogadta cikkeimet és rendszeren megfizette azokat. Szívesen írtam ezeket a cikkeket, mert általuk az ellenforradalmi ideológia ellen küzdöttem. Patai röpiratokat is adott ki, melyek ugyancsak az antiszemitizmus ellen készültek. Több keresztény író is írt ilyen röpiratot, ezek a röpiratok azonban rosszak voltak, mert nem volt társadalomszemléletük, hanem meggyőződéstelenül szóltak a zsidó nők szépségéről, vagy a gazdag zsidók jótékonyágáról és más effélékről. Egy bizonyos író is írt ilyen röpiratot, K.-nak nevezem, elhallgatom a nevét. Ez a K. persze antiszemita volt. Ő megírta és kiadatta hazug cikkét, de amikor az enyém megjelent, így szólt hozzám az Otthonban: „Éppen ma olvastam el ocsmány firkádat.” Igen, ilyen volt a legtöbb író jelleme, pénzkeresési mód volt náluk az írás, bármely politikai irányt hajlandók voltak fizetségért szolgálni: a háború elején a harcot dicsőítették, a háború vége felé észbekaptak és destruktív kirándulásokat tettek az írás világába, a forradalmi időkben esetleg túllicitálták azokat, akikben élt valami ösztönös és az élmények adta forradalmiság, a forradalmak bukása után visszatértek a l'art pour l'art-hoz, azaz a „tisztá művészet-hez”, ha csak nem tört ki belőlük az ellenforradalmi düh. Talán szigorú jellemzés ez, enyhítésül tehát hozzáfűzöm, hogy: séma, amely mégsem húzható rá

mindegyik íróra. Voltak tehát bértollnokok, és voltak, kevesen, igazi írók.

K. úr különben, akit idéztem, öregedő ember volt, dzscentri származású, márpedig — ezt gyakran mondtam — dzscentriből nem lesz szalonna. Elmondok róla, mint típusról, egyetmást. Jóval a fehér terror után — már amennyire ennek a terrornak volt „után”-ja, találkoztam vele a Körúton, az Emke táján. — Hogy vagy? Hogy vagy? — ezeknek a kérdéseknek az elhangzása után az általános nyomorúságról beszélgettünk. Én minden esetre az általánosra gondoltam, nemcsak a magaméra. K. úr ezt mondta: „Pedig a nyomorúságot könnyen meg lehetne szüntetni, a társadalom rengeteg embert tart el, akiknek semmi hasznát nem veszi. Például a foglyokat a börtönökben, az elmebetegeket a tébolydában és így tovább. Ezeket, barátom, egy éjjel mind ki kellene vinni valamely szabad térre — Budapesten mondjuk a Vérmezőre — és valamennyit le kellene géppuskázni. Sok kenyérpusztítótól szabadulnánk így meg.” Válaszom az volt: — Szervusz. — És faképnél hagytam őt.

Máskor egy mesével jött hozzám K. úr az Otthonban. Azt mondta, Fenyő Miksa akciót kezdett, hogy a kereset nélküli írókat nagyobb összeghez juttassa. Elmondta a részleteket, ügyesen kidolgozva, s diszkrétén közölte velem, hogy látta a segített írók névsorát, én is köztük vagyok, mindjárt az első közt. Amikor befejezte híradását, kis szünetet tartott és — nagy könnyedséggel pénzt kért tőlem kölcsön. Rögtön tudtam, hogy egy szó sem igaz a meséből, azért találta ki, hogy a kölcsönkérést előkészítse, illetve, csökkentse a visszautasítás lehetőségét. Egészen mégsem kaptam észhez és adtam neki pénzt. Pedig már

tudtam, hogy K. úr, bár kényszerből, végletekig fokozza a pumpolást és még idegenektől is kér pénzt. Amikor, később, már egészen átláttam rajta, attól kezdve tőlem soha nem kaphatott egy pengőt sem. Egyszer például igen röviden vertem vissza egy próbálkozását. A Váci utcában találkoztam vele. Délelőtti időben éppen szemben haladtunk egymással. Köszöntünk, én tovább akartam menni. Ő megállított, hozám lépett és így kezdte: „Barátom, az este olvastam egy remekművet. A szobalány. Írta Nagy Lajos. Mondhatom, hogy világirodalmi színvonalon áll.” Erre én ezt mondtam: „Nem kételkedek benne. De hát... hasztalanul ír itt az ember bármilyen kitűnő művet, pénzt alig kereshet vele. Most sincs egy fillérem sem.” Erre ő elköszönt: „Akkor szervusz.”

A PATAI JÓZSEF LAPJÁBA írt cikkeket összegyűjtöttem, újakat is írtam hozzájuk és kiadtam egy kis könyvet, ezzel a címmel: *Találkozásaim az antiszemitizmussal*. Persze nem akadt rá kiadó — kiadóra én akkor és még hosszú időn át nem számíthattam — magam adtam ki a könyvet. Ez úgy történt, hogy előfizetési íveket nyomattam, azokat kiosztottam barátaim és jóismerőseim közt, gyűjtsenek előfizetőket. Összegyűlt a papír- és nyomdaköltség, még valami pénzt kerestem is. Egy barátom és volt iskolatársam — Spitz Miklós, akit akkor már Székács Miklósnak hívtak és ügyvéd volt — egymaga százhusz előfizetőt szerzett.

A könyvkiadásnak ez a módja, melyhez évek múlva újra és újra vissza kellett térnem, nem volt valami kellemes és, hogy úgy mondjam, egyáltalában

nem volt előkelő. Megalázó volt, az író megbecsülésén, sőt az önbecsülésén is csorbát ejtett. Például mindjárt az nem volt örvendetes, az a mód, ahogyan Székács szerezte az előfizetőket. Egy kártyaklubban, melynek ő igazgatója volt, egy szombat éjjel körülhordozta a nála levő íveket és erőszakosan íratta alá valamennyi jelenlevő taggal. „Ne okoskodj, írd alá és pássz!” — kiáltotta a vonakodóra. Ezt így hallottam és elképzelem, hogy némely esetben még ezt is hozzátette: „Egy volt iskolatársamról, egy szegény ördögről van szó ...” Az aláírók, már mint Székács aláírói, mind zsidók voltak és úgy foghatták fel az ügyet, hogy az nem más, mint egy firkász pénzszerző manővere, és hogy ez sikerüljön, azért tárgyalja a könyv éppen az antiszemitizmus kérdését. Holott a kis könyv eszmei alapon küzdött a reakció ellen. Idézek belőle egy részletet, először mindjárt az előszavából:

... Rettentően hatalmas az ellenség: a butaság és a gonoszság. Ezek ellen szót emelni szinte komikus tett. Nem is vagyok szerénytelen, hangos csak a jajszavam, élénk csupán az iparkodásom, könyvem értelmét mindössze annyiban szabva meg: Ha a gonoszságra lehet büjtogatni, márpedig lehet, azt tapasztaljuk — akkor hinnünk kell abban is, hogy a jó szónak is van valami hatása.

... Az antiszemitizmus ma az a harctér, amelyre leszállva az igaz ember szemben találja magát valamennyi gonoszság katonáival. Aki az antiszemitizmust támadja, az nem okvetlenül zsidó érdek uszályhordozója, hiszen a mai antiszemitizmus is, még akkor is, ha

csakugyan zsidóra céloz, a szegényembert találja. Én láttam egy kávéház ablakából a kurzus antiszemitizmusát. Az Oktogonon sisakos és szuronyos katonák közrefogva kísérték egy ötven főnyi csapatot. Kirohantam a kávéházból, hogy jól megnézzem és feledhetetlen emlékül eltegyem a képet, mely mutatja, mi történik itt már megint. Az ötven főnyi tömegben félő, mezítláb, piszkos emberek voltak, férfiak, nők és gyerekek, mind zsidók, láthatóan mind szegények és — bizonyára ártatlanok. Mert mi lehetett az a nagy bűnük? Valahová a fenébe hurcolták őket, talán azért, mert a cipőzsinórt nyolc fillérért vették és tízéért árulták. Hogy mennyit kereshettek ezen az üzleten, mutatta a külsejük. És amikor tova mentek és én visszatértem a kávéházba, csendesen állapítván meg, hogy jaj annak, akinek nincs ezer hold földje, vagy egy sarokháza, esetleg üzemképes gyárra, szóval amikor ezt újra megállapítottam, hát az ablak előtt robogott el a gazdag zsidó, ismertem őt látásból, a Duna—Tisza közéről való nagybirtokos, akkora automobillal, mint egy hadihajó és szájában akkora szivarral, mint egy szőlőkaró, arca hagymaszínben virult a boldogságtól. Csodálkoztam a kurzus arcátlanságán, azon, hogy ezt a két jelenetet így majdnem egymás mellett térben és időben, egyszerűen antiszemitizmusnak meri nevezni, illetve a keresztény irány helyes és szükséges tünetének.

Fölösleges lenne többet idézni ebből a *Találkozásaim az antiszemitizmussal* című könyvemből. Így adtam egy kis mutatót abból a munkából, melyet az ellenforradalom kezdete után mintegy két év múlva már megszakítás nélkül végezhettem. Olyan hévvel írtam cikkeimet, mintha bizonyosra vettem volna, hogy velük az ellenforradalmat eltörlöm a föld színéről. Akkor még túlbecsültem az írás hatását. Azt azonban elértem, hogy az Ébredő Magyarok Egyesületében fekete listára kerültem. Ilyen hatása viszont szokott lenni az írásnak.

Könyvem ezerkétszáz példányban jelent meg. A példányok elfogytak és később, egészen máig, magam sem tudtam belőlük vásárolni egy példányt sem. Sohasem gondoltam arra, akkor sem, amikor már módomban lett volna rá, hogy a könyvemet újra kiadjam. Nem voltam vele megelégedve. Tartalma igen vegyes, vannak benne az előszón és a cikkeken kívül még karcolatok és egy novella. A cikkeket gyengén írtam meg. Nem mesterségem a mellébeszélés. Az igazi teljesítmény az lett volna, ha nem az antiszemitizmus kérdése a fő téma és nem ahhoz kapcsolódnak a szociális megjegyzések, hanem, ha éppen fordítva lenne. De hát csak ilyen könyv megírására nyílt alkalmam.

KÜLÖNÖS MÓDON zavaros az emlékezésem a húszas évek elejéről. Annyira, hogy lapokból, följegyzésekből kell föllelevenítenem. Erős kedélyi depresszióban éltem. Mint neurotikus és rosszkedélyű ember, nem akarom ezt a depressziót elszociológizálni, azaz nem fogom éppen a külvilágra. De tény, hogy

iszonyodtam mindentől, amit magam körül láttam. A napi politikától egészen elfordultam, legtöbbször még azt sem tudtam, ki a miniszterelnök. Nem voltam képes belenyugodni abba, hogy a folyó világban, annak szennyos árjában kell élnem. Csak akkor kaptam valami erőre, amikor írtam. Írásra legtöbbször a harag vagy valami miatt való elkeseredésem ösztönzött. Írás után aztán visszazuhantam gyötrődő önmagamba. Barátaim már nem voltak — talán még egy-kettő — társaim is alig. Keserű embernek tartott akkoriban majdnem mindenki. Önmagammal voltam elfoglalva, neurózisomat próbáltam gyógyíttatni, eredménytelenül. Fájt nekem az élet. Arról képzelődtem, hogy ha volna egy nő, aki tetszene nekem, akit szeretnék és ő is szeretne engem, megszabadulnék boldogtalanságomtól. De ilyen nem akadt. A neurózis gyógyítására nem mutatkozott gyógymód. Mi is lett volna az? Az orvosok, akikhez régebben már itt-ott fordultam, semmi mást nem tudtak tenni, minthogy nyugtató kijelentésekkel vigasztaltak és csillapító szereket írtak fel: brómot, szesvenalettát, valerianát és efféléket. Tudományuk ezzel véget ért. A betegség lényegét nem ismerték és ha néha hozzászóltak, kínos ostobaságokat kellett hallanom. „Szedje össze magát!” — mondta az egyik. „Majd magától is elmúlik a baj” — biztatott a másik. Pihe-nés, vízkúra, villanyozás — ezek is javallatok voltak. Nem értek semmit. Azután környezetváltozás! Ugyan hová a fenébe mehettem volna? Olyan gyógymódok voltak ezek, mint ha a leprát vazelinnal kenetetik. Vagy amikor néhány száz évvel ezelőtt a gyomor-rákosnak piócát raktak a hasára.

Tudtam, hogy mióta irodalom van a világon, az írók

mindig neurotikusak voltak. Szorongás, aggodalom, bánat — ez töltötte meg a lelküket. Neurotikus volt Tolsztoj, Arany, Dosztojevszkijt az epilepszia gyötörte, Csehovnál kínzóbb kedélyű embert aligha lehetett lelteni. Vajda Jánost akár örültnek is mondhatjuk. Csokonai maga az örök szomorúság. Ady az örök boldogtalanság. Valamelyik francia bohózatíró, akinek a műveit végignevették a hallgatók, a neve most nem jut eszembe, valósággal búskomor volt. Jendrássik professzor azt mondta nekem, hogy az irodalmi alkotás nem is megy neurózis nélkül, még az intenzív tudományos kutatás sem, ő maga is neurotikus. De hát az ilyen megismerések nem tettek boldoggá. Azt szerettem volna, ha nem vagyok író, hanem bármilyen más normális ember, még ha hordár is. Ha a neurózis és a velejáró boldogtalanság lenne az írói képesség fokmérője, én lennék a világ legnagyobb írója.

Ha írtam, régi szemléletem mellett kitartottam, bár csak az írás befejezéséig. Ha már írok, másképpen nem cselekedhetek — gondoltam. Amikor meg nem írtam, dúlt bennem a pesszimizmus. Ilyenkor sötét gondolatok hemzsegték az agyamban. Szórakozásra nem leltem, nem is lett volna hozzám pénzem. Beszélgetés közben csak úgy ontottam magamból a világ-megvető nézeteket. Ilyeneket mondtam például: Van nekem egy titkos kátém, melynek első pontja az, hogy: Hiszek az emberi gonoszság és butaság örökkévalóságában. Azt próbáltam magyarázni filozófiai alapon, hogy a butaság és gonoszság egy és ugyanaz, valamiképpen, szinte felfoghatatlanul, egység. *A haladás hamis gondolat, mert haladás nincs: az élet az ősemleréhez viszonyítva csupán bonyolultabb lett, a fejlődés csupán technikai, de erkölcsben nulla. Erköl-*

csében a mai ember nem áll felette az ősembernek. A technikai haladás pedig az élet boldogabbá tételére nem ér semmit: hiába adta eredményül a Röntgen-fotografálást, a szalvarzánt, a vasutat, a villamosság felhasználását, mert a gonoszság munkája nem szünetel soha és annak az eszközei is, hogy úgy mondjam, fejlődtek: nyíl helyett van géppuska, catapulta és ballista helyett van ágyú és bombákat hajtó repülőgép a cromagnoni ember legfeljebb kergette, elfogta és leütötte a másik cromagnoni embert, ma azonban már van nyilvántartás, denúciálás, fekete lista, Hain Péter, kínvallatás és hosszúra elnyújtott kínzás... Előadásokat tartottam, kávéházi társaságokban persze, az inkvizícióról, mely a szeretet vallásából indult el és egyik vívmánya volt a lassú égetés. Az elítéltet egy farakás fölött magasodó oszlophoz kötötték és csak azután gyújtottak tüzet alája. És az ilyen szörnyeteknek szórakozó nézői is akadtak! Ez talán régen volt? Nem. Az azóta eltelt idő egy röppenet az emberiség életében. És ez talán az utolsó kegyetlen korszak volt? Nem, hiszen ma is látják a folytatását.

Mi volt ez? Pesszimizmus? Lehet. De mi volt akkor az, hogy mindezt elgondolva és elmondva, mintegy hirdetve, mégiscsak küzdöttem az emberi gonoszság ellen? Ki nem mondottan is eszményképnek állítva fel azt a társadalmat, amelyben mindezek már nem történnek meg. Meg aztán mi az a pesszimizmus? Vajon pesszimista az, aki sötét megállapításokat tesz, s azokat úgy mondja el, hogy közben pompásan, csaknem falánkul megreggelizik. Aki valójában pesszimista, az mindjárt az evést is hagyja abba, maradjon ültő helyében és ne tegyen semmit, hiszen úgymint mindegy, kár minden mozdulatért. Amíg élünk és

életünk fenntartásáért tevékenykedünk, addig talán mégiscsak optimisták vagyunk. Erre persze akkor nem gondoltam.

Még valamit e helyen! Depresszióról beszéltem. Hát ez is tökéletlen általánosítás. A lelki állapotokban mindig van változás, mondjuk úgy, hogy azok hullámszerűek. Tehát a húszas évek elején sem szakadatlanul voltam depressziós. Voltam néha bizakodó is. Bizakodó és reménykedő. A külvilág és a belső önmagam változása tekintetében. Néha, mintegy megfelelkezve magamról, nyugodt, vagy éppen vidám voltam. Nem keveredek tehát ellentmondásba, mikor majd olyan eseteket mondok el, melyeket érdeklődő szemmel figyeltem meg, vagy olyanokat, amelyekben életkedv is nyilvánul, sőt fellobbanó érdeklődés a világ dolgai iránt, esetleg tréfás viselkedésről, inkább írásokról számolok be, sőt éppen agressziót mutatok meg.

KURZUSIRODALOM

MÉG VISSZANYÜLOK az ellenforradalmi terrorhoz. Nem akarok róla részletesen beszélni, hiszen már írásban is sokszor feldolgozták. Ismeretesek a különítmények viselt dolgai és parancsnokaik: Prónay Pál, Héjjas Iván, gróf Salm Hermann, Ostenburg Gyula, Freiszberger Gyula és a többi. Ismeretes maga az ellenforradalmi bíraskodás, annak egyik főalakja: Surgoth Gyula. Csupán néhány megjegyzést írok róluk, vagy — velük kapcsolatban — azt a környezetet, melyben a terror folyt.

Prónay Pál. Arra emlékszem, hogy a dunai uszoda-ba járt. Igen szép alakú ember volt és ezt tudta, majdnem mutogatta magát. Az uszoda közönsége el volt tőle ragadtatva és bámulta. A zsidó értelmiségiek igyekeztek vele megismerkedni, boldogok voltak, amikor „demokratikus” modorában sütkérezhettek és azt mondhatták neki, hogy „Pali bácsi”. A boldogok egyike dr. Klár Zoltán volt. Az ő jelenlétében mutogatta egyszer lelki erejét is Prónay Pál. Azt mondta, hogy ő szemrebbenés nélkül tudná végignézni, ha egy embert ízekre tépnének. Az akarat hőséneke emlegették Prónay Pált. Jegyben járt egy nővel. A nő megrotta őt, hogy igen sokat cigarettázik. Erre Prónay

eldobta a kezében levő cigarettát és attól kezdve nem dohányzott.

Héjjas Iván csinos ember volt és „nyájas modorú”. Szenvedélye volt a sajátkezü herélés. Az Otthonban beszélgetett róla egy kis társaság. Komáromi János író mosolyogva mondta Héjjasról: „Nagyon jó fiú. Egyszer nem volt pénzem és ő könnyed jószívúséggel adott nekem száz koronát...” Egy polgári zsidó családhhoz jártam néha vacsorázni. Ott is szóba került Héjjas. A háziasszony így szólt — szintén mosolyogva: — „Azt mondják, hogy az »Iván« nagyon kedves fiú.”

Gróf Salm Hermann Balatonfüreden egy elfogott kommunistát készült kínzással megölni. Így fordult a társaihoz: „No, gyerekek, ki köztetek a bátor ember?” Szóval a kínzásban való cselekvő részvételt bátorságnak fogta fel.

Freiszberger Gyula egyszer feljött az Otthonba. Körülülték az írók és újságírók és mazochisztikusan élvezték, hogy a kegyetlen emberrel egy asztalnál ülnek és nyugodtan hallgatják szavait. Talán gyönyörűségük volt ez a helyzet.

Ismeretes Surgoth Gyulának, a gyorsított eljárás elnökének működése. Könnyed kézlegyintéssel ítélte halálra a kommunistákat. Ez a Surgoth a nemi szükségleteinek lebonyolítására egy Dohány utcai találkahelyre járt. A találkahely egy nője beszélte el nekem, hogy Surgoth úr készpénz helyett néha az akasztásokra szóló belépőjeggyel fizetett. A nőt szavahihe-tőnek tartottam, de előadását megerősítették kolléganői és a tulajdonosnő is.

Az akasztásokról jut eszembe, hogy Csernyi Józsefet és tizenhárom társát a bukás évében, december

18-án végezték ki. Sokszorta többen kértek jegyet a látványhoz, mint ahányan befértek az udvarra. Ott volt Prónay Pál is. Nem csak ezen az akasztáson, hanem valamennyin. Saját bevallása szerint, igen kedves szórakozása volt az akasztásokat végignézni. Csernyinek és társainak kivégzésére egy kitűnő író társam is elment, az ő állítása szerint, tanulmányozás céljából. De olyan kedélyesen beszélgetett jelenlétemben az akasztásról egy másik kitűnő író társunkkal, hogy a tanulmányozást inkább ürügynek fogtam fel, legalábbis azt hittem, hogy a hasznossal összekötötte a kellemet. Csak annyit mondtam neki: „Ha csakugyan tanulmányozás volt az ok és a cél, mert hát az írónak lehetőleg mindent meg kell tapasztalnia, miért nem valami rablógyilkosnak az akasztására mentél el?”

Folytak az akasztások és végezték a különítmények kegyetlenségeiket. A nemzetgyűlésen akadtak jobbérzésű emberek, akik megkísérelték, hogy küzdjenek a rablások, gyilkosságok és kegyetlenkedések ellen. Bámulatos, micsoda gúnnyal fogadta a nemzetgyűlés ezeknek a felszólalásait. A jobbérzésűek közé tartozott például Beniczky Ödön. Sokáig beszélt egyszer és a megdöbbenő esetek egész sorát ismertette. Még beszéde közben megindult ellene a harc. Beniczky beszélt és — Szabó István, a sokorópátkai, hangosan nevetett. Beniczky arról beszélt, hogy valakit, egy zsidót, kiheréltek és a heréit megetették vele. Ezen nevetett Szabó István... Fangler Béla úr a felsorolás közben ezt kiáltotta oda Beniczkynek: „Ma örömteljes sábesz van Izraelben!” Nem tetszett tehát Fanglernak, hogy a zsidók esetleg örülnek, mert valaki, jelentékeny ember, felszólalt a védelmükben... Beniczky hidegen, tárgyilagosan súlyos bűnnek mondta

a gyilkosságokat. Meskó Zoltán lírai szomorúsággal sóhajtott: „És ez keresztény ember!” Folyt tovább a felsorolás. Patacsi Dénes ezt mondta: „De örülnek ennek az ellenségeink.” Bodor György is elégedetlenkedett. „Miért nem arról beszél, hogy mit csináltak a vörösök?” Dánér Béla is megbotránkozott: „Szolgálatot tesz a zsidóknak!”

EZ VOLT AZ URALKODÓ OSZTÁLY szelleme. A sajtó szolgálta ezt a szellemet. Az Otthonban ismerem, habár nem közről, azokat a sajtókulikat, akik ezt a gyászos munkát végezték. A proletárságot leverték, elnyomták, nagyon már nem kellett írni ellene, annál kevésbé, mert a keresztény-nemzeti kurzus, szóval az új politikai irányzat, azt a szerepet is megjátszotta, hogy törődik a szegényparasztok és munkások sorsával. A zsidók azonban, kisrészükben nagypolgárok, nagyrészükben kispolgárok lévén, éltek és virágoztak. Tehát velük kellett foglalkozni, a nélkülöző tömegek elégedetlenségét ellenük kellett fordítani. Bár az uralkodó közvélemény szerint voltak „tisztességes zsidók” is. Tisztességes zsidók voltak pedig a gazdagok: a Goldbergerek, Chorinok és Weisz Manfrédek és az effélék. A zsidók ellen a sajtókuliknak szakadatlanul kellett írniok. Ha nem akadt minden napra valóságos esemény, melyet egy kis csavarintással ellenük lehetett értelmezni, akkor ki kellett találni a történetet, mely a tömegek indulatának szítására alkalmas volt. Egyszer azt az esetet gyártotta meg az egyik kurzus-lap, ha jól emlékszem az *Új Nemzedék*, hogy egy vidéki városban, azt hiszem Pécsen, elindult harminc keresztény egyetemi hallgató,

igazoltatni a zsidó diákokat. Hárommal akadtak össze, azokat „szépszóval” kérték fel, hogy igazolják magukat. Erre az egyik zsidó fiatalember revolvért rántott elő és belelőtt az egyik igazoltatóba... Az esetről aztán kiderült, hogy nem igaz, nem így történt. A hír megírója azért nyugodtan járt az Otthonba, liberális és szociáldemokrata barátai közé, kedélyesen kártyáztott és beszélgetett velük. Típus volt az ilyen kurzus-sajtókuli, aki csekély, de biztos fizetésért még a lelke üdvösségét is eladta volna. Gondolt is írás közben a lelke üdvösségére, mert híreit úgy agyalta ki, hogy beült egy kis kocsmába, ott törte a fejét és a kilencedik és tizedik spriccer közt szállta meg az ihlet és ragadta meg tollát. Egy kis enyhítő körülményt keresett tehát, a részegséget, hogy arra hivatkozhasson majd a mennyei bírák előtt. A változható földi hatalmasságok ellen is védekezett, mert a hírt nem írta alá. Így aránylag nyugodt is volt, hiszen a felelősség nem őt terhelte, hanem a lapot. De hát kicsoda, mi csoda az a lap? Szinte megfoghatatlan valami. Mert a szerkesztő úr azt mondja az ilyen cikkekre: „Nem én írtam, őszintén szólva nem is láttam.” A cikk írója, ha ugyan vallania kellene, azt mondaná: „Nem írtam alá, még csak nem is szignáltam, nem felelek érte, tőlem ilyet *kívántak*, azért adják a fizetést.”

Sok sajtókulit láttam évek folyamán az Otthonban, a kávéházakban és lehetőleg kerültem őket. Azért észrevettem egyetmást a természetrajzukból. Hittek a meglevő társadalmi rend örökkévalóságában, mert az öröktől fogva való. Természetesnek tartották és így elfogadták az anyagi és hatalmi hierarchiát, a jobbak legföljebb holmi szociális toldozásokról-foldozásokról ábrándoztak és a véres gonoszságokat nem szolgálták

valami könnyen, mert gyakori volt az alkohalmámorek. Persze árnyalatokban különböztek egymástól. Jól megismertem például Diószeghy Miklóst, ő különös gondolkozású ember volt — majd még beszélek róla — erőszakkal edzette magát a hamis hírlapírásra, de volt benne emberi jóság. Fiatal korában újságírónak készült, tehát ott helyezkedett el, ahol éppen lehetett, így jutott az *Új Nemzedék*hez. Ott aztán — önedzésről lévén szó — igyekezett mintegy részletekben magára szedni a lap világszemléletét. Nehezőre esett a dolog, ezért mindent elkövetett, hogy szabaduljon a laptól és bejusson a szabadabb szellemű és kétségtelenül becsületesebb *Világhoz*. Ez hosszú küzdelem után sikerült is neki. Nem nagyon illett bele új környezetébe — nemcsak az ő hibájából — de nem is volt benne egészen idegen. Évekig dolgozott a *Világnál*, azután a lap megszűnt, állástalanná vált. Hajszolta a megélhetést, be kellett hát lépnie az *Új Magyarországhoz*. Ez lelki válságot idézett elő benne és munkáját már csak félrészeg állapotban tudta végezni. Néhány év alatt egészen alkoholistává vált, gyakran feküdt eszméletlenül az utcán. Később idült alkoholmérgezésben halt meg.

KÖNYV ÍRÁSÁBA nem kezdhettem, a lapokban és folyóiratokban megjelent műveimre sem akadt kiadó. Meg kellett tehát kísérlnem, hogy írásaim elhelyezésére új területeket szerezzek. Bizonyos lapokról persze, mint a *Nemzeti Újság*, az *Új Nemzedék* vagy például a jobboldali folyóiratok, szó sem lehetett. A *Magyarországgal* összeköttetésben levő író társaim azonban azt mondták, hogy a lap nem zárkózik el novelláim

közlése elől. Én is megengedhetőnek tartottam, hogy a *Magyarság*ba írjak. Az akkori *Magyarság* Hegedüs Gyula szerkesztésében nem volt azonos a későbbi *Magyarsággal*. Nekem különben is az volt a nézetem, hogy nem a hely fontos, ahová ír az ember, csupán az a fontos, hogy mit ír. Példával szólva így mondhatom: a *Kommunista Kiáltvány* közhasznú akár a *Katolikus Szemlében* is, ha az hajlandó megjelentetni. A maga szemléletét ott propagálja az ember, ahol lehet. No, de mégis mit írjak a *Magyarságnak*? — ez volt a kérdés. Az első novellát állatokról írtam. Ez volt a címe: *A gorilla*.

Röviden elmondom a novella tartalmát, hogy érthető legyen, ami megjelenése után történt. Semmi különös nem volt ez, csak éppen, hogy fölényes leckét adott nekem egy jobboldali újságíró. Arról volt szó a novellában, hogy a gorilla-család, apa, anya és két kölyökmajom, bolyongott az erdőben. Alkonyatkor elmentek a fészekükhöz. Már ott leste őket a vadász és a hím gorillát lelőtte. Anya és a kölykek elmenekültek. Az anya hosszú ideig búsult a párja elvesztésén és azon törte a fejét, hogy ugyan mit véthetett az a vadásznak, miért ölte meg. Sehogy sem értette meg a gyilkosságot, mert hát semmi olyasmiről nem tudott, amit a párja a vadász ellen elkövetett volna.

Mindegy, hogy ért-e valamit a novella vagy sem, egy kurzusvizekre evezett író és újságíró, Németh Károly, beszélt nekem róla. Jónak tartotta, illetve azt mondta, hogy jól van megírva, de lényegében hibás. „Hamis világképből fakad, tipikus nagylajosi gondolat — magyarázta — sajnálni a lelőtt gorillát. Akkor minden legyilkolt állatot sajnálhat ön, pedig úgy látom, a marhahúst jóízűen megeszi. Ez a novella te-

hát egy betegesen érzékeny lélek képzelődése.” Majd hévvel folytatta: „Hiszen akkor ön elítéli általában a vadászást, az pedig gyönyörű sport. Mire jó ez a szentimentalizmus? A vadnak nincs előzőleg olyan halálfélelme, mint a tudatos embernek. Ön gondolkodási hibát követ el, úgy, hogy saját magát képzei a gorilla helyébe. No és mondja, ön nyugodtabb, ha a gorilla természetes halállal hal meg? Nem gondolja, hogy az állatok lelövése, vagy más módon való megölése, mint például ahogy a disznóval teszik, a természetes halál hosszú kínjaitól szabadítja meg őket?”

Így oktatott engem Német Károly, fiatalember. Érvelését — melyet nagyjából való emlékeimből öntöttem most mondatokba — különösnek láttam, meglepett, és, mivel hirtelenében ért engem, arra is gondoltam, hogy talán igaza van. Minden esetre érdekes volt — ezt rögtön éreztem — hogy Németh Károly ilyen buzgón foglalt állást ellenem, hogy úgy mondtam lelki minőségem ellen, holott ő haladó szemlélettel kezdte írói próbálkozásait és egyik első terve éppen az volt, hogy hosszabb tanulmányt ír rólam. Megélni nem tudott, állást kellett vállalnia és a kurzushírlapírásban tudott csak elhelyezkedni. Igyekezett átalakítani az egész életszemléletét, ez nehezen ment neki és munkáját ő is csak alkohol-mámorban tudta elvégezni. Itt előre nyúlok az időben és már most elmondok róla, hogy különféle vívódások közt mindig nagyobb mértékben itta a szeszt és végül ő is, mint Diószeghy Miklós, delirium tremensben halt meg. Illetve halálának közvetlen oka valami más betegség is lehetett, de már benne volt az idült alkoholmérgezés állapotában.

Nem emlékszem rá, hogy vitába szálltam-e vele,

amikor A gorilláról beszélt, de elválás után sokáig gondolkoztam róla. Lám, milyen túlbuzgó mindig a *neophita*. Pedig hát egy igazi úriember nyugodtan megengedheti magának, hogy sok kérdésről, például a vadásatról is, másképpen gondolkozzon, mint osztályos társai általában. Néhány nap múlva a beszélgetésünk után Eötvös Károlytól olvastam a vadászatról. Az ellentétet Eötvös és a kis kurzusfi Németh Károly közt oly érdekesnek láttam, hogy most idézek Eötvös könyvéből.

Embernek, állatnak haldoklása kínos látvány és szomorú. De minden gyilkosnak élvezete van abban, ha áldozatát elejtette és haldokolni látja. Vajon nem ebben gyökeredik-e a vadászat szenvedélye?

Nem is király, aki háborút nem folytat. Nem is uraság, aki nem hatalmaskodik. Nem is nemes ember, aki nem vadász.

Miben állott az ősi nemesség?

Agyonütni az ellenséget.

De hátha nem volt ellenség a közelben, se a távolban?

Akkor agyonütni a bőlényt, a szarvast, a dúvadat. Vagy ha alkalom jött rá és fellobbant a szilaj harag: agyonütni a jobbágyot és fizetni érte negyven forint vérdíjat, vagy ha másé volt a jobbágy, adni az urának érte kárpótlásul tizenkét tinóborjút.

Ez volt a középkor.

Intézményei elmúltak már. De az ősember szenvedélyei ma is élnek. Ezek közé tartozik a vadászat.

Az ölés és gyilkolás az ősemler szenvedélye. És egyúttal uraságának módja és bizony-sága. Kezdte Kain és folytatta Nimród. Nemes lélek nem öl ma már embert, de nemes ember még mindig öl állatot. Hatalom nélkül nincs uraság, erőszak nélkül nincs hatalom és vérontás nélkül nincs igazi erőszak. A perzsa trónörökösöt öt-hat éves kortól arra szoktatják, hogy néhány eleven galambnak tekerje ki a nyakát naponként. Kérdezik a fő tanítómestertől, mire való ez a kegyetlenkedés?

— Hát hogyan lehetne uralkodó, ha nem lenne kemény szíve?

Látom ugyan ezekben az idézett részletekben a gondolkodás hiányosságait, ilyen például a vadászás anyagi okainak meg nem látása, de mégis idéztem, mert azt akartam megmutatni, hogy a múlt század végéhez viszonyítva is reakciósabb lett a társadalom-szemlélet, a világszemlélet a kurzus alatt, másképpen: már a Horthy-korszak legelején. Ez derül ki a kis hírlapíró eszejárásából.

No, de az ő eszejárása és viselt dolgai! Olvastam tőle, már mint Németh Károlytól, egy hírlapi cikket, melyben egy német könyvet ismertetett lelkesen, amelyik azt magyarázta, hogy a föld gömbölyű ugyan, de mi nem a gömb felületén élünk, hanem a felület belsejében; az égbolt pedig, amit látunk, egy kisebb gömb, mely a földgömb belsejében van. Nem is tudom ezt a képet érthetően elmondani, de nem is igyekszem rá, így is látható a gondolkodás hajlamos-sága a torzítások felé: butítani az embereket.

Nem folytattam aztán az állatokról való írást. Lát-
tam, hogy hamarosan pórul járnék, mert észrevennék,
hogy valójában emberi gondolatokról és cselekedetek-
ről írok bennük. Más ötletem támadt. Elkezdtem a
régii egyiptomiakról írni. A három-négyezer év előtti
világról. Háttha az lehetséges?

Említettem már, hogy a régi Egyiptomról sokat
olvastam. Eléggé beleéltem magamat az egyiptomiak
életébe — már amennyire ez lehetséges — és ravaszul
elhatároztam, hogy ismereteimet gyümölcsöztetni fo-
gom, a jelen életet úgy sem lehet ábrázolni, kivéve
rövidéletű baloldali lapkísérletekben. Arról ábrándoz-
tam, hogy hosszú évekig eltengődhetek egyiptomi tár-
gyú írásokból. De már az első kísérlettel megbuktam.
A szent krokodil című novellámat, az első egyiptomi
tárgyút, a *Magyarság* nem közölte le. A novella tar-
talma az volt, hogy egy anyának a kisgyereke elcsa-
vargott a Nílus partjára, ott a vízbe ment és egy kro-
kodil felfalta. Az anya, amikor gyermekének halálá-
ról értesült kétségbeesetten jajveszékelt, az emberek
csillapították, oda ment hozzá egy pap is és egyiptomi
és papi módon vigasztalta: *Miért sírsz? Nyugodj meg.*
A krokodil szent állat és boldog az, akit a krokodil
felfal. Ez a vigasztalás az anya keservét hirtelen dühre
fokozta és ráförmedt a papra: *Akkor miért nem men-*
nek maguk mind a Nílusba?

Hát ez a novella, persze, hogy nem jelenhetett meg.
Nem engedhették meg egy írónak még azt sem, hogy
művében az egyiptomi asszony ne tisztelje a papokat.

Kezdték kifejleszteni egy kurzus-irodalmat, más
névvel keresztény-nemzetit. Erről az irodalomról cik-
ket is írtam, persze „destruktív” lapba.

... Alig lehet kiszámítani, hogy mit kell és hogyan kell írni, hogy mit nem szabad és hogyan nem szabad leírni. Lehet-e vidámnak lenni, hiszen nem illik a mai nehéz időkben tréfálkozni. Lehet-e szomorúnak lenni, hiszen a sötét szemlélet Strindbergé, Ibsené, Andrejevé és más ilyen kárhozatos íróké. Szabad-e szegényemberekről írni, amikor az már azonos az izgatással, mivelhogy a szegényember sorsa rózsásnak nem ábrázolható? De lehet-e gazdag emberről írni? Hiszen az ilyen írásból kiderül, hogy a gazdag tízszer, százszor jobban él, mint a szegény...

Ezt sem lehet, azt sem lehet, de hát mit lehet? Én nem sorolom el az összes változatokat és nem mutatom ki valamennyiről, hogy megengedhetetlenek. Csak azt mondom ki, hogy a kurzusban igazi írónak nem lehet írni. Az irodalmi mű alkotása nem bírja el azt a sok akadályt, amit eléje gördítenek. Nem bírja el a félelmet, az idegen erők betolakodását és azt a sok illetéktelen pozitív követelményt, amellyel a kurzus természeténél fogva gyötri.

...Néhány példát mondok el, amelyek azt mutatják, hogy a megalkuvásra elszántak is hogyan akadnak el. Valaki, az egyik kurzuslap munkatársa, a lapjának írt egy tárcanovellát. Ezt a szót írta le a novellában: *o n e - s t e p*. Már hogy a fiatalok táncra perdültek és *one-stepet* táncoltak. A szerkesztő visszavetette a novellát a frivol szó, illetve tánc miatt. A tánc és a neve is tilos.

Nem méltó a kurzusírónak olyan erkölcstelen emberekről írni, akik one-stepet táncolnak. A kurzusíró figuráinak is kurzusképeseknek kell lenniök, tehát eszményi embereknek! Mi mást tehetett volna az író, mint-hogy kidobta az one-stepet és csárdást írt helyébe. Igen, csárdást kell táncolni, még ha mindjárt Patagónia is a történetének színhelye és az alakok indiánok.

Más kurzusíró benyújtott a lapjához egy regényt. A szerkesztő visszaadta neki. Mert a regény úgy végződött, hogy férj és feleség elváltak. Kurzusregény válással nem végződhetik! Mert a katolikus egyház a válást nem engedi meg. Protestánsok és zsidók elválhatnak ugyan, azok viszont nem méltók arra, hogy az író regényt írjon róluk. A tisztességes mellékalakoknak szintén nem szabad elválniok. Szabad azonban az intrikusoknak, akik ármányos cselszövéseikkel a főhős megrontására törekszenek, nekik szabad, mert ők csakis protestánsok vagy zsidók lehetnek.

Szegedi István költő egy eposzba kezdett, melyet a Nemzeti Újsághoz adott be. Önéletrajzi eposz volt és mivel a költő Debrecenben született, hát Debrecen leírásával kezdődött. Képével egy városrésznek, melyet szemlél a költő, melyben a híres Nagytemplom látszik. Ezt a részt törölni kellett, mert — a Nagytemplom református templom. A város egy másik részét kellett a költőnek leírnia.

Egy regényben fiatalember és lány megcsókolják egymást. Ezt törülni kellett, mert — házasságon kívül tilos a csókolózás.

Ezt a néhány részletet idéztem cikkemből, amely elég terjedelmes volt, tízoldalnyi. Még jó volt, hogy a cikket meg lehetett írni, illetve jelentetni. Nagy lelki megkönnyebbülés az írónak, ha elégedetlenségének kifejezést adhat. Több ilyen cikket írtam az évek folyamán, a következményük nem lett több, mint a mellőzés. Azt pedig már úgyis elértem egész írói működésemmel. Még rá kell mutatnom arra, hogy a helyzet bonyolultabb volt, mint ahogy idézeteimnek mai olvasója gondolhatja. Azért, mert egy-egy irányzat sohasem jutott kizárólagos erőre, így a keresztény-nemzeti kurzusé sem. Hatalmaskodása alatt megjelentek más, a kurzust közvetlenül nem szolgáló lapok és folyóiratok is, és a könyvkiadáson sem tudtak úrrá lenni. Voltak liberális lapok, mint a *Pesti Hírlap* és *Az Újság*, volt a *Népszava*, megjelentek folyóiratok, mint a *Nyugat* például, vagy az *Új Idők* — és azok a maguk útján jártak. A kurzus-szemlélet csupán annyira hatott rájuk, hogy bizonyos árnyalatokat átvettek belőle, talán a *Nyugatot* és a *Népszavát* kivéve.

NÉHA CSENDESEBB, feledkező órákhoz jutottam, még a viharos időkben is, a kínzó problémák között is. Ilyenkor, visszahullva gyermekkorom és ifjúságom világába, belemerültem a békesség illúziójába. Mintha kívülálló szemlélője lettem volna a történéseknek. Úgy látszik, lelki pihenésül szükségem

volt erre. Régi ábrándozások elevenedtek meg bennem. Néhány foszlányt tudok ezekből az emlékekből felidézni. Talán nemcsak akkor törhettek fel szükségképpen, hanem most is vissza kell térnem rájuk, miután nagy mértékben idéztem fel a sötét árnyakat... Egy lélektani tanulmányt olvastam arról, hogy az ember gyermekkorában szenved a legtöbbet. Az életbe való beletörése, a parancsok, a félelmek, megrovások, büntetések — szinte elviselhetetlen teher a gyermeknek. Érdekesnek láttam ezt a tanulmányt és meggyőzőnek. Mégis, akkor negyvenéves korom táján, olyan társadalmi és politikai légkörben, melyben éltem, azt hittem, hogy rám nem vonatkozik, hogy én nem lennék alkalmas példa a tanulmányhoz. Úgy tűnt fel gyermekkorom, talán csalóka módon, hogy paradicsomi volt a férfikoromhoz viszonyítva. Az emlékek kellemesen zsongtak bennem. Ó, a nagyanyám szeretete és becézései! És akkor még nem tudtam az emberi gonoszságok milliárdjairól. Szelíd szavakkal szóltak hozzám. Micsoda emberek közt is éltem! Milyen jók voltak! Azokhoz képest, akiket később láttam, akikről azóta olvastam. Nem szidtak, nem fenyegettek engem. Mintha később eszméltem volna rá, hogy szerettek mindnyájan. Még az idegenek is. Amikor már iskolába jártam és ott jól tanultam, jól mondtam el a leckét, megdicsértek. Micsoda további utat vártam! Szakadatlan közeledést valami nagy-nagy boldogsághoz, a nirvánához. Voltak pajtásaim, akiket én is szeretni tudtam. Nem állták útját annak, hogy szeretetem feléjük áradjon. Az emberi örömeiből nekem is jutott annyi, amennyi a szegénynek juthat. És nem is voltam nagyon szegény, volt hajlékom, ruhám, élelmem. Talán ezt sem becsültem meg eléggé.

Az ábrándozás óráiban mintegy tudatosan gondoltam rá, hogy minden rosszról meg kell feledkezni. Vagy talán tudatosan azt nem lehet megtenni? Aligha, de az ábrándozást mesterségesen is elő lehet idézni, ópium vagy más bódító szerek nélkül, el lehet jutni olyan állapothoz, amely már félig álom... A világról szóló ismeretei gyötrik az embert. Mintha kár lett volna az ismeretekre szert tenni. Csupa kellemes társ kellene, akik olyan történeteket mondanak el, melyek szépen, igazságosan végződnek. A valóságban is kellene a költői igazságszolgáltatás! Aztán ne azt beszéld el nekem, hogy valamikor nagyon fájt a sebed és kínokban fetrengtél a földön, hanem maradjunk amellett, hogy olyan jól érezted magad, mintha a mesebeli tündérországból lettél volna. Azután mondd tovább a részleteket, hogyan volt, mint volt, mi történt veled mégis... Felújult bennem minden, amiből lelkileg örökké élhetek. Kis képek, szépek és kellemesek. Például: feküdtem egyszer a tabániteleki határban, künn a szabad földön. Ezt nem szabad elfelejteni soha. Nyár volt, sütött a nap, és én szememet behunyva érzékeltem a napot, annak éltető melegét és fényét. Nem bántott a hőség, máskor meg téli időben nem éreztem a hideget. Lementem egyszer a krumplis verembe és ott órákon át figyeltem a bogarakat. Emlekezésemkor elfelejtettem, hogy némely bogártól, például a százlábútól, félttem... A csapongva szálló lepke színes és gyönyörű. Fölmászni az eperfára és az érett szemeket szedegetni pompás. Arra nem gondoltam, hogy negyvenéves testtel már nem tudnék a fára mászni. Hamisítottam a régmúltat, mert a mezítláb-járás is kellemesnek tűnt fel... A Duna vizében megfürödtem, és az remek volt. A part közelé-

ben lubickoltam, gödörre, örvényre nem gondoltam, pedig még nem tudtam úszni. A Duna maga óriási látvány volt, elmondhatatlan hatású. Víz, víz, csillogó, a messzeségből, talán a végtelenből jön és a végtelenbe folyik el. Sima a felszíne, néha meg fodrozódik. A hullámnak csodálatos a mozgása és a parthoz verődésének hangja... Ha az ember a tenyerébe fog egy fekete hátú bogarat, az feszegeti a lábait, az úgy csiklandja a tenyerét, hogy nevetni lehet rajta. Szabadulni akar a bogár, de hát úgylis elengedem. Megtörtént, hogy valóságos hős lettem: kezemen hevertettem a leveli békát, pedig féltem tőle, mivel hogy hasonlított a csúnya nagy békához... Mikor a Duna kiöntött Apostagon, a nyári vakációban még láthattam az árvíz maradványait. Sok-sok vizet láttam és nádist és vízimadarat. Egy madarat bölömbikának mondtak. Csodálkoztam azon, hogy madár és az van a nevében, hogy bika... Sokat horgásztam a Dunában. Pecázásnak mondtuk ezt, merthogy csak nádszál volt a kezemben tartott nyél, fehér cérna volt rákötve, kis sásdarab a billegő, hajlított gombostű a horog. Sok halat fogtam. Nem jutott eszembe, hogy kegyetlenül ölöm meg őket... Egész kicsi korban nyers tejet kaptam vacsorára, színes cseréptányérban, melléje adta nagyanyám a cinkanalat... A határban ödöngve nyár végén, kukoricát loptunk pajtásaimmal. Néhány gally tűzénél megsütöttük a kukoricát. Az volt a fő gyönyörűség, hogy a kukoricát loptuk. Ha kaptuk volna, akkor talán nem is kellett volna. Loptuk. Mi igazában csak úgy tudtuk, hogy termett és mi letörtük... Két lovascsendőr mint színes látványosság tűnt fel az úton, tetszetek nekem nagyon, a lovaik, a ruhájuk, fényes tárgyaik

és főleg a kalapjukon lengedező kakastoll. Szépek voltak, semmit sem tudtam róluk és azt hihettem, hogy ránk vigyáznak... Egyszer egy csapat pirosnadrágos huszár lovagolt az országúton. Futottam a tanyáráról eléjük, de már nem értem el őket. Csak gondoltam, hogy boldog emberek, az életük csupa gyönyörűség, hogy csak lovagolnak, beszélgetnek, tréfálkoznak, no meg talán játszanak. No meg, hogy a nadrágjuk piros volt, az felejthetetlen... Vasárnap délben birka-húst ettünk krumplival. Ez gyönyörű étel volt... A tanyaudvaron az ökrök szelíden néztek, lassan cammogtak, engem nem ökleltak fel, nem tapostak rám, nem is hittem volna el, hogy ilyesmi lehetséges... Azt is megérhettem, később a faluban, hogy valaki, például Vászon Sándor, fölvelt a kocsira, kimentünk messze a határba és útközben nótákat dalolgattunk. Azt mondta később némely városi ember, hogy az ilyen parasztkocsi szörnyen zörög és rázza a rajta ülőt. Ha akkor hallottuk volna ezt, kinevettük volna a kényeskedőt. Mert én a zörgést nem hallottam, a rázást nem éreztem... Néha cukrot kaptam. Finom volt a cukor: krumplicukor, promenclikor, sárgacukor. A kút vize Tabánitелken remek volt.

Nem is tudom azonban, hogy minden olyan szép és jó volt-e. Most emlékszem rá, hogy a mély kútba le-lenéztem, abban már volt valami félelmetes, mert hallottam kútbaesésről és kútbaugrásról is. Talán éppen csak lehetséges, hogy a pompás vízre, jóleső ivásra emlékezéshez nem társul mélyen, alattomban a sötét emlék... Pesten az iskolában jól ment a dolgom. Számoltam, jó volt, olvastam, jó volt, bizonyítvány jó volt, néha csupa kitűnő. A Szalag utcában tetszett nekem a lakásunk. Nagy volt a szobánk, világos. Szé-

les ablakai nem falakra néztek, hanem az égre, alattuk kert terült, kőfalas, de alacsony kerítéssel. A kapualj széles volt, és ez végtelenül fontos. De miért? Ez az, amit nem tudok... A budai Dunaparton gyönyörködtetett a vadgesztenyefák sora. Néha anyámmal sétáltunk a parton. A sétáló emberek úgy tűntek fel nekem, hogy csak sétálnak, jók és szelídek, nem bántják egymást, az arcuk nyugodt, mintha mámorban andalognának... Kellemes volt a városban a kövezett gyalogjáró. Este kigyúltak a lámpák. A lámpagyújtogató járt egy hosszú rúddal és azzal piszkálta meg őket s rejtelmes módon égni kezdek; kellemesnek — vagy az talán nem is jó szó, mert még nem ismertem: vidámnak — éreztem a tréfát: Mi az, hogy fölveszi, elmegy, leteszi, fölmege, lemegy, fölveszi, elmegy? Felelet: A lámpagyújtogató. Lám, el is felejtettem már, hogy létrát hordott magával. A kigyúlt lámpák sora gyönyörű volt. Különösen a Dunapart-ról nézve. Talán csak faluról fölkerült gyerek tudta ezt igazán élvezni, mert hogy otthon, ha leszállt a nap, csupán a sötétségbe meredhetett a szeme, ha a hold nem világított...

Tizenöt éves koromban a tükör elé álltam, levetkőzve, s nézegettem az izmaimat. Meg voltam magammal elégedve. Szóval ilyesmi is megtörtént. Mire felnövök, birkózó lesz belőlem! Nem volt baj, hogy ezt alaptalanul reméltem... A középiskolában nagy úr voltam, valami állítólagos értelmesség miatt. Érettségi bizonyítvány jeles, „kiléphetek” az életbe. Az élet pazar. Megvolt bennem a képesség, hogy a vigasztalan jelenségekről elfordítsam a tekintetemet. Az élet folyik tovább, fejlődik, haladunk előre... illúzióim hosszú időn át éltettek. Holmi akadályokra,

igazságtalanságokra egyetemi hallgató koromban eszméltem. No, de reméltem. Illúzióim még mindig tartották bennem a lelket. Megint csak hosszú éveken át, még harminc éves koromban is azt hittem, hogy semmiről nem késtem le... Nemsokára jött azután a háború. Egy emberöltőn át kiépült világképem csak lassan omlott össze. A háború ténye, menete, annak eseményei ráeszméltettek a valóságra. Ez nekem elviselhetetlen volt. De még akkor is maradt lehetősége az illúzióknak: majd elmúlik a háború és újra lehet ábrándozni! A háború véget ért, a forradalmak új, realisnak tetsző reményeket gyújtottak fel, de... megbuktak. Micsoda ellentétes erők küzdenek egymással? — tűnődhettem azon. A jó és a rossz egyforma erővel küzdenek egymással? Ormuzd és Arimán egyenlő hatalommal intézik a világ sorsát? El lehet-e felejtetni mindent, ami történt? Már annak, akit végzete olyanná formált, hogy nem képes csakis magával törődni, hanem tudatában lévén parányi alkatrészmivoltának, az egész emberiségre, az egész világra tekint. Ó, az állati önzés igen elsatnyult bennem, nekem nem a nirvána jött el, hanem a sötétség...

Az elnyomottak és a szenvedők csak Szovjetország felé irányíthatták tekintetüket. Bennem is élt a hit, de tökéletlenül. Remény és kétségbeesés váltogatták magukat elmémben. Lehet, hogy azért, mert már semmiképpen nem tudtam boldog lenni. Sors társaimmal együtt, a Szovjetről tájékozatlanok voltunk. Ömlöttek, zuhogtak elénk a hírek, de csupa elenséges hír. A tárgyilagos értesülés elől el voltunk zárva. Én magam csak azt láttam, hogy az ellenséges hírverés ostoba, bátran meg lehet tenni, hogy az ember tudomást sem vesz róla. Sőt, butasága miatt csak

a hitet erősítheti. A kapitalizmus propagandája a Szovjet ellen mintája volt a rossz propagandának. Igen, csak az a jó propaganda, amelyik igazat mond. No, de hát olyanokat írtak a Szovjetről, hogy ott nincs termelés, a lakosság éhezik, azután nyomban következett, hogy a közlekedés összeomlott, nincsenek sínek és mozdonyok és vasúti kocsik, azért az állomásokon felgyűlt termékeket nem tudják tovább szállítani és azok ott pusztulnak el. Vajon voltak-e, akik észrevették az ellentmondást? Hiszen ha a felhalmozott termékek elpusztulnak, akkor lehetséges-e, hogy nincs termelés? Igen, valóságos eszeveszett őrjöngéssé vált a szovjetellenes propaganda és felmerülhetett a kérdés, vajon értelmes ember, bármilyen a társadalomszemlélete, elhiheti-e egy szavukat is a szovjetellenes hírverőknek? Szeretnék még néhányat leírni az akkori ostoba hazudozásokból, de szorgalmasan összegyűjtött gyűjteményem elveszett és csak emlékezésből közölhetek egyet. Az egyik napilapban megjelent ez a hír: *Trockij letartóztatta Lenint és a Kremlben őrizetben tartja...*

ÚJSÁGÍRÁS

MINDJART a Tanácsköztársaság bukása után szatirikus lap kiadását határozta el egy nyomdával, a tulajdonos Szenes Bélát kérte fel szerkesztőnek. Szenes Béla kívánsága az volt, hogy én legyek a társa, együtt szerkesszük a lapot. A lap célja a meglevő állapotok maró gúnyolása lett volna, azért látta Szenes Béla szükségesnek, hogy én is részt vegyek a szerkesztési munkában. Vállaltam a feladatot, ismét naiv voltam, azt hittem, hogy lehetséges, amit akarunk, vagyis inkább én akarok.

A lapnak azt a címet adtuk — inkább csak szántuk — hogy: *Sokorópátkai Híradó*. A cím Szenes Béla ötlete volt.

Elkészítettem az első számot, a nyomda kiszedte, a levonatot föl kellett küldenem a miniszterelnökségi sajtóirodába, cenzúrára. Fölment a levonat, de nem érkezett vissza. Fölszaladtam a Várba, a miniszterelnökségre, hogy megsürgessem az ügy elintézését. A sajtófőnökkel beszéltem. Várákozás nélkül bejutottam hozzá. Nem ismertem, csak később tudtam meg, hogy Eckhardt Tibor. Szemüveges, komolyarcú ember volt. Az irataival bíbelődött. Miután bejelentéskor megmondták neki a nevemet, tudta, hogy milyen

ügyben fordulok hozzá. Közölte velem, hogy a lap levonatát átküldte Sokorópátkai Szabó István önmagyméltóságának s még nem kapta vissza.

— Miért kellett a lapot neki bemutatni? — kérdeztem csodálkozva. — Neki is van hozzá köze??

A sajtófőnök:

— Valami köze mindenesetre van hozzá, mert a neve benne van a lap címében.

— No és? Hát ki az a Sokorópátkai Szabó István?

— A földművelésügyi miniszter. Ön ezt nem tudja?

Szinte büszkén feleltem:

— Nem. Én azoknak az uraknak, akik most kormányon vannak, még a nevüket sem ismerem. Azt sem tudom például, hogy ki most a miniszterelnök.

A sajtófőnök a szemembe nézett és meglepöt mondott:

— Irigylem önt.

Elismertem, hogy irigylésre csakugyan méltó vagyok. Ebben megállapodtunk. Meg azután abban, hogy mihelyt visszaérkezik a lap levonata, azonnal elküldi nekem. Másnap ez meg is történt. És a lap nem jelenhetett meg. Kihúzták piros ceruzával a felét. Még a címét sem engedélyezték, Sokorópátkai Szabó István önmagyméltósága sértőnek érezte.

Így a lap megszűnt, mielőtt megindulhatott volna. A fehérterrort támadtuk, a hivatalos hatalomnak a terrort elkenő ténykedését csúfoltuk, meg a napilapoknak a letagadó, hazug híreit. Hogy *a Dunából hullát fogtak ki, a feje és az egyik lába hiányzott, de sérülések nyoma nem látszott rajta*. Akadtak munkatársaim a maró cikkek írására és a képek rajzolására, nagyrészt ugyanazok, akikkel a *Bolond Istókot* csi-

náltam. Különösen Gács Demeter buzgólkodott elszántan.

Érdekes, hogy mikor a lapot írtuk, rajzoltuk és összeállítottuk, azt hittük, lehetséges dolgot csinálunk. Hogy a régi liberalizmust még nem vetették el egészen. Hát csalódtunk. A kiadó is harcosnak szánta a lapot és helyette szelídebbet indítani nem volt hajlandó.

MOST, BÁR MÁR TÚLHALADTAM rajtuk, kiírok néhány eseményt egy előttem fekvő följegyzéssorozatból. Úgy látom három évtized múltán elmerengve rajtuk, hogy ez a felsorolás élénken mutatja az akkori világban meglevő és felbukkanó erők küzdelmét.

Az 1919-ik esztendőnek ez a kettő az utolsó jele: December 28. *Megalakult az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga.* Utána nyomban: *Kilenc kommunistát kivégeztek.* Vajon túlzás-e, ha azt hiszem, hogy ez a két esemény összefügg egymással?

1920 január 27. *Denikin ellenforradalmi tábornok seregét a vörösök széttörték.* Az ilyen hírek meg el-lensúlyozták a kellemetleneket.

Május 20. *A magyar belügyminiszter a szabadkőműves páholyokat feloszlatta és vagyonukat zár alá vette.* Emlékszem rá, hogy a hír nem botránkoztatott meg. Azért üldözték ugyan a szabadkőműveseket, mert működésüket szabadszelleműnek és a társadalmi fejlődést szolgálónak tekintették, én azonban mindig gyanakodtam rájuk, önérdék-istápolásuk, félrevezető különös szertartásaik és a hozzájuk tartozó törtető tagok miatt. Csupán sejtelmem volt róluk, de

a szabadkőművesség lényegét, célját, értelmét soha nem ismertem meg, egyes szabadkőművesek kikérdezésével sem, de még abból az érdekes leírásból sem, melyet Tolsztojnak a *Háború és béke* című regényében olvastam róluk.

Június 15-én Ferdinándy igazságügyminiszter a nemzetgyűlés elé terjesztette a botbüntetésről szóló törvényjavaslatot. Augusztus 31-én a nemzetgyűlés megszavazta hatvanhat szóval negyvenegy ellen. A kiscigányok mint „nemzetfenntartó elem”, ezen a szavazáson is levezsgáztak. Reakciósabbaknak bizonyultak, mint a régi úriosztály. Nem rajtuk múlt, hogy a ragyogó törvény csupán egyik díszé lett törvényhozásunknak, arra azonban, hogy alkalmazzák, sohasem került sor.

Az infláció a Tanácsköztársaság bukása után szakadatlanul nőtt. Növekedését mutatja, hogy szeptember 14-én Korányi pénzügyminiszter benyújtotta az 1920—21. évi állami költségvetést, amely 9690 millió korona deficittel zárult. Az infláció legjobban sújtja a bérért, fizetésért dolgozókat. Nem láttam a polgárság körében veszteségeit a pénz értékcsökkenésének. Én magam egyszerre kóstoltam bele a németországi és a hazai inflációba, mert Stefan I. Klein, Frankfurtban élő műfordító, lefordította egy novelámat és elhelyezte egy német folyóiratban, s mire a honoráriumot posta útján megkaptam — éppen egy uzsonnakávéért ihattam érte.

Október 20-án Rupert Rezső képviselő a nemzetgyűlésen elmondott interpellációjában ismertette a Landau-ügyet. Ez az ügy egy még mindig működő kaszárnyai különítmény emberkínzása és gyilkossága volt. Bámultam Rupert bátorságát.

November 20-án a Britannia-szállóban tartózkodó terrorista különítmény egyes tagjai éjszaka zavarogni kezdtek, rémítették és bántalmazni kezdték az utcai járókelőket és egy közülük revolverlövésekkel megölte Soltra József rendőrt. December 18-án a tettet, Mészáros Imre szerelőt halálra ítélték és még aznap felakasztották. Ennek az esetnek a kellő méltatásához tudni kell, hogy december 9-én Rumbold Attilát ítélték halálra, aki ugyancsak a Britannia-szállodabeli különítmény tagja volt; halálra ítélték, de az ítélet végrehajtását felfüggesztették. Tehát: Rumbold Attila életben maradt — látták az utcán sétálni — Mészáros Imrét azonban kivégezték. Egyforma gyilkos volt mind a kettő, de — Rumbold Attila tiszt úr volt, Mészáros Imre pedig, a szerelő, a legénységi állományhoz tartozott.

December 20-án Hegedüs Lóránt, az új pénzügyminiszter, ismertette kibontakozási tervét, amelyben a vagyonváltságon kívül egész sor új adó szerepelt, köztük a forgalmi adó is. Hegedüs Lóránt az Otthon Körben is megjelent, mint az 1918-as októberi forradalom válságos idejében Károlyi Mihály, s a hírlapírók támogatásának megnyerése céljából hosszú előadást tartott. Véletlenül ott voltam ezen az előadáson is és végighallgattam. Hegedüs Lóránt ködbeborult szemével és ideges mozdulataival úgy hatott rám, mint egy elmebajos. Minden, amit mondott, logikusnak látszott, de hát a szavak, a gondolatok mélyén érezni lehetett az egzaltációt. Előadása után Heltai Jenő azt mondta róla: „Mindez nagyon szép, mindez nagyon okos, csak miközben beszélt, az volt az érzésem, hogy amikor befejezi az előadást, odamegy az ablakhoz és kiugrik rajta”.

Változatos események, de mint az 1919. év, pontosan úgy végződött az 1920. is. December 28-án a budapesti törvényszék a népbiztosok perében négy volt népbiztost halálra ítelt.

1921 február 25-én Briand úr, a francia miniszterelnök ezzel nyugtatta meg a francia polgárokat: *Erőszakkal kinyitjuk a németek pénztárcáját.* Pedig milyen nagy demokrata volt ez a Briand! A parlament épülete előtt várakozva, odasétált a sofőrök egy csoportjához és barátságosan elbeszélgetett velük. Igen, a polgári demokrácia annyira fejlődött, hogy a miniszterelnök már nem kegyelmes úr, sofőrökkel beszélget, talán még cigarettával is megkínálja őket és amikor tovább megy, talán kezet is fog velük, de — pénzben nem ismer tréfát. A pénztárcát, már mint a másét, ha kell, erőszakkal is kinyitja. És csakugyan, március 2-án az antant egy sürgős ultimátumában négynapos határidőt szabott Németországnak a hadikárpótlást megállapító határozat elfogadására. A háborúban győztes nyugati demokráciák, mint a saskeselyűk vetették magukat a legyőzöttek hulláira. Szakadatlan farsangot tartottak és a saját proletariátusukat elbódították, mialatt a legyőzött országokban a proletárság forradalmi kísérletekkel próbálkozott. Hogy a polgárság mohóságának nem volt határa, azt ilyen kis események is szemléltetik:

Március 8-án a francia és belga csapatok megszállták Düsseldorfot, Duisburgot s Ruhrortot; a franciák és németek közt a diplomáciai viszony megszakadt.

Április 12-én Gadó István elnöklésével megkezdték a Tisza-per főtárgyalását. A tárgyalás száz napon át folyt, megszakításokkal, egészen október 5-ig.

Április 1-én a Teleki-kormány lemondott, április

15-én Bethlen István alakított kormányt. A magyar ügyek egyik legfőbb intézőjévé vált akkor Bethlen, akinek zavaros, a konzervativizmusnak, sőt feudalizmusnak a liberalizmussal és polgári demokráciával egy kotyvalékká keveredő politikáját hosszú esztendőkön át élvezhettük. Bár, aki akar, még hálás is lehet neki, mert az ő távozása után nyomban megkezdődött politikai életünk lassú fasizálódása. Hogy mi féle volt ez a Bethlen-úri politika, azt egy mondatból is meg lehet látni, melyet április 19-én, szóval kormányrajutása után négy nappal, bemutatkozása alkalmával a képviselőházban mondott el Bethlen úr: *Orientációnk csak magyar lehet.*

Június 17-én a nagy szénínség miatt számos gyárüzem elbocsátotta munkásait. Igen, a kapitalizmusban minden külső és belső zavar, akadály terhét a munkásságnak kell viselnie.

Július 3-án Boros Istvánt, a Gelb-bútorgyár igazgatóját a Dunába fojtották. Elméleti ábrándozók helyett reális emberek voltak a tettesek és pazar kedélyűek, a holttesten ez a cédula állt: *Nem bántottuk, mert jó ember volt.*

Augusztus 12-én Prónay Pál alezredest, mivel levélben fenyegette meg Rakovszky István házelnököt, harmincnapi szobafogságra ítélték. A szobafogságot, ezt az újfajta büntetést, a terroristák megrendszabályozására vitték be a gyakorlatba.

Október 3-ról egy kis pótlék ahhoz, amit fentebb Briand-dal kapcsolatban mondtam a francia demokráciáról: Clémenceau úr, a tigris, a saját szobra leplezésekor szülővárosában ezt mondta: „Nem hiszem, hogy Franciaország megkapta mindazt, amiknek követeléséhez joga volt”.

November 30-án Landrut Marseille-ben halálra ítélték, mert saját szakállára követett el olyan gyilkosságokat, amelyek csak akkor lettek volna elismerésre méltók, ha — mint katona vagy politikus — nemzetének „javára” követte volna el azokat.

1922 január 19-én *Engi Lajost, aki megölte Návay Lajost, a képviselőház elnökét, a szegedi Csillagbörtön udvarán kivégezték.* Ez a kis hír persze csak akkor válik valamit jelentővé, ha összevetjük egy február 9-i hírrel: *Förster Lajos főszolgabíró a belügyminiszter az orgoványi esetek miatt felfüggesztette.* Förster ügyének azután nem is lett folytatása. Sőt, július 10-én az orgoványi vádlottakat a gyilkosság vádjá alól fölmentették, rablásért és lopásért Zbona Jánost és társait 2—7 évi börtönre ítélték.

Április 2-án az Erzsébetvárosi Demokrata Körben bombamerényletet követtek el. A merényletnek hat halálos áldozata volt, sokan megsebesültek. Egy április 26-i hír szerint a sebesültek közül kettő meghalt, így a halottak száma hatról nyolcra emelkedett. A nyomozás megindult, de hamarosan *holtpontra* jutott. Ez a kifejezés, hogy holtpont, szállóigévé lett, éppen úgy, mint néhány előző: *hazafias felbuzdulásban, kilengés, a hullán külsérelmi nyomok nem láthatók, szökés közben lelőtték stb.*

Augusztus 31-én Németország jegyzéket intézett Magyarországhoz a német köztársaság ellenségeinek rejtegetése miatt. Két német fiatalember ugyanis megölte Erzberger Mátyást, a német Centrumpárt vezérét, 1921-ben. Ezt a két „kilengőt” rejtette el Gömbös Gyula hazánkfia, nagytétényi birtokán. Ekkor, a tudósítások olvasásakor tűnt fel nekem Gömbös Gyula neve. Igazi magyar politikus volt, ellen-

sége még a polgári köztársaságnak is és lelkes barátja minden fasiszta diktatúrának. Már előre tudni lehetett, hogy előbb-utóbb hatalomra jut és megkezdí barátkozásait kisebb-nagyobb kollégáival, a lengyel-
lel, a spanyollal, a törökkel, az olasszal és végül a némettel. Már októberben fel is bukkant a láthatáron az egyik kolléga, Mussolini. Október 28-án jelent meg róla az első fontos hír: *Benito Mussolini alakított kormányt Olaszországban*. November 1-én: *Mussolini megkezdte a fasiszta hadsereg felszerelését*. November 16-án: *Mussolinít a király diktátori hatalommal ruházta fel*. A történelem színpadára lépett tehát a világ csaknem minden polgárának eszményképe, az igazi és minden másnál igazságosabb társadalmi rendszer megalapítója, a magyaroknak, *nemzetünknek nagy barátja*.

HÁT... ILYEN ESEMÉNYEK légkörében éltém. Fájt újságot olvasni, fájt az emberek beszélgetését hallani, már azokét, akik közt megfordultam. A világra való reagálásom csak sanyargás lehetett. A magánéletbe menekülhettem volna, ha ez az élet valamely színvonalat elért volna. De hát mi lehetett a magánéletem? Laktam rosszul a Hársfa utca 27-ben; táplálkoztam gyengén; ruházkodtam kopottan. Emlékszem, egyszer kaptam Amerikából egy csomagot, egy öltönynek való szövet volt benne. Bravúros selejt lehetett, mert az öltönyt megcsináltattam s a nadrágja két hétig tartott, a kabátja meg hat hétig. Nem érte meg a csináltatás költségét. Mégis volt hová menekülnöm: írtam. És az, hogy szenvedélyes gyűlölettel ábrázoltam a társadalmi élet minden jelen-

ségét, csillapítóan hatott rám... Olvastam egyszer egy kitűnő írónak irodalom-magyarázatát: az írás arra való, hogy az olvasót szórakoztassuk vele és életét megszépítsük, szépet és kellemeset kell írni. Ha ezt a nézetet elfogadtam volna, akkor tollam elakadt volna és egy sort sem tudtam volna leírni.

A TALÁLKOZÁSAIM AZ ANTISZEMITIZ-MUSSAL című könyvemről már elmondtam egyet-mást. Megjelent azonban egy másik könyvecském is, címe: *Képtelen Természetrájk*. Állatkarikatúrák vannak benne, látszatra tréfás bolondságok, de a társadalom — az addig volt társadalom — és az ember gúnyolásával megtűzdelve. És az az érdekes, hogy erre a könyvemre akadt kiadó, a *Kultúra*. A könyv anyagának nagy részét már előbb közölték egyes satirikus lapok, például a *Borsszem Jankó*. Én magam különösen érdekesnek látom, hogy a karikatúrákat könnyen írtam, mintha minden szavukkal már készen lettek volna a fejemben, írásuk könnyed mulatság volt. Ezt már akkor észrevettem és gyakran gondoltam arra, hogy valójában elvetélt humorista vagyok. Mert a komoly, sőt komor írásaimat nehezen írtam, írásuk fölkavarta a lelkemet, a tréfák meg csak úgy ömlöttek belőlem. Leírok ide mutatóul egy ilyen mókát:

A tigris. A tigris teljesen haszontalan állat, igát nem húzatnak vele, a húsát nem lehet megenni, tejet nem ad, szarvából elefántcsont-tárgyakat nem készítenek. Legfőlebb a bőrét használják tigrisbőrnek (ő ma-

ga is annak használja). Kártevő állat a tigris azért, mert hasznos háziállatokat megöl, ezt a kárt azonban kiegyenlíti azzal, hogy néhány haszontalan embert is megöl... A tigris elsősorban a nagyvárosi állatkertekben fordul elő, ezeken kívül még található, ha valaki nagyon keresi, India őserdeiben. Néha persze akkor is található, ha valaki nem is nagyon keresi, ez peches eset... A tigris az állatok hercege. Tudniillik az oroszlán az állatok királya és a tigris rokonságban van vele. Külalakjára nézve elegáns, fess, jóképű állat. Fekete stráffjai, amelyek sárga szőrén párhuzamosan húzódnak, egyszerűen utánozhatatlanok. Belalakját illetőleg a tigris igen snájdig, sőt túlsnájdig, mondhatnám kegyetlen és vérengző, de hát ez, nézetem szerint, hozzá tartozik az előkelőséghez. A birka például nem olyan vérengző, mint a tigris, viszont egyáltalán nem előkelő. A birka egy demokratikus állat. De hát könnyű is a birkának nem vérengzőnek lenni, mikor őt már a fogai is arra utalják, nem is szólva a gyomráról, hogy csakis növényeket egyen, míg a tigrist a fogai a húsevők közé utalják. No, de viszont erre azt mondhatná valaki, hogy mit csinálna a tigris őfensége, ha a fogai arra utalnék, hogy követ egyen. Vajon akkor is engedelmeskedne-e a fogainak? Aztán ennél a vérengzésnél éppen az, ami erkölcsileg megrovandó a tigrisben, hogy míg a többi állat, amelyeket azok a gaz fogai szintén

vérengzésre utalnak, megelégszik annyi állat megölésével, amennyi a táplálkozásához szükséges, a tigris csak úgy passzióból megöl ötven állatot is. Az öldöklő hajlandóságának foka miatt a tigris bátran összehasonlítható az emberrel. Az ember ugyanis a táplálkozási szükségletén, azon a kis bablevesen és grízestésztán felül szokott vérengzeni, mégpedig anélkül, hogy a fogai erre ráutalnák, mert az ember nem húsevő, hanem vegyes táplálkozású, azaz növényevésre termett fogai is vannak. De mondjuk már, hogy utalják, mert hiszen vegyesek azok a fránya fogak. Jó, nem bánom, én ebbe is belemegyek, tessék majd a vérengző embereknek a mennyei törvényszék előtt azzal védekezni, hogy őket a fogaik valósággal kényszerítették a vérengzésre. Jó, nem bánom, de akkor mondja meg nekem valaki, hogyan jön a vérengzéshez az olyan ember, akinek hamis fogai vannak?

Az egyes karcolatoknak a keletkezési idejét már nem tudom. Ennyit tudok csak: háború vége, ellenforradalom eleje.

Még csodálom, hogy ártatlan bolondériákat is talállok ebben a Képtelen Természetrajzban. Egyet azok közül is idézek:

A t e v e. A teve a sivatag hajója. Ebből az következik, hogy a sivatag a teve tengere, sőt hogy a hajó a tenger tevéje... A teve igen egyszerűen és olcsón táplálkozik,

beéri bogáncskóróval is, sok finnyás ember példát vehetne tőle... A tevét az arabok teherhordásra használják. Különféle nagyságú terheket raknak rá, persze ő leginkább szereti az egész pici terheket. Teher nélkül teve valószínűleg nincs is, mert a teve a tudósok véleménye szerint, már teherrel és hátán egy kis arab gyerekekkel jön a világra s amint nő, vele együtt nő néhány dekányi terhe több mázsává, valamint a kis arab csemete felnőtt bajuszos-szakállas tevelovassá. Az állatkertben ugyan látni csupasz tevéket is, ezekről a terhet az arabok leoperálták... A teve teherbíró képességén felül még azért is alkalmas arra, hogy a sivatag hajója legyen, mert igen gyorsan jár. Persze, több teve is csak olyan gyorsan jár, mint egy, ezért mozgástani szempontból érthetetlen, hogy a sivatagi kereskedők miért alakulnak át karavánokká... Mindazonáltal angol bőrkarosszékekben sokkal könnyebb ülni, mint teveháton. Egypúpú tevéen ülni, ha az ember a púpnak csúcsán ül, nem is jó, az ember könnyen elvesztheti az egyensúlyát, különösen ha részeg... Van egypúpú és van kétpúpú teve, de mivel a fák nem nőnek az égig, három-, négy-, öt-, hat- és több púpú teve nincsen. Az a teve, amelyiknek nincs púpja, nyomorék, azt a társai épp úgy csúfolják, mint az emberek a púpos embert... A teve szőrét nyírják és szövetet készítenek belőle, a szövetből ruhát, a ruhát az arab felölti és mivel az arabot

a teve hordja, a teve tehát a saját lenyírt szőrét újra hordja, szóval mindent a teve hord, ő az igazi teherhordó.

De hát hiába, úgy látszik, hogy a „tréfás” karcolatok írása közben is elmém minden féket levetve, szinte gyerekes pajkossággal kalandozott el számtalan jelenségen s ha itt-ott szerét tehettem, el-elhelyeztem egy-egy petárdát, s azt hiszem, hogy ez a művelet, ennek a műveletnek az ellenállhatatlan szándéka volt karcolatírói tevékenységem motorja. Még néhány részletidézéssel szemléltetem a módszereimet:

A sas igen bátor madár, a nála gyengébb állatokat, amelyek védekezni képtelenek, halálukat megvető bátorsággal végzi ki és eszi meg, amiért is a madarak királyának nevezik.

A szarvasmarhákat gazdáik, hogy azok önmagukat egymástól meg tudják különböztetni, elkeresztelik különféle nevekre. A teheneket leginkább Bimbónak, Virágnak és Riskának, az ökröket Csákónak és Madárnak keresztelték eddig, de remélhető, hogy az ökörneveket a jövőben ki fogják szorítani az eddigieknél találóbb nevek, úgymint: Potiorek, Conrad, Ludendorff.

A disznó mesterséges etetését hizlalásnak nevezik. A sertéskereskedő egy sereg disznót vásárol és egy telepre beállít, ahol is velük együtt hízik, de míg a disznókat, amikor már iszonyú otrombára híztak, levágják,

addig a sertéskereskedőket és hizlalókat rettentő pocakjukkal és tokájukkal tovább is maguk közt kell szívlelniök a szegény sovány embereknek.

A nyúl, táplálkozáson és szaporodáson kívül, állandó félelemmel foglalkozik, ami — tudjuk mindnyájan magunkról — nem tartozik a legkellemesebb szórakozások közé, lásd Magyarország 1919 és 1920.

A vámpír rátelepszik a szabadban alvó emberre és szívja a vérét. Nem túlzás, ha azt mondom, hogy még a vámpír is a szegény ember vérét szívja, mert hiszen a gazdag ember Dél-Amerikában sem alszik a szabadban, hanem Buenos-Ayresben, egy szép palotában, paplanos ágyban.

Szóval ezt a Képtelen Természetrájk című karcolat gyűjteményt a Kultúra adta ki. A Kultúra hajlandó lett volna regényt íratni velem. Apornak, a vállalat igazgatójának kedve volt ehhez, ő is vetette fel az ötletet, azzal a kérdéssel: „Nem írna nekünk egy regényt?” Én vállalkoztam erre a feladatra, de az egyik lektor, Laczkó Géza, rögtön megtette megjegyzését, mellyel az igazgatót szándékától el akarta téríteni: „Attól félek, hogy ez a regény nagyon keserű lenne”. Ennél a keserű jelzőnél elidőzők kissé. Aki a társadalmat élesen bírálta, az nem volt megelégedett ember. Írásaiban megnyilvánuló kedélyére aztán azt mondták, hogy: keserű. Úgy mondták ezt, mintha tiszta irodalmi vélemény lett volna, tekintet nélkül az író társadalmi szemléletére. Az író fogyatékoságának rótták fel, hogy nem derűt szállít a

kiadónak és az olvasóközönségnek, a helyzet haszonélvezőinek.

Ezen a „keserű” jelzón még tovább lehet elmélkedni. Csakugyan volt egy keserű szociáldemokrata irodalom. Például a *Népszavában* megjelenő versek csaknem mind a proletárélet nyomorúságáról panaszkodtak; az elbeszéléseknek mindjárt az első soraiban vért hányt az ágyban fekvő gyerek, éhes volt és az anyja nem adhatott neki egy darab kenyeret sem, mert nem volt a háznál. Vannak ilyen esetek és helyzetek, ez igaz. De a szakadatlan írásuk, illetve olvasásuk nem ernyesztő-e? Ez a kérdés merült fel bennem. Nem kellene-e valami erőt is fölfedezni a proletárban? Nem lett volna-e célszerű a proletárnak a maga módja szerint való örömeiről írni, vagy a harci elszántságáról? Erről tűnődtem és néha kísérleteztem is ilyen írással. Eszembe jut most egy kis jelenet, melyet egy vasárnap estén a Rákóczi út és a József körút sarkán láttam, nem sokkal a diktatúra bukása után. Két egészen fiatal munkás ment a sűrű tömegben, mindkettőjük piros szegfűt hordott a gomblyukában. Akkor, szóval az adott időben és körülmények közt, ez tüntetésnek látszott, az emberek szeme megakad a szegfűn. Hamarosan rájuk szólt egy öntudatos polgár, hangos felháborodással. Ők rá sem hederítettek a felháborodásra. Erre többen szólaltak meg indulatosan, szemteleneztek a fiatalembereket és követelték, hogy azonnal vegyék le a szegfűt. Azoknak eszük ágában sem volt, hogy engedjenek a felszólításnak. Mentek, olyan nyugodtan, hogy még csak nem is mosolyogtak. Hozzájuk lépett egy katonatiszt, egy őrnagy, véletlenül nem éppen a vadállati típusból való lehetett, mert így beszélt a fiatalemberekhez: „Miért nem

veszik le azt a szegfűt? Látják, hogy felháborodást keltenek. Legyen eszük és alkalmazkodjanak a közhangulathoz!" A fiatalemberek nem feleltek és nem vették le a szegfűt a kabátjuk gomblyukából. Az őrnagy ingerült lett, de csak ennyi telett tőle: „Nem értik a szép szót? Ne makacskodjanak!" Éppen csak, hogy túlhangosan, ordítva mondta ezt. Tüzesebb civilek már a kezüket, a botjukat emelték, hogy megüssék az ellenséget. Azok nem ijedtek meg, nyugodtan maradtak. Többen rendőrért kiáltottak... Ennyit láttam és hallottam. Halaszthatatlan dolgom volt, tovább kellett mennem, a kis jelenet folytatását tehát nem tudom. De nagy hatással volt rám ennyi is. A fiatalok bátorsága. A gyűlölködés egész tengerében. Felismertem, hogy ez is proletártörténet. Ezt is, az ilyent is és még sok másfajta is ábrázolni kellene.

. *AZ ESTI KURIR* című napilap megalakulásakor, 1923 őszén, a szerkesztőség tagja, szóval újságíró lettem. Életemben először, negyven éves koromban, ért ez a kétes értékű szerencse. A dolog persze nem ment könnyen, már mint az, hogy fölvettek munkatársnak.

Rassay Károly alapította a lapot, vele politikai kapcsolatban és személyes barátságban állott Fenyő Miksa, ő meg nekem mint írónak és *Nyugat*-munkatársnak volt jóakaróm. Ő vetette fel a nevemet a munkatársak névsorának összeállításánál, küzdött értem és sok ellenállásba ütközött. Rassay volt a lap főszerkesztője, Boros László pedig a szerkesztője. Boros harcolt a fölvételem ellen. Mikor már egyik érveléssel sem boldogult, ezt a furcsaságot mondta döntő érvnek szánva: „Nagy Lajost olyan kiváló írónak

tartom és annyira tisztellem, hogy el sem tudom képzelni, hogy az én szerkesztésem alatt újságíróskodjon, s én adjak neki utasításokat". No, tessék! Egyszer fiatal voltam — régen — másszor meg nem volt újságírói gyakorlatom, harmadszor túlságosan bohém voltam, szóval — mindig akadt ok arra, hogy lap kötelékébe ne juthassak! Most meg már az volt a baj, hogy „kitűnő író” voltam.

Fenyő Miksa ragaszkodott kívánságának teljesítéséhez, és így mégis munkatársa lettem az *Esti Kurir*-nak. Riportok és kisebb cikkek írása — ez volt a feladat. Politikailag csak a fasizmus ellen folyó küzdelemben kellett részt vennem. Rendes fizetést állapítottak meg részemre, annyit, amennyiből meg lehetett élni.

A szerkesztőségi munka reggel félkilenckor kezdődött és délután háromig tartott. A szerkesztőség a Dunaparton, a Gresham-házban volt. Rassay, mint demokrata igen méltóságosan viselkedett. Jött, bement a szobájába, a szerkesztőség tagjaival jóformán nem is érintkezett, csakis Boros László úrral, meg a politikai vezércikk írójával. Érdekes az ilyen politikai napilapnál, hogy micsoda nagy öntudat tartja megszállva azokat, akik a politikai cikkeket gyártják. Abban a képzelgésben élnek, hogy az ország, sőt a világ dolgaiban döntő a szavuk. *Éppen elég volt már abból a...* így kezdik cikkeiket és valóban hiszik, hogy a cikk megjelenése után valamely helytelenség, már mint amit ők annak tartanak, huszonnégy órán belül meg is szűnik. Hát... meg nem szűnik, de él tovább az agyat betöltő öntudat. Holott a politikai cikkek írói nem azt írják, amit ők gondolnak, hanem amit a gazdájuk írat velük. Ezt a kis görbeséget azon-

ban úgy egyenesítik ki, hogy gondolkodásban azonosulnak a gazdájukkal. Az ilyen azonosulásban csak akkor áll be némi zavar, amikor a politikus újságíró megváltik a lapjától és másik laphoz lép be. Olyankor napokig eltart, míg a politikus újságíró átcsoportosítja nézeteit.

Mindig irtóztam az újságírástól — erről már beszéltem — végre mégis újságíró lettem. Tény azonban, hogy aránylag a legjobb helyre kerültem, már ami a lapnak, hogy úgy mondjam, a világnézetét illeti. Ha a liberális kispolgárság lapja volt is ez az *Esti Kurir*, nekem elégséges volt az, hogy a feudális reakció, a fasizmus, a félfasizmus és a faji kultusz ellen harcolt.

Riportjaimban, gúnyirataimban e tárgykörben azt írhattam, amit akartam.

Baj volt azonban, hogy a lap kora délután jelent meg és azért már félkilencre benn kellett lennem a szerkesztőségben. Az esti fennmaradásról nem tudtam leszokni, sőt írói munkát is este tudtam végezni, így aztán soha nem aludtam ki magamat. A fáradtság és álmoság miatt nem is lettem valami jeles újságíró, ezt hamar be kellett látnom. A másik baj még nagyobb volt: dúlt az infláció és a fizetésem, mely kezdetben kielégített, hamarosan silánnyá zsugorodott, három-négy hónap múlva már csak egy hétre volt elégséges. Zúgolódtunk, sanyarogtunk, de hasztalanul. Karácsonyra a napilapok dupla fizetést szoktak adni munkatársaiknak, az *Esti Kurir* ezt sem tette meg. Én olyan helyzetbe kerültem, amely már elviselhetetlennek látszott. Vártam, vártam, erőltetve, de már azon gondolkoztam, hogy kilépek a lap kötelékéből. A megélhetést hajszoltam és ezt megint csak

nem értem el. A laphoz való hajlandóságom erősen megcsökkent. Így történt, hogy egyszer, mikor nagy kimerültség fogott el és nagyon rosszul éreztem magam, nem mentem be a szerkesztőségbe. Délben keltam fel, de azután nem maradtam otthon, hanem eljártam néhány ügyemben és este beültem az Abbáziába. Persze még délelőtt megtelefonáltam, hogy beteg vagyok. Meglátott azonban az Abbáziában két kartárs úr s másnap első dolguk volt ezt a szerkesztőnek megmondani. Három napig nem mentem be a szerkesztőségbe. Minden részletre nem emlékszem, de most jut eszembe, hogy a lift is elomlott, a szerkesztőség pedig a harmadik emeleten volt, sőt a félelemmel együtt a negyediken. Az utat föl meg le naponként többször kellett megtennem, az is hozzájárult ahhoz, hogy kimerülten és rosszul éreztem magam. A harmadik napon egy altiszt levelet hozott a lakásomra, abban közölte velem Boros úr, hogy elmaradásomat a szerkesztőségből való kilépésnek tekinti. Ez után a huszáros elintézés után nem mentem fel a szerkesztőségbe, nem is tartottam kilátásosnak, hogy szóval megmagyarázzam, mi történt velem, erre Boros urat nem is tartottam érdemesnek, hanem pert indítottam a lap ellen, hathavi fizetésért. A kereset-hez orvosi bizonyítványt is csatoltam, mely igazolta betegségemet, illetve nagyfokú idegkimerültségemet. No, de hát a perben egy hatalmat jelentő lappal és annak neves és politikai befolyással bíró főszerkesztőjével álltam szemben. A lap ügyvédje kétségbevonta az orvosi bizonyítvány megbízhatóságát és kérte a törvényszéktől, hogy vizsgáltaessen felül Minich Károly törvényszéki orvosszakértővel. A vizsgálat tárgya az legyen, hogy egyáltalán lehettem-e a távol-

maradásom idején beteg. A bíróság elkövette azt a rosszindulatú hülyeséget, hogy ezt a kért felülvizsgálatot elrendelte. Én is elkövettem azt az ostobaságot, hogy a felülvizsgálatnak alávetettem magam. Így aztán Minich Károlytól, a közismert gonosztevőtől, függött az eredmény. Minich úr két alkalommal vizsgált hosszú ideig és megállapította, hogy erős, makkegészséges ember vagyok, sőt azt is megállapította, hogy hónapokkal előbb, amikor a szerkesztőségben mulasztottam, akkor sem lehettem beteg. A pert elvesztettem.

*E*GYSZER, AMIKOR még az *Esti Kurir* munkatársa voltam, kigyulladt a Soroksári úton egy nagy gőzmalom. A tűzről este tíz órakor értesültem. Minden esetre kimentem a helyszínre. Hátha más nem lesz ott a laptól. Néztem a tüzet, az oltást — a rendőrség és a tűzoltóság munkáját, közben gondosan megtudakoltam minden adatot, mely a malomra, illetve a tűzesetre vonatkozott, a tűz megfékezése után hajnal felé érkeztem be a New York kávéházba és ott megírtam a riportot. Majdnem reggelig dolgoztam rajta, alig aludtam két órát. Amikor félkilencor be mentem a szerkesztőségbe, kiderült, hogy helyesen cselekedtem, riportomra szüksége volt a lapnak. A riportot a lap megjelenése után újra elolvastam és elolvastam más lapok riportját is. Úgy láttam — ha ugyan valaki ítélkezhetik a saját írásáról — hogy az én riportom a legjobb. A szerkesztőség meg is dicsért érte és szerkesztőségen kívül is sikerem volt. Ezt csak azért mondom el, ami most következik. Diószeghy Miklós riporter megbírált a cikkemet és meg-

rótt érte. Ez az újságíráshoz nem értő, afféle írónak a műve — mondta. Ha az újságírás terén sikereket akarok elérni, akkor sokat kell még tanulnom. Hát először is azt írtam, hogy a malom hatemeletes volt. Lám, F. úr Az *Estben* azt írta, hogy lángban állott az egész kilenc emeletes malom. És ez volt a jó. Mert egy tűzeset érdekességét fokozza az, ha minél nagyobb az égő objektum. Például tűzeset üt ki egy faluban és leég hét ház. Nagy Lajos úr persze azt írja, hogy leégett hét ház. Hát ez rossz. Aki ilyesmit ír, az nem használható újságírónak. Ha például őt küldenék ki ilyen esethez, ő azt írná, hogy egész utcasorok estek áldozatul a tűzvésznek. Még a szó is fontos, nem tüzet kell írni, hanem tűzvészt. Így az esemény sokkal érdekesebb, mint a maga sekélyes valóságában. Az olvasó, ha már megvásárolja az újságot, élvezni is akar a pénzéért, az újságírónak ki kell őt elégítenie. Ez az újságírás alfája. Igen, ha ő írt volna, a malom égéséről, azt írta volna, hogy a malom tizenkétemeletes. Ha a kárt kétszáz millió koronára becsülték, akkor hatszáz millió koronát kell írni. Mert természetesen, hogy minél nagyobb a kár, már mint a más kára, annál élvezetesebb a róla szóló olvasmány.

Így oktatott engem Diószeghy és az ellenvetéseimen jókat nevetett. „Barátom, rajtad a legnagyobb jóindulattal sem lehet segíteni. Sohsem lesz belőled semmi, újságíró pláne nem. De sikeres író sem. Az író arra való, hogy még az újságírónál is jobban hazudjon. Ábrándozhatsz te akármiről, olyan világ sohasem lesz, hogy a hazugságnak ne lenne óriási fórya a szürke, a gyáva igazmondással szemben. Igazat mondani, barátom, ahhoz nem kell tehetség. Azt egy disznópásztor is meg tudja tenni. Arany János is azt

mondja a Vojtina ars poeticájában: *Költő hazudj, de rajt' ne fogjanak.*"

Itt közbe vetettem: Én nem fogadom el Arany János véleményét, az én írói elvem egészen más. Én inkább azt mondanám: „Író, mondj igazat, de rajt' ne fogjanak!”

Diószeghy folytatta a kioktatásomat: „Értelek. Nézetedet azonban hibásnak tartom. Légüres térben fogant gondolat, nem erre a világra való. Már a rómaiak megmondták: *Mundus vult decipi, ergo decipiatur.* A világ azt akarja, hogy becsapják, tehát be is csapják. Mert minket az érdekel, hogy a világ mit akar. Tudom jól, hogy azt a firkászatot, amiben te utazol, realizmusnak hívják. Ostobaság! Miféle realizmus az, amelynek a művelője maga nem reális ember, hanem egy megrészegült fantaszta, aki nem ismeri azt a közeget, amelyben él és lélegzik. Barátom, a vízben kopoltyúval kell lélegzeni, a szárazon meg tüdővel, más közegben meg, mit tudom én, talán a test egész bőrfelületével. Az emberek buták, azt fel kell ismerni és aszerint kell cselekedni. Te akarsz jó író lenni? Melyik írónak volt Magyarországon a legnagyobb sikere? Ugyebár Jókai Mórnak. És mit gondolsz, miért? Mert romantikus volt. És mit gondolsz, mit jelent az, hogy az író romantikus? Az azt jelenti, hogy úgy füllent, mint a vízfolyás. Jókai lépten-nyomon leír olyasmit, mint például... ha jól emlékszem rá, az *Egy magyar nábobban* valaki, nem emlékszem rá ki, mi, szarvánál fogva megragadja a megvadult bikát és a nyakán csavarva egyet, úgy földre teríti, mint egy békát. Mernél te ilyet írni? És tudsz egyáltalán? Na látod, mit akarsz akkor? Te azt írod, hogy Kovács János már két nap óta nem evett. Hát ki a

fenét érdekel ez? Írd legalább azt, hogy már húsz nap óta nem evett. Ez mindjárt érdekesebb. Írj egy be-börtönzött emberről, aki már ötven napja nem evett. Ez még érdekesebb. De igazán érdekessé, szórakoztató olvasmánnyá csak akkor válik a történet, ha úgy fejezed be, hogy: és ezalatt az ötven napi koplalás alatt két kilót hízott! Ez aztán már érdekes. És ez kell a népnek... A Kapás Jánosoknak írod, hogy Kapás János már két napja nem evett? Bocsáss meg, Kapás János éppenséggel nem óhajt ilyesmiről olvasni. Ha ő véletlenül könyvet vesz a kezébe, — amint hogy nem vesz — akkor arról akar olvasni, hogy egy ember jól megebédel. De nem ám három fogásos ebédet eszik, mondjuk húslevest májgombóccal, marhahúst paradicsomos krumplival, végül túróspalacsintát. Hanem jól megebédel és legutoljára megeszik hetvenhét lekváros fánkot. Ez aztán az érdekes. Kapás János olvassa, csodálkozik, töri a fejét és elkezdi kérdezgetni az ismerőseit: mondja, lehetséges az, hogy valaki hetvenhét fánkot megegyen ebéd után? Ez aztán az irodalmi hatás. Megjegyzem, nem is kérdez semmit, hanem elhiszi, amit olvas, mert hozzá van szokva, hogy a nyomtatott betű szent... No, ne haragudj, hogy így beszélek veled, de engem, barátom, a legjobb indulat vezérel és szeretnélek kihúzni abból a mélyvízből, amelybe mindjobban belesüllyedsz.”

FELKERESTEM az Adria Biztosító Társaság egyik igazgatóját, Erdős Aladárt. Dr. Ferenczi Sándor ajánlott hozzá, akivel jóismeretségben voltam. Arra kértem, alkalmazzon a társaságnál üzletszerzőnek. Nyomban megállapodtunk, valami kis előleget is

adott. Megbízott egy tisztviselőt azzal, hogy a biztosításra vonatkozó legelemibb ismeretekre tanítson meg. Afféle biztosítási ügynök lettem, persze nagyon is működvelő.

Csak ismerősökkel kötöttem üzletet, lakásbiztosítást tűz és betörés ellen. Ilyen biztosításra akkor könnyen lehetett ügyfeleket szerezni, mert a korona értéke egyre romlott, tehát a biztosítóknak emelniök kellett a biztosítási összeget. Például valakinek biztosítva volt a lakása kétezer koronára. Egyszer csak meg kellett állapítani, hogy a berendezési tárgyak értéke tízezer korona. Emelni kellett tehát a biztosítás összegét.

Ezek a kis üzletek szinte automatikusan mentek. Annyira, hogy még nekem is sikerült itt-ott eredményt elérni. Talán mondanom sem kell különben, hogy ehhez a foglalkozáshoz is tehetségtelen voltam. Idegennel szóba nem álltam, de a jóismerőseimtől is, ha a legcsekélyebb húzódozást észleltem, rögtön visszavonultam. „Tehát mennyire akarja a biztosítást felemelni?” — kérdeztem a hajlamos ismerőstől, és amit mondott, ráhagytam, holmi rábeszélést, érvelést meg sem kíséreltem.

Néha gondolkodtam róla, miért nem vagyok én alkalmas ilyen egyszerű tevékenységre sem. Úgy véltem, hogy beteges szemérmességem miatt. Szemérmesség — ez azonban csak szó, amelynek valószínűs jelentését nehéz kielemezni. Tovább kell tehát kutatnom, miért nem tudtam én idegen emberhez beállítani azzal a szándékkal, hogy biztosítás kötésére rábeszéljem. Vagy, hogy élheteretlenségem okait máshol keressem, egy önkiadású könyvemmel, mint volt a *Találkozásaim az antiszemitizmussal*, miért nem

tudok én valamelyik bankba bemenni, jelentkezni az igazgatónál és kérni őt, hogy vegyen belőle néhány példányt, lehetőleg felülfizetéssel? Szégyelltem magam? Hát igen, szégyelltem magam, de ez a megállapítás megint csak nem hozott megoldást. Mert megint azt kellett volna kutatni: mi az, hogy az ember szégyelli magát? Az eszemmel elítéltem gyámoltalanságomat, tehát ennek okai mélyebben rejlettek, szóval magyarázatot nem találtam és elmélkedéseimtől gátlásaim nem oldódtak fel.

Talán az a lényeg, hogy nem voltam harcias ember. Csupán az írásban. Ezt tudomásul kellett vennem, mert általában így vélekedtek rólam. De hát az írás csak írás, pótkielégülés a tettek helyett. Öngúnnal mondogattam: Dzsingisz kán és én a világ ellenpólusai vagyunk. Magamról már sokat beszéltem, de mit mondjak Dzsingisz kánról? Egy napon egy tisztjével beszélgetve azt kérdezte tőle, hogy mit gondol, mi a földön a legnagyobb boldogság? A tiszt lovaglásról, vadászatról beszélt. Mire a kán elhallgatásra intette és ő mondta meg, mi a legnagyobb boldogság. Nem más, mint *ellenségeidet tönkretenni, látni őket a lábaidnál vonaglani, elvenni mindenüket és hallani asszonyaik jajveszékelését.*

Úgy látszik, régtől fogva nem bírtam a függőséget, az alárendeltséget és azt, ha kérnem kellett valamit. Az úgynevezett kölcsönkérésben gyámoltalanabb voltam mindenkivel, akit ismertem. Még azt is irigyeltem, akit szemérmetlen csirkefogónak is lehetett tekinteni. Egyed Zoltán hírlapíró egyszer a baccarat-szobában így szólt egy pénzes emberhez: „V. úr, adjon ide kétszáz koronát! Leégttem, de szeretnék tovább játszani”. Megkapta a pénzt. Másnap nem adta

meg, harmadnap sem, azután sem. Amikor egy alkalommal nyert és teli volt a keze pénzzel, odalépett hozzá V. úr: „Egyed, kérem, most megadhatná a kétszáz koronámat”. Egyed Zoltán szigorúan szólt rá: „Ne zavarjon ilyesmivel játék közben! Különben is, majd ha azt olvassa a lapokban, hogy az újságírók fizetését fölemelték, oly magasra, mint a bankigazgatóké, akkor jelentkezhetsz nálam”. Érdekes, hogy a pénzes ember éppen nekem panaszkolt el, hogyan járt Egyed Zoltánnal. Hát nem sajnáltam a pénzes embert és nem botránkoztam meg Egyeden. És mivel mégis illet felelnem a kérdésre, hogy mit szólok az esethez, ennyit mondtam: „Érdekes”.

Azután a saját könyv eladása! Mennyire elmaradtam én ebben is például D. I.-től, aki szintén maga adta ki a könyvét és buzgón árulta! Elment például egy jókeresetű ügyvéd ismerőiséhez, aki háztulajdonos is volt. (Az élelmes emberek az ilyen ismeretsegeket ápolták, náluk szegényebb emberrel meg nem igen álltak szóba.) Fölajánlotta könyvét megvételre az ügyvédnek. Az ügyvéd legyintett, nem kell neki. Néhány szót váltottak, az ügyvéd hajthatatlan maradt. Erre D. I. azt mondta neki: „Hogyan lehet egy gazdag ember ennyire smucig?” Az ügyvéd: „Én nem vagyok smucig, én szoktam könyvet is vásárolni, de az önére nem reflektálok.” (D. I. különben szinte megbotránkoztatónan rossz író volt.) Most D. I. leszidta az ügyvédet és amikor távozott, az utolsó szava ez volt: „Szemtelenség!” A sikertelenség kellemetlenségét lerázta magáról, mint kutya a vizet, sőt diadalnak könyvelte el az esetet. De hát azt mondtam D. I.-ről, hogy tehetségtelen író volt. Én azt gyanítom, hogy itt a lényeg: tehetséges-e, vagy tehetségte-

len-e az író? Árusítási bravúrokra csak a tehetség-
len író képes.

És most még összehasonlítom magamat egy sikeres
biztosítási ügynökkel, Weiszfeld úrral, mint törpét
az óriással. Nem is az üzletkötés köréből veszem a
példát. Egyszer a Frankfurti Biztosító igazgatójához
akartam bemenni, de várnom kellett az előszobájá-
ban. A szobában a titkárnő gépelt. A titkárnő szép,
fekete hajú nő volt, ülve is pompás alakúnak látszott.
Amíg váraкоztam, őt nézegettem. Megpróbáltam vele
beszélgetni. Megkérdeztem tőle: „Mit tetszik gondol-
ni, sokáig lesznek még bent az igazgató úrnál?” A
titkárnő fel sem tekintett az írógépről, kényszeredet-
ten felelt: „Fogalmam sincs róla.” A felelet hangja,
módja csaknem elutasított. De hát gépel, gondoltam.
És amikor befejezte a gépelést, egy levelet, s azt
összehajtogatta, tovább beszéltem: „Nem tudom, nem
lenne-e jobb, ha elmennék és, mondjuk, egy óra múl-
va jönnék vissza.” Erre a nő nem felelt. Még egy kis
erőlködés következett: „Mit gondol?” „Ahogy akarja”
— felelte a titkárnő és kicsit ráncba futott a szem-
öldöke. Azután felállt, az ablakhoz ment és kinézett
rajta. Akkor láttam meg valójában, milyen remek
az alakja. És most lépett be Weiszfeld úr. Mosolygott
és éneklő hangon kiáltotta: „Á, kezét csókolom, Irén-
ke! Rég nem láttam, maga csúnya fekete bogár.”
Irénke nevetett: „Fekete bogár, miért nem mondja
mindjárt úgy, hogy svábbogár?” Weiszfeld úr: „Na-a,
nem vagyok én olyan goromba. Maga kis szarvasbo-
gár.” Irénke most már kacagott: „És most azt hiszi,
hogy jól kihízelegte magát?” Irénke kacagása hangos
volt és hosszan elnyúlt. Weiszfeld úr: „Na-a, azért
nem muszáj úgy nyерíteni!” Elcsodálkoztam és rög-

tön úgy láttam, hogy Weiszfeld úrnak az Irénkéhez vezető úton van legalább két kilométer előnye. Valahogyan így különböztem én Weiszfeld úrtól és élelmes társaitól az üzletek kötésében is.

Biztosítási üzletszerzéssel körülbelül két esztendeig foglalkoztam. Csekély munkával megkerestem a megélhetésemhez szükséges összeg felét. Ami még kellett, az az írói honoráriumokból került ki, nehezen. Ebben az időben tűrhetően éltem. Két nyáron át jártam a margitszigeti Palatinus strandra. Strandolásom arra szorítkozott, hogy fürdőtrikóban jártam a szabad levegőn s olykor, esetleg tízszer-hússzor a zuhany alá álltam. Sok szép nőt láttam, akkoriban jó testi kondícióban voltam és — megvallom ezt a gyerekséget — kicsit hengegtem az izmaimmal. Egyszer egy nagysúlyú amatőr birkózó meg akart velem ismerkedni és így szólított meg: — Kolléga úr! — Ha bővében voltam a pénznek, már délelőtt strandolni mentem és ott ebédeltem a vendéglőben. Harmincöt fokos hőségben ültem egy kis asztalnál, fejemet, arcomat és majdnem egész testemet sütötte a nap... De nem akarok részletesen beszélni a strandolásról, csupán azt akartam elmondani és mintegy bemutatni, hogy mihelyt nem az írás volt a megélhetésem egyetlen alapja, rögtön jobb lett a sorsom, s az élet örömeiből is hozzájutottam egy kevéshez.

Rendszeresen bejártam Erdős igazgatóhoz. Szívesen fogadott, udvariasan bánt velem, különben így cselekedett minden üzletszerzőjével. Hiszen azok hozták az üzleteket és az üzletekből élt, nőtt, dagadt az intézet. Erdős úr valóságos propagátora volt a biztosításnak s az üzletszerzőknek ügyes előadásokat, sőt lelkesítő beszédeket tartott, szorgalomra és kitartásra

serkentette őket. Előtte külön úgy játszotta meg szerepét, mintha egyetlen gondolata az lenne, hogy én boldoguljak. „Egy kis életkedv, Nagy úr, és mindjárt több eredményt ér el. Csak semmi feszélyezettség, csinálja könnyedén, de kitartóan. Az utcán hever az üzlet, csak érte kell nyúlni.” És az üzlet valójában nem hevert az utcán, éppenséggel nem volt elég csak érte nyúlni. Hamar megtanultam, hogy az alkalmi üzletszerző csak kis üzletet csinálhat, a nagy üzlethez hozzá sem férhet. A nagy üzleteket az intézet igazgatói csinálták. Nagy üzlet lett volna például egy gyár tűzbiztosítása. Csakhogy amikor a kapitalisták egy csoportja elhatározta, hogy valamilyen gyárat alapít, már a tervezetbe belekerült, hogy a biztosítást *Ypsilon úr, az Adria* (vagy másmilyen) *biztosító társaság igazgatója által kötik meg*. Minden jelentős objektum előre így volt lefoglalva.

A biztosító intézetek száma igen sok volt. Üzletük virágzott, tőkéjük folyton szaporodott, bérházakat vásároltak, számtalan igazgatójuknak nagy fizetést adtak, de még nagyobb jövedelmet tettek lehetővé. Észrevettem azután azt is, hogy a biztosítási üzlet félig-meddig csalás. Csinálják az üzleteket, egész hadseregét tartják az ügynököknek, ömlik a pénz a kasszájukba, de — ha a biztosított felet kár éri, akkor mindenféle ravaszsággal védekeznek az ellen, hogy a kárt meg kelljen téríteniök. A biztosító vállalatok harcoltak a biztosított felek ellen, szóval nagy tőkések a kis tőkések vagy fizetésükből élők ellen és persze, hogy a vállalatok összessége maradt a győztes. A kapitalista rendszer állama még csak azt sem valósíthatta meg, hogy a biztosítási ügyet kivegye a magánvállalkozók kezéből és államosítsa.

A PESTI ÉLET

EZERKILENC SZÁZHUSZONNÉGY január 21-én halt meg Lenin. Lenin nevét először 1917 tavaszán olvastam. Ismétlem a hírt, melyet egyszer már idéztem: 1917 április 11. Harminc orosz forradalmár, Leninnel az élükön, Stockholmból hazautazott Oroszországba.

Egy másik hírt is megismétlek, amely ugyancsak 1917 áprilisában ért hozzánk, a piliscsabai tábori kórház lakóihoz: Április 15. Oroszország ideiglenes kormánya bejelentette békeszándékát és a Monarchia bejelentette hajlandóságát a békére. Tovább idézek a már leírtakból: Ezek olyan események voltak, amelyekkel már Piliscsabán is foglalkoztunk. Volt, aki örült, volt, aki aggódva merengett el és gyanakvóan nézett az örülőkre. Semmit nem tudtunk, de sejtés csaknem mindnyájunkban támadt. Csak arra emlékszem, hogy én néhány társammal, mint egy örült rohantam körül az épületeket, egy piros zsebkendőt egy pálca végére kötöttünk, azt mint zászlót lobogtattuk és kiáltoztunk: Éljen Lenin! Fogalmunk sem volt róla, hogy kicsoda, csak azt éreztük meg, hogy egy olyan ember neve ez a szó, Lenin, akitől a háború végét várhattuk. Esetleg egyebet is, titkos reménykedéssel.

Így hatott rám a háború vége felé Lenin neve, pedig akkor Oroszországban még Kerenszkij kormánya volt hatalmon. Valahogyan tehát mégiscsak volt már sejtelmem Leninről. Elég volt egy-egy mondat, amit hallottam, vagy olvastam. Lassan kibontakozott aztán előttem Lenin nagysága. Mintegy megszemélyesítette a forradalmat. A Kerenszkij célkitűzései mintegy ötven-száz évvel előbb lettek volna aktuálisak. A cárizmus helyébe csupán a polgári szabad kizsákmányolást iktatták volna. Minden érdeklődésem a bolsevik forradalomra irányult. Szívszorongva olvastam az ellenforradalmár generálisok, Kolcsak, Gyenyikin, Vrangel felkeléséről, a kapitalista országok intervenciójáról, de örömtől epedő szívvel a forradalom sorozatos diadalairól. A proletár erőknek szinte megteremtője, minden esetre legfőbb irányítója Lenin volt, ezt már tisztán lehetett látni. Nem is mondom egyes számban, hanem így: Lenin mindnyájunk csodálatává vált. Az ő személyében összpontosult reményünk. Egyre nőtt szemünk láttára és óriássá vált. Ész, bátorság, tudás, megingathatatlan akarat. Különösen a bátorságát csodáltam. Szilárdan állt és intézkedett olyan helyzetekben, amelyben a közönséges ember összezsugorlott volna. Úgy gondolom, hogy a forradalmat létrehozó és azt diadalra juttató összes erőknek a fele ő maga. És az 1924 január 21-ét követő napokban a haláláról kellett értesülnünk. Csak az lehetett a választásunk, hogy hittük, tudtuk: méltó utódja kerül ki majd munkatársai sorából.

HA IDŐRENDJÉT NÉZEM az eseményeknek, melyeket már előbb leírtam, úgy látom, hogy érthetetlen az 1923-ik, sőt az 1924-ik évem. Erre a két évre azonban vissza kell most térnem, mert néhány olyan dolgot kell megemlítenem, amelyeket fontosnak éreztem, mert a rájuk való érzelmi és gondolati reagálás egyik tartalma volt életemnek.

1923 március 3-án *francia csapatok átlépték a Rajnát, elfoglalták a darmstadti ipartelepeket, a mannheimi és karlsruhei kikötőt.* 1923-ban! Szóval a francia uralkodó osztály a javak habzsolásában, a félig-hulla németek kifosztásában nem ismert határt. Még a normális polgári demokráciát is megcsúfolta. Nem volt tehát csoda, ha március 26-án ezt olvastuk: *Hitler Adolf Berlinben puccsot tervezett.* A franciák, mintha csak tudatosan tették volna, fellobogtatták a német bosszúvágyat és harciasságot. Ha az ember értesüléseket szerzett arról, kicsoda, micsoda ez a Hitler Adolf, mik az elvei, a szándékai, kik a hívei és követői, előre kiszámíthatta a később elkövetkező eseményeket.

Július 9-én Bulgáriában tiszti különítmények megbuktatták a Sztambulinjszki-kormányt. Erről az esetről a *Népszava* első oldalán, ezzel a címmel közölt tudósítást: *Diadalmas forradalom Bulgáriában.* A forradalom szót különben már állandóan meghamisította a hírlapírás, a fasiszták diadalra jutását is forradalomnak nevezték. Hogy milyen diadalmas volt az a bulgáriai „forradalom”, csakhamar kiderült. Július 24-én híre érkezett annak, hogy Sztambulinjszkit megölték. *Menekülés közben agyonlőtték.* És megkezdődött egy olyan képtelen kínzást és gyilkolást

halmozó terror, mely évekig tartott és melynek sok-ezer proletár esett áldozatul.

Szeptember 13-án jelentették lapjaink, hogy Spanyolországban kitört a katonai „forradalom”, a létesült direktórium elnöke Miguel Primo de Rivera lett. Most már a spanyolokat is barátságunkba fogadtuk, minden nép, amely félfasiszta vagy egész fasiszta rendszer uralma alá került, rögtön barátunk lett és úgy írtak róla az újságokban, úgy beszéltek a parlamentben, hogy a testvérnemzet. Testvérnemzet volt már a lengyel, Pilsudszky jóvoltából; a finnek Mannerheim révén; az olasz Mussolini győzelme után; most meg már a spanyol is testvérnemzet lett. Minden ilyen testvér-nemzetség megállapítása után a cikkek, beszédek tömegei következtek, melyek a testvériséget bizonyígtatták. A lengyelek, hát azok persze, hogy testvérnemzet voltak velünk, hiszen Báthory István erdélyi fejedelem lengyel király volt. A törökök? Hiszen a magyarok török eredetűek. Az olasz? Hát nem volt olasz királyunk Róbert Károly személyében? És nem az olasz papok hozták hozzánk az áldásos kereszténységet? És ki volt Nagy Lajos király? Honnan ömlött be a kultúra hazánkba Mátyás király uralkodása alatt? A spanyolok? Hát azok feltétlenül testvérnép, a híres spanyol lovagiasság miatt.

November 9-én *Hitlerék Münchenben államcsínyt kíséreltek meg*. Ez a második nekitörés volt, a horogkeresztes mozgalom erősödött. Emlékszem, hogy már vitatkoztam róla. K. L. azt állította, hogy ez a mozgalom olyan ostoba és gonosz, hogy soha nem kerülhet uralomra. Én meg azt mondtam, hogy minél örültebb és minél gonoszabb, annál nagyobb a kilátása arra, hogy végre is diadalmaskodjék. „Az

emberi haladásnak, vagyis visszafejlődésnek azon a fokán, amelyen ma állunk, ez a helyes számítás.”

Február 2-án a magyar korona Zürichben 0,02-re esett. Az infláció már óriási méretű volt. Néhány nap múlva forgalomba kerültek a félmilliós bankjegyek. A korona zuhanása nem állt meg. Egy hónap múlva azt láthattuk a lapokban: *A magyar korona Zürichben 0,0080 árfolyammal az osztrák schilling nivója (0,0082) alá süllyedt.* Nem emlékszem már rá, hogy éltem meg ezekben az időkben, tehát nem is tudom elmondani. Csak azt tudom, hogy megéltem, hiszen életben maradtam. De meg az utánbiztosítási üzletekkel, melyekről már beszéltem — kissé vámszedője lettem az inflációnak.

Június 13-án olvashattuk, hogy Matteotti olasz szocialista képviselőt a fasiszták — nyilván Mussolini megbízásából — megölték. Az ilyen rikító eseteket a magyar lapok nem hallgatták el egészen, de a fasiszták szakadatlan terrorjáról, gyilkosságairól részletesebben csak a *Népszava* és az *Esti Kurir* közölt tudósításokat.

Szeptember 22-én Cirill orosz nagyherceg Koburgban manifesztumot adott ki és abban tudatta, hogy fölvette a cári címet. Kávéházban olvastam ezt a hírt és az újságra kénytelen voltam ráírni: Hülye!

1924 október 13-án meghalt Anatole France. France-ot mint író és embert nagyra becsültem és — ami több ennél — szerettem. Művei még ma is kedves olvasmányaim, megbecsülésem irántuk nem csökkent, inkább még emelkedett. olvastam valahol, hogy a nyolcvan éves haldokló öregember utolsó szavai ezek voltak: *Mamma, mamma!* Igen, ez így van — gondoltam, lelkünk mélyén örökre megmarad

bennünk a gyermek. És a saját halálomról képzeletem. Szinte tudatosan terveztem, hogy én ugyanezt sóhajtom majd, csak éppen magyarul, egy „m”-mel.

France-nak talán minden művét lefordították magyarra. És én mégis keveset olvastam tőle. Legnagyobb hatással volt rám *Thais* című kis regénye. Azután... mit is olvastam még? *Crainquebille*; *Putois*; *Pilatus* (amelynek helyes címe *Judea helytartója*); *A pingvinek szigete*; *Az istenek szomjaznak*; *Pártütő angyalok*; *Komédiástörténet* (Más címe: *Egy színésznő története*)... Amikor eszembe jut érdeklődési köre, munkamétódusa, a római és görög világ iránti érdeklődése, a régi könyvekkel való piszmogása, a katolikus vallás kérdéseivel folytatott viaskodása, műtárgyai, melyekkel lakását megtömte — akkor az az érzésem, hogy egészen más ember, mint én. Más volt a származása, más légkörben élt, sohasem nyomorgott, mint író sokat keresett, nagy sikereket ért el, sokan rajongtak érte, szóval — mindenképpen más ember s így más író is volt, mint én. És mégis, érdekes, rokonléleknek érzem. Gondolatai, lelki megnyilvánulásai miatt. Mélyen meghat, ha újra és újra elolvasom róla Brousson könyvében: *Így sóhajtott fel: „Az egész mindenség legboldogtalanabb teremtménye az ember. Azt mondják, hogy az ember a teremtés királya. Barátom, az ember a szenvedés királya. Isten nemlétének legkiáltóbb bizonyítéka az élet.” „De drága mesterem, ön a világ kiváltságosai közül való. Mindenki irigyli zsenijét, fiatalságát és egészségét...” „Elég! Elég! Ha lelkemben olvashatna, megrémülne...” Reszkető, lázas kezével megfogja az enyémet. Szeme könnyben úszik, arca feldúlt. Azt sóhajítja: „Nincs a világon nálam boldogtalanabb te-*

remtés. Boldognak hisznek. Soha, egy óráig, egy napig sem voltam az."

1925 február 6-ról olvasom: *Schadl Ernő tanácselnök egy sajtótárgyaláson a közbeszóló Rupert Rezső képviselőt a bíróság iránt való tiszteletlen viselkedésért nyolc napi elzárásra ítélte és nyomban le tartóztatta*... Akkoriban bukkant fel az ismeretlenből ez a Schadl Ernő mint újszerű, érdekes bírói egyéniség. Hamar nagy népszerűsége tett szert büntetőjogi tevékenységével. Úgy úszott a népszerűségben, hogy mindenfelé lehetett látni a kávéházakban, üzletező hírlapírókkal, detektívekkel és kijárókkal körülvéve. Ezekben a társaságokban mindenhol önkéntelenül is elnök volt a tanácselnök; ha együtt érkezett másokkal, azok utána kullogtak, mielőtt asztalhoz ültek, átengedték neki a főhelyet, ha megszólalt, mindenki elhallgatott, lesték vicceit és nevettek rajtuk. Valahányszor láttam, mindig arra gondoltam, hogy ez a Schadl is alighanem visszaél bírói hatalmával. Megjátssza a mindenk felett álló igazságosztót, de egy kis pénzt önmagának is szerez. Egy becsületsértési és rágalmozási sajtóperben álltam már előtte. Ezt a pert annak köszönhettem, hogy egy kis jegyzet leírására engem használt fel az *Esti Kurir* szerkesztője, Boros László; ő diktálta, mit írnak, alájegyzésem nélkül jelent meg a cikk, az *Esti Kurir* mégis engem nevezett meg szerzőnek. (Ha én fogalmaztam volna meg a cikket nem lett volna belőle sajtóper.) A hírhedt dr. Ulain Ferenc volt a vádló. Ő érezte magát becsületében sértettnek. Schadl úr igen jóindulatúan viselkedett velem szemben, s a per felmentéssel végződött. De hát... két évtizeddel később személyesen is megismerkedtünk. Kávéházban.

Súlyos következményekkel járható politikai vád alatt állottam én és a feleségem. Schadl úr megint jóindulatú volt, egy kis készpénzfizetésért hajlandó volt az ügybe beleavatkozni, oly formán, hogy a pert majd önmagára osztatja ki s akkor a tárgyalás vége felmentés lesz.

December 10-én Fényes László hírlapírót Schefcsik György megrágalmazásáért hathónapi fogházra ítélték. A polgári-ellenforradalmi igazságszolgáltatásnak ez állandó gyakorlatává vált: fehérterroristákat, gyilkosokat becsületükben sértetteknek és megrágalmazottaknak állapítottak meg.

December 19-én Amsterdamban letartóztatták Jankovich Arisztidet, Marsovszky Györgyöt és Mankovics Györgyöt, mert hamis francia ezerfrankosokkal akartak fizetni. Megindult azután az úgynevezett frankper. Az igazságszolgáltatásnak mindjárt a nyomozási szakaszában, megint alkalma nyílt a remeklésre. Például: előbb tartóztatták le Windischgrätz herceg komornyikját és titkárát, mint magát a herceget. Holott a vak is láthatta, hogy azok csak a herceg utasításainak végrehajtói lehettek. Az igaz, hogy két nappal később a herceg is letartóztatásba került, de hát ez nem az igazságszolgáltatás derék voltából, hanem Franciaországnak mint nagyhatalomnak a nyomására történt.

1926 január 8-án Zadravetz püspököt csupán kihallgatták.

A frankhamisítási ügyről jónéhány gúnyos karcolatot írtam a *Népszavába*, hálás téma volt, különösen a hatóságok szálnalmas tojástánca miatt. Zadravecz is a tollamra került, neki egy külön karcolatot juttattam. És mit tett Zadravecz úr, Jézus szelídlelkű kö-

vetője? Bűnvádi feljelentést tett ellenem. Rágalmazás miatt. Akárcsak Schefcsik György gyakorló terrorista Fényes László ellen. (Hogy el ne felejtsem, már itt megírom, hogy 1919 május című novellámnak Petur István nevű főalakját Schefcsik Györgyről mintáztam.) Én jobban jártam, mint Fényes László, mert a vádirat után az ügy, rejtelmes módon, megszűnt. Hogy hogyan, miért, azt sohasem tudtam meg... Ez volt különben, ez a Zadavec-féle, az egész írói pályámon az egyetlen sajtóperem. Nem számítom azt, melyet Ulain Ferenc indított ellenem, mert az inkriminált cikket valóságban nem én írtam, hanem úgyszólván diktálás után vettem papírra, mindig büszke voltam arra, hogy az én írásaimat a tételes törvények alapján nem lehet vád tárgyává tenni. Körmönfont ravaszsággal fogalmaztam meg minden mondatomat. Dicsekedtem is ezzel az ügyeskedéssel s néha, kisebb társaságban egész előadásokat tartottam, példákat szedve ki műveimből. Emlékszem rá — itt előre futok az időben — később leginkább a *Kiskunhalom* című regényemből szedtem példáimat. Én nem írtam le egyenesen, hogy csendőrnék a katonaviselt parasztlegények közül az megy, akiben megvan a hatalmaskodási vágy, sőt annál is több, a kegyetlenség, és kéjes kielégülése telik az emberek bántalmazásában, hanem így írtam erről az embertípusról: A két csendőr közül az egyik, miután alaposan kikérdezte, így szól a hevesi emberhez: *No hát, csak induljon! ... A hevesi ember köszön: Jónapot kívánok ... Megemeli a kalapját, kezét nyújt Kara Péternek (a dinnyecsősznek) ... A két csendőr néz utána egy ideig, csak úgy szórakozásból. Olyan a távozó, amint kissé fáradtan szedi maradozó lábait, ko-*

pottan, csapzott vállal, hogy a kóbor kutyát juttatja az ember eszébe. A himlőhelyes csendőr, amint néz utána, az egyik hideg kék szemét úgy hunyja be, mint ahogy célozni szokás a fegyverrel.

Ugyancsak a Kiskunhalomban megírtam, hogy a lopással gyanúsítottakat a csendőr vallatás közben veri. Csakhogy ezt így írtam: A két gyanúsított, Káveczki és Szabadi, a községházán vannak, a csendőrségi szoba előszobájában; kijön az őrmester, Káveczkira néz: — Maga jöjjön be... Nehezen indul Káveczki, lassan lép. A csendőr becsukja utána az ajtót. Megáll előtte, ránéz a hideg tekintetével, sárgás arcát már pirosság futotta el s kezdi: — Na, vén zsvány, most vallj be mindent. Valld be a betöréseket, a lopásokat, de semmit el ne hallgass, mert úgyis tudunk mindent... Szabadi Sándor kívül maradt az előszobában a fekete bajszerű csendőrrel. Ott állt az előszobában a községi szolga is, hogy a csendőröknek, ha valami kell nekik, szolgálatukra legyen. Ők mind a hárman szótlanok, de a másik szobában is siri csend van. Kínos ez a csend és szinte robbanásszerűen hat, mikor néhány perc múlva egymásután két állati üvöltés hallatszik ki. Szabadi Sándor elsápad, reszket, úgy összehúzza magát, mintha görcs állt volna a hasába. A szolga jószívű ember, elfordul tőle, majd kimegy az udvarra, hogy ne is lássa. Minden értelmes embernek tudnia kell, hogy odabenn a csendőr üti Káveczkit s az fájdalmában felordít. No de ki meri állítani velem szemben, ha én azt mondom, hogy a csendőr ordított rá kétszer Káveczkira?

A Zadravecz úr által indított sajtóperben is bizonyosra vettem, hogy vétséget karcolatomban nem tudnak megállapítani. A püspök úr jól látta meg,

hogy neki a karcolat miatt dühöngenie kell, de bizonyítani aligha lett volna képes. Kőrmönfont mondataimat védekezésül mindenestre úgy magyaráztam volna, hogy azok csupa jót jelentenek: a püspök úr makulátlan ember és valóságos szent, szinte lehetetlen, hogy az egyház előbb-utóbb legalábbis boldoggá ne avassa.

1925 SZEPTEMBER 22-ÉN a rendőrség elfogta Rákosi Mátyást és Vas Zoltánt. Nagyarányú rendőri akció indult meg a baloldali munkásmozgalom megsemmisítésére. Másokat is letartóztattak, minderről a lapokból, de leginkább a mozgalomban résztvevő barátaimtól értesültem. Az aktív forradalmárok megállapítása akkor az volt, hogy Magyarországon lehetséges a proletárforradalom. Nyilván ez volt a hatóságok nézete is, azért történt, hogy már maga a Rákosi név is riadalmat keltett bennük és szokásos eszközeikhez folyamodtak, hogy elhárítsák magukról és egyben az uralkodó osztályról a „veszedelmet”. Egyben a szakszervezeti vezetők is üldözőbe vették a kommunistákat.

Október elején már azt is tudhattuk, hogy Rákosi Mátyást és társait statáriális bíróság elé állítják. Annak is kiszivárgott a híre, hogy a letartóztatottakat a rendőrségen súlyosan bántalmazták. A bántalmazásról két lap részleteket is közölt. Külföldi lapok tiltakoztak a letartóztatások, a rendőri brutalitás és a statáriális bíraskodás ellen.

A statáriális bíraskodás november 14-én, szombati napon kezdődött. Én csak kevés tudósítást fedeztem fel a tárgyalásról a magyar lapokban, Rákosi Mátyás

feleleteit az elnök kérdéseire csak később olvashattam. Nagy öröm lett a forradalmi szellemű és érzésű munkásság sorában, hogy a statáriális bíróság nem hozott ítéletet, mely csak halálbüntetés lehetett volna, hanem áttette az ügyet a rendes bíróság elé. Többen olvastak ismerőseim közül külföldi lapokat, egyesek az *Új Március*hoz is hozzájutottak, s így láthattuk, hogy a győzelem, már mint Rákosi és társai életének megmentése, a nemzetközi munkásság hatalmas megmozdulásainak és harcának eredménye. Nagy megkönnyebbüléssel állapíthattam meg én, aki ernyedtt és depressziós állapotban voltam, hogy van erő, amely elől az ellenforradalom hatalmasainak meg kell hátrálniuk.

A törvényszéki tárgyalás 1926 július 12-én kezdődött, és augusztus 4-én ért véget. Ennek a folyásáról nem tudtam részletes, hiteles értesülésekhez jutni. Indulatosságomban olyan dühödtt gyűlöletet keltett bennem a legtöbb napilap cikkezése, okoskodása, a tárgyalási anyag céltudatos elferdítése, hogy nem voltam képes a cikkeket és tudósításokat elolvasni. Nem reméltem ugyanis, hogy a történelekről valamely igaz képet kaphatok. Bizonyára hibát követtem el és jóval későbbben tudtam meg, hogy milyen óriási propagatív ereje volt Rákosi Mátyás rendületlen bátorsággal elmondott feleleteinek. Én magam, mint egy álomvilágba menekült és ott lebegő ember, Rákosi Mátyásnak az utolsó szó jogán elmondott valószínű oktató előadásából ismertem meg sok adatot arról a világról is, amelyben éltem, a Horthy-féle reakcióról. Minden esetre megállapítottam, hogy ők az igazi harcosok és hősök.

AZ ÍRÓKAT NÉHA gúnyoltam. Ilyeneket mondtam nekik: „Vannak emberek, akik nem tudnak korán lefeküdni és nem tudnak korán felkelni. Ezek minden rendes munkára alkalmatlanok. Belőlük lesznek az írók. Mert az író akkor ír, amikor akar.” Ezzel persze önmagamát is gúnyoltam. Humorosan próbáltam felfogni a kínos valóságot.

Az írás nem normális foglalkozás. És nem biztos kenyérkereset, nyugdíj nem jár érte, és a már megírt művek nem hoznak életfogytig tartó jövedelmet.

Az író belső lelki kényszer hajtja az írásra. Ki nem élt vágyak, csonkán maradt élmények hánytorgognak benne, melyekkel úgy érzi, még foglalkoznia kell.

A fiatal író meghatározhatatlan nagy reményekkel kezd az írásnak. Eleinte küszködik, és szakadatlanul az az érzése, hogy nem fejezte ki tökéletesen, amit akart. Később rutinossá válik az író. Az írás vágya megcsappan benne és helyébe tolul a kényszer.

Az írásban ki lehet fáradni; csalódni lehet benne, az írást meg lehet unni. Egyszer csak elfogynak az író mondanivalói. Egyszer csak elmarad a világ változásai mögött.

Az írás erős sanyargatása az agynak, a léleknek, nem egyszerű értelmi munka, amit nyugodtan is lehet végezni, hanem mindig tortúra. Aki látszólag könnyedén ír, az is nehezen ír. Legfeljebb nem tud erről.

Az ötleteket a gondolkodásnak egy felfokozott állapotában termeli az agy. A megfigyeléseket szakadatlanul végzi az író, az ötleteket örökösen kell hajszolnia.

Az író keresi a helyet, ahol, és próbálgatja az időt, amikor írjon. Bizonyos külsőségekre szüksége van és azokról nem tud lemondani.

Én csak kávéházban tudtam írni úgy, hogy előbb kávéztam, azután írás közben szakadatlanul dohányoztam. Ez valóságos szertartássá vált nálam. Éjjel sokkal inkább tudtam írni, mint nappal.

Kávéházi törzsvendég voltam már régóta, az is maradtam, ebből az életvitelből nem tudtam kiszakadni. Három-négy kávéháznak voltam a törzsvendége, otthon csak aludtam, ebédeltem, megvacsoráztam.

Amikor elkövetkezett a Bethlen-féle konszolidáció, az élet mindjobban kezdett hasonlítani a régi pesti élethez. Persze, amennyi hasonlóság visszatért, ugyanannyi különbség is keletkezett. Úgy látszik, hogy semmi, ami elmúlt, ugyanabban a minőségében soha nem térhet vissza. Min is kezdhethném máson az összehasonlítást, mint a kávéházakon, a kávéházi életen? A polgárság jobban hajszolta az élvezeteket, mint azelőtt, már mint 1914 előtt. A szerény és a garast a fogaihoz verő kispolgár csaknem kiveszett. Sok polgár és értelmiségi úgy öltözködött, mintha valami fiók walesi herceg lett volna. Ettek, ittak, mintha Brillat-Savarin tanítványai lettek volna. Igényeik kielégítésére ügyesen spekuláltak a kávésök és vendéglősök. Javult a kávé és feketekávé minősége. A Barossban, Emkében, de még inkább a New Yorkban olyan tejeskávét adtak, amilyen jóval még soha sehol nálunk nem szolgáltak. Kávéban a fél város ingyencekké vált. A Japánban remekül főztek, szakértő kávésök minden ételnek meg tudták adni a módját. Kraszner úr például, a Japán gazdája, el-

mondta, hogy miért olyan finom nála a főtt marhahús. A legfinomabb húst vásárolta, néhány napig jégsezekrényben tartotta, és amikor ételnek készítették el, szinte omlott és remek volt az íze. Majdnem élvezet volt egy írónak vagy költőnek beülnie a kávéházba — egy feketére — és végignéznie, hogyan vacsoráznak a kereskedők és a különféle jókeresetű urak... Nőben, a régi ízléstől eltérőleg, a sovány lett a divatos, a polgári nők talán éjt-napot eggyé téve sóhajtoztak, hogy jaj, milyen kövér vagyok! Az orvosoknak külön jövedelmi forrásukká vált a soványító receptek írása a nagyságos asszonyok számára.

Ez haladás volt a kispolgárság részére a régi spórolósabb élethez viszonyítva. De jöttek a kétésértékű változások. Régen a kávéházakat még nem szerelték fel szellőztető készülékekkel, az ember kellemes dohányfüstben üldögélhetett bennük. Most lyukakat vágtak a falakba, magasan, ventilátorokat raktak beléjük, és amikor a villanyáramot bekapcsolták, olyan zúgás keletkezett, mintha gépteremben ült volna az ember. De nemcsak zúgás keletkezett, hanem hideg légáramlás is, amelytől fülfájást lehetett kapni, kötőhártya-gyulladást, váll- és karreumát, náthát, esetleg influenzát. Nem lenne egészen bolond gondolat, ha valaki azt agyalná ki, hogy a gyakori influenzajárványok oka a pesti kávéház... Az influenza egészen meghonosította magát nálunk. Csaknem szabályosan, minden második évben járványként lépett fel. Járvány idején, ha betekintett az ember a gyógyszerárba, húszan is álltak benne, várva, hogy elkészüljön az influenza elleni orvosság. A gyógyszerész telenként — ha már kapitalizmusban élünk — mikor az első hírt hallotta az influenzáról,

bizonyára felsóhajtott az egek és üzletek urához: Hála neked, jóságos Isten!...

Ezelőtt — mondjuk úgy, hogy Ferenc József alatt — nem függönyözték be a kávéház óriási ablakait, ki lehetett nézni az utcára, ábrándozni lehetett, ki-ki tetszése szerint várhatta, hogy egyszer csak megjelenik az ablak előtt a milói Vénusz és hívón kacsint rá szemével. A szárazabb ember valamelyik Rotschild-ról álmodozhatott, hogy az áll meg a járdán és int neki. A háború után azonban befüggönyözték az ablakokat. Igen, régen nem törődtek azzal, hogy valami csavargó benéz a kávéházba, akkor még a társadalom szilárdságában rendületlenül lehetett bízni, de most már nem tartották kíváncsinak, hogy a szegény ember lássa, hogyan hull vissza a polgár szájából a túlságosan nagy falat pecsenye néhány darabja a tányérra... Régebben fogasra akasztotta a vendég a felső kabátját, most már ruhatáratat létesítettek, és annak bérlője busásan fizetett a kávésnak. Régen kávé és kiflit vagy zsemlet reggelizett a vendég, legfeljebb hogy válogatott a péksüteményekben, a húszas években általánossá vált a kombinált reggeli: kávé, vaj, lekvár, esetleg még tojás. A lekvárt persze dzsemnek nevezték, mert így volt előkelő. A lekvár szó túlságosan népies lett volna. Az előkelőség tudatát az is emelte, hogy a dzsemet *jam*-nak írják és dzsemnek mondják. Mindent egybevetve, mintha tudatos megfontolás lett volna, hogy: ha már háború volt és nélkülöztünk, sőt a nagy tömegek éheztek is, akkor kárpótoljuk magunkat legalább mi, akik visszahódítottuk régi világunkat. Vagy: az a tied, amit megeszel. Esetleg: éljünk a mánnak, mert ki tudja, mit hoz a holnap.

A New York kávéházba is sokat jártam. A New York átalakult, Tarján úr korszerűsítette. Legtöbb kávéház *café restaurant*-ná lépett elő. Azaz vendéglő is lett belőle. Ez történt a New Yorkkal is. Tarján úr a vendéglői üzemet ápolta különösen, az volt a jövedelmezőbb. A vendéglői üzem vezetésére egy „gasztronómus pedagógust” állított be. Az óriási helyiség alsó souterrain része lett az étterem, oda jártak az előkelő vendégek, s ezt a részt a pesti zsargon szerint, „mély víznek” nevezték. Kik voltak az előkelők? Természetesen a grófok és bárók, a bank- és gyárigazgatók meg a nagykereskedők. Azon a részen, amelyen a bejáratától a mély vízbe le kellett vonulni, állt az újságírók és írók nagy asztala. Aki akart, már ezek közül a félig-urak közül, az esténként gyönyörködhetett a le-, illetve felvonulásban. Valóságos élmény volt a félig-uraknak, látni a nagy urakat. Ha valami túlságos előkelőség jelent meg az étteremben, akkor Tarján odament hozzá, bemutatkozott alázatos és mélységes tisztelettel és megkérte az előkelőséget, hogy kegyeskedjék nevét beírni a vendégekönyvbe. Sok-sok aláírás került ebbe a könyvbe, néhányat megemlítek: Moissi, a híres német színész; Josephine Baker, a párizsi félnéger táncosnő; Jannings német filmszínész, René pármai herceg; Piccard, a fizikus és sztratoszféra-repülő, Ramon Novarro, a férfi moziszepség; Capablanca, volt sakkvilágbajnok; Lehár Ferenc, Bethlen István és még nagyon hosszú sor, oldalakon át; a magyar írók közül is egy: Molnár Ferenc.

A New York naponként 24 órán át volt nyitva, szóval szakadatlanul. Kora reggeltől délig mozisok, hir-

detésügynökök, színészek, újságírók lepték el; délelőtt szabad bejárásuk volt a nyugdíjas színészeknek, rendelési kötelezettség nélkül; este a mély vizet látogatta a mondain közönség; éjszaka hajnali órákban beszél-lingóztak a lumpok, a klubokból érkező kártyások, artistanők, zenészek, pincérek. Tagadhatatlan, hogy az itt látható emberiség tarka volt és nem érdektelen. Gyakran elnézdelődtem a látványon én is, a nap különböző szakaiban, de a legérdekesebb vendég, akit láttam, egy foka volt. Valami artista szerepelt a Royal Orfeumban, fókákkal produkálta magát. Egyszer, ebéd után, elhozta az egyik fókáját a kávéházba. Autótaxin jött a bejáratig a foka, onnan maga mászott be, fölcihelődött — székek segítségével — az egyik asztalra és ott sütkérezett. Az eset és látvány annyira meglepett engem, hogy azt gondoltam, ha egyszer valami körinterjúban megkérdezik tőlem, mi volt a legnagyobb szenzáció, amit életemben láttam, hát spanyol király ide, Capablanca oda, Kara Achmed amoda, habozás nélkül azt fogom mondani: egy foka a kávéházban.

Ha az ember a kávéház ablakában ült és kinézett az utcára, az emberkaleidoszkóp ugyanolyan volt, mint régen. Persze szintén kisebb különbségekkel. Az emberek sokasága megnőtt. Elég sok volt köztük a kopottruhás szegény. Nem túlságosan sok, mert a szegények más tájékon laktak s a főútvonalon nemigen jártak. Aki szemmel láthatóan a proletársághoz tartozott, annak az arca, a tekintete fáradt volt és komor... Az étlapokat ki kellett függeszteni a vendéglők és kávéházak ajtajára. Este hazafelé baktató munkás, akit mégiscsak arra vezetett az útja, odaállhatott az étlap elé és elolvashatta, ha ugyan volt hozzá

kedve és volt hozzá ideje. És ha még számolni is akart, megállapíthatta, hogy egy rendes vacsorának annyi az ára, mint az ő egyheti keresete.

A HÁBORŰ ALATT, már a vége felé, remélni lehetett, hogy a régi világ felbomlik és helyébe új gazdasági és társadalmi rendnek kell következnie. Ez csak a szocializmus lehetett volna, amely igazságosabbá teszi a javak elosztását. Ez a remény, ha a gyors megvalósulás kívánsága kapcsolódott hozzá, Oroszországon kívül sehol sem valósult meg. A sérült kapitalizmusok sehol sem kaptak halálos dőfést háborús kalandjukban és regenerálódhattak. A győztes államokban gyorsabban ment ez a folyamat, a vesztesekben lassan, de valahogyan azért ment. Észlelni lehetett azonban, hogy a régi állapot teljes helyreállítása lehetetlen, és így azt csupán erőltetik. A régi viszonylagos nyugalom nem tért vissza, a polgárság az idegességnek sajátságos állapotában élt, és a helyzetet gyakran határozták meg így: a vulkán tetején táncolunk. A munkásság nem esett vissza a régi megszokott ernyedtségbe. A kis cukorkakereskedő sejtette, hogy a helyzet lényegében ez: a szocializmus döngeti a polgári társadalom kapuit. A szocializmus már épült Szovjet-Oroszországban, és ennek az országnak a léte maga egyrészt félelmet gerjesztett az uralkodó osztály tagjaiban, másrészt reményt sugárzott a dolgozókra. Menekülési módnak mutatkozott, a szorongó polgárság számára, a fasizmus. Ez lett új társadalmi eszméje. A pesti polgár, a kávéházakba járó, szóval kereskedő, vállalkozó és doktor úr, elutazott Olaszországba, üdülni. Ez nemcsak testi üdülés

volt neki, hanem lelki is. Jól érezte magát és amikor hazajött, nagy lelkesedéssel nyilatkozott mély megállapításairól. „Nagy a rend!” „Pontosan közlekednek a vonatok.” „Az utcákon megszűnt a koldulás.” „A szállodában nincs borravaló.” Valamennyi ilyen kéjutazó szajkószerűen mondta ugyanazt. Milyen nagy ember is az a Mussolini! Csupa olyan vívmányt valósított meg, ami neki, a pesti polgárnak, kényelmét és zsebét szolgálja. Az utcákon tilos a koldulás. Hát lehet ennél ideálisabb társadalmi rend? Hogy mi van a szabadsággal, a munkabérekkel, a dolgozók és általában a szegények sorsával, az a pesti polgárt nem is érdekelte. Olaszországot már nem is úgy mondták nálunk, hogy Olaszország, mert ez semmi. Az a Verdi és Ferrero és Carducci országa volt, hanem így lihegték nevét: Itália. Még azt az embert is megutáltam, aki ezt a szót használta, hogy Itália, és Mussoliniról úgy beszélt, hogy „a Duce”.

Nemcsak a polgárokat hallottam a fasiszmusért rajongani, hanem a gyakorló szociáldemokratákat is. Eszembe jut mindjárt egy, akit nem nevezek meg ma is élő családtagjai miatt, s akivel egyszeri rajongása után nem tudtam többé szóbaállni. Eszembe jut egy másik, aki ezt a kijelentést tette: „Ez az igazi! Mussolini fogja a szocializmust megvalósítani.” Ezt a másodikat megnevezhetem, mert már meghalt: a *Népszavának* volt évtizedeken át belső munkatársa: Migray József.

A fasiszmus ellen érzett gyűlöletemről nem beszélek, ez fölösleges lenne, hiszen munkás-gyilkolásokkal kezdődött, s üldözése kiterjedt a polgári radikálisokra, a humanistákra és a pacifistákra is. Ez a gyűlöletem valósággal neuropathiássá vált, és erről el-

mondok egyet-mást. Mindig nagyon tetszett nekem például az olasz nyelv, könnyen énekelhető szavaival, a szavakban az alhangú és felhangú magánhangzók dallamos változásával. Már az iskolában gyönyörűséggel mondogattam a földrajzi neveket, éppúgy, mint a spanyol szavakat. Venezia, Ferrara, Perugia, Firenze (de nem ám Flórenz!), Avigliano (Avilyáno), Sorrento. Ismételtettem az olyan olasz mondatokat, amelyeket megismertem: *Lasciate ogni* (Lásáte onnyi) *speranza, voi ch'entrate. Vedere Napoli e poi morire* és sok mást. Amikor aztán Olaszország fasiszta állam lett, még az olasz nyelvet is megutáltam. És a világ minden nyelvének összes szavai közt legundorítóbbá lett ez: *Duce*... Ha valamelyik lapban megláttam Mussolini arcképét, még a hátam is borsódzott. (Pedig — ha ilyesmiben tud az ember tárgyilagos lenni — elég jó külsejű ember volt. Én pöfetegnek láttam. A különféle pózai, mikor a mellét kiduzzasztotta, az ajkát csucsorította, előremeredő állát még jobban ki-velette, hogy szigorúnak és hatalmasnak lássék, irtóztam tőle.) Egyszer egy munkás beszélgetés közben azt mondta nekem: „Csak az arcképeket kell megnézni, tehát Mussoliniét és Sztálinét, már megérezheti az ember, mi a különbség a fasiszmus és a kommunizmus közt.”

Egyszer beszélni hallottam Mussolinit, beszédét ugyanis közölte a magyar rádió. Külsőségeiben szép volt a beszéd, szóval a hang, a kiejtés, a szavak és mondatok tagolása, de undorító volt a közreműködő kar, mely azt üvöltötte, hogy duu-cse! A beszédet a magyar rádió nyomban közölte fordításban is, és akkor kiderült, hogy se füle, se farka. Az egész egy szemérmetlen frázis-zuhatag. Ez volt például az első

mondata: *A fasizmusnak két oldala van. Egy pozitív és egy negatív.*

Hová lehet sülyyedni egy népnek, ha egy erőszakkal kieszelt társadalmi rendszer bilincsébe kerül! Valakitől hallottam, hogy Milánóban az utcán ezt a plakátot látta: *Nem a Duce van értünk, hanem mi vagyunk a Ducéért!* Még a tudósok is mire képesek! Orvostudományi kongresszus volt Rómában. Az orvosok gátlás nélkül mondták el politikai hízelgéseiket. És a rákbetegségről tartott előadás így végződött: ...és remélhető, hogy nemsokára megtaláljuk ennek a szörnyű betegségnek a gyógymódját, ha tovább is azon az úton haladunk, melyet a mi Ducénk kijelölt nekünk. Így végződött az előadás, oly rendszerben, amelynek még az érthető elméletével is adósok maradtak.

Egyszer kezembe került a *L'Illustrazione Italiana* két régi évfolyama, az 1900-as és az 1901-es. Átlapoztam és nézegettem a köteteket. Micsoda világ volt még a kapitalizmus liberális korszaka is, a Mussoliniéhoz képest! Micsoda más arcokat láttam lerajzolva, lefotografálva! Láttam az olasz képviselőház tagjainak teljes galériáját. A képekről kiderült, hogy mégiscsak emberségesebb emberek voltak. Ez a képeslap megmaradt a fasizmus alatt is, de annak szolgálatába kellett állnia és a régi képek helyett a fasizmus szellemében közölt ábrákat. Még a csendéletek reprodukciói helyébe is hadihajó, ágyú és repülőgép lépett. És szemeiket villogtatták, nyakukat meresztették a fasiszta nagyságok. A lap minden számában megjelent egy-két-három Mussolini-felvétel. Mussolini fürdik, úszik, zuhanyozza magát, lovagol, arat, csépel, szónokol, vagy a kis oroszlánjaival gyermekesen játszik. Nem macskákkal, nem kutyákkal, hanem orosz-

lánokkal. De — kicsikkel, mert a nagyoktól azért mégiscsak félne. Vagy a híressé vált kép: Mussolini a Palazzo Venezia erkélyén szaval, egyik kezében könyv, a másikban puská. Így párosítva a kettő, mint-ha a könyvnek túlságosan nagy köze lenne a puskához.

Olvastam Mussolinival csinált interjúkat. Az egyikben szűkebb hazájáról áradozott és leginkább arra volt büszke, hogy ott a férfiak igazán férfiak, ha nőjük körül valaki settenkedik, hamar előrántják a kést és a vetélytárs szívébe döfik. Egy másik interjúban a házasságról nyilatkozott és ő, akinek felesége és gyermekei voltak, s aki drága pénzen tartott szeretőket, a szigorú erkölcs alapján azt mondta: „Az erkölcstelenséget nem tűröm, a házasságtörést harminc évi fegyházzal fogom büntetni.”

Micsoda nagy ember... illetve úgy mondom, ahogy a toll forgatói szokták: micsoda nagy férfiú is volt az a Mussolini — a kicsinyek szemében! Felhívta valaki figyelmemet egy hazai regénynek egy részletére. Két nő beszélget Rómában, két magyar úrinő, akik mindketten fásultak, nyomott kedélyűek és arról elmélkednek, hogy milyen silány a mai világ, milyen romlottak az emberek, hogy gyöttelelem ma élni. Kis szünet, elmerengenek, majd felragyog az egyik nő szeme és azt mondja: „Azért hidd el, ha az ember meggondolja, hogy ez a silány emberiség néha olyan nagy férfiakat termel ki magából, mint a Duce, akkor ráésszél, hogy mégiscsak érdemes élni!”

EGY KÖNYVKIRAKATBAN német kiadású Gorkij könyvet láttam. A címlapon kép volt, nyilván fotográfia, mely a fiatal Gorkijt ábrázolta. Egy igen egyszerű deszkaasztal mellett közönséges faszéken ült és írt. Dísztelen szobában. Okos arc, dús haj, rubacka. Többször láttam ezt a képet s mindig elgondolkoztam rajta. Hát ez az író az én író-ideálom. És én, ó, ilyen körülmények között nem is tudnék írni. Én kávéházi író vagyok. Már elmondtam, talán nem is egyszer, mire volt szükségem ahhoz, hogy írni tudjak. (Az igaz — s ezt később tudtam meg — Gorkij száz cigarettát is elszívott egy nap.) Mégis, nem tudtam megszabadulni attól a szégyenérzéstől, melyet életmódom keltett bennem és tartott szakadatlanul ébren.

Az Otthon Körbe változatlanul jártam. Gyakran töltöttem ott az éjszakát is. A kártyával, elsősorban baccarat-val, végleg szakítottam, már régen, amint elmondtam. Nem kellett megfogadnom, hogy többé nem játszom. Csak éppen annyira megvettem a házárdjátékot, hogy soha egy pengőt nem tettem volna fel egy coup-ra. Az Otthonban néha beszélgettem, néha írtam, néha sakkoztam. Forgács Leó sakkmeisterrel játszottam gyakran, soha tőle egy játszmát nem nyertem. Forgács nagy sakktehetség volt, a nemzetközi versenyektől betegség miatt vonult vissza. Érdekes ember volt, könnyelmű, bohém, semmit sem vett komolyan, de — ha sakkozott, akkor egyszerre megváltozott. Minden figyelmét a játékra koncentrált s azt mindenáron meg akarta nyerni. Ha megesett, hogy ügyesen játszottam és jó állásba kerültem, akkor húsz percig is gondolkozott egy-két lépésen és a

játszmát végül is megnyerte. Másokkal szemben is mindig győztes maradt. Egyszer magyar mesterek közt folyt verseny, abban az épületben, ahol az Ott-hon székelt. A mesterek — Sterkre emlékszem például — feljártak a körbe Forgácshoz, trenírozni. Őket is minden játszmában megverte.

Hogy milyen egy jó sakkmester elméleti tudása és a sakkozáshoz szükséges külön tehetsége, azt egy eseten mutatom meg. Egy kis könyv volt nálam, mely régi mesterek játszmáit közölte. Leültem magányosan az egyik sakkasztalhoz, felállítottam a figurákat és hozzáfogtam, hogy lejátsszam néhány partit. Elsőnek a Halprin—Pillsbury-partiba kezdtem. Megtettem már vagy tizenöt lépést, amikor odajött az asztalhoz Forgács. Csak ránézett a táblára és rögtön ezt mondta: „Ez a Halprin—Pillsbury-játszma.” — Ezen aztán elcsodálkoztam, erre ő így szólt: „Minden játsz-mára ráismerek. Tehetünk egy-két próbát.” Elment az asztaltól, más játszmába kezdtem, s amikor a közepéig jutottam, hívtam Forgácsot. Ránézett a táblára és már mondta is: „Pillsbury—Lasker”.

Más alkalommal Forgács, aki akkoriban a *Pesti Napló* sakkrovatát szerkesztette, a szerkesztőségből érkezve, éppen mellém ült le. „Nagyon érdekes játsz-mát olvastam bent a szerkesztőségben. Legközelebb leközlöm” — mondta. Szóval olvasta a játszmát, s úgy is megértette, amire én sohasem voltam képes. Forgács kutat a zsebében, hogy megmutassa nekem a játszmát, a sakktáblán persze. Nem találja a kis lap-kivágást. „Úgy látszik, ott felejtettem. De talán emlékszem rá.” A sakkasztalhoz mentünk, felállítottuk a figurákat, és Forgács emlékezetből — egyszeri elol-vasás után — lejátszotta az egész játszmát. Ekkor lát-

tam, mi az a speciális tehetség. S az volt az érzésem, hogy én, ha diákkoromban egészen a sakkra adtam is volna magam, akkor sem lehettem volna igazi mester. Pedig a sakkot, amelyet réges-régen abbahagytam és egy kicsit le is néztem — erről már írtam — újra becsültem. Nem egészen önmagáért, hanem azért, mert a politikailag zűrzavaros világban a sakkmesteri hivatást igen szerencsésnek láttam. A sakkmesterek a különböző nemzetközi versenyekre szabadon utazhattak egyik országból a másikba, nem törődtek velük, békén hagyták őket. Mintegy mentesek voltak embertársaik gyanakvása és üldözése alól. Sakkmesternek lenni, ez szegény sorsot jelentett, de még kellemesebb elhelyezkedés volt a nagyvilágban, mint mondjuk az ókorban oszlopszentnek lenni. Pedig az is irigylésre méltó életvitel lehetett. Állni az oszlopon, állni és állni. Irigyeltem az oszlopszenteket. Ez bizonyos lelki kettősségre mutatott. Feladtam aktivitásomat ügyis és magamba vonultam. Sorsomat nehezen viseltem és vágytam a tökéletes elvonultságra, arra, amit az oszlopszent tud. De sehogy sem tudtam tökéletesen lemondani az életről és így ábrándozásaimban olyan oszlopszentnek képzeltem el magam, aki egész nap az oszlopon áll, éjjel azonban mégiscsak leszáll az oszlopról és bemegy a városba, mondjuk Alexandriába, egy kis csavargásra. Ha szerencsém lenne, talán egy nővel is találkozom abban az Alexandriában, valamelyik méhsőr-házban. Reggel aztán megint felállnék az oszlopra. Ez volt a képzelődésem. A valóságban a visszavonulást tökéletlenül intéztem el, mert amíg cselekvésben végtelenül passzív lettem, addig az írásaimban hadjáratot vezettem a társadalom ellen s agressziómat így éltem ki.

Néha sakkversenyt rendeztek az Otthonban, Halmos Izor nevű háztulajdonos volt a mecénás, ő adta a pénzt a díjakra. Forgács volt a tornavezető. Én is részt vettem a versenyeken, de elsődíjas sohasem lettem. Két jobb játszó volt a Körben, Leleszy Béla és Nadányi Zoltán.

Egy ilyen verseny alkalmával, amikor éppen játszottam, bejött a külön szobába Maróczy Géza s megállt mögöttem, nézte a játékomat. Az, hogy egy nagymester áll mögöttem, megbénította a gondolkodóképességemet. Zavarban voltam és zavarom csak akkor múlt el, amikor Maróczy tovább lépett más asztalhoz. A játszmát megnyertem és fölálltam, hogy bemerjek a nagyterembe. Maróczy már a hallban ült — ahol át kellett haladnom — és megkérdezte, mi lett az eredmény. Megmondtam. Erre Maróczy így szólt: „Abban a hadállásban, amit én láttam, amikor a játszmára néztem, három lépéssel nyerhetett volna.” És magyarázni kezdte, hogyan. Tábla nélkül, csak úgy fejből, nem értettem meg őt. *Na, jöjjön be a sakkszobába, majd megmutatom.* Bementünk, fölállította a hadállást, amelyet látott. Emlékezetből, rövid rátekintés után, jöllehet más játszmákat is megnézett. Megint elcsodálkoztam és nagyon is átéreztem törpeségemet. De hát az embernek nem szabad elcsüggednie. Én úgy intéztem el az egész dolgot, hogy: törpeségemet a sakra redukáltam, nagymesterekkel szemben. És még azzal is megnyugtattam magamat, hogy ha *le kellene írni* a verseny lefolyását, egész történetét, azt mégiscsak én tudnám jobban, mint Maróczy vagy Capablanca, az akkori világbajnok.

Egyszer Budapestre érkezett Aljehin. Az Otthon Kör meghívta szimultán-mutatványra. Huszonegyen

jelentkeztünk, hogy játsszunk Aljehin ellen. Este nyolc órakor kezdődött a szimultán. Tizenkét órakor lett vége, mind a huszonegyen vesztettünk. Mégis, évek múlva, Szász Menyhért, a költő, ezt mesélte jelenlétemben a feleségemnek: „Tudja maga, micsoda zseniális ember ez a Nagy Lajos? Nemcsak remek író, hanem mindent tud. Sakkozni például úgy tud, hogy fennjárt egyszer az Otthonban Aljehin, játszott Nagy Lajossal egy játszmát és Nagy Lajos lett a győztes, megverte Aljehint. Ezt saját szememmel láttam.”

REGÉNYKÍSÉRLET

FIATAL KOROMBAN én is lenéztem az öregebb szaktársaimat, amint az ősrégi szokásuk a művészeknek és íróknak. De sokáig tartottam magam fiatalnak. A húszas évek közepén már túljártam a negyvenen és a fiatalságom érzése, az arról való képzelődés kissé alaptalan volt. De hát kiérdemesült öregnek láttam mégis például Palágyi Lajost, a költőt, aki tizenhét évvel volt nálam idősebb. Mint negyvenhárom éves fiatal, nem szívesen álltam szóba holmi hatvanéves aggastyánnal. Társadalomszemléletem is oka lehetett ennek, mert — emlékszem rá — jónéhány nálamnál fiatalabb író is öreg trotlinak éreztem.

Palágyi Lajos öregesen, lassan járt. Lassan, kimerően beszélt. A haja ősz volt, a szeme rövidlátó, beszédében selypített s már nem volt aktív író. Csak köszöntünk egymásnak, de szóba nem álltam vele.

Egy délután az Otthonban mellém ült és beszélni kezdett egy novellámról, melyet az előző napon olvasott. A jó fiú — ez volt a novella — a Világosság-sorozatban jelent meg, a *Népszava* kiadásában, még 1918 vége felé. A novellát, könyvben való megjelenése előtt, leköszölte a *Nyugat*. Sem a közléskor, sem kis könyvalakban történt megjelenése előtt nem volt

vele sikerem. Ez alatt azt értem, hogy Osvát egyetlen dicsérő szót nem mondott róla, amikor elfogadta. S mások sem említették meg előttem, pedig az írók egymásnak — igaz, hogy hízelgési célból — ömlengő kritikákat szoktak mondani.

A siker hiánya mementó volt nekem arra, hogy abban az irányban, melyet *A jó fiú* mutat, ne haladjak tovább. Pedig ez *A jó fiú* igazi, szívem szerint való írás volt. Ennek a novellának stílusában, tárgykörében, problematikájában, hangján és szemléletével írtam volna kedvvel mind nagyobb terjedelmű műveket, regényeket, irodalmi viszonyaink azonban ezt lehetetlenné tették. Hiányzott az ilyen írások megértésének és méltatásának képessége irodalmi életünk irányítóiból. De meg a félrenevelt, másrészt meg nem-nevelt közönségből.

Palágyinak nagyon tetszett *A jó fiú*, egész kis előadást tartott róla. Felfedezett a maga számára, negyven és egynéhány éves koromban. Szomorúan hallgattam dicséretét, mert tudtam, hogy kevésszámú intelligens ember megértése és elismerése nem elégséges alap egy bizonyos féle munka továbbfolytatásához. Palágyi mindent megérezett, amit a novella magában foglalt. Néhány más írást is olvasott már tőlem, keveset, és azokra is kitért. Elismerése mellett bíráló megjegyzéseket is tett. Az volt a fő kifogása, hogy érdeklődési köröm szűk, meg majdnem mindig az ember társadalmi problémáival foglalkozom. Ezt helyeselte ugyan, csak az arányt látta ki nem elégitőnek. Folytonos selypítésével szépen fölsorolta, hogy mi mindennek kell még egy jeles író műveinek összességében lenni: a születés és halál kérdésének, a halálfélelem ábrázolásának; a gyerekes életörömnnek,

evés, ivás, apró szórakozások rajzának; a szerelmi élet minden jelensége megelevenítésének; a tájakban és általában a természetben való gyönyörködésnek; a fájdalomnak és a felejtkezés örömeztetésének; az egész emberiség és a Föld életének, a csillagos ég képének s általában a kozmosznak. Szóval az egész mindenségnek; a múltnak, a múlt tanulságainak és a jövő építésének, az idő végtelenségének. „Maga szerintem szocializta író, én ezt nem kifogászom, szót örömmel látom, de éppen mert egy szocializta íróval találkoztam, kötelességemnek érzem őt arra figyelmeztetni, hogy a szocializta írónak nem szabad kiszörben keringenie ész eszetleg zsákutcába kerülnie, hanem látnia kell, hogy a nagy természet, a naprendszer ész az egész mindenség függvényei vagyunk. És az életet a maga teljességében kell ábrázolnia. A teljességet nem szabad szeme elől tévesztenie, mert a teljesség ábrázolása ninc ellentétben a szocializmusra való törekvéssel. A szűk látókört engedje ön át a kicsinyeknek. Ne haragudjon, hogy ezekre a szempontokra felhívom a figyelmét, csak azért teszem, mert látom, hogy magának a legnagyobbra kell törekednie. Én bízom isz magában, csak nem szabad elcsüggednie. Eliszmerem, hogy a magyar talaj gyenge a nagy célok megvalósítására, de hiszem, hogy kitartással mégisz csak szokra fogja vinni...”

Az író nem hallgatja éppen rosszkedvvel, ha dicsérik. De láttam, hogy Palágyi nem olvasta az addig megjelent minden írásomat, mert ha olvasta volna, akkor észrevette volna, hogy az érdeklődési köröm nem is szűk. Mindenről, amit reklamált rajtam, már írtam. De hát így van az ember, még a méltatóival is... Abbahagytuk az irodalmi elmélkedést — mely-

ben csak magamban gondolkodtam, beszélni Palágyi beszélt — s az öreg rátért arra, ami az ember igazi eleme: önmagáról mondott el történeteket.

ÍRÓI MUNKÁSSÁGOM abban az időben — 1924—26 táján — még mindig nem terjedhetett többre, mint hogy karcolatokat, kis cikkeket és novellákat írtam. Igaz, hogy a költeményen kívül mindig is a novellát és a karcolatot tartottam a legkülönb műfajnak. Regényt szerettem volna írni, de semmi reményem nem lehetett arra, hogy kiadják. Színdarabról meg éppen nem álmodozhattam. Sokszor kérdezték tőlem: „Miért nem ír színdarabot?” A kérdezőnek persze fogalma sem volt az irodalomnak társadalomszemlélettel való telítettségéről, lehetőségeiről, igazi, ha talán nem is tudatos céljáról. Még ha az is volt a nézete, hogy az irodalmi mű szellemi játék és arra való, hogy az olvasóját szórakoztassa, akkor is furcsa volt a hozzám intézett kérdés, sőt éppen azért volt furcsa. Hiába ismert engem, hiába olvasott tőlem, nem érte fel ésszel, hogy tőlem csak olyan szórakoztatás telik, amely a társadalmat, annak uralkodó osztályát marón gúnyolja, de annyira, hogy az olvasó vagy színházi hallgató azt már nem fogadná el szórakozásnak. Miért nem ír színdarabot? — ez a kérdés mindig felingerelt. Annál inkább, mert nem lehetett rá komolyan felelnem. Hiszen aki ezt kérdezi tőlem, az a feleletemet meg sem értheti. Néha azonban, hogy ne legyek egészen udvariatlan, valamit mondanom kellett. Kínomban aztán akasztófa-humorral válaszoltam: „Akarok én színdarabot írni, akarok, de hát baj van vele. Kigondoltam egy témát,

megírtam az első jelenetet és megmutattam a Nemzeti Színház igazgatójának. A jelenet így kezdődik: »Fölmegy a függöny, egy akácfa alatt ülnek a parasztok és pipálnak. Az akácfa egyik ágáról lóg a gróf. Az első számú paraszt köp egyet és megszólal: De fene erős természetje vót, az istenit az anyjának!« Csak eddig olvashattam a jelenetet, az igazgató közbevágott: Ne is folytassa, nem lehet előadni! Hát így jártam mindjárt az első színdarabommal. Mármost mit csináljak?»

Érdekes azonban, hogyan jártam ezzel az ötletemmel. Aki hallotta, az nevetett rajta. Azután mesélték az ötletet szerte a városban. Persze elferdítve, torzítva, rosszul, komoly értelmétől megfosztva. Végül rajtam mulattak, mint humoros figurán. Nem fogták fel, hogy én karikírozott példával azt mondtam: amit én írnék, legalábbis szeretnék írni, azt nem lehet ma megírni, mert úgysem adnák elő. Ebből az esetből és sok más viccemből megtanultam, hogy sohasem szabad az embernek a saját rovására elméskedni. Visszaélnék vele embertársai. Erős önfegyelméssel azután elhagytam ezt a rossz szokásomat. Nemcsak a magam eseteiből merítettem a tanulságot, hanem két tréfálkozó emberre gondoltam: Karinthyra és Molnár Ferencre. Karinthy önmagán is csúfolódott. Ebből az következett, hogy mások vérszemet kaptak és tiszteletlenül humorizáltak vele. Gyakran panaszkodott nekem az emberek szemtelenségéről. Ha meglátták Karinthyt, már vigyorogtak s valami ilyent mondtak neki: „Miben sántikál éppen most a mester agygörbéje?” Mennyire másképpen csinálta Molnár Ferenc! Ő is viccelődött, éles elmésséggel, kiapadhatatlanul, hallgatói csaknem rosszul lettek a görcsös

nevetéstől, de mindig kimaradt egy-egy a nevetésből. Mert Molnár elméssége mindig mást döfött szíven. Nem is humorizálta őt vissza senki, annál kevésbé, mert félt tőle.

No, de eltértem a tárgytól, attól, hogy miért nem írtam színdarabot. Azt hiszem, hogy megfeleltem erre a kérdésre, most még csak az ellen a kérdés ellen akarok védekezni, miért nem írtam regényt. A regényről, annak szokásos, évszázados formájáról kedvezőtlen a véleményem. A regénynek van meséje és főhőse. A mese elindul valamely pontról, elérkezik valahová, valami „megoldáshoz”, befejezéshez, közben csűrődik-csavarodik, olyan módon, hogy egészen eltér a valóság ábrázolásától, az életszerűség helyett merő kiagyalássá válik. A valóságban a folyamatoknak nincs kezdetük és végük. Nem befejezés az, hogy X férfi és Y nő egymáséi lettek. Az események önkényesen csoportosíthatók két főszereplő köré! Főhős olyképpen, ahogy a regényekben található, a valódi életben nincs. A szekszualitásnak nagyobb a jelentősége, mint amennyit a szokványos gondolkodás tud róla, a szerelmi történet mégis, mint a regények fő témája, csupán írói képzelődés. A legtöbb regény légtelen térben mozog, nem tudjuk, mialatt a szerelmi történetet olvassuk, hogy kik-mik kormányozzák az országot. Mi volt a közösség élete, mit írtak az újságok, milyen események történtek a regénybeli történet folyamata alatt. És a szerelem ábrázolása! Már a *Vörös és fekete* olvasásakor azt gondoltam, hogy férfi és nő szerelmi viszonya mindenen múlhat, csak azokon a racionális elmélkedéseken nem, amik Julien Sorel agyában végbemennek. Szóval azt tartottam, hogy a regénynek lényegileg és formailag meg kell

változnia, úgy lehet csak épkézláb, olvasásra érdemes művé. A változtatás azonban, úgy, ahogyan én elképzeltem, olyan primitív területen, mint amelyen éltem, és olyan primitív irodalomban, amilyent magam körül műveltek, megvalósíthatatlan lett volna.

Hát így gondoltam. És mégis megpróbálkoztam egy regénnyel. A *vadember* címmel írtam egyet, s mivel csak kísérleteztem, boldogulok-e vele, hát rövidet írtam, mely később könyvben százötvenhat oldalas lett csupán. Valamit el kell mondanom erről a regényről, hogy az egész lényegét érthetővé tegyem. De, úgy érzem, még tovább kell ismertetnem a hazai regényirodalmat. Nem a kiválasztható néhány legjobbra gondolok, hanem a rengeteg mennyiségű átlagra. A magyar regénynek a század elején, még inkább a háború után következő tökéletlen korunkban, családinak, fehérnek, bonyodalmas cselekménnyel dúsan megtömöttnek, szóval ponyvaszerűnek, a jó módú osztályokról szólónak, a polgári életünket ábrázolónak kellett lennie, hogy megjelenése ne ütközzék akadályba. Én a szinte előírt lehetőségekkel szembeállva kezdtem neki *A vadembernek*, tehát nem pályáztam arra, hogy a Singer és Wolfner, vagy a Franklin-társulat fogadja el, hanem a *Nyugatban* bíztam. Embert, embereket, a valóságos életből kiragadott jeleneteket akartam megírni. A főalakot (főhőst?) még nem vettem el, sőt éppen egyetlen egy bizonyos ember megelevenítése volt a célom.

Egy ismerősöm volt a modellem, Gallovich Károly. A regényben Ivanovics Antal a neve. Most Gallovich Károlyról mondok el egy keveset: érdekes jelenség volt, már meghalt, nem sértődhetik meg a saját fotográfiáján. (Fotográfia! — ez egy szó, de tudni

kell, hogy az írói fotográfia nem azonos azzal a fotográfiával, melyet a fotografáló gép készít. Az író gondolkodik és érez, tehát ha jó képet alkot, az mindenképpen művészi alkotás.) Gallovich Károly aradi származású ember volt. Szegény családból eredt, vas-munkás lett belőle. Volt benne valami írói tehetség, önképzéssel bizonyos műveltségre is szert tett, írni kezdett, foglalkozását elhagyta, ezzel azonban egész környezetétől elszakadt és felnőtt korában került bele néki idegen világba. Származásánál, foglalkozásánál fogva és mivel hogy új világában magát örökké idegennek érezte, szocialista lett belőle. Csakhogy tökéletlen szocialista. Mert hát mi is lehetett volna más, korában és terepén? Csak a polgári irodalom volt akkor lehetséges, Gallovichnak tehát nem sikerült íróvá lennie. Így az is kétséges maradt, hogy megvolt-e benne a feltétlenül szükséges tehetség. Elakadtsága elkeseredett, haragos, vad emberré tette s összeüt-közése a társadalommal és az irodalommal teljessé vált. Foglalkozásnélkülivé lett, szabálytalan életvitelre kényszerült s félszeg helyzete örölte, mindig erősebben, egészen addig, hogy erkölcsileg megromlott, közönséges lumpolóvá vált és barátai és ismerősei, ha valamennyire becsülték, sőt tisztelték is, leginkább azért forogtak körülötte, hogy jókat mulassanak rajta, később pedig, amikor már öregedett, afféle vén bolondnak tartották.

Irodalmi kísérleteinek elején írt egy színdarabot, címe ez volt: *Tűzimádók*. Az aradi színházban előadták, de csak egyszer. Megbukott, de ez nem azt jelenti, hogy a darab rossz volt, mert a közönség mindenestre rossz volt. Könyvalakban is megjelent a *Tűzimádók*, Karinthy Frigyesnek kezébe került egy

példány, elolvasta és érdekesnek, újszerűnek látta, annyira, hogy kritikát írt róla a *Nyugat*-ba. Ez azt mutatja, hogy nem lehetett valami selejt. Gallovich igazi területe azonban a versírás lett volna, mert ahhoz érzett kedvet. Gyártotta a verseket és azok a nyakán maradtak. Osvátot addig hajszolta, amíg az egy versét elfogadta és le is közölte, az esetnek azonban elmaradt a folytatása. Ez a kevés siker, márhogy a *Tűzimádókat* előadták, meg, hogy a *Nyugat* egy versét közölte, a fejébe szállt Gallovichnak és önmagát íróvá avatta.

Gallovich nem volt egészen tehetségtelen, mégis baj volt vele, mert csupán torzónak lehetett elismerni, nagyon is tökéletlen tehetségnek. Furcsa nézetei voltak a szocializmusról és szinte képtelenek az irodalomról. Néhányat idézek ezekből a nézetekből. Petőfi és Arany közül Arany volt az igazi, a nagy költő, Petőfi kótyagos fráter volt, önhitt és hisztériás. Ady és Babits közül Babits a költő, Ady enervált, beteg, hazug pózoló. Érdekes vélemény egy magát szocialistának tartó embertől: a forradalmi költő fölé helyezi a konzervatívabbat, a forradalmárban nem bírja, hogy „önhitt”, „enervált”, beteg, hazug... Én csak mint ember tetszettem meg neki, de mint író nem. „Maga olyasmiket ír, hogy Sándor megállt egy trafik előtt és így szólt a barátjához: várj egy kicsit, veszek néhány cigarettát. Igen ám, csakhogy ez nem irodalom! Mert ezt a hordár is így mondja...” Tehát a hordárral is baja volt, annak az élő beszédét is lenézte. Mit akart tehát? Mit képzelt irodalomnak? Egy verséből idézek néhány sort, ami emlékezetemben maradt. A kis idézet minden fejtegetési kísérletnél többet mond:

*S a bányakatlan
Földalól
A föld alól,
Hányatatlan.*

Írói sikertelenségét persze abból magyarázta Gallovich, hogy ő szocialista és társadalomszemlélete miatt utasítják el mindenhol. Csakhogy a dolog nem ilyen egyszerű. A szocialista szemléletű írás elhelyezése csakugyan nehézségekbe ütközött, gyakran nem is sikerülhetett, ezzel azonban a valóságban hamisan védekeztek mindazok, akikből hiányzott az írói tehetség.

Mintha ócsároltam volna eddig Gallovichot. Mást is kell már róla mondanom. Pompás volt a külseje. Hatalmas, atlétatermetű férfi volt, elég jó arccal. Szórakoztatóan tudott beszélni, hibátlan magyar nyelven. Éles szemmel látta a polgári társadalom félszegéseit. Gyűlölte a szociáldemokrácia kompromisszum-tevését. Volt benne részvét a szegények iránt, tudta a barátságot tartani. Szakadatlanul vitatkozott. Vesztes lett az élet egyéb területein, a vitában tehát mindig győzni akart. Ha érvekkel ez nem sikerült, akkor vad indulattal támadt szerényen vitatkozó ellenfelére is és testi erejében bízva, durva szitkokkal némította el.

Legyen ennyi elég Gallovichból, ő maga nem fontos, csak annyira, hogy érdemesnek láttam egy regényben szerepeltetni. Mintha csak látszólagos célom lett volna egy különös figura megrajzolása, a lényeg a társadalomszemlélet volt, amit én raktam rá a történetekre és a vidéki város részleteinek leírására. Persze nem fékeztem a tollamat s így a regény sok különösége szokatlan volt akkori irodalmunkban...

Például Gallovich... illetve, mivel ő csak modell volt, Ivanovics Antal, pénzt kért egy jókeresetű barátjától, Játszinttól, aki éppen sikeres üzletet csinált. A barát védekezett:

Ja, csak papiroson kerestem, a pénz még nincs a zsebemben. — Ivanovics erőltette a nevetést: Igazán kár, igazán sajnálhatod. Most alkalmat adtam, hogy annak, amit tisztességtelen úton szereztél, egy részét becsületes célra fordítsd... — Valami pénz, persze, azért van nálam. Adok, mondjuk ötvenet. Elég lesz? — Nem. De azért add ide... — Játszint kivett a tárcájából egy ötvenkoronást és Ivanovicsnak nyújtotta: — De most már állapodjunk meg legalább abban, hogy nem vagyok rossz ember... — Ivanovics megint nevetett, ugyanazzal a furcsa nevetéssel, amellyel a pincért atyámfiának szólította: — Tudod mit? Gazember vagy! Engem nem lehet megvesztegetni, ötven koronával nem vásárolhatsz meg arra, hogy téged jó embernek nevezzelek. Ötven koronáért talán a marosvásárhelyi rabbi, vagy ha úgy tetszik, plébános kiállít neked egy jólelkűségi bizonyítványt. Tőlem még szóbeli elismerést sem kaphatsz.

Egy másik idézet:

Egy kis újságcikkben megmutatom nektek, hogyan dolgozik a hírlapíró. Mindössze egy kis hír: Csampanek Agenor gróf leütött

egy sofőrt — ez a cím. Íme: Vasárnapra virradó éjjel kellemetlen incidensben volt része Csampanek Agenor grófnak. Az előkelő társaságok közkedvelt Agijának. A gróf autóján a liget felől befelé haladt az Andrássy úton, maga vezette pompás Mercedes-gépét, amikor a Nagymező utca táján meg kellett állnia, mert útját keresztezte egy autótaxi. A gróf udvariasan felkérte a sofőrt, hogy térjen ki előle és engedjen szabad utat. A sofőr durván válaszolt. A gróf most már erélyes hangon szólt rá a sofőrre, de az akkor sem tért ki, hanem gorombászkodni kezdett a gróffal. A gróf erre leszállt autójáról s határozott léptekkel a sofőr felé tartott. Mielőtt hozzáérkezhetett volna, a sofőr fölkapta a kurblizóvasat s fenyegetőleg lépett föl, majd amikor a gróf egészen közelebe ért, szitkok kíséretében feléje sújtott. A gróf, aki atlétaerejű férfiú és híres amatőr bokszoló, a sportemberek hidegvérével tért ki a csapás elől, majd egyetlen jólirányzott ütéssel leterítette a magáról megfélemedezett sofőrt. Ekkor már nagy tömegben gyülekeztek a járókelők az éjszakai kaland színhegyére, de mindannyian igazat adtak a grófnak s elítélték a sofőrt példátlan durva viselkedéséért. Csakhamar rendőr is került elő, aki a grófot igazoltatta s a botrányt okozó sofőrt, akit időközben sikerült eszméletre téríteni, előállította . . . — Na, szaktársaim, így van ez szószerint leírva ebben a derék polgári lapban. Kell-e ehhez magyarázat? . . .

Ugye, nyilvánvaló a hír írójának pártossága? Hogy előadásából még az igazi tényállást sem állapíthatjuk meg. Nézzük csak sorra. Azt mondja jeles kulija a tollnak, hogy a grófnak kellemetlen incidensben volt része. Tehát az incidens csak a grófnak volt kellemetlen. A sofőr nem számít. Azután a sofőrhöz nem tesz ajánlójelzőt, nem mondja, hogy X. Y. derék sofőr, aki kenyerét nehéz munkával keresi, de a gróf úr az előkelő társaságok közkedvelt Agija. De mi az az előkelő társaság? Ugyebár az urak társasága. Ó, csakis az az előkelő, vele szemben a proletárok társasága bizonyára csőcselék... A gróf udvariasan kérte fel a sofőrt, a sofőr erre durván válaszolt. Ez lehetséges, de valószínű-e? Hihető-e, amikor egy ilyen önmagát diszkreditált csirkefogó írja a hírt? A gróf most már erélyes hangon szólt rá a sofőrre. De a sofőr gorombáskodni kezdett. Tehát ugyanaz, ami a grófnál erélyes hang, a sofőrnél gorombáskodás. Lám, a kis igazságos! No, de kell-e, hogy tovább elemezzek? Már most, kedves barátaim, ez egy rikító példa. Ezen könnyen látható a polgári osztály-elfogultság. Csakhogy én azt mondom, hogy ugyanez az elfogultság benne van a polgári lap minden cikkében, még a vízállás rovatában is... És amilyen a polgári újságírás, ugyanolyan a polgári irodalom is. Csak nehezebben veszitek észre, vagy magatoktól talán egyáltalában nem vennétek észre. Azért óvtalak benneteket tőle. Majd más al-

kalommal megmutatom ugyanazt, amit egy újsághíren most megmutattam, polgári versenyen, novellákon és regényeken is.

Akárhová nézek a könyvben, minden részlet mutatóul szolgálhat. Tehát még csak egyet:

Egy nyilvános helyen, pontosan az aradi nyilvános házban, Ivanovics, egy sérelem miatt, mely költőbarátját éri, beleköt egy háromtagú társaságba, kik közül kettő katonatiszt. Először barátjához beszél Ivanovics, hangosan, hogy a tiszték hallják: „... hiszen a tőkés termelési rend jelenségei szépen összefüggnek egymással, bármelyiket piszkáljuk meg, rögtön rábukkanunk a feneketlen aljasságra. Térjünk hát át erre a kis incidensre, azaz maradjunk meg emellett. A költő most a saját kis gyenge idegrendszerén érezhette meg, hogy mi az a militarista szellem... Hát a kizsákmányolók érdekeik védelmére egy jólszervezett társaságot tartanak, amely az első parancsszavukra kész a moccanó kizsákmányoltak közé lőni... Mivel pedig ennek a fegyveres társaságnak a szolgálata terhes és veszedelmes, ezt a társaságot is a kizsákmányoltak közül szedett emberek alkotják. Vannak benne úgynevezett közkatonák, akiket veszedelmes feladatokra tiszték vezetnek, s ha kell, űznek...” A két tiszt meghökkenve ütötte fel a fejét. Egymásra néztek, az egyik érthető felháborodással hördült fel: „Á-á-á!” Ivanovics

oda sem hederített: — „A legénység néhány fillér napibérért tartja kordában civil véreit, a munkásságot és a parasztságot, bár a fegyvert honvédelem ürügye alatt viseli.” Az egyik tiszt csodálatos türelemmel, még félig-meddig vitára készen, de mégis indulatosan kiáltott közbe: — „Hát a külső el-lenség! Micsoda ostobaság mindaz, amit itt ön beszél. Hiszen mi magukat mindnyájukat védjük. Mi az egész országot védjük. Mi a saját életünket visszük vásárra, amikor arra kerül a sor.” Ivanovics féktelenül, bódultan, a nagy rendszerbe részegülten, feléjük sem nézett: „Ők beszélnek! Ők az országot védik, minket védenek a Gesamtmonarchie bajnokai. Akkora fizetésért védenek, mint amennyiért a díjnok a pennáját rágja. Ha akarom, dicsőség, ha akarom, szégyen. De ők udvarképesek. Ők Ferenc József előtt állhatnak haptákban. Ők egy szent kaszt, a legénység sorából közülük senki föl nem emelkedhetik, még ha többet tudna magánál Hannibálnál is.”

Hát ilyen regény volt ez *A vadember*, nem éppen tökéletes, sőt stílusbeli, megírási zavaroktól sem mentes, de tele indulattal és sok újnak az akarásával. Megírtam, Osváthoz vittem. Osvátot már jellemeztem életrajzom első részében, magát a *Nyugatot* is, korlátait és lehetőségeit. Semmi meglepő nincs abban, hogy Osvát a regényt visszaadta. Nem is indokolta az elutasítást, csak ennyit mondott: *Ezt nem közlöm le.* Máshová aztán nem mehettem a kézira-

tommal. Úgy látszott tehát, hogy hiába írtam, a fiókomban maradt. Mégpedig örök időkre, mert amikor már majd közölni lehetne, akkorra meg — talán nem egészen igazságosan — időszerűtlenné válik. Mégis megemlítettem a regényt Weltnernek, aki akkor már visszatért az emigrációból s átvette a *Népszava* szerkesztését. Weltner azt mondta: „Adja ide a kéziratot, majd elolvasom.” Két nap alatt elolvasta, s amikor találkoztunk, így kezdte: „Hogy képzeled maga, hogy ilyen regényt a *Népszavában* leközzöljek? Egy szocialista nem lehet olyan ember és nem viselkedhetik úgy, mint a maga Ivanovics Antala. Egy szocialistának nem lehetnek olyan zavaros nézetei, mint annak a bizonyos Ivanovicsnak. Az nem köp a más arcába, annak, ha már regényben írják meg, példás embernek kell lennie.” Nem voltunk tehát egy véleményen. Mert én nem akartam regényemben példás embert ábrázolni, nekem elég volt egy különös ember, a maga emberi gyarlóságaival, fontosnak csak azt tartottam, hogy *én* vetek fel gondolatokat, alakom meglátása és megrajzolása közben. Megjegyzem, ma már nem állítom, hogy okvetlenül nekem volt igazam. Beszélgetésünk azzal ért véget, hogy Weltner azt ajánlotta: „Próbálja meg a regényt átdolgozni.”

A regényt átdolgoztam. Enyhítettem Ivanovics figuráján, a természetességéből valamit lefaragtam és az ösztönösen szocialistáskodó, különösen zavarosan gondolkodó emberből tudatos marxistává próbáltam átformálni. Természetes, hogy sem olyan, sem ilyen nem lett azután. A regényen mindenesetre rontottam. De alkalmassá lett arra, hogy a *Népszavában* megjelenjen. Talán maradt benne némi érdekesség és néhány jó részlet. Meg kellett látnom, hogy van egy

valóság, párhuzamosan ezzel egy lehetőség. Van egy elméleti megfontolások által megszerkesztett követelmény. A követelmény teljesítése élő voltától csaknem megfosztja a regényt, és az alkotás helyett teljesítménnyé válik. Honnan is szedtem volna a „főhőst”, hogy a követelménynek jól megfeleljen? Talán Weltner Jakabot, Horovitz Gábort vagy Schöner Dezső bácsit írtam volna meg?

Weltnernek most már, új formájában, nem volt kifogása a regény ellen és az folytatásokban megjelent a Népszavá-ban. A szedést kérésemre állva tartották és *A vadembert* kiadtam könyvalakban, 1926-ban, ismét előfizetők gyűjtésével. Nem volt lehetséges, hogy a könyv szövegével szabadon rendelkezem, szóval hogy a könyvben az eredeti szöveg jelenjen meg, mert — mondom — a szedés állva maradt, azt kellett felhasználnom, másképp a költségek elviselhetetlenek lettek volna. Végeredményben *A vadember* nem érdemtelen és nem rossz, de hibás könyv. Hogy Weltner kívánságának engedve, az eredeti kéziratot átírtam, irodalmi nézeteim és meggyőződéseim ellenére, ez volt irodalmi pályámon az egyetlen vétek, amit elkövettem. Most azután van az eddig írt műveim közt egy regényem, ez *A vadember*, amelyet, ha esetleg összes írásaim kiadására kerülne a sor, kénytelen lennék a többi közül kihagyni.

A vademberrel kerestem valami pénzt. Ismerőseim terjesztették és magam is árultam. A könyvkiadásnak erről a módjáról, az önkiadásaimról, már beszéltem, a *Találkozásaim az antiszemitizmussal* című kiskönyvemmel kapcsolatban. E mód valamennyi hátrányát és megalázó bélyegét újra el kellett viselnem. A proletársághoz a könyv nem is jutott el. A munkások

nem tudtak könyvet vásárolni, nagy tömegükben az olvasáshoz sem volt kedvük. A *vademberrel* nem is oldottam meg azt a nagy kérdést, milyen könyvet kell írni és azt hogyan kell megírni, hogy a munkásság még meg nem határozott, de ösztönösen élő olvasási igényének megfelelően. Írásaimmal nem akartam átlépni a megjelenés lehetőségét, így aztán nem is jutottam el az eszményihez. Kispolgárok terjesztették könyvemet kispolgárok közt. Olyanok vették a könyvet, akik hajlandók voltak valamit elolvasni a különösége miatt, de akiknek szívük szerint való olvasmányt mégiscsak Harsányi Zsolt tudott írni.

Mindenképpen elégedetlen voltam *A vademberrel*, így önmagammal is, ismét szerettem volna az írást abbahagyni, de már végleg nem lehetett, negyvenhárom éves koromban más megélhetéshez nem juthattam. Elakadt, letört embernek tartottam magamat, életemben már vagy tizedszer, huszadszor. Mindig volt ugyan néhány tízes a zsebemben az árusítás tartama alatt — de ez gyenge állapot volt, az ideiglenessége miatt. Beültem esténként az Erdélyi Borozóba, vacsoráztam, bort is ittam és — szomorkodtam. Mindenesetre kibéreltem egy albérleti szobát az Andrássy úton. S azon gondolkoztam, mikor kell majd újra visszaköltözöm anyámhoz a Hársfa utcába.

Nem voltam nő. Alkalmi barátnőhöz igen ritkán jutottam. Magányosan, tele a nélkülözés minden fajtájával tengtem-lengtem az emberek közt. Utcán, kávéházban. Sehová nem tartoztam. Úgy mondtam akkor, hogy: az emberek bármely kategóriájában csak levelező kültag lehetnék. Minden társaságban idegennek éreztem magam. Semmi más nem adatott nekem, mint csak írni és írni, nem gondolva arra, hogy

mi lesz azután az írással. Tisztán felismertem — hiszen már régen felismertem — hogy az írással csak az boldogulhat, márhogy megélhetéshez csak az juthat, aki szolgálja a polgári társadalmat. Ezt nem tehettem. Nem is mint erényt említem ezt meg, mert ha értelmi megfontolással erre rá is szántam volna magam — ami lehetetlen volt — nem tudtam volna a kelendő írásokat kigondolni, még kevésbé megcsinálni. Életerőt a forradalomvárás adott. Letörtségemből mindig és mindig talpra álltam és újra dolgoztam. Siralmasnak láttam a körülöttem levő világot, de olyannak, amely az összeomlás felé közeledik. Mert bármint erőltették a régi világ visszaállítását, az sehogy sem sikerült. A kispolgárság annyira elszaporodott, hogy az aránylag kisszámú proletárság a gépi termeléssel nem tudta már a régi élete színvonalán eltartani. Gyakran beszéltek már a polgárság és az értelmiség egy részének elproletarizálódásáról. Érzékeny hangon beszéltek, hiszen az emberek „jók”, sajnálják a velük egy osztályba tartozók pusztulását. Igen, pusztulásnak tekintették a proletársorsba való lehullást. Maga ez a részvét és az elproletarizálódástól aggódó beszéd és írás mutatta, hogy a proletár sorsa ismert: nem más az, mint sötét nyomorúság. Ezzel a nyomorúsággal azután nem törődtek. Legfőlebb azok, akik azért aggódtak a tömegnyomor miatt, mert ezt is olyan jelenségnek tekintették, mely előbb-utóbb bolsevizmusra vezet. Nem tudom, nem képzelődtem-e, de mintha olyan embertársi, leginkább írói megnyilatkozásokat is észleltem volna, amelyeket így határozhatok meg: azért nem árt ezzel a Nagy Lajossal is jó viszonyban lenni, hátha egyszer mégis csak elkövetkezik az ő világa.

Az otthoni életem nehéz volt. Anyámnak nem tetszett az életmódom — ez igazán érthető — és szerintem én magam voltam az oka, hogy rosszul ment a sorom — ez is érthető. Egyszer annyira türehetlenné vált az otthoni légkör, hogy el kellett mennem hazulról. Egy konfliktus után az volt az érzésem, hogy egy óráig sem bírom tovább. Pénzem azonban lakásra nem volt. Megkezdődött hát a hányódásom, egyes barátaimnál laktam kegyelemből, a díványra elfogadott lakótársként. Hol Nagy Zoltánnál laktam, hol Zsolt Bélánál, annak Royal-beli szobájában. Kálmán Jenő is befogadott rövidebb időre.

Huszonötben, huszonhatban, huszonhétben testileg még jól álltam. Akadt, aki harmincévesnek nézett. Évenként egyszer elmentem vizsgálatra orvosbarátomhoz, vagy doktor Jarnó Leóhoz, vagy doktor Neubauer Istvánhoz, aki költő is volt Peterdi István néven és akinek a világháborúra vonatkozó jóslatáról már beszéltem. Mindig valami panasszal fordultam hozzájuk, hol vakbél táji fájdalmat éreztem, hol valami más betegsége gyanakodtam, mert a régi önbizalmam már megszűnt — ezt is megemlítettem már — és hipochonderré, azaz betegségek től aggódóvá váltam. Az eredmény mindig ugyanaz lett, makkegészséges vagyok, semmi bajom nincs, „azon a kis idegességen kívül, amely kínoz, de amellyel nem kell törődni”. Mindkettőjüket kitűnő orvosnak tartottam tehát, amint hogy azok is voltak, csak éppen nem azért, mert engem konokul egészségesnek mondtak. Ha egyszer azt állapította volna meg valamelyik közülük, hogy mondjuk, vesekövem van, arra megharagudtam volna, s valahogy az lett volna az érzésem iránta: ebben az orvosban is csalódtam.

Helyesnek véltem, hogy egészséges vagyok és fiatalnak látszom, mert úgy gondoltam — amit szintén mondtam már — hogy még sokáig kell élnem, még sokáig kell várnom. Írói teljes érvényesülésemben, ami különben nem volt lehetséges, sok ember, sok irodalmi tényező állta utamat. Azokról gyerekes gonoszkodással ezt mondogattam: „Mit tehetnék mást, mint hogy túlélem valamennyit?” És csakugyan sorra dőltek ki az ilyen akadályaim. Haláluk erős érzelmi zavart keltett bennem, hiszen nem a testi halálukat óhajtottam, hanem azt, hogy szűnjön meg irányító hatalmuk.

Egyszer egy ismerősöm elvitt magával a Fiumei úti temetőbe. A temetőtől gyermekkorom óta irtóztam, senkinek a temetésére nem mentem el. De hát, a más erőltetésére, mégis csak fölkerestem a temetőt. Szomorú látvány volt, sok-sok sírkövével. Mohón néztem a sírkövek feliratát, valami utolsó vigaszt keresve. És megdöbbenve láttam, milyen rövid az emberek átlagos életkora. A statisztika mond ugyan erről valamit, már arról, hogy emelkedett az élettartam, a statisztika adataiban azonban mindig kételkedtem. Láttam is aztán sírköveken: élt öt évet, élt negyvenkét évet; élt harminckét évet; élt tizenhat évet; élt ötvenhárom évet. Kevés volt a halottak közt, aki hatvan évnél többet élt, még kevesebb, aki hetven évnél idősebb korban halt meg; olyan sírkő pedig, amelyen olyasmi állt, *élt nyolcvanegy évet*, alig akadt, talán száz vagy százötven között egy. Sötét hangulatban hagytam el a temetőt, ismerősöm megszólalt:

— Itt láthatja meg az ember, mi az élet. Rövid és rejtélyes jelekből tűnik az ki. Szenvedésekkel teljes.

— Hát igen — hagytam rá.

Folytatta:

— Mert aki nem ér meg magas kort, az mind betegségben, kínosan hal meg.

Talán ingerült lettem attól, hogy társam gyötör, mert úgy emlékszem rá, valami ilyent mondtam neki:

— Az emberek nem elégszenek meg azzal a sok szenvedéssel, amit a természet ró rájuk, hanem ármanyos cselekedeteikkel még fokozzák az egymás szenvedését.

Aznap éjjel, amikor lefeküdtem, bár vidám társaságból tértem haza, mintha csak valami memóriajátékot űztem volna, áttekintettem eddig eltelt életemen és felsoroltam egész seregét azoknak az embereknek, akiket személyesen ismertem és már nem élnek, vagy akiket színházban, operában, hangversenyen, cirkuszban vagy csak kávéházban láttam, s azokét, akik a közéletben szerepeltek és az újságokban olvastam róluk. Az elemi iskola, a gimnázium, az egyetem, a hivatal, szülőfalu, a családom. Csaknem felkiáltottam: Jaj, mindenki meghalt már! Hogy kik jutottak eszembe, nem tudom, nem tudhatom. De kézenfekvő a sor. Születtem Tisza Kálmán miniszterelnöksége alatt. Tisza Kálmán meghalt. Utána következett Szapáry Gyula, akiről még elemista koromban hallottam, hogy megdobálták tojással, mindegy, meghalt. Wekerle Sándor, Bánffy Dezső, Tisza István, Justh Gyula, Lukács László, Zichy Nándor, Fejérváry Géza meghaltak. Talán mind meghaltak a tanítóim; akikről ezt bizonyosan tudtam: Horváth Sándor, Schäffer Sándor, Kinrach Katalin. A középiskolai tanárim: Kacsóh Pongrác, Richter Rezső, Tóth Kálmán, Ulbrich Sándor, Böhm Károly, Soltz

Gusztáv, Balugyánszki Gyula, Demkó Kálmán. Meghaltak színészek, akiket gyermekkoromban és diákéveim alatt a színházban láttam: Császár Imre, Vízvári Gyula, Újházi Ede, Nádai Ferenc, Jászai Mari, Komáromi Mariska, Solymosi Elek, Németh József, Vidor Pál, Hegyi Aranka, Tollagi Adolf. Hosszú, hosszú sor. Operaházi kedveltjeim közül Ney Dávid, Perotti Gyula, Takács Mihály, Erdős Richárd, Dalnoki Béni, Kornai Richárd. Vigaszért kellett szétnéz-nem: élt még Vasquezné, Molina Itália, Krammer Teréz, Dalnoki Viktor, Küry Klára, Blaha Lujza, Márkus Emilia, Pálmai Ilka... Meghalt Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Tóth Béla, Ágai Adolf, Gárdonyi Géza, Szász Károly, Thury Zoltán, Lovik Károly, Rákosi Viktor, Bródy Sándor, Berczik Árpád, Bartók Lajos, Makai Emil, Tóth Árpád, Endrődi Sándor.

Bródy személyes ismerősöm volt, Tóth Árpád barátom. Jókait nem sokkal a halála előtt láttam, kétfogatú kocsiban ült, a József körút és Rákóczi út sarkán, a Körút első háza előtt. Ősz volt haja, bajusza, szakállá, vékony a nyaka, öreg volt, réveteg tekintetű, fájt látni, hogy eljárt felette az idő. Mellette ült a felesége, Nagy Bella, szóval nem az volt a helyzet, mint állítólag mindig, hogy a feleség és anyósa ült a főülésen, Jókai meg velük szemben a kisülésen.

Meghalt Jendrassik Ernő orvosprofesszor, Moravcsik Ernő, Högyes Endre, Kéthly László, Müller Kálmán, Korányi Frigyes, meghaltak festők, Munkácsy, Lotz, meg mások. Kossuth Ferenc, Petelei István, Beöthy Zsolt, König Gyula, Fraknoi Vilmos... Baráti és ellenséges egész világ, kiknek nevével s a ró-luk való ismeretekkel telt meg az emlékezet.

Egy este elmondtam Karinthynek, hogy milyen

névjátékkal foglalkoztam. Hogy van valami riasztó a holtak ilyen idézésében. Valahogy így felelt:

— Én erre sohasem gondolok. De azért a temető nekem is barátságtalan hely. Nyaralni nem mennék oda.

— Én azt hiszem, hogy az ilyen névsor valamenyiünk érzelmét fejezi ki, csak vannak, akik nem mernek végignézni rajta.

Karinthy mosolygott:

— Pedig valószínű, hogy a századrészig sem jutottál el a névsornak.

A felesége, Böhm Aranka, közbeszólt:

— Na játszunk! Írjuk össze mindazokat, akik közismert emberek s a mi életünk folyamán meghaltak.

V.-né érkezett az asztalunkhoz:

— Betűjáték? Nagyszerű, benne vagyok. Legalább nevetséges?

Tisztáztuk, miről van szó. Én még megjegyeztem:

— A játék nem igazságos. Mert én már előre treníroztam. Meg én vagyok a legöregebb, tehát nekem van a legtöbb halottam.

— Akkor ad a többinek ötven-ötven fórt.

Nagy buzgalommal elkezdtek írni a neveket. Karinthy még megjegyezte:

— Ezt nem lehet a Lajcsival játszani. Mert ő teleír néhány oldalt sakkozókka, énekesekkel és birkózókkal.

Karinthyné nevetett:

— Nem baj. Azért is adta az ötven fórt. Én meg írok vagy két oldal orvost. De írjanak külföldi nevezetességeket is.

Nem tudom, kik, mik kerültek listáinkra. Időtartamul, ameddig a játék folyhat, félórát szabtuk meg.

A végén felolvasta mindenki a maga névsorát. Rengeteget írtunk össze: Holló Lajos, Szilágyi Dezső, Umberto, Viktória angol királynő, Verdi, Crispi, Pulszky Ferenc, Késmárszki Tivadar (orvosprofesszor volt, Karinthyé névsorában szerepelt), Schlauch Lőrinc, Virchow, Zola, Mommsen, Dankó Pista, Földvári Jakab (a híres szandálos apostol), Csehov, Verne, Rigó Jancsi (cigányprímás, Chimay hercegné férje), Caruso, Falk Miksa, Türr István, Vázsonyi Vilmos, Herman Ottó, Benczur Gyula, Wilson, Puccini...

Látszólag közönyösen olvastuk fel a neveket, de amikor egymásra esett a tekintetünk, mintha élő szóval mondtuk volna: „Hát így vagyunk! Egyszer miránk is ránk kerül a sor, és beállunk ebbe a sorba...”

Karinthy valamit mondott, úgy általánosságban, a halálfélelemről. Hogy a kultúrember rosszul viszonyul a halálfélelemhez. A halál természetes folyamat, nem kellene tőle rettegni. Ezen vitatkoztunk. „Az állatok is félnek, még az oroszán is.” „Inkább buddhistának kellene lenni.”

De hát én nem voltam buddhista. Amikor egy kávéházba beültem, olyanba, ahová szoktam járni, észrevettem, hogy a vendégállomány változott. Elmarad az egyik, elmarad a másik, tíz év, húsz év — és az ember másokat, új embereket lát maga körül. Az utca képe ugyanúgy változik. Valamikor, húszéves koromban, Apostagról érkeztem meg, a Hársfa utca tízben laktunk, lementem az utcára, nyár volt, sütött a nap, éppen a járda kövezetét bontották, egy őszülő bajszú ember feszegette a kőkockákat. Vajon él-e még? A boltból tipegett haza a házmesterné, nagy kövér asszony. És ő? A Poliklinikának akkor a

Hársfa utcából nyílt a kapuja, mindig ott állt a bronzkóros, csaknem fekete arcú portás. Na és ő? Mert már más portást láttam. És a ház, ahol az ember lakik? Közkeletű a szólam: pusztulunk, veszünk. Még jó, hogy az embereket el-elönti a mókás kedv, ezt a szólamot is úgy egészíti ki például az irodalomra vonatkoztatva: pusztulunk, veszünk, de könyvet nem veszünk. És akkor nevetünk. Még a saját kárunkon is nevetünk... Én makacsul hittem, hogy nekem még sokáig, nagyon sokáig kell élnem. Sokkal vagyok még adósa önmagamnak és a közösségnek. Közösségnek! Vajon van-e valami haszna annak, amit én csinálok? És — miféle közösségnek? Mert hát nemigen annak, amelyikben éppen élek. Ennek a közösségnek, hogy szigorúan mondjam, meg kell halnia. Nem éppen az élő egyedeinek, arra én nem vágyom, hanem a közösségnek a maga egészében. Hol késik azonban a változás? Meddig várat még magára? Hogy egyszer elkövetkezik, megeshetik a magaskorú emberrel, hogy már nem illik bele. Indokolt a bibliai esetre gondolni, Mózeséra: Megmutatom neked az ígéret földjét, de te oda már be nem juthatsz... Különben is, mi az ember élete, aggastyán korában? Adigra már elveszti mindenkijét, akihez szeretet kapcsolta. Meghalnak a nagyszülei, a szülei, a testvérei, meghal az élete párja, ha volt neki; meghalnak a tanítói, a tanárai vagy a mestere, meghalnak osztálytársai, vagy tanonctársai, vagy pásztorcimborái, a barátai — egyedül marad. Akik élnek körülötte, azok mind fiatalabbak, jóval fiatalabbak és nem törődnek vele, akiben van egy kis szív, egy kis figyelem, az meg szólítja: „Hogy van, János bácsi?” „Köszönöm, megvolnék, csak a lábaim meg a derekam...” „Nem baj,

János bácsi, majd elmúlik.” És már vége is a csevegésnek. A fiataloknak csak teher János bácsi, vén hülyének tartják. Igen, az aggastyánt vén hülyének tartják az ifjú hülyék. Nem érdeklődnek iránta, csak egymással tudnak elszórakozni. Összeülnek, csevegnek, nevetgélnek; az egyik éppen komor, véletlenül, s azt mondja, hogy fáj a feje. A másik így szól: Húzasd ki! Ezen aztán valamennyien, ha többen vannak, igen jól mulatnak.

KARCOLATOK

A NÉPSZAVÁBA rendszeresen írtam karcolatokat. Úgy emlékszem, attól kezdve, hogy Weltner Jakab hazajött az emigrációból. A karcolatokat nem volt szokás teljes névvel jelezni, azt írtam alájuk: *nl.* Mindjárt megmondom, hogy karcolataimról soha senkitől egy elismerő szót nem kaptam, már a Népszava tájáról, sem a szerkesztőtől, sem a szerkesztőség tagjaitól, sem az olvasók köréből. Az általános társadalmi és politikai jelenségeket pellengérezték ki ezek a karcolatok, mégis mintha tintába mártott pálcával a hömpölygő Duna vizére írtam volna valamennyit. Egyetlen író társamról tudok, aki többször adott kifejezést elismerésének: Szép Ernő. Hát persze, ő értett ahhoz, hogy mi a jó karcolat. És tudta, hogy az írónak jól esik néha egy kis dicséret. Hiszen a hatást látni, érzékelni kell, az hozzá tartozik az író mesterségéhez.

Ezt a karcolatírást ilyenformán bukásnak tekinthettem, körülbelül a századik írói bukásomnak. Egy-egy karcolatért tíz pengő honoráriumot kaptam. És úgy látszott, hogy a karcolatok írásának egyetlen reális célja ez a csekélyke honorárium.

Egyszer beszéltem egy munkással, aki a Népszavá-

nak előfizetője volt és rendszeres olvasója. Amikor a nevemet hallotta, közölte velem, hogy jól ismeri az írásaimat, nagy élvezettel olvassa azokat mindig. Kissé kételkedve fogadtam a bókot és egy-két perc alatt ki is derült, hogy nem ismer engem, nem is tud rólam — pedig kéthetenként írtam a *Népszavába* novellát is, teljes névvel — hanem egy másik Nagy Lajosra gondolt, a dr. Nagy Lajosra, aki polgári ügyvéd volt, műkedvelő külpolitikus és a *Népszavának* abban az időben külpolitikai beszámolókat és vezércikkeket gyártott s azokban szenvedélyesen harcolt Szovjet-Oroszország és a kommunizmus ellen.

Amint az előbb mondtam, novellákat is írtam a *Népszavába*, bár hosszabb szünet után. Egy-egy novelláért tizenöt pengőt fizettek. Igen keveset tehát, kevesebbet bármely polgári lapnál. Kézenfekvő volt a magyarázat: a *Népszava* nem üzleti vállalkozás. Csakhogy a nekem fizetett honorárium nem állott arányban az újságíró-munkatársak fizetésével. És a demokráciát úgy értelmezték a *Népszavánál*, hogy Nagy Lajosnak ugyanannyi honorárium jár, mint mondjuk Czinczér Jánosnak. És a szerkesztő, azaz Weltner Jakab, ugyanabban az időben fölemeltette a fizetését, nem tudom már a számokat pontosan, de ha jól emlékszem, havi ezerkétszáz pengőről havi ezerötszázra, azzal az indokolással, hogy a többi napilapoknál — *Az Újság, Világ, Pesti Hírlap, Nemzeti Újság* — nagyobb a szerkesztői fizetés, mint az övé és ez nem igazságos. Ez az okoskodás is belefért a demokrácia gondolatkörébe.

Azért mégis hálás lehettem a *Népszavának*. Mert — társadalomszemléleti szempontból — szabadabban írhattam oda, mint a polgári lapokba. Egyszer történt

meg, hogy Weltner nem fogadta el egy novellámat, de akkor neki volt igaza. Délután adtam be az írást a szerkesztőségbe, éjfél után a New York kávéházból távozva a ruhatárban találkoztam Weltnerrel. Így szólított meg: „Maga megőrült, kedves Nagy Lajos?” „Miért?” — kérdeztem én. Weltner: „Micsoda novellát adott maga nekem? Ha ez megjelenne a *Népszavában*, hát elkoboznák a lapot, magát meg tíz évre bezárnák. Hát hogyan képzelem? A novella kifejezett gyalázása a nemzeti hadseregnek. Ezt tenni pedig nem áll módunkban, sem a *Népszavának*, sem magának.” És csakugyan, minden óvatossági ösztönöm és írói ravaszságom mellett is, féktelen gyűlöletemben elvettem a sulykot a lehetőség határán túl. Ezt mondtam Weltnernek: „Bizonyára úgy van, ahogyan mondja. Az ember néha hibát követ el, de én hálás vagyok, ha vigyáznak rám.” Ma is kíváncsi vagyok rá, mi lehetett abban a novellában, de kéziratomat visszakérni elfelejtettem és így az elveszett.

Egyidejűleg a *Pesti Hírlap*ba is írtam karcolatokat. Kosztolányi Dezső ajánlott a lap szerkesztőjének, Lenkey Gusztávnak. Emlékszem rá, hogy első alkalommal három kéziratot vittem hozzá. Azok közül kettőt fogadott el, melyek hamarosan megjelentek a lapban. Egy karcolatért tizenhat pengőt fizetett a *Pesti Hírlap*, már hogy annyit utalt ki nekem Lenkey. A *Pesti Hírlappal* való karcolatírási kapcsolatom állandósult. Ez a kapcsolat azonban már nem volt egészen sima. Előfordult, hogy itt-ott valamit visszakaptam. Nem volt könnyű kimérni, hogy mi az, mennyi az, amit a *Pesti Hírlap* elvisel. Egyébiránt Lenkeytől nem kaptam soha egy elismerő szót sem. Bevittem hozzá a kéziratot, átvette, köszönésemet

nem fogadta, mehettem. Amikor az utalványért jelentkeztem, érintkezésünk ugyanúgy folyt le. Megkérdezte, mi volt a karcolat címe, melyik számban jelent meg, kiállította az utalványt, és ismét mehettem. Úgy viselkedett Lenkey, mint egy ezredes a karszárnyában. Más bajom azonban nem volt vele. Természetes, hogy a *Pesti Hírlap*ba nem írhattam olyan politikai gúnyiratokat, mint a *Népszavába*. Karcolataimban az általános félszegségeket, a komikus társadalmi jelenségeket csúfoltam. Ha az óvatosság és a hang mérséklése nem sikerült eléggé, olyankor kaptam vissza kéziratomat.

Rendszerint éjjel írtam, az Abbáziában, leginkább éjfél után. Egyszer az történt velem, hogy éjjélkor bementem a kávéházba, megittam egy kávé, rágyújtottam egy szivarra és karcolat-témán törtem a fejem. Rohant az idő, és semmi okosat nem tudtam kitalálni. Már három óra volt és úgy látszott, hogy az éjszaka eredménytelenül múlik el. Akkor a *Világ*-asztaltól átjött hozzám Szegő Piri gépíró és mosolyogva kérdezte: „Akar egy jó ötletet?” „No, mi az?” — szoltam fanyarul. Mert témát, amit más adott volna, még soha meg nem írtam, ilyesminek elvi ellensége voltam. Különben is büszke voltam a kitaláló képességemre és az volt a nézetem, hogy én nem szorulhatok a más ötletére. A pillanatnyi helyzetnek azonban, amint már mondtam, háromórás haszontalan fejtörés volt az előzménye. Hagytam tehát, hogy Szegő Piri elmondja a témát. És azt így vezette be: „Ott ülünk a páholyban, Diószeghy Miklós is velünk van, nagyon jól mulatunk, mert a következő tréfát mondta el...” Itt jött a téma, mely olyannak látszott, hogy a társalgásból önként pattant ki. Vicces volt, azt gon-

doltam, hogy ha ló nincs, jó a számár is, ráhagytam Szegő Pirire, hogy rendben van, majd megírom... Kész lett a karcolat, fizettem, elmentem haza. Másnap délután a kéziratot beadtam a *Pesti Hírlaphoz*. De mihelyt a végső tényen, a beadáson átestem, furdalni kezdett a lelkiismeret. Jaj, mit tettem! Idegen ötletet dolgoztam fel. Pedig ezt nem szabad csinálni! Hiszen a legkínosabb dolgok eshetnek így meg, például valaki elmesél egy érdekes történetet úgy, hogy az vele esett meg, az ember novellát ír belőle és — kiderül, hogy aki elmesélte, az valami már meglevő írásban, például Mikszáth-könyvben olvasta. Mit tegyek? Elkezdtem fűnek-fának mesélni, hogy egy karcolatot írtam, amelynek ez és ez a témája és kérdeztem, mit szól hozzá? Tetszett a karcolat vagy tíz embernek, de a tizenegyedik így szólt: „Tegnap olvastam a *Színházi Életben*.” Rohantam a *Pesti Hírlaphoz*, ott be a segéd-szerkesztőhöz, Bónyi Adorjánhoz és érdeklődtem, mi van a legutóbbi karcolatommal. Már ki volt szedve, és azt mondta Bónyi: „A holnapi számban megjelent.” Megkértem, hogy ne jelentesse meg. Nem mondtam, hogy miért, csak ennyivel indokoltam kérésemet: „Van rá okom, hogy visszavonjam.” Az ügyet elintéztük, nem lett baj. Az esetnek azonban levontam a tanulságát: mindig úgy kell dolgoznom, ahogyan eddig, soha semmiféle esetet, történetet, ötletet, amit más mond el, nem szabad felhasználni.

Itt azután kitérőleg megemlíttem, hogy az író kötelező óvatosságnak nincs határa. Olvastam például gyermeklélektani tanulmányokat. Az ilyen tanulmányokban bőséges anyag van abból, hogy mit tudnak, mit mondanak a gyermekek. A tanulmány írója gyűjtötte az adatait, de olyanokat is gyűjtött, amit mások,

leginkább a szülők mondtak el neki. Vizsgálódásaim során megállapítottam, hogy az adatoknak legalább kilencven százaléka valótlan. Kegyes hazugság, a szülői szeretetből fakad. Hosszabb időn át hallottam például remek mondásokat, melyek állítólag egy fiútól eredtek. A fiú szüleitől hallottam. A közlések szerint a fiúcska valóságos lángésznek látszott. Megéreztem, hogy a mondások legalább is gyanúsak. De ha csak a tizedrészük igaz, akkor is nagyon okos ez a kis fiú. Megismertem aztán a gyermeket. Többször hosszabb időn át voltam együtt vele, a család körében. És a fiú teljesen tompaelméjű gyermek volt, egy kis szigorúsággal hülyének is lehetett volna tartani.

Az előbb tollamra került a *Színházi Élet*. Arról egy kis történet jut eszembe, hogy a gyengébb író milyen könnyen válhat nevetség tárgyává. A történetet — mivel azokból az aránylag csendes évekből való, melyekről beszélek, 1926—1927 — elmondom. Egy Lengyel Géza nevű ügyvédnek, aki írt is Csöndes Géza néven, az az ötlete támadt, hogy vállalatot létesítsen, amely irodalmi művek megbíráásával foglalkozik. Ehhez a bírálati vállalathoz bárki beküldhette versét, novelláját, regényét vagy színdarabját, s egy bizonyos összegért szakértői bírálatot kaphatott művéről. Az ügyvéd hirdetést tett közzé a lapokban és közölte vállalatának megindulását. A novellák megbírálására engem kért fel, esetenként való fizetségért. A vállalat megkezdte volna működését, de művek nem érkeztek be hozzá. Ebből rögtön látszott, hogy az írással foglalkozó emberek nem bírálatot akarnak, hanem eredményt, azt, hogy írásuk nyomtatásban megjelenjen. Szakértő bírálat nem kell a kezdőnek. A kezdő, a tehetségtelen szenvedő, zavartalanul

akarja megőrizni nagy érzését, hogy: írása remekmű. Mégis beérkezett a bíráló intézethez egy novella és azt az ügyvéd, ragaszkodva ötlete kitűnőségéhez s ahhoz a reményhez, hogy vállalkozása jövedelmező üzlétté fejlődik, átadta nekem bírálatra.

Amint olvasni kezdtem a novellát, rögtön felismertem, hogy az Anatole France-nak a műve, egy kínai tárgyú elbeszélés. A címére nem emlékszem, de az a témája, hogy egy kínai asszonynak meghal a férje s az özvegy valami jóslat, babona, vagy mi szerint csak akkor mehet újra férjhez, ha elhalt férje sírján kiszárad a hant; naponként kijár tehát a sírhoz és fáradhatatlan szorgalommal legyezi azt a legyezőjével.

Megírtam a bírálatot, amely körülbelül ez volt: *Ha ezt a novellát egy gazdag országban írta valaki és nem ma, hanem sok évvel ezelőtt, nyugodtabb időben, lehetõleg egy öregedõ, õszülõ, bajszos és kecskeszakállas író, akkor a novella kitûnõ, annál is inkább, mert pompásan van megírva. De ha ezt a novellát a mai idõkben írta valaki, méghozzá Magyarországon, esetleg éppen ezen a silány életû, zûrzaváros Budapesten és az írója fiatal ember, akkor a novella rossz, az írója pedig félkegyelmû.*

A bírálat átvételére megjelent a vállalatnál egy fiatalember, lefizette a bírálat díját és elégedetten távozott. Kiderült aztán néhány nap múlva, hogy a Színházi Élet munkatársa volt az ifjú, a lap tréfát akart üzni az új vállalattal, illetve a novella bírálójával, tehát velem. Riportnak készült a bírálat, amelybõl kiderült volna, hogy lám, mennyire nem értenek az írók, még például az a Nagy Lajos sem, az irodalmi mûvek megbírálásához. A riport elmaradt, mert hát a bíráló alaposan fején találta a szöveget.

MÉG 1925 MÁJUS végén történt, hogy Az Újság című napilap közölte Beniczky Ödön volt belügyminiszter vallomását a Somogyi—Bacsó-gyilkosság ügyében. A vallomás igaz adatokat sorolt fel Horthy Miklósról, mely vallomás szerint a kormányzó kegyetlen, bosszúszomjas, gyilkosságokra felbujtó igazi úr, amit különben minden tisztességes ember már első szereplésétől fogva tudott róla. Tisztességes ember! Az az érdekes, hogy a gazságokról tudni, már ahhoz is tisztesség kellett. A gonosz emberek tagadták az ellenforradalom gatzetteit és mások felé megjátszották azt a szerepet, hogy azokról nem tudnak, legalább is nem hiszik el azokat. Beniczky Ödön a jobbindulatú, igazságra törekvő emberek közé tartozott. De hogy vallomásában való tényeket mondott el, az elég volt ahhoz, hogy elveszen. Letartóztatták, a vallomását közlő Az Újságot pedig betiltották. Néhány hét múlva a kormány megjátszotta azt a komédiát, hogy Az Újságot újra engedélyezte, de Újság címmel. „Az” nélkül. Szóval a névelő megvonása lett a lap büntetése. Beniczkyt szeptember végén kormányzósértésért és hivatali titok elárulásáért háromévi fegyházra ítélték. Ezzel megindult pusztulása, mely úgy végződött, hogy öngyilkosságot követett el. Ide züllött a magyar igazságszolgáltatás, amely ugyan mindig az uralkodó osztály szabad dülása volt a szegényemberen, de azelőtt voltak fékjei. A Horthy-korszakban már szinte nem volt határa a bíróságok szemérmertlenségének, nemcsak a viharos ellenforradalomban, hanem a Bethlen-féle sunyi konszolidációban sem. Például ugyancsak 1925 decemberében ítélték el, amint már megírtam, Schefcsilk György megrágál-

mazásáért Fényes László hírlapíróat hathónapi fogházra. Azaz Schefcsik Györgyöt, a véresmúltú terroristát meg lehetett „rágalmazni.” Olyan ez, mintha Balog Tutát, a dánosi rablógyilkos cigányt, vagy Rumpf Nepomuk Jánost, a kéjgyilkost is meg lehetett volna rágalmazni.

Az igazságszolgáltatás remekléséről volt nekem egy gyűjteményem, mely lapkivágásokból állott. Ez a gyűjtemény elveszett, nem mondhatok el az anyagból eseteket, csak két példát írok le, melyekre emlékszem. Debrecenben, novemberi hideg időben népgyűlést tartottak. A gyűlésre messze vidékről is érkeztek emberek, szegény emberek, kiskabátban, rongyosan, még mezítláb is. A gyűlés egyik szónoka, egy szocialista tanító, ezt mondta, egy mezítlábasra mutatva: „Éppen az a mi célunk, hogy addig senkinek se lehessen több pár cipője, amíg mindenkinek nincs egy pár cipője.” Perbe fogták és izgatásért hathónapi fogházra ítélték... Pest környékén egy fáradt lelkű munkás elhatározta, hogy öngyilkossággal vet véget életének. Egy nagy gyár telepén lakott valami putriban. Elővett egy rossz kötelet és azzal az ajtóba vert kampóra felakasztotta magát. A kötél elszakadt. Öngyilkossági szándékáról azonban nem mondott le, kiment a gyárudvarra, ott egy kötélhalmazból levágott egy kétméteres darab erős kötelet, visszament a putrijába és újra felakasztotta magát. A kötél most elég erős lett volna, de az udvaron való motozását észrevették, gyanússá vált, betörték hozzá és elvágta a kötelet. Szóval „megmentették az életnek”. A munkást bíróság elé állították és kötéllopás miatt háromhónapi fogházra ítélték.

A Bethlen-féle konszolidációnak mondott időt ta-

lán úgy lehet jellemezni, hogy csitult az ellenforradalmi gyűlölet lobogása, de maga az ellenforradalom állandósult. A közállapotokat nem sikerült a régi háború előtti színvonalra igazítani. Szinte észlelni lehetett, hogy a kapitalista rendszer, amelyet 1919-ben már-már a megsemmisülés fenyegetett, évről évre züllik. Az ember az élet bármely területére tekinthetett, mindig megállapíthatta, hogy ez vagy az a jelen-ség „békében” azért mégsem volt lehetséges. Mintha az egész társadalmi rendszer a kapitalizmus felfelé törésének korszakában megengedhette volna magának némi erkölcs, némi emberiség luxusát is. Az egész Horthy-korszak, melynek a Bethlen-uralom csak egy kis része volt, mindenestre undorítóbbá vált a ferencjózsefi időknél... Az 1915-től folyó években, egy évtizeden át, kordokumentumokat gyűjtöttem, ezek közül az igazságszolgáltatásra vonatkozókat már meg is említettem. Gyűjteményem egyre szaporodott s óriási halmazzá vált. A dokumentumok lapkivágások voltak és négy csoportba soroztam őket: 1. ismeretterjesztő érdekes és értelmes cikkek; 2. butaságok; 3. gázságok; 4. Szovjet-Oroszországról szóló rágalmak. Ez a gyűjtemény később, zavaros életem folyamán és kényszerű költözködéseim miatt elveszett. Emlékezetből alig tudok egy-két dokumentumot leírni... A *Népszavában* olvastam egy hírt a lyoni selyemgyári munkások sztrájkjáról. A hír arról szólt, hogy Lyonban 2000 munkás sztrájkolt és „zavargásokba” kezdtek. De — megjelent a rendőrség és „helyreállította a rendet”... A *Nemzeti Újságban* megjelent egy kép, mely övig meztelen, sovány embert ábrázolt. A szöveg így szólt: *Képünkön látható egy szovjet munkás, aki már tíz nap óta nem evett.*

Mindennap átnéztem az újságokat — új szórakozássommá vált ez — s mindig találtam bennük ilyen képeket és cikkeket. A szovjetellenes propagandát elszántan végezték a hírlapírók. Én rendkívül ostobának éreztem ezt a propagandát, azóta azonban megváltozott a véleményem. Megtanultam, hogy a propaganda, kapitalista viszonylatban, nem értelmes emberek megnyerésére törekszik, hanem a butákéra, szóval a nagy többségre. És csodálatos, hogy azokra igen jól hat a zagyva butaság.

Szovjet-Oroszországról tárgyilagos értesülésekhez nehezen lehetett jutni. Mégis, aki akarta, írásos és szóbeli közlések alapján megtudhatta, hogy Szovjet-Oroszország nemcsak áll, hanem hatalmasan fejlődik. Kiteljesedő léte talán egyetlen reménye volt azoknak, akik felismerték, hogy a kapitalizmus nem fejlődik fokozatosan az igazságosság felé, hanem megáll, elakad, válságokba kerül és — visszafejlődik és a maga védelmére fasizálódik.

A Bethlen-kormány alatt előrevetette árnyékát Gömbös Gyula, a fasizmus lelkes barátja. Mikor már arról csevegtek a pesti polgárok, hogy nemsokára Gömbös kerül uralomra, akkor egy este egy orvos barátom így szólt hozzám: „Azt mondják, hamarosan Gömbös Gyula lesz a miniszterelnök. Az állapotok szigorúbbak lesznek és, ne haragudjon, Lajoska, akkor így a kávéházban már nem ülhetek magával együtt.”

1926 APRILISÁBAN Mussolini ellen a Capitoliumon egy Gibson nevű ír nő merényletet követett el. Rálőtt és az arcán jelentéktelenül megsebesítette. Fél-

év múlva egy Ermete Giovanni nevű olasz bomba-merényletet követett el ugyancsak Mussolini ellen, Rómában. Ez alkalommal hét ember meghalt, nyolc megsebesült, Mussolini sértetlen maradt. Ugyanez év novemberében Bolognában megint revolverrel lőtték Mussolinire. Nem találták el. Igen jól ment a soruk a világ fasisztáinak, a revolvergolyó sem fogta őket és még a feléjük hajított bomba is csak a mellékfigurákat robbantotta fel.

1926 június 10-én egy Justh Iván nevű ember Genfben inzultálta gróf Bethlen Istvánt. Inzultálta, ez hírlapírói szépítő kifejezés, de ha magyarul és magyarán beszélünk, meg kell mondanunk: kétszer pofonvágtá. Ez ugyan csak becsületsértés, a rendőrség mégis letartóztatta Justh Ivánt. Több mint fél évig tartó diplomáciai huzavona indult meg Magyarország és Svájc között, mert a magyar kormány — és ez jellemző az úri magyar gondolkodásra — Justh kiadatását kérte. Tehát nem is a megbüntetését, hanem a kiadatását. Képzeltető, hogy a magyar bíróság milyen bűncselekménnyé szerkesztette volna meg a két pofon esetét és mekkora büntetéssel sújtotta volna Justhot. Súlyos testi sértésért, nemzetgyalázásért, a magyar nemzet hitelének rontásáért — éppen kölcsönügyben tárgyalt kint Bethlen — hazaárulásért rámértek volna vagy tíz esztendő. Dehát — 1927 júniusában — a svájci szövetségi tanács úgy döntött, hogy a magyar kormány kérését megtagadja.

1927 júniusában tűnt fel a magyar égen egy új csillag: Rothermere lord. Ez a lord a saját lapjában, a *Daily Mail*ben, cikket írt, ezzel a címmel: *Magyarország helye a nap alatt*. A cikkben Európa érdekében követelte a trianoni béke revízióját. A cikk maga

eleinte egy dúsgazdag angol úr szórakozó játékanak tűnt fel. De azután egész nagy magyar komédia lett a következménye. Kitört itthon a lelkesedés. A lapok megrészesültek a lordtól. A revízió gondolata az éig lobogott. Látni lehetett azonban, hogy az egész revízió, amelyet minden értelmes ember örökre megvalósíthatatlannak látott, egyesek részére tisztán üzleti és érvényesülési alap. Hogy a lordnak miféle céljai voltak, azt az ördög tudja, de úgy látszik, Edmond Harmsworth nevű fiából magyar királyt akart csinálni. Ez a Harmsworth 1928 tavaszán repülőgépen érkezett és olyan húhóval fogadták, mintha a sírjából felkelt Árpád lett volna.

Rothermere lord a cikke után rendszeres munkát folytatott célja elérésére. Például nemsokára a cikk megjelenése után — szeptemberben — százezer pengőt adományozott a magyar menekültek támogatására. Kik lehettek ezek a menekültek? Bizonyára az elcsatolt területről valók. És százezer pengő! Olcsó árunak tekintette a lord Magyarországot. Hogy megmutassam, milyen kis összeg volt ilyen üzlethez ez a százezer pengő, megemlítem, hogy 1926 júniusában Smith Jeremiás, népszövetségi főmegbízott, eltávozott Magyarországról és ez alkalommal egész fizetését, hetvenezer dollárt — jótékony célra adta. (Vajon kik kaphattak ebből a pénzből? Semmi esetre sem a munka nélkül nyomorgók, hanem soványpénzű urak. Vagy talán csak a jobb keresetűek.) Már most két nagy barátja volt Magyarországnak: Mussolini és Rothermere lord. Hálánk ömlött belőlünk: Mussoliniról teret neveztek el, az Oktogont. Rothermere-ről utcát, a Balaton utcát. Mit tehetett a kor áramlásával szemben a magamfajta kisember? Ha villamoson vagy

a földalattin utaztam, soha nem a Mussolini térig váltottam jegyet, ha az volt az utam célja, hanem az Oktogonig.

Szobrot kapott, ha néhány év múlva is, Rákosi Jenő, aki egész életében sikerrel játszotta meg, hogy ő harmincmillió magyarról álmodozik, és most is, Rothermere lord felbukkanása után, rögtön propagandistájává szegődött és túl a nyolcvanadik életévén elutazott hozzá, angliai birtokára.

Az első százezres pénzküldemény után másfél év múlva megint küldött a nemesszívú lord százezer pengőt, ezúttal a magyarországi szegényeknek. Százezer szegénynek juthatott ebből egy-egy pengő. A lord bizonyára azon fáradozott, hogy kedves fia a közeljövőben jólétben élő nép felett uralkodjék. És mivel nemcsak kenyérrel él az ember, hanem igével is, kijelentette egy beszédében, hogy „Magyarország nyugalommal tekinthet a jövőbe, még akkor is, ha a jelen megpróbáltatásai súlyosak”. Mindezek után a pécsi egyetem Harmsworth urat az államtudományok tiszteletbeli doktorává választotta meg.

A lord kijelentésével szemben, Magyarország népe éppen nyugtalanul tekintett a jövőbe, egyebek közt azért is, mert urai mindent elkövettek, hogy — a belső ellentétekről nem is szólva most — mindinkább kiélezzék az ország és a környező úgynevezett kisan-tant közti ellentétet. Semmi áron nem akartak meg-egyezésre jutni Csehszlovákiával, Romániával és Jugoszláviával, mert ezekben az államokban részben polgári demokrácia volt és részleges földosztás; meg aztán nem használták az alázkodó címzéseket: nagyságos, méltóságos, sőt, kegyelmes uram. Ilyen világban élni, ezt a magyar urak elképzelni sem tudták.

A környező országokkal szemben csak egy ügyön fáradoztak a magyar urak és azt sikerült is diadalra vinniök, volt pedig ez: az optáns-per. 1929 szeptemberében megkezdtek Genfben a per tárgyalását, Bethlen István volt az egész ügy lelke, el is érte, hogy a magyar nagybirtokosok felosztott birtokaikért kárterítést kapjanak. Igen, a különböző országok urai, ha csak lehet, megértik egymást.

BAUMGARTEN FERENC nevű, legtöbbszörre Németországban élő, vagyonos úriember 1927-ben meghalt. Ő létesítette a Baumgarten Ferenc Alapítványt, végrendeletelig. A végrendeletet, így az alapítványt is, a végrendelező családja perrel támadta meg. A per iratait nem láttam, de kiszivárgott a perről, hogy a családnak álláspontja mellett az volt a fő érve, hogy az alapítvány létrejöttének motívumai közt főszerepe van a homoszekszualitásnak. Hogy ebben mi volt az igazság, azt nem lehet megtudni. Tény az, hogy a per, kényes bonyodalmaival, évekig elhúzódhatott volna, az alapítvány kurátorai tehát, Babits Mihály és dr. Basch Lóránt, jelentékeny lemondás árán, kiegyeztek a családdal. Létrejött az alapítvány, és azt a kultusz-miniszter 1928 júliusában jóváhagyta.

Egy ismerősöm, aki tudta írói küzdelmeimet és sílány anyagi helyzetemet, mikor az alapítványról az újságban olvasott, lelkesen gratulált nekem: „No, ezt az alapítványt direkt magának csinálták!” Fanyarul mosolyogtam, nem voltam optimista. Úgy láttam, hogy irodalmunk főbb intézői és irányítói, köztük Babits Mihály, engem csak megtérnek, de nem szeretnek, sem nem becsülnek. Annaira nem, hogy itt-

ott az önbecsülésemet is megingatták. És láttam, hogy baráti, összműködési csoportokra oszlanak, melyeknek tagjai nagyon jól megértik egymást. Az alapítvány pontokba foglalt tételei szerint olyan írókat kell segíteni, akik nem szolgálnak hatalmi irányzatokat, akik nem alkusznak meg, eszmékért küzdenek és így anyagi támogatásra rászorulnak. Némelyek, így az én gratulálóm felfogása szerint is elsősorban én vagyok az, aki nem szolgál, nem alkuszik, eszmékért küzd és szegény. Csakhogy én tudtam, hogy a dolgok zűrzarvarosan másképp is értelmezhetők. Szegény vagyok, az igaz. De nem állítják-e majd, hogy én szolgálok egy hatalmi irányzatot és nem ők? Nem mondhatják-e, hogy én pártos vagyok, ők pedig a „tisztá” irodalmat művelik? És nem állíthatja-e magáról bármelyik író, még ha tízszer annyi is a keresete, mint az enyém, hogy ő szegény? A szegénység relatív fogalom, és bármelyik író szegény egy nagybirtokoshoz viszonyítva.

Az alapítványról, a kurátorokról és a maguk mellé választott tiztagú Tanácsadó Testületről majd még elmondok egyet-mást, egyelőre csak annyit közlök, hogy engem éveken át — három-négy éven át — annyira mellőztek, amennyire csak tudtak. Osvát Ernő volt irodalmi ügyeinknek egyik *fődirigálója*, benne nem csalatkoztam, mert 1929 októberében bekövetkezett halála előtt levelet írt a kurátorokhoz, melyben nem engem ajánlott figyelmükbe, hanem két fiatal költőt. Lehet, hogy ő is pártosnak tartott, és ebben talán igaza is volt. Én nem éreztem magamat pártosnak, mert azt véltem, hogy az általános emberi igazságért küzdök.

EGYSZER FRANKFURTBÓL levelet kaptam Stephan I. Kleintől, akit még abból az időből ismer-tem, amikor Budapesten élt és a *Pester Lloyd* munkatársa volt. Leveléhez egy lapkivágást mellékel, melyen az egyik novellámat láttam német fordításban. Pénz is volt a borítékban, harminc márka. A levélben azt ígérte Klein, hogy szorgalmasan fordít majd az írásaimból, de küldjek neki minél többet. Máris lefordította néhány novellámat és karcolatomat, szétküldte lapokhoz és folyóiratokhoz. Mihelyt megjelennek, küldi a támpéldányt, és mihelyt a honoráriumokat megkapja, azokat is postára adja. Nagyon megörültem az eredménynek és a kilátásoknak, küldtem tehát Kleinnek anyagot bőven. Az ember ilyenkor képzeleg, én is azt tettem és rózsás képet fantáziáltam a jövőről: még megtörténhetik velem, hogy meg tudok élni!

Klein első levelét gyors tempóban újak követték. Magyar pénzre átszámítva, egy hónap alatt százhusz pengőhöz jutottam, fordítási honoráriumokból. Szokás szerinti megállapodásunk az volt, hogy ő a fordításért és elhelyezésért a honorárium felét kapja. Egy-egy írás félhonoráriumra több volt, mint az itthoni teljes honorárium. Úristen, mi lesz ebből! Hát csakugyan meg fogok élni? És képzelegtem tovább: havonként legalább százhusz pengőt kapok majd németországi és svájci lapoktól, az egész fordítási ügyet kiterjesztem más nyelvekre, egész apparátust építek fel és gyűlik majd a pénz hozzám Németországból, Svájcból, Franciaországból, Angliából, Amerikából. A rózsaszínű kép kiteljesedett és képzeletem egész láthatárát elborította.

Akkoriban már megkíséreltem, hogy ne az anyám-

mal lakjak, hanem máshol. Klein első levelének érkezésekor éppen Budán laktam, különszobám volt tehát, de valami rettenetes odú. Egy régi, szűkudvarú házban. Sötét szobámban úgy éreztem magam, mintha földalatti börtönben lennék — hogy azt hogyan viseltem el, máig sem tudom. De ahogy jöttek a márkák, rögtön felmondtam a szobát és a felmondási idő leteltét be sem várva, másikat vettem ki Pesten, a Koráll utcában. Ez már szép, tiszta, jól rendezett, nagyobb ablakú utcai szoba volt, a bérére is emlékszem: havi negyven pengő.

A fordítások megindulása után azonban nemhogy nem emelkedett a külföldről érkező honoráriumom, hanem csökkent. A második hónapban nyolcvan pengőt küldött Klein, a harmadikban meg negyvenet. Az ügy ellaposodott, hogy miért, azt nem tudom. Más német fordítót is szereztem azután, a Bécsben lakó Mezeit. Ő is fordított tőlem és elhelyezett írásokat, de kis számban. A német fordítások dolgában tehát nem tudtam komoly eredményt elérni. Más nyelvre való fordításoknál pedig leküzdhetetlen akadályokba ütköztem. Mindössze azt az eredményt értem el, hogy Belgiumban francia nyelven megjelent egy novellám. Megtudtam, hogy a francia lapok a legritkább esetben közölnek fordított novellát.

Madridból egy régi volt barátom írt levelet, fordítani való anyagot kért. Az illető azonban igen jó keresetű és erősen elfoglalt újságíró volt, csak hirtelen felbuzdulásában tehette ezt, de azután nem jutott hozzá, hogy fordítsa is az írásaimat. Azt válaszolta küldeményemet kísérő levelemre, hogy, sajnos, az én írásaim nem alkalmasak spanyol területen való elhelyezésre, mert részben komorak, rész-

ben azért, mert „erős szociális gondolatokat tartalmaznak”. A spanyol lapok csak vidám, polgári, csatánival végződő történeteket közölnek.

Általában mindenhol az volt az akadály, hogy az írásaim nem polgári, víg, csattanós történetek. A leküzdhetetlen akadály azonban az volt, hogy nem akadt olyan fordító, aki jól tud magyarul és jól tudja azt a nyelvet is, amelyre fordítania kellene. Minden nyelvű író számíthat fordítóra, csak a magyar nem. Azért persze mégis megjelentek egyes magyar íróknak művei idegen nyelveken, de leginkább kormányzati és társadalmi erők közreműködésével. Így megjelentek Herczeg, Földi, Márai, Surányi, Zilahy és néhány más író könyvei. A könyveknek polgári használatra kiválóan alkalmasnak kellett lenniök. Ifjabb Hegedüs Sándor novellái még török, perzsa, görög és japán nyelven is megjelentek.

Az én írásaimat több német lap közölte néhány év folyamán: a *Simplicissimus*, az *Arbeiter Zeitung*, a *Baseler Nachrichten*, a *Welt am Abend* és még jó néhány. Néha visszaadtak egy-egy írást, furcsa indokolással. Az *Arbeiter Zeitung* például visszaküldte *Január* című novellámat s a kísérő levélben ezt azzal okolta meg, hogy nyár van, kánikulai hőség, ilyen időben nem közölhetnek olyan novellát, melynek témája a pusztító nagy téli hideg.

EGY ÉJSZAKA, 1927-BEN, találkoztam Kuncz

- * Aladárral, a *Fekete kolostor* írójával. Az *Erdélyi Helikon* megbízásából novellát kért tőlem. A New York kávéházban ültünk, ott volt a találkánk, beszélgettünk az irodalomról, egyszer csak szigorú hangon ezt

kérdezte tőlem: „Csakhogy mit kommunistáskodsz te az irodalmi műveidben? Hogyan képzeled ezt? Azt hiszed, hogy az írónak szabad propagandát űzni?” Kuncz Aladár már jó sok bort ivott, a szeme borús, a képe, a nyaka piros volt és nekibuzdult, hogy megleckéztessen. Néha lihegett, rekedtre tompult itt-ott a hangja, hevesen gesztikulált a jobbájában tartott szivarral, nem is értettem, miért öntötte el oly hirtelen és annyira a düh. „Az író mindenekelőtt humanista. Ha részvétet érez a szegények iránt, az szép dolog és rendben is van. Csakhogy az írónak nem szabad lázítania. Azt hiszed, hogy holmi sötét indulatoknak, a gyűlölködésnek fölverése az írói feladat? Az írónak nem szítani kell a harcot, hanem csitítania és elő kell segítenie, hogy az emberek megértsék egymást... Te valójában a szegények és kisemmizettek szószólója vagy. Ez ellen nem lehet senkinek kifogása és nincs is. De ha elkövetkezik az a dicső forradalom, akkor szerepet változtatsz-e? Hiszen akkor is a szegények és üldözöttek védelmezőjének kell maradnod, az új igazságtalanságok ellen kell harcolnod, ha írónak tartod magad. Most a cseléddel, a napszámos-sal, az üldözött csavargóval siráncozol együtt. Nem lehet rád haragudni ezért. De a forradalom kiveti életéből a grófnőt, aki becsületes és jótékony volt addig, nyomorba dönti és pusztulásra ítéli. Nem a grófnő mellé kell akkor állnod? ... De igen, akármit beszélsz is, így kell tenned, legalább így kellene, ha nem veted el a hivatásodat és nem akarsz humanistából egyszerre hatalompártivá avanzsálni... Már régóta ismerem az írásaidat és amint látod, nyíltan megmondom róluk a véleményemet. Sokszor nem értek veled egyet és gyakran felháborítasz.”

Nem tudom Kuncz Aladárt szó szerint idézni, de körülbelül ezeket és így mondta, a lényegre emlékszem. Úgy emlékszem azonban, hogy gorombább volt a kifejezéseiben. És sokkal hosszasan beszélt, valószínű előadást tartott. „Még te csodálkozol azon, hogy nem érvényesülsz eléggé? Senki nem bánt, csak éppen nem kapnak utánad.”

Mint mondhattam volna neki? Semmit. Boros állapotában lepergett volna róla minden érvelésem. Csak hallgattam. De nagy hatással volt rám viselkedése. Egyszer nyíltan szembekerültem az irodalmi ellenféllel. Valaki ezúttal őszintén megmondta, miért nem kellek nekik. Nem kertelt, mint például Osvát, aki egyik híressé vált novellámat — *Egy délután a Grün-irodában* — ezzel az indokolással adta vissza: „Nem vagyok barátja az ilyen pepecselő naturalizmusnak, különben is nem művészet a társadalom arcába köpködni.” Mindenesetre meglepő volt látni, miképpen eszményíti valaki a maga írói magatartását, az uralkodó osztály szolgálatát. Az emberiségre hivatkozva kérte tőlem számon Kuncz Aladár, hogy miért nem szeretem a grófokat és a grófnőket s egyéb urainkat most, hatalmuk és önző kiméletlenségük csúcspontján.

Elkomorodtam és magamba süppedtem. Még én vagyok a vádlott! Magányosnak éreztem magam és látnom kellett, hogy az ellenség legyőzhetetlen. Mégcsak meg sem ért, mert nem akar megérteni. A megértés már zavarná köreit.

Az az este, illetve éjszaka, melyen ez a találkozás történt, egész gyűjteménnyel szolgált nekem olyan adatokból, melyeket mint apró, de mégis be-szédes társadalmi jelenségeket raktározhattam el em-

léktáramban. Még éjfél előtt ültem le a kávéháznak egy, a bejárathoz közel levő asztalához, hogy meglás-
sam majd az érkező Kuncz Aladárt. Ültem, cigaret-
táztam, amikor a „mély vízből” — szóval, a kávéház
éttermi részéből — feljött két úr: Lengyel Menyhért
és Bánóczy László. Lengyel Menyhért akkor már
nem élt Magyarországon, nyilván vendégül érkezett
Budapestre. Személyes ismerősöm volt ő is, Bánóczy
László is. Amikor a lépcsőn feljöttek a kávéház föld-
szinti részébe, szmokingba öltözötten, és a kijárat
felé tartottak, mindkettőjüknek rám esett a tekin-
tete. Előbb Bánóczyé, aki, mihelyt meglátott, nyom-
ban másfelé nézett. Ő tehát, a régi ismerős, a régi
hivataltárs az Országos Munkás Betegsegélyzőben,
nem óhajtott nekem köszönni. Talán azért nem, mert
olyan sikeres „nagy” ember társaságában volt, mint
a világhírűvé lett Lengyel Menyhért. Egy-két pilla-
nattal később meglátott Lengyel Menyhért is. Ő vi-
szont köszönt, udvariasan meghajta fejét, sőt hoz-
zám jött, kezét fogtunk és hogylétéről érdeklődött.
Csak ez az incidens bírta rá Bánóczyt, hogy aztán
enyhe mosollyal ő is üdvözljön.

Parányi eset valóban. De azért mond valamit. Mu-
tatja, hogy mindenki igyekezett minél jobban elpol-
gáriasodni és egy szociáldemokrata — Bánóczy —
zavarba esett egy nagykeresetű úr mellett — Len-
gyel — amikor a helyzet úgy alakult, hogy a nincs-
telen, csavargó, szerinte tehát jelentéktelen írónak
köszönnie kellett volna. És mit mond még az eset,
meg az a tény, hogy így értelmeztem és hogy meg-
maradt az emlékezetemben? Bizonyára arról is be-
szél, hogy írói küzdelmeimben, bukásaim sorozatá-
ban tele voltam már sérelemmel és hasonlatossá vál-

tam az üldözött vadhoz... Ahogy így tekintek vissza önmagamra, szinte abba akarom hagyni ennek az éjszakának a történetét, azonban mégis folytatom.

Amikor már Kuncz Aladárral végeztem és ő elment a kávéházból, megint egyedül ültem. Éjfél már régen elmúlt, két óra felé járhatott az idő. Bejött a kávéházba egy másik minta-szociáldemokrata, Weltner Jakab. Neki a New York volt az éjszakai törzs kávéháza. Mielőtt hazament volna, minden éjjel beült a New Yorkba feketézni. Úgy mondta tréfásan, hogy ha nem iszik feketekávét, nem tud aludni. Szóval bejött, a kávéház már félig-meddig kiürült, meglátott engem, szépen eltrappolt mellettem és leült egy másik asztalhoz. Ilyen találkozásunk többször történt; ő sohasem méltatott arra, hogy hozzám ült volna. Amint aztán feketézett, szivarozott, egyszer csak meglátta egy távolabbi asztalnál Győri Imrét, az *ellenséget*, a támadott polgári lapnak a *Pesti Hírlap*-nak munkatársát. Hát ez már igen, ez megfelelő társ volt. Weltner felugrott, sietett Győrihez, szervusz, szervusz, boldogan mosolyogtak egymásra, szapora beszélgetésbe kezdtek, bólogattak, nagyon egymáshoz illettek. Pedig Győri egyike volt a kínos polgári újságíróknak. Mint nagy lap jófizetésű munkatársa nyugdíjjal és egyéb járulékokkal, irtózott a szocializmus minden válfajától. Irántam mintha ösztönösen ellenszenvet érzett volna. Amikor a *Pesti Hírlap*nak karcolatokat írtam, egyszer Lenkey Gusztáv éppen szabadságra ment és ő helyettesítette. Hozzá kellett fordulnom, hogy egy-két megjelent karcolatom honoráriumát felvegyem. „Mennyit szokott önnek Lenkey szerkesztő úr egy karcolatért kiutalni?” — kérdezte. Tizenhat pengőt. Győri úr úgy elcsodálkozott,

a maga nyolcszáz vagy ezer pengős havi fizetésével, hogy a már kézbevett tollat letette. A fejét hátra vetette, rám nézett és csaknem szelíden, jóváhagyásomat remélve sóhajtott: „Az sok. Nagyon sok. Egy kis karcolatért! Tessék velem jönni.” És bevezetett Márkus Miksához, a lap egyik szerkesztőjéhez. Előadta neki az ügyet. Márkus Miksa is sokallta a tizenhat pengős honoráriumot. Összepasszoltak, mind a ketten egyforma buzgalommal örködtek az óriási Légrády-vagyon felett. Mert ha néha bőkezűen kell fizetni, akkor is a pénzt ne holmi Nagy Lajos kapja, hanem a firkáló társadalmi előkelőségek, Bethlen Margit grófnő, Edelsheim Gyulay Ella és más hasonlók. Márkus Miksa állította ki az utalványt, a két karcolatért huszonnégy pengőt írt rá, megtakarított tehát a vállalatnak nyolc pengőt... Ugyanakkor magammal vittem három karcolatot, azokat Győrinél hagytam. Lenkey egy hónapig volt szabadságon, az alatt írás nem jelent meg tőlem a *Pesti Hírlapban*. Ilyen előzmények után valóban gyönyörűséggel néztem Weltner és Győri idilli barátkozását.

Azon az éjszakán, elunva az egymagamban ülést, áttelepedtem az írók asztalához. Írók asztala, újságírói asztal, színészasztal, szóval olyan vegyes művész, bohém vagy miacsoda asztal volt az. Oda ült le néha a tulajdonos is, Tarján Vilmos. Nevezetes tagja volt ennek az asztalnak Báttaszéki Lajos is, aki régen talán egy esztendeig foglalkozott hírlapírással, azután állás nélkül élt, megélhetését a pénzes emberek pumpolására alapítva. Gondosan öltözködött, úriemberi szokásokat gyakorolt, a pénzeket csevegéssel, hízelgő udvarlással, kedveskedéssel szolgálta meg. Tarján Vilmos volt az egyik fő mecénása. A

nála szegényebbekhez igen agresszív volt, szegényebbek alatt értve azokat, akik kevesebb sikerrel úzték a pumpolást... Ha ehhez az asztalhoz ültem, az emberek tanulmányozásának vágya vezetett oda. Most, szóval azokban az órákban, amelyekről beszélek, négyen vagy öten ültek az asztalnál, köztük ez a Báttaszéki. Éppen a szocializmusról, a kommunizmusról és persze Szovjet-Oroszországról volt szó. Az egyik figura valami elnéző, megértő mondatot mondott a kommunizmusról. Erre Báttaszéki dühre gyúlt s elkezdte az illetőt feddeni. Dühé mindjobban felfokozódott, még a szája is habzott. Gazság, istentelenség, az emberi butaság szuperlatívusza — ilyen szavakat ordított Báttaszéki, de úgy, hogy még a kávéházi személyzet is az asztal köré csoportosult. Soha még kommunizmusról és a vele való fogalmakról és jelenségekről éktelenebb dühvel nem hallottam beszélni... Ez megint parányi eset, elmondtam mégis, mert azt hittem, hogy alkalmas az általánosításra: földbirtokos, bankigazgató, gyáros, gróf és herceg csak ritkán tudja felülmúlni a pumpoló férfit és a testéből élő úri prostituált nőt.

Tarján úr is az asztalhoz jött, nem küldte el a személyzetet, hagyta, hogy hallgassák a leckét. Ő maga mosolyogva bólogatott. Ekkor meg azt kellett gondolnom, hogy az egész dührohamban volt valami tudatosan csinált, szolgálatot akart tenni mecénásának. Valószínű, hogy a pumpadag ezen az éjszakán duplája lett a mindennapinak.

Már el akartam menni a kávéházból, amikor a pincér egy összehajtott papírdarabot adott át nekem. Rögtön tudtam, miről van szó. Szétnéztem a kávéházban és egy távoli asztalnál megláttam T. Ö.-t. Ez

a T. Ö. velem egykorú ember volt, állástalan, különben is minden foglalkozás nélkül való, apró könyöradományokból élt. Az volt róla a vélemény, hogy elmebajos, állítólag már a lipótmezei elmegyógyintézetben is kezelték. Ritkán találkoztam vele, mindig siralmas állapotban láttam. Kopott, gyűrött ruhában járt, mosdatlanul, az arcán fáradtság és álmatlanság jegyei, a szeme néha oly kicsinyre zsugorodott, mint egy borsószem. Alszegény volt nálam. Minden találkozásunknak az lett a vége, hogy adjak neki egy kis aprópénzt. A negyven-ötven fillérek kéregetése, ez volt a szakmája. Ha idejében összegyűjtött annyit, hogy elmehessen az éjjeli menedékhelyre, akkor ott aludt, de ha még nem evett, vagy menedékhelyre nem volt pénze, akkor átcsavarogta az éjszakát. Az utcán is nézelődött, de leginkább a kávéházakat járta, hogy akad-e jótékony ismerőse. Ismerősei leginkább írók és újságírók voltak. A kávéházban ülő ismerőshöz nem mert odamenni, leült valamelyik zugban és levelet írt neki. Levelei egy sablonra készültek, így. *Kedves Mester! Ne haragudjon, hogy egy nagy kéréssel fordulok Önhöz. Nincs egy fillérem sem, ma még nem ettem és éjszakai szállásra nem tudtam pénzt szerezni. Fáradt és kimerült vagyok, már három éjjel nem aludtam, szeretnék legalább annyira jutni, hogy egy kávé megkegyek és néhány órán át elüldögéljek a melegben.* A hozzám írott levélben is ez állt. Küldtem neki a pincérrel valami pénzt. Ha így pénzhez jutott, akkor rendelt egy kávé, megevett két-három zsemlet, hozatott magának egy újságot, leginkább angolt, mert az nyalakú volt, azt kitárta maga előtt, hogy elfedje vele magát, és úgy ülve elaludt. Ha egész éjszaka nem jutott

pénzhez, akkor szakadatlanul gyalogolt, már mint téli időben, amikor nem lehetett a nagy hideg miatt valami utcai padra leülnie. Nyáron elviselhetőbb volt az élete, mert villamoson kiutazott a Zugligetbe — esetleg gyalog ment ki — és ott az erdőben, a földre teregetett újságpapírokon elaludt... Törtem a fejem, hogyan lehetne ezen a T. Ö.-n segíteni. Mert becsületes ember volt és elég értelmes. Minden kísérletem eredménytelen maradt. A múltja, már mint az, hogy mélyre süllyedt a nyomorúságban, meg hogy az elmeegógyintézetet is megjárta már, elvágta az útját ahhoz, hogy visszatérhessen az úgynevezett társadalomba. A társadalom jótékony volt hozzá, aprópénzek erejéig, egyes tagjai önként fizették azt a kis adót, de hathatós segítséget a megmentésére sohasem kaphatott... Báttaszéki úr tanúja volt, hogy egy kis pénzt küldtem T.-nek. Nem történt meg, de megtörténhetett volna, hogy haragosan néz rám és megro: „Miért küld adományt egy ilyen haszontalan embernek? Miért járul hozzá, hogy egy ilyen pusztulásra való alak tovább tengesse nyavalyás életét a rendes emberek rovására?”

BIZONYÁRA GYAKRAN megismétlődött a kép: T. Ö. egy kávét és két zsemlét evett, azután az újság mögé rejtve magát aludt. S azalatt valamely szerencsés ember egy másik asztalnál pompásan vacsorázott, sört ivott, vacsora után feketézett és egy Mediára gyújtott, élénken, telve jó közérzettel. A társadalom szerkezete az volt, hogy egymással tözsomszédságban virágzott a jólét és búzlott a legsenyvesztőbb nyomor. A gazdagok a város villanegyedében

óriási lakásokat foglaltak el, a villákat virágoskertek övezték, személyzeti lakásul a villák pincéit használták, amelyeknek ablakai kicsik voltak s melyeknek falairól csorgott a víz. Ha a gazdagoknak kisgyermekük voltak, akkor a személyzet — mondjuk, a házmester — gyerekeinek nem volt szabad a kertben játszadozni, mert a gazdagok nem engedték meg, hogy az ő gyerekeik a nép gyerekeivel érintkezzenek. Ha a gazdagok humanisták voltak, akkor is meg tudták indokolni a tilalmat, a proli ivadékoktól az ő gyerekeik csúnya szavakat tanulhatnak, testileg is beszennyeződhetnek, talán még féreg is kerül a testükre, hajukba és — isten ments — még fertőző betegség is rájuk ragadhat.

A gazdagok a lakásukat télen pazarul fűtötték, este villanyégőkkel nappali fényt árasztottak benne. Gyakran rendeztek lakomákat, a lakomákra hozzájuk méltó, tehát „előkelő” vendégeket hívtak meg; a vendégek elegánsan kiöltözködve, autókön érkeztek, az autók az utcán álltak és a sofőrök órákon át, esetleg estétől reggelig várták gazdáikat... Az öcsém ebben az időben sofőr volt a főváros szolgálatában, Folkusházy alpolgármesterhez beosztva. Az alpolgármester úr, az ő hivatalnoki fizetéséből, olyan életet élt, mint egy gyárigazgató. Sofőrjének egész nap és egész éjjel kellett szolgálatot teljesítenie. Reggel hétkor kellett kelnie, elmenni az autóért a garázsba, onnan Folkusházy úr lakása elé és ott várni, míg az lejön. Folkusházyt bevitte a hivatalába, azután estig rendelkezésére kellett állnia. Este azonban nem szabadult, mert Folkusházy úr élénk társadalmi életet élt, minden estére meghívták valahová vacsorára. A vacsora sokáig tartott, éjfélig is, utána következett a

kártyajáték, mely majdnem minden alkalommal reggelig tartott. Folkusházy urat meg kellett várni, a lakására vinni, azután az autót a garázsba vezetni, onnan lehetett haza gyalogolni. Öcsém éveken át minden éjjel reggel felé került ágyba. Naponként két-három órát aludt. Mindig álmos volt, az autót félig alva vezette. Hibát mégsem követett el soha, a rendőr egyszer sem írta fel... és egy ilyen Folkusházy ellen semmit sem lehetett csinálni. Arról ábrándoztam, hogy a belügyminiszterhez, mint felsőbb hatósághoz, írásos beadványt intézek, melyben leírom Folkusházy urat tetőtől-talpig, minden viselt dolgát, vagy valamely erre alkalmas riport-lapban leplezem le, de — az eredmény nem lehetett volna más, minthogy Folkusházy kis bosszúsággal, de büntetlenül ússza meg az esetet, öcsém azonban elveszti az állását. De hát ha forr az emberben a harag, ilyen lehetetlen terveken is töri a fejét.

A gazdagok életéről a szegényeknek csak sejtelmük lehetett. Csak aki eszmélt, gondolkozott, az tudta megszerkeszteni a teljes képet, olyan részletekből, melyeket az utcán le lehetett el, vagy a mozivászonon látott, esetleg volt cselédek meséléseiből hallott... Miklós Andor, az *Est*-lapok tulajdonosa, a főgazdagok közé tartozott. Egy ismerősöm egyszer jelen lehetett egy lakomán, a meghívott vendégek sorában, Miklós úr várbeli lakásán. A lakomáról részletesen beszámolt. Hogy milyen volt, arról csak egy adatot közlök: a nagyterem karzatán az Operaház zenekarának tagjai játszottak, szórakoztatva a vendégeket... Egy hetilap — mi más lehetett volna, mint a *Színházi Élet*? — riportsorozatot közölt ezzel az összefoglaló címmel: *Úriasszonyok otthonukban*.

Mindegyik riport szövegből és fényképből állott. Az egyik kép Miklós Andornét ábrázolta, amint nyitott éléskamrájának ajtajában állt, háziruhába öltözve erre az alkalomra. Nem állta el az ajtót, be lehetett látni a kamrába. Az persze nem akkora volt, mint egy Aradi utcai kispolgári lakásban. Nagy volt, telerakva, megtömve mindennel, ami finom és drága. A képsorozatban gyönyörködhetek a gépírólányok, akik olvasmánynak megvásárolhatták a *Színházi Élet* minden számát. A szegények közt is a *Színházi Élet* volt a legelterjedtebb lap.

KÉT BÉCSI ÚT

EZERKILENC SZÁZHUSZONHÉT nyarán Diószeghy Miklósnak kedve kerekedett, hogy Bécsbe utazzon. Mindjárt nekem is ajánlotta, hogy menjek vele. Bécsbe? — megdöbbsentem. Hogyan utazhatnék én Bécsbe? Mikor az én életem úgy folyt már esztendőkön át, hogy egész helyhez rögzítődtem: a lakásomról kávéházba mentem, éjjelig, hajnalig ugyanazokat az utakat jártam, ha az Abbáziába betértem, ugyanarra a helyre ültem, csak írással foglalkoztam, mindenféle vállalkozó szellem kihalt belőlem. Ha valami ügyem akadt, annak elintézését húztam, halasztottam, nem tudtam megbontani gépiessé vált napi programomat. „Ne beszélj már ilyen bolondságot!” — förmedtem Diószeghyre. „Az utazáshoz pénz kell” — folytattam. — „Csak egy hétre megyünk, kevés pénzre lesz szükségünk” — mondta Diószeghy. „Nekem minden pénz sok, a jegy, az élelem, a szállás, valami szórakozás és cigaretta, hogyan tudnék én minderre pénzt előteremteni?” Diószeghy nem tágított: „Majd én segítek.” „No, de útlevelem sincs, vízum is kell, nem tudom én az ilyesmiket elintézni.” „Én intézek el mindent, te csak eljössz velem a hajóhoz, felszállsz, Bécsben kiszállsz és ott vagy. Én szerezem meg az útleveledet is, a vízumot is. Ingyen hajó-

jegyet is kapunk, azt is én intézem el." Még ellenálltam: „Az útlevélhez két fénykép is kell, el kell menni a fotográfushoz.” „Viszlek oda is.”

Hát ez kellett nekem, hogy mindent más intézzen el helyettem és aztán vigyen magával. Rászántam magam az útra, mert kedvem nagyon is volt hozzá.

Egész életemben utazásra vágytam. Legfőbb gyönyörűségemet a nézelődésben leltem. Itthon, Pesten is nézelődtem, régen Tabánitелken is nézelődtem, Apostagon is, a pesti kávéház ablakából is nézelődtem. Az utazást is úgy képzeltem el, hogy jó lenne elmenni Párizsba, Afrikába, Buenos-Ayresbe és ott lenni valahová és nézelődni. Szerettem volna tájakat látni és városokat, épületeket, de különösen az emberek érdekeltek, hogyan járnak-kelnek, hogyan beszélnek és gesztikulálnak; milyen az alkatuk és az arcuk. Borotváltak-e, vagy bajuszosok, jóképűek-e, rútak-e, fapofák-e, vagy vidám tekintetűek; milyen típusokat lehet köztük felfedezni, hogyan viselkednek, hogyan érintkeznek egymással, mik a különös szokásaik; jobban élnek-e máshol a szegények, mint nálunk? Úgy képzeltem, hogy elmennék például Madridba — az akkori Madridba — és ha félétét töltenék is ott, esetleg nem nézném meg a Pradót, mert nem lenne rá időm, szakadatlanul azt bámulnám, hogyan lépeget az utcán egy spanyol nő, szép-e? Mit árulnak a piacon, hangosan vagy dohogva beszélnek-e ott, kiabálnak-e, énekelve ejtik-e ki a szavakat, nyitott hangképzéssel, vagy orrhangon, esetleg torokból, mint például a mongolok, vagy akár az alföldi magyarok. Nézelődés és hallgatózás, szóval csak figyelés és érdeklődés, emellett passzív magatartás — így szerettem volna.

Negyvennégy éves voltam már és még külföldön nem jártam. Magyarországot sem ismertem. Hol is fordultam én meg, negyvennégy év alatt? Valahol minden esetre, de igen kevés helyen. Születtem Tabánitelken, ott nézelődtem először, onnan bevezettek a faluba. Még kisgyermek koromban eljutottam a szomszédos Dunavecsére, Soltra és néhány tanyára: Hetényi-majorba, Hegyi-pusztára, Nagykútra, Romanonciába... Ötéves koromban Pestre hozott nagyanyám az anyámhoz, vendégségbe. Itt is nézelődtem, nem nagy örömmel, mert sok volt a sötétség és a szűk hely. Hat éves koromban kerültem végleg Pestre. Innen a vakációkban lerándultam Apostagra, de már gimnazista voltam, amikor egyedül is vállalkoztam az utazásra.

Tizenkét éves koromban egy barátom és osztálytársam azzal az ötlettel állt elő, hogy menjünk el gyalog a Balatonhoz, járjuk körül és úgy jöjjünk haza. Ez akkora kalandnak tűnt fel nekem, hogy nem mertem rá vállalkozni. Mert hát hol alszunk éjszakánként? Bezörgetünk idegenekhez és szállást kérünk? Mi lesz, ha barátságtalanul fogadnak, vagy éppen elutasítanak? Megmaradtam tehát annál, hogy legkedvesebb olvasmányaim voltak: Robinson, Jelky András kalandjai, a Cooper- és a Verne-könyvek, és legjobban csodáltam a nagy utazókat, Kolumbuszt, Marco Polót, Magyar Lászlót, Teleki Sámuel. Róluk olvastam kis homályos szobákban, úgy ülve az asztal mellett, hogy ha fölemelem a fejemet, tekintetem az ablakon át kiszálljon az utcára.

Egész diákkoromban egyszer történt meg velem, hogy valaki fölvezetett a Gellérthegyre, később meg néhány pajtásommal fölmentünk a Jánoshegyre.

Gimnazista koromban a harmadik osztállyal kirándultam Aquincum romjaihoz, később Visegrádra. Tizennyolc éves voltam már, amikor meglátogattam egy osztálytársamat Isaszegen s vele átsétáltunk Gödöllőre. Még előbb, jóval előbb, tizenhárom éves koromban, hajóutat tettem Apostagról Dunaföldvárra, de nem egyedül, hanem a pajtásommal. Magam nem indultam volna neki ennek az útnak sem.

Jogász koromban voltam Tezerovác-Suhopoljén, Jankovich Bésánéknál, ugyancsak náluk a Veszprém megyei Giczen, onnan ellátogattam Győrbe; mint ügyvédi irodai írnok jártam Vácon, Ócsán; az egyetem után elutaztam Kolozsvárra szigorlatozni; később szolgabíró lettem Abaújszántón, onnan néha beutaztam Kassára, meg Miskolcra; Jankovich Bésán Endre elvitt egyszer Aradra; a háborúban szolgáltam Piliscsabán; Fenyő Miksának egy ügyében, már a háború vége felé, elutaztam Segesvárra. Ennyit jártam az országban, ennyit láttam belőle. Szóval nem ismertem városaink legtöbbjét, nem voltam Pozsonyban, Sopronban, Nagyváradon, nem láttam a Hortobágyot, Bugacot, Sárközt, nem időztem a Balatonnál, nem mentem föl még csak a Buda határában levő Hármashatárhegyre sem, még kevésbé a Kékesre, Galyatetőre; nem üdülhettem, amíg lehetett volna, a Tátarában. Amint életem nagy vágyai csaknem soha nem teljesültek, úgy az utazásból is csak ennyi jutott nekem. A velem egykorú jobbmódú ismerőseim csaknem mind megjárták Bécsset, Berlint, Párizst, Rómát. Ha e városokról beszéltek, szomorúan hallgattam... És most Diószeghy Miklós olyan jó volt hozzám, hogy vitt Bécsbe.

DIÓSZEGHY MINDENT elintézett, amire az utazáshoz szükségem volt. Útlevelet szerzett. A magam erejével soha nem szerezhettem volna meg az útlevelet, mert az útlevéelhez erkölcsi bizonyítvány kell, ahhoz meg priorálják az embert, azaz megnézik a bűnügyi nyilvántartót. Persze kiderül, hogy Nagy Lajos nevű egyének ellen legalább százötven bűnügy van bejegyezve. Mármost nem én vagyok-e valamilyik terhelt? Hónapokba tellene ennek a tisztázása. Így tehát, a szabályok szerint, én nem kaphatok — talán még ma sem — erkölcsi bizonyítványt s így útlevelet sem. Diószeghy, mint aktív újságíró, könnyen elintézte ezt az ügyet, a rendőrség lemondott a priorálásról. Néhány jó szó kellett a tanácsos úrnak és tíz pengő az altisztnek.

Az ingyenes hajójegyet is megszerezte Diószeghy, Bécsig és vissza, elsőosztályra szólót. Egy kis ráfizetéssel hálófülkénk is lett.

Hogy a pénzt honnan kapartam össze, arra nem emlékszem. Azt tudom, hogy néhány laptól előleget kértem és egy-két helyen, tekintettel a rendkívüli célra, kaptam is. Persze, kevés pénz gyűlt össze, de hát úgy terveztük, hogy a saját pénzemből csak az első két-három nap kell megélnem, egyebekben vak-tában rábíztam magam arra, hogy talán majd Bécsben akad némi segítség.

Szeptember 1-én keltünk útra, délután hat óra-kor indult a bécsi hajó. A hajó fedélzetén nézelődve, akkor tudtam meg, milyen élénk a Dunán az evezős élet. Mások, ezren és ezren, fürödnek, eveznek, mi-alatt én változatlanul ülök a kávéházban... Nem a hajó éttermében vacsoráztunk, az drága lett volna,

olcsó ennivalót vittünk magunkkal. Visegrádon még gyönyörködtem a lassan mögénk forduló tájban, aztán lefeküdtünk és hamar elaludtunk. Reggel fölédredtem, állt a hajó. Sűrű köd ereszkedett a Dunára, várunk kellett. Órák múltak el, amíg újra elindulhattunk. Közeledve az ország határához, másoknak, menekülőknak az utazásai jutottak eszembe. Valaki egyszer elmondta, hogy a kapitány fülkéjében rejtve utazott és csak így tudta elkerülni, hogy Gönyünél a felszálló ellenforradalmi tisztek kézre ne kerítsék.

A határ felé már magasan tündökölt a nap és a látkép gyönyörű volt. Különös várakozás töltött el, hogy föld, fa, ember, de még a levegő is más lesz majd. Mert fullasztó reakcióból kerülök át egy viszonylag szabadabb, reményteljesebb légkörbe. Már Ausztriában vagyunk — hallottam és mint régebben a menekülők, föllélegeztem. Átéltam a menekülő kommunisták lelkiállapotát és mámoros boldogság öntött el. Megfeledkeztem arról, hogy egy hét múlva úgyis vissza kell jönnöm.

Nagy késéssel érkezünk a bécsi állomásra, úgy esti kilenc óra tájban. Egyenesen az Atlantis kávéházba mentünk, mert Diószeghy úgy tudta, hogy ott van az emigránsok tanyája. Messziről láttuk a kávéház óriási teraszát, tele emberekkel. Szép nyári idő volt, mindenki kint ült a szabadban. Amint a teraszhoz értünk, kezek emelkedtek a levegőbe, üdvözöltek bennünket, bár Diószeghyt nem is ismerték az emigránsok, csak engem. Találkoztunk Reinitz Bélával, Hatvany Lajossal és másokkal. Bementünk a kávéházba és ott ültünk össze. A régi ismerősök a kérdések özönével árasztottak el bennünket. Mi van otthon? Mikor bukik már meg a „rezsim?” Mit csinál ez, mit

csinál az? Hogyan tűrjük az otthoni légkört? Mennyi időt töltünk Bécsben?... Feleleteink után az emigránsok azt hitték, hogy ők tájékozottabbak a hazai viszonyokról, mint mi. Mert hogy nekik másféle értesüléseik vannak, ők a külföldi lapokat is olvassák. Kissé rövidlátóknak tartottak bennünket, fölényesen mosolyogtak rajtunk és biztosítottak róla, hogy legkésőbb egy év múlva valamennyien Budapesten lesznek. Azután szidták az itthon levő, megalkuvó, gyáva és áruló embereket.

Az Atlantis igen nagy kávéház volt, nekem nagyon tetszett. Már itt megmondom, hogy nyolc napot töltöttem Bécsben és az a nyolc nap azzal telt el, hogy fölkelés után az Atlantisba mentem, kis utakkal megszakítva ottlétemet hajnalig a kávéházban ültem és akkor elmentem aludni. Az első éjszakára egy közeli kis szállodában vettem ki szobát. Nem volt olcsó a szerény kis szobácska. Költségvetést csináltam és megállapítottam, hogy két napig tarthat a pénzem. Másnap rögtön hozzá kellett látnom a pénzszerzéshez. Hatvanytól, Békessytől és Korda Sándortól kaptam valami segítséget, legtöbbet Kordától. Cikket is írtam egy bécsi lapba s azzal honoráriumot szereztem. Így tudtam aztán nyolc napig maradni. Egyetlenegy meg nem szakadó mámor volt az a nyolc nap, egészen különös, felfokozott illúzió, kellemes valóság és annak a megtoldása gyerekes képzelődéssel.

Az Atlantisban naponként újabb és újabb ismerősökkel találkoztam. Voltak, akik az én meglátogatásomra jöttek el, mint például Garbai Sándor, Kunfi Zsigmond. Kissé félszeg helyzetbe kerültem érkezésükkor — külön-külön jöttek — mert szemmel láthatóan nem tudtam megfélekedezni a múltakról: akkor kellett vol-

na ilyen udvariasaknak lenniök, amikor ők voltak az urak és függtem tőlük; Garbainak akkor kellett volna levetnie gőgjét, amikor az Országos Munkás Betegsegélyzőben díjnokoskodtam és a tisztviselő-választások előtt hozzá fordultam, hogy a díjnokságból végre tisztviselővé léphessek elő; Kunfi meg akkor lehetett volna kegyes velem szóba állni, amikor a *Népszavába* olcsó pénzért és egyébként is silány feltételek mellett írtam a novelláimat... Garbaival a Bulgáriában régebben lezajlott eseményekről beszéltem, mert azokról alapos volt a tájékozottsága. Mielőtt más témára kerülhetett volna a sor, egyszerűen elköszöntem tőle. Kunfihoz a társadalmi nézete, a forradalom állása és az európai kilátások felől intéztem néhány kérdést, valamennyit egybekapcsolva. Nagyot gondolkozott és valami magyarázatba kezdett, így: „Természetesen sokat foglalkoztam ezekkel a problémákkal és arra az eredményre jutottam, hogy ami a Visztulán túl lehetséges, az nem lehetséges a Visztulán innen.” Ez a magyarázat nem tetszhetett nekem, mert végét vetettem: „Most dolgom van, talán majd máskor folytatjuk.” És inkább elmentem a kávéházból sétálni.

Az Atlantisznak élénk volt a forgalma, délelőtt a reggeliző vendégek olvasták benne az újságokat. Délután megtöltötték az uzsonnázók, köztük sok nő. Ha az ember egyedül ült az asztalnál, akárki zavar nélkül melléje telepedett, természetesen barátságosan köszönt. Én meg örültem az ilyesminek, nem úgy, mint Pesten. A szerelem könnyed lányai közül is sokan jártak az Atlantisba, csinosan voltak felöltözve és finoman viselkedtek. Estefelé a kávéház közepéről elhordták az asztalokat és az így keletkezett szabad te-

rületen táncra kerekedtek a párok, szólt a muzsika. Megesett, hogy férfiak, akik a feleségükkel voltak a kávéházban, táncoltak egy-egy üzleti nőcskével is és ezt az asszonyok egész természetesnek tartották... Megismerkedtem két nővel és beszélgettem velük. Kevészet tudok németül, különösen a gyakorlás hiánya miatt. Az egyik nő bécsi tájszólással beszélt, annak egy szavát sem értettem. A másikkal irodalmi nyelven jól megértettük egymást. A beszélgetés azután úgy folyt le, hogy ha a bécsivel is akartam időnként néhány szót váltani, akkor a másik nő volt a tolmács. Azt, amit a bécsi nő mondott, lefordította irodalmi németre.

ÚGY MONDTAM, hogy nyolc napig ültem az Atlantisban. Ezt azért nem kell szó szerint érteni. Mert azért néhány utat ide-oda megtettem. Jártam a város különböző részein, például a Práterben, voltam a múzeumban, néztem képeket és múmiákat; sétáltam a Ringen, amely sokkal szebb, mint a mi Nagykörutunk; a bécsi szobrok is szebbek, például a Goethe-szobor összehasonlíthatatlanul múlja felül a mi gyatra Deák-, Eötvös- és Arany-szobrunkat. Röpkem megfigyeléseim során olyan ócska, szennyes városrészeket nem láttam, mint nálunk a Conti utca, Fecske utca s az effélék... Találkoztam egy gazdag ismerőssémmel, akinek írói ambíciói voltak; nagy sétát tettünk vele a dombokra felhúzódó városrészben. Beszélgetésünk során megemlítette egy novellámat és hosszasan beszélt róla. Meglepő volt a nézete. Ennek a megértéséhez röviden elmondom a novella tartalmát. Arról volt szó, hogy letört, állástalan ember

ügynököléssel akar kísérletezni. Ajánlás segítségével egy gyárigazgató elé kerül. Túlságosan letört, kopott-ruhás, alázatos ez az ember. A gyárigazgató használatatlannak látja, nem akarja felvenni. Hogy lerázza a nyakáról, ő is ajánló sorokat akar neki adni, hadd menjen a levéllel máshoz. Már kezében a toll, amikor telefonhoz hívják, a telefon a titkárnő szobájában van. Kimegy, de a pénztárcáját, amelyből névkártyát vett ki, az asztalon hagyta. A pénztárca tele van pénzzel. Az ajánlkozó vérszemet kap, elvesz a pénzből egy nagyobb összeget. És amikor az igazgató visszatér, rögtön más hangon kezd vele beszélni. Erélyesebb és kissé szemtelen szavainak megvan a hatása, az igazgató abbahagyja az ajánló sorok írását s egy kis pótbeszélgetés után próbaidőre felfogadja az ajánlkozót, még előleget is ad neki... Ez a novella tartalma, félig-meddig mókás elmejáték, azt nem is mondom el, hogyan intéztem el a pénzlopást úgy, hogy az végül nem lopás, hanem előleg... Hát ez a novella tetszett a gazdag úrnak, de azért megrótt érte, így: „Hanem engedje meg, hogy megmondjam, nagyon különös fogalma van önnek a magántulajdonról.” Ez a megjegyzés volt meglepő. Még egy ilyen, tréfás, kabaréjelenetnek kigondolt írásban is sértőnek találta, hogy a szent magántulajdont nem tiszteltem eléggé. Újra fel kellett ismernem, hogy az embereket soha nem szabad csak egyénenként felfogni, hanem osztályuk egy alkatrészét is látni kell bennük.

KISKOCSMÁBAN ÉTKEZTEM, a kosztal is igen meg voltam elégedve. A bécsi lakosságról az volt

az illúzióm, hogy csupa békés, angyalian jóindulatú emberből áll. Illúzióim tömege, mint éltető, boldogító elem keringett bennem, csendes volt akkor a felület és a felület alá, mélyebbre, nem láttam. Hallottam, persze dicsekedve mesélték, hogy mosás után a szárítóban egymás mellé terítik fel a szomszédok a ruhákat és soha nem történik meg, hogy egyik ellopja a másikét. Azt gondoltam — mintha sohasem olvastam volna újságot — hogy Bécsben gyilkosság vagy a testi épség ellen elkövetett bűntett nem történhetik. Azt hittem, mivel nem láttam, hogy Bécsben nyomorúság nincs is. Hát hogy ez lenne a hatalomra került szociáldemokrácia eredménye. De van-e ennek az aránylag kedvező állapotnak folytatása? És fennmaradhat-e egyáltalán? Szigetként a mindinkább vaduló kapitalizmusok közt, magában Bécsben is a kapitalizmus engedményeképpen. Aggódva tűnődtem erről, aztán megint átadtam magam a gyönyörűségnek, mivelhogy kellemesebb környezetbe kerültem, mint a hazai... Egyszer beszéltek egy botrányról, amely a Kärtnerstrassén történt, azt is magyar úriember csinálta. Egyszer tapasztaltam, hogy az autóbuszon a kalauz túlságosan hangosan, sőt gorombán beszélt az utasokkal. Szinte föl sem foghattam, hogy ilyesmi megtörténhetik Bécsben.

B. I.-ék meghívtak ebédre. Idejében megjelentem lakásukon, B. nem volt otthon, telefonált a feleségének, hogy dolga akadt, amely miatt csak este mehet haza. Kettesben ebédeltünk B.-nével. Ebéd után azt mondta az asszony, hogy hozzájuk jókeresetű emberek járnak, a szobalány el van kényeztetve, jelentékeny borraivalót kap. És átadott nekem tíz schillinget, hogy az legyen a borraivaló... Egy este Hatvany La-

jos vitt el mindkettőnket, engem és Diószeghyt, Lainzban bérelt villájába. Ez a villa régebben Ferenc Józsefé volt, a néhai király hálósobájában aludtam, még az is lehet, hogy a hálóingbe bele volt hímezve a monogramja, ez csak rémlik nekem, mert bizony nem néztem meg alaposan.

Szórakoztattak a séták, a Ringen és a Kärtnerstrassén, elábrándoztam róla, hogy bizony nem lehetett rossz élete a császárság idejében a bécsi kispolgárnak és a jobb állást betöltő hivatalnokoknak. Kezembe került egy *Wien* című album, melyben a kilencszázas évről voltak fotografiák. Újra és újra átnéztem a képeket s átéltem fiatalkorom sok emléket. Mert a pesti élet mindig hasonlított a bécsihez. A bécsinek volt szerényebb kiadása. A férfiak sötét kabátban jártak, sétapálcával, esernyővel, sokan Girardi-kalapban. Minden férfinak volt bajusza, soknak szakálla. A nők legtöbbje világos blúzba és sötét szoknyába öltözött, fejükön terjedelmes kalapokat hordtak. Autó még alig járt, sok volt az egylovas bérkocsi.

Megpróbáltam valamit csinálni abban az ügyben, hogy írásaimnak külföldi elhelyezési lehetőséget szerezzek. Angol lapokra is gondoltam és írtam egy hosszú levelet H. G. Wellsnek, a levélben elmagyaráztam neki, hogy milyen irodalmi állapotok vannak Magyarországon. Haladó szellemű, baloldali írónak tekintettem őt és megírtam, hogy magam is az vagyok, de igen kedvezőtlen terepen kell élnem és dolgoznom, hasonlatos vagyok a sziklára hullott búzaszemhez. Csak általánosságban írtam, konkrét kérést nem intéztem Wellshez. Felhasználtam ilyen levél írására bécsi tartózkodásomat, régi tervem volt, hogy

Wellshez fordulok, itthon azonban nem lett volna ajánlatos a levelemet postára adni. Bécsi napjaimnak csaknem az utolsóján küldtem el a levelemet, ajánlva, s öt nap múlva, amikor már Budapesten voltam, megérkezett Wells válasza. Egy névkártyán írt, sajátkezűleg, angol rövidséggel. Arra kért, hogy pontosan írjam meg neki kívánságaimat. Meggondoltam a dolgot és ezt a kalandot tovább nem folytattam. Úgy véltem, hogy Wells nem tudna segítségemre lenni, másra, inkább jó fordítóra lenne szükségem legelsősorban. Csakhamar akadt ilyen, itthon. És akadt egy „tisztelőm”, aki hajlandó volt a fordítási hadjáratot pénzelni. Közös vállalkozásunk sikertelen maradt, mert ez a pénzelő ostoba ember volt és a lehetetlent erőszakolta. Elsőnek a *Lecke* című írásomat fordíttatta le, mert őneki ez tetszett legjobban. Azt tervezte, hogy egy londoni barátja helyezi majd el a fordításokat. Ez a londoni barát szintén értelmetlen ember lehetett, a *Leckét* elvitte egy polgári képes magazinnak. Természetes, hogy nem közölték le.

A bécsi boldog napok gyorsan leperegtek. Haza kellett jönnöm, mert elfogyott a pénzem végleg. Diószeghyé is elfogyott, neki különben is lejáróban volt a szabadsága. Elbúcsúztunk tehát emigrációs barátainktól és ismerőseinktől, kimentünk a hajóállomásra és hazautaztunk. Az úton leginkább aludtam. Budapestre este érkeztünk. Amikor már közeledtünk a városhoz, akkor láttam, milyen gyönyörű a látképe. A látkép gyönyörű, de a város belseje nem az. Kiszálláskor valami megkönnyebbülést éreztem, valami felszabadulást. Tehát akkor is örültem, mikor Bécsbe érkeztem, akkor is, amikor visszatértem Budapestre. Először egy nyomasztó társadalmi légkörből kerül-

tem egy kellemesebbe, azután megérkezésemkor viszontatértem a magyar környezetbe, arra a tájra, amelyet ismertem és amelyhez életem emlékei kapcsoltak. És a magyar nyelv! Nem tudtam idegen nyelveket, németül is alig beszéltem, úgy éreztem, hogy a nagyvilágtól el vagyok zárva, életemet csak itthon tölthetem. Idegen világban — ezt később újra és újra megtanultam — a nyelv nem ismerése olyan kínos, hogy miatta az ember csaknem hülyének érzi magát, mindenesetre csökken az önbizalma; senkivel fesztelenül nem társaloghat, értelmesen semmi témáról nem beszélhet, csak olyasmiket tud mondani, hogy: kérek egy feketét, vagy merre van, kérem, a Ballhaus-Platz?

A BÉCSI UTAZÁS előtt Diószeghyvel laktam együtt a Paulay Ede utcában, hónapos szobában. Rövid ideig, talán másfél hónapig. Akkor ebédelni nem jártam haza anyámhoz, déltájban keltünk, együtt mentünk az Abbáziába, útközben betértünk egy Liszt Ferenc téri henteshez, ott vásároltunk magunknak ennivalót. Kirántott disznóhúst, vagy májat, esetleg frissen főtt kolbászt s hozzá savanyú uborkát — ez volt az ebéd, a kávéházban ettük meg, utána fekeztünk. Hosszú időn át így ebédeltem, egymagam is, meg később József Attilával, akivel az Abbázia helyett a Japánban ütöttük fel tanyánkat.

A Paulay Ede utcai szoba nem is tudom hányadik kísérletem volt arra, hogy hazulról elköltözve idegenben, egyedül lakjak, vagy magamhoz való társal. Ezek a kísérletek időnként megújultak, de rendszertelen és kevés keresetem miatt mindig megbuk-

tak. Már nyolcadik gimnazista koromban megvettem az első próbát, akkor egy hónapig laktam a Vörösmarty utcában. Egyetemi hallgató koromban a Wesselényi utcában béreltem egy szobát, a különlakás tartama megint csak egy hónap volt. Egyszer két hétig Gergely Béla barátommal laktam, a Csáky utcában. A háború elején az Eötvös utcában laktam néhány hétig. Akkor tudtam volna tovább is fizetni a szoba bérét, de — amint már elmondtam — be kellett vonulnom katonának. Az 1918-as októberi forradalom idején a margitszigeti Nagyszállóban laktam, a Tanácsköztársaság alatt a Royal-szállodában. Laktam Budán — nem emlékszem az utca nevére — az Andrássy úton, a Koráll utcában. Minden hónapos szobából visszatértem haza. Az otthoni lakás — anyámmal és öcsémmel — kínos volt. Elsősorban azért, mert — hogyan is mondjam meg? — nem fából van az ember.

Amikor megint mindenképpen el akartam hazulról menni, de nem volt pénzem szobabérre, Nagy Zoltán vett magához, aki Debrecenből felköltözött Budapestre és Budán, a Verpeléti úton vett ki lakást. Kitűnő költő volt Nagy Zoltán, de ügyvédi gyakorlatot is folytatott. Az irodahelyiségben vettetett nekem esténként egy-egy kinyitható vaságyat, azon aludtam. Néhány hónapig laktam nála, de észrevettem, hogy anyagi türelme már fogytán, mennem kellett tehát. Csakhamar Zsolt Béla vett magához, ő a Royalban lakott, nála lettem ingyenes díványra-járó. Ez már nyugodtabb elhelyezkedés volt, mert nemcsak én kaptam szívességet, hanem baráti szolgálatot is teljesítettem: Zsolt Bélának szorongásos neurózisa miatt mindig szüksége volt egy társra, nem tudott

egyedül aludni egy szobában. Kellemes lakótársai voltunk egymásnak, lefekvés után jóideig elcsevegtünk, különféle elmejátékokat úztunk, de barátságunkat nem sikerült elmélyíteni. Furcsa ember volt Zsolt Béla, sokszor mondott valótlant, mindenkinek minden jót ígérgetett és ígérgetésében teljesen megbízhatatlannak bizonyult. Egyéniségének kedvessége, nagy tehetsége és eszessége mellett ez a fogyatékosága szinte veszélyessé tette a vele való érintkezést. Rajongó barátai egykedvűen viselték el megbízhatatlanságát, az én türelmem azonban egyszer végetért. Sokra tartott mint író és véleményét társasági beszélgetésekben gyakran kimondta. Megjelent azonban egy könyvem és önként kínálkozott a feladat, hogy a *Világban* ő írjon róla kritikát. Ezt fel is ajánlotta, de hétről hétre halogatta. Ez bosszantott, mert így útját állta annak, hogy más írjon a könyvről. Szóltam neki. Végső szorultságában megírta a kritikát, körmondfont módon dicsérgette a könyvet, de a kritika alá nem írta oda a nevét, holott mindenki másnak a könyvről névvel számolt be. Lehetetlen volt másképpen megítélni ezt a tettét, mint hogy a kelleténél jobban alkalmazkodott a polgári közfelfogáshoz, anynyira sem volt hajlandó, amennyit más polgári lapok kritikusai zavartalanul megtettek... Később meg az történt, hogy egy újvidéki kereskedő, aki nágy tisztelője volt Zsoltnak, irodalmi folyóiratot akart alapítani, csupán azért, hogy Zsoltból szerkesztő legyen. Megvolt a pénz, egyelőre tízezer pengő, mellyel a lap indult volna. Tárgyaltak, tervezgettek, Zsolt összeállította az első szám tervezetét, ki ír bele cikket, ki verseket, ki novellát, kritikát. Nekem azt mondta, hogy novellát tőlem fog kérni. Egyszer az asztalon fe-

lejtette a papírost, melyre az első szám tartalmát felírta. Én nem szerepeltem rajta, hanem novellára Kádár Endre volt feljegyezve. Beláttam, hogy Zsolttal nem érdemes barátkoznom, elmentem tőle és csakhamar az érintkezés is megszakadt köztünk, hűvös köszönő viszonyra zsugorodott.

Hazatértem, mint már oly sokszor, hajótörötten, de megint kerestem lakást. És kivettem a Király utcában egy kis szobát. Ez a szoba egy kétablakos nagyobb szoba kettéosztásából keletkezett és olyan keskeny volt, hogy alig tudtam benne mozogni. Amikor megnéztem és kibéreltem, csinosan volt berendezve, a kellő holmikkal fel volt szerelve. Következtek azután a szokásos főbérlői praktikák: néhány nap múlva már eltűnt a szobából a szőnyeg; két hét múlva a villanyégő ki volt cserélve kisebbre, és így tovább. Fűteni nem lehetett, mert kályha nem volt a szobában. Dermesztő téli hidegben is fűtetlen szobában laktam, ami nem is volt baj, mert csak aludni jártam a lakásomra. Hosszabb ideig laktam itt; nyáron nem tarthattam nyitva az ablakot, mert a villamos bűgő, zakatoló zaja miatt nem tudtam volna aludni. A villamosnál is jobban sanyargatott azonban az autótaxi. Éjszakánként taxin jártak haza a ligeti mulatókból a könyv, bőr és deszkaügynökök; a taxik kürtje minden utcakereszteződés előtt háromszor elbődült, és az elbődüléseket már akkor hallani lehetett, amikor a taxi a Szív utcához ért. Szív utca, Rózsa utca, Izabella utca, Vörösmarty utca, a ház előtt elrobogva Csengery utca, Hársfa utca, hatszor három, azaz tizennyolc kürtbögést kellett minden taxi kapcsán meghallgatnom... A rendőrség akkor foglalkozott holmi csendrendelet előkészítésével. A lapok

szorgalmasan írtak az utcai zajról. A villamos zakatolása, az autóbusz zúgása, a teherkocsik lovainak patkócsattogása, a motorbiciklik robbanó pufogása, a járókelők éjszakai hangos beszéde — ez mind szőnyegre került, ez mind zavarta a lakosságot, de egy úriembernek Az *Estbe* írt levele szerint a legnagyobb baj az volt, hogy az „inaskölykök” szemtelenül füttyörsznek az utcán.

HUSZONKILENCBEN újra Bécsben jártam. Anyám lakására ugyanis állandó címemre, sürgöny érkezett az *Agis Verlag* nevű bécsi könyvkiadó vállalatától. Az Agis közölte, hogy szóbelileg akar velem tárgyalni *Vadember* című regényem kiadásáról és arra kért, hogy március 15-én keressem fel a vállalatot; az oda- és visszautazás költségét postautalványon küldik.

A pénz megérkezett és én vonaton utaztam Bécsbe. A pályaudvaron, az Ostbahnhofon értesítem folytán Agárdi Ferenc (akkor Danczinger) várt, akivel egy évvel előbb Pesten, a Simplon kávéházban ismerkedtem meg. Agárdi (életrajzom további részében így fogom őt nevezni) megismerkedésünkkel vendégségben járt Pesten. A szülei meglátogatására jött, különben Bécsben lakott. 1920-ban emigrált oda, beiratkozott az egyetemre, orvosnak készült. Míg az első bécsi utamon mindenhová Diószeghy vezetett, most Agárdi lett a kalauzom. Már megismerkedésünk után hamarosan barátságot kötöttünk és leveleztünk is egymással, ami nagy szó, mert én lehetőleg senkinek a levelére nem válaszoltam, zaklatott életem miatt még ezt sem tudtam megtenni; az volt az érzésem, hogy

minden segítségre, eljárásra, munkára hajlandó vagyok, szükség esetén, csak levélírással nem, mert a szakadatlan firkálásba belefáradtam.

Egy külvárosi kis szállodában szálltam meg. Már amikor a pályaudvaron befelé utaztunk a városba, néhány jeltől megéreztem, hogy a város politikai légköre másfél év alatt igen megváltozott. Nem a szociáldemokrata, hanem a keresztényszocialista Bécsben jártam már. A szociáldemokrácia nem tarthatta meg a hatalmat, illetve annak annyi részét sem, amennyihez hozzájuthatott, a hatalom lassanként átcsúszott polgári-ellenforradalmi körök kezébe. Amint a villamosban egymás mellett ültünk Agárdival és ő hangosan, fesztelenül beszélt, sűrűn ejtve ki ezeket a szavakat: marxizmus, szociáldemokrácia, a kommunisták, Lenin, Szovjetunió, a közelünkben ülő természetes harcias urak villámló tekinteteket vetettek ránk. Az utcákon tiroliruhás — szóval, bőrnadrágos, szárharisnyás és kis kakastollas kalapú — rikkancsokat láttam, ezek forradalomellenes lapok címeit kiáltozták. Mintha időjárási változást érzékelttem volna. Megállapítottam, hogy a társadalmi helyzet első látogatásom óta vagy húsz fokkal süllyedt, szóval dermesztő hideggé vált. Különben a valóságos hőfok sem volt kedvező, mínusz egyet mutatott a hőmérő és metsző szél fújt, de olyan, hogy estefelé már a csontom is didergett. Ebédelni egy diákétkezőbe vitt el Agárdi barátom, amely kellemes volt, diákok és diáklányok töltötték meg, láthatóan haladó szelleműek.

Másnap Agárdi korán eljött értem a szállodába és elvitt a nemzetközi vásárra, ott a szovjetorosz kiállításra, ahol a forradalomról szóló fotografiák és dokumentumok nagy tömegét néztük meg. Amikor kö-

zeledtünk a vásár területéhez, már messziről hallottam a gramofon megerősített, az egész óriási telepet betöltő hangját. Caruso egy lemezét forgatták, Toselli szerenádját énekelte oly csodálatos szépen, ahogy énekelni csak ő tudott. Azután — fáztam. Úgy látszik, mindentől fáztam, amit Bécsben észlelhettem, a másfél év előtti boldog mámor nem újult fel bennem és általában mintha az a mámor egy kis tévedésből eredt volna.

A délutáni órákban felkerestük az Agis Verlagot. Agárdi a kapuig kísért, hogy magam menjek fel, majd ő megvár az utcán. A Verlagnál egy kis szobába irányítottak, ott egy lektor közölte velem, hogy a *Vadember*t olvasta, tetszett neki, de a vállalat nem adja ki. Meglepődtem. Mert akkor miért hívtak ide? Miért mondta a sürgöny, hogy a *Vadember* kiadása tárgyában akarnak velem tárgyalni? Utazásomat máris céltalannak láttam.

En befejezettnek tekintettem a *Vadember* ügyét, beszélgettünk azonban tovább. A lektor közölte velem, hogy nem is a *Vadember* esetleges kiadásának megbeszélése volt a cél, amikor sürgönyileg kérték látogatásomat, hanem új regényt szeretnének velem íratni, melyet aztán az Agis Verlag vagy a berlini Malik Verlag adna ki. A regényt illetőleg, tekintettel a magyar irodalmi és politikai viszonyokra, semmi mást nem kívánnak tőlem, minthogy realisztikusan ábrázoljam a magyar társadalmat, a forradalmi proletariátus szemszögéből optimisztikusan nézve.

Amikor arról volt szó, hogy regényt akarnak velem íratni, hirtelen megörültem. Amikor a különös kíváncsiságot hallottam, egyszerre lelohadtam. A magyar társadalmat ábrázolni a forradalmi proletariátus

szemszögéből optimisztikusan nézve — ezt nem láttam lehetségesnek. A magyar proletariátus helyzete az 1920-as évek végén — erről az időről lett volna szó — rossz volt és javulásra nem volt kilátás, a rossz állapotnak forradalmi átalakulására sem, hanem folyt a magyar politika további fasizálódása. Úgy láttam, hogy magyar forradalom nem várható, de a környező országok forradalma sem, mint például Romániáé, vagy akár Lengyelországé. Úgy véltem, hogy a társadalom lényeges megváltozása csak egy új, nagy háború következménye lehet, mely majd a nagyhatalmak közt tör ki.

Hogy mégis lehetett volna-e, kellett volna-e a kívánt regényt megírni — ebben a kérdésben nem tudok dönten. Tény az, hogy én az ilyen regényről ábrándozni sem tudtam. Azzal az ígérettel távoztam mégis, hogy majd gondolkozom a feladaton.

Három napot töltöttem Bécsben, mindig Agárdi barátommal. Ő volt a vezetőm és fáradhatatlanul magyarázott minden jelenséget, mely elém tárult. Meglepett ismereteinek óriási halmazata és már akkor láttam, hogy olyan emlékező-tehetségű emberrel barátkoztam meg, akinek lexikális tudását senki más ismerősömé meg nem közelíti: nemcsak Bécsét ismertette meg velem, hanem egész előadásokat tartott nekem a Szovjetunióról is, a bolsevik forradalom kezdetéről és további folyásáról, de még sok más tárgyról. Ismeretekben eltörpültem mellette.

Csavargásaim közben egy estét egy különös, mégis tipikus bécsi kávéházban töltöttünk, a Margarethen-Caféban, melyet tréfásan Witwencafe-nak neveztek. Asztali telefonok voltak ebben a kávéházban, és a párkeresők — férfi és nő — ha megtetszettek egy-

másnak, ilyen telefonon kötötték meg a barátságot. Mi ketten csak beszélgettünk tovább a világot megszálló erőkről, Agárdi a forradalmár szemével látta és magyarázta a jelenségeket. Én túlságosan optimistának véltem őt és nem mindenben értettünk egyet. Egy ellenvetésemtől haragos is lett és lemondóan legyintett: „Bánom, hogy erről beszéltem magával.”

ITTHON MÉGIS CSAK gondolkozni kezdtem egy regényen. Dehát reménytelenül. Mert ha én írok egy regényt, a magam szándékai szerint, még azt sem közli egy folyóirat sem. Nem adja ki egy kiadó sem. Ha meg a regény az Agis Verlag, vagy a Malik Verlag igényeinek megfelel, akkor a megjelentetése idehaza már büntetendő cselekmény lesz. Mégsem tudtam lemondani a kismérvű lehetőségről és kigondoltam egy regényt. Bele is kezdtem, de száz írott oldalnál nem jutottam tovább. Hogy miért nem, arra nem tudok pontos választ adni. Alkalmazkodnom kellett volna egy külső kíváncsisághoz és azt nem tudtam megtenni, talán az volt az egyik akadály. Csak úgy tudtam írni, ha ura voltam a témaválasztásnak és a megírás módjának. Valami feszélyezettséget éreztem tehát. Még az is lehet, hogy alapos tanulmányok nélkül erőm sem volt a regény megírásához.

Egyszer, amikor még nem hagytam abba, még éjjel tájban az Abbáziában dolgoztam regényemen. Bejött a kávéházba B. I., a *Pesti Hírlap* akkori nyomdai szerkesztője. A szomszéd asztalnál ült le vacsorázni. Éppen a feketénél tartott, amikor találkozott a tekintetünk. Átszólt hozzám: „Min dolgozik, mester?” „Regényt írok.” „Igen? Miről szól?” Kicsit gondol-

koztam, majd feleltem: „A mai magyar társadalmi viszonyokat akarom ábrázolni.” A szerkesztő meglepődött: „Micsoda? A mai társadalmi viszonyokat? Tízévi fegyház!” Eltűnődtem azon, amit mondott. Igaza van — gondoltam, ezt a regényt semmiképpen sem lehet megírni.

ÉRDEKES, MINTHA a polgári irodalom is ki-nyújtotta volna felém a kezét. Hogyan is történt ez? Nyáron kimentem néhányszor a margitszigeti strand-ra. Kellemes szórakozás volt ez nekem, mert mihelyt ruha nélkül nemcsak a ruhát, hanem a nyomasztó képzeteket, tudatokat is levetve, feszes trikóban mozgottam embertársaim között, mintha más emberré váltam volna. Testileg még jó erőben voltam, afféle atlétának látszottam. Az emberek, az egész külső világ rám való reagálását is másnak éreztem. Mintha kissé kiestem volna a társadalomból, annak béklyóiból, és közelebb jutottunk volna mindnyájan az őseemberhez, már pedig őseembernek lenni nyilván kedvezőbb lett volna, mint az akkori társadalom egy alkatrészének.

Találkoztam a strandon a nagysikerű színpadi szerzővel, mondjuk T.-vel. Mosolyogva üdvözölt, ennyi volt az egész, mentem tovább. Három-négy találkozás után azonban hozzám jött, megszólított és igen barátságosan kezdett velem beszélgetni. Ő nagy úr volt, színpadi műveiért ömlött feléje a pénz. A gazdag emberben önkéntelen fölényével beszélt hozzám, ezt a fölényt azonban igyekezett minduntalan megkorrigálni valami tisztelettel, mely úgy látszott, szerinte engem, mint író-t megillet. Elmondta, amit különben tudtam, hogy külföldön él, most látogatóba jött haza két hét-

re. Azután arra kért, látogassam meg, szeretne velem hosszasan elbeszélgetni.

Meglátogattam. Szép helyen szép lakása volt, de a fürdőszobában társalogtunk, mert éppen borotválkozásra kellett. Természetesen volt zsillettje, voltak amerikai zsilettpengéi, svájci zsilettélesítő szerszáma, mosdószivacsai, illatos szappanai, bolyhos törülközői, sok-sok használati tárgya. A ruhája, a cipője, inge, nyakkendője elsőrangú, nyilván dús a ruhatára, szóval úri jólétben élt. Egészséges volt és csinos, vidám kedélyű, szerencsés ember volt. Tudta, hogy én nyomorúságban élek, mindjárt erről is beszélt:

— Hogy vagy?

— Gondolhatod.

— Pedig nem kellene neked így élni. Olvasok tőled néha valamit, de, megbocsáss, nem helyeslem az írásaidat. Csak a tehetségedet becsülöm. Mire való ez a sötét tónus? Vagy az a máró gúny. Minek örökké szembehelyezkedni a társadalommal?

— Én mosolyogtam:

— Talán legyek vele megelégedve?

— Igen. Bár ezt nem kívánom tőled. Csakhogy egy kis szordínó, barátom, egy kis szordínó. Meg aztán hagyd a fenébe. Más is látja a hibákat. Mit gondolsz te? Azt hiszed, hogy a novelláiddal megszüntetheted például a nyomort, amellyel olyan sokat foglalkozol? Na, de nem akarlak én téged oktatni, ahhoz, nem is lenne jogom. Hanem mégis rá akarlak valamire bírni. Jól megnéztelek a strandon. Maga vagy az erő és egészség. Láttam, mikor a hideg medencében az ömlő víz alá álltál, megforogtál a zuhatagban, aztán kiléptél a homokra és frissen, felüdülten továbbmentél. És akkor a komoly írásaidra gondoltam. Hát ez az

ember írja azokat? Szinte képtelenség. Itt valami hi-
ba van. Valamiben, megbocsáss, tévedsz. Azt hiszed,
hogy az emberiséget szolgálod az írásaiddal. Nem en-
geded meg magadnak a feledkezést, a derűt, a bol-
dogság érzését. Pedig, hidd el, ez csupán felismerés
és elhatározás dolga. Ha az igazi lényedet adnád, azt,
aki a strandon félmeztelenül vagy, mint egy indián
harcos, akkor helyesebben cselekednél. És talán
őszintébben is, megbocsáss. Mert hát melyik vagy va-
lójában, az-e, akit a strandon mutatsz meg, vagy az-e,
aki a kávéházban ül, papiros fölé hajol, a kezében
toll és gondolatokban merülten néz maga elé?

Nem tudtam mást tenni, nevettem.

— Látod, örülök, hogy nevetsz. Ez jó jel. Csakhogy
máskor is nevéssél! Sokat nevéssél, barátom. És ha
írsz, igyekezz másokat is megnevettetni! Hesseged
el a fekete foltokat a szemed elől. És azután engedd
magad szabadjára, ne korlátozzon az az átkozott, hi-
básan megszerkesztett szemlélet. Lásd meg a derűt,
amely előtt mindig szemet hunysz, a vidámságot,
idézd emlékedbe a feledkező boldog órákat, hidd el,
olyanok is vannak az életben, a tiedben is. És hidd
el, hogy aki leül olvasni, vagy színházba megy, az is
csak azt keresi, a feledkezést. Azt akarja, hogy a
könyvben, vagy a színdarabban egy szebb világot
tárjanak elébe.

Szünetet tartott, várakozón nézett a szemembe,
érezkelheti-e fejtegetéseinek valami hatását. Rágyúj-
tottunk egy-egy angol cigarettára, természetesen ő
kínált meg ilyennel, majd folytatta:

— Gondolkozzál, kérlek, azokon, amiket mondtam.
Szeretném, ha egyszer már kívágnád magad ebből a
nyavalyás sorsodból és olyan sikereket érnél el, ami-

lyenek megilletnek. Nem a szerkesztőkön és kiadókon múlik a te mellőzésed, hanem a közönségen. A közönség az, amelynek nem lelki és szellemi táplálék az, amit te adsz elébe. A közönséget az az ember érdekli, akit én láttam meg benned.

Megkérdeztem:

— És azt gondolod, hogy az más, mint aki a kávéházban ül és ír?

— Más. Ugyan, kérlek. Elernyedsz és átadod magad holmi lelkiférgeknek, azok rágnak és pusztítják még a testedet is. Pedig ki lehet őket irtani, egy kis lelkiciánozással.

Nem szóltam semmit. Csak hagytam T.-t. Érdekelt, amit mondott, de csupán egyéniségéből és helyzetéből eredőnek véltem, nem is gondolkoztam rajta. Nem volt tehát semmi mondanivalóm. Ő erős, egészséges embernek látott engem, és ez megtévesztette. Fogalma sem lehetett arról, hogy mi a strandon is különbözünk egymástól. És átvillant rajtam sok-sok abból, amit láttam és gondoltam. Kis képek, amelyek értelmezés nélkül is oly sokat mondanak világunkról. A köröző leány, például. Szép volt az alak és csúnya az arca. Ezért szorgalmas látogatója volt a strandnak; reggel érkezett, este távozott és az egész idő alatt a medence körül sétált, fáradhatatlanul, sohasem ment a vízbe, kár lett volna azokért a percekért is, amelyekben nem mutogathatja magát és nem élvezhette volna, hogy a férfiak szeme fennakad rajta... A tőzsdés, aki a strandra is bevitt magával az anyagi javaiból, ha már az autóját kint kellett hagynia: lila sávokkal cifrázott, éktelenül tarka pizsamát öltött magára, a kezén arany karperecet hordott, finom bőrpapucsot húzott a lábára, fejére lila sapkát és a sze-

mére zöld napszemüveget tett. Így járkált méltóságos öntudattal... Bedő Mór, nagykeresetű pesti ügyvéd, nagytestű ember, lehetett vagy százhusz kiló. Nagy a feje, a hasa, rövid és vastag a nyaka, az arca ripacsos, vöröses, ritka körszakállt viselt; a feje teteje kopasz, oldalt és hátul hosszú a haja. De hát ez mind nem baj, nem akadály, mihelyt megjelenik a medencében, két-három színésznő ismerőse veszi körül és azok úgy becézik, hogy a víz alatt talán vakargatják is... Egyszer, kánikulai hőségben, amikor tele volt a strand lubickoló, sétáló, a homokon heverő emberekkel, a vendéglő épületének tetőjén dolgozott három munkás; dolgoztak, csurgott róluk az izzadság, senki nem vette észre a kiáltó ellentétet a strand népe és a három proletár közt, a többiek szórakoztak, a munkások dolgoztak, elérkezett az ebédidő, a fürdőzők beültek a vendéglő teraszára, sültet rendeltek, sört ittak, mások csomagjaikat bontották fel, melyből kirántott csirke és sütemény került elő. A három munkás is ebédszünetet tartott, letették szerszámaikat, a lapostető szélére ültek és kenyeret, szalonnát ettek.

Így beszélt tovább T. a nagysikerű színpadi szerző, kinek darabjait külföldön is játszották:

— Rátérek a tárgyra. Írj, kérlek, színdarabot. Illetve színdarabokat. Cselekményeseket, fordulatosokat. Egész bizonyos, hogy tudsz, ha akarsz. Értesz a párbeszédhez, külön megfigyeltem, milyen jól beszéltetted az alakjaidat. De arra figyelmeztetek, ne egy cselédről írd, aki aztán az utolsó felvonásban gyufaoldatot iszik.

Ez a vigyázás rám, ez a sok mindenre való gondolás, ez csaknem megható volt. Muszáj volt nevetnem.

— Kellemes környezetbe vezesd a publikumodat. Igen, igen, csak el kell magad rá szánnod. Tudod hogyan írtam én az első színdarabomat? Úgy, hogy elhatároztam, én nem nyavalygok, én pénzt akarok keresni, mert én meg akarok élni, sőt, jól akarok élni, tehát áttérek a színdarabíráásra. Akkor elkezdtem olvasni. Szakadatlanul olvastam és elolvastam vagy háromszáz színdarabot. Csaknem csupa vígjátékot és bohózatot. Tudod, milyen nagyszerű hivatás megnevetetni az embereket? Gazdagokat és szegényeket egyaránt. Mert nem sanyargatni kell a szegényeket, hanem néhány boldog órával megajándékozni őket. Ez a szocialista cselekedet, barátom!... Teljesen megtanultam a színpadi technikát, mert az mesterség, azt úgy meg kell tanulni, mint mondjuk a lakatosságot. Hát erre akarlak én téged rábeszélni. Tisztán az irántad érzett jóindulatból. Előtted a boldogulás útja, csak rá kell lépned. Amire én képes vagyok, azt te is meg tudod csinálni. Már ma kezd el a munkát. Először az olvasást. Hogy mielőbb beleéld magad a színpadi író gondolkodásába, aki mindent cselekményben, mozgásban lát. Egyre előre figyelmeztetek, nem szabad hosszú párbeszédet írni. Lehetőleg az egyik figura néhány szavának kell váltakozni a másik figura néhány szavával... Aztán gondold ki egy témát. Gyere el hozzám bármikor, amikor Pesten vagyok, vagy írdál nekem levelet, mindig közlöm veled a címetet, mutasd meg nekem a témát, a vázlatot, jelenetezést, de írd meg mindjárt egy-két jelenetet is. Én azt hiszem, csálhatatlanul meg tudom mondani, hogy jó-e, vagy még nem jó. Mert végre is jó lesz, azt bizonyosan tudom. Szívesen adok neked tanácsot is, ne vedd rossz néven, hiszen mondtam, hogy ez nagy

részben mesteriség. Látod, nem bánom, ha konkurrenciát teremtek magamnak. Tehát csakis rólad, a te érdekedről van szó. Szeretnélek már egyszer boldognak és megelégedettnek látni. Te vagy az, aki a jobb sorsot megérdemli.

Így folyt beszélgetésünk, melyet igyekeztem híven feleleveníteni, és amely csaknem egyoldalú volt, T. beszélt, és én hallgattam őt. Tökéletes tévedés volt az alapja. T. el tudta képzelni, hogy én, az én múltammal, emlékanyagommal, ismereteimmel, egyszer csak úgy levetem magamról azt a bizonyos „komorság”-ot, mint egy szennyes inget, utána rózsaszínt veszek fel, rózsaszínű szemüveget teszek a szememre és ontom a „derűt”. És még hozzá micsoda derűt? Jómódban élő emberekről írnék, esetleg gazdag urakról, földbirtokosokról és igazgatókról. Hiszen azt is mondta T., most jut eszembe, hogy csak az ő életük érdekli a közönséget, még a szegényeket is.

EGYÜTT, SZÁZADUNK

EGY KIS TÁRSASÁG, melynek tagjai a szocializmus körül keringtek, elhatározta, hogy irodalmi folyóiratot indít. Ez 1927 őszén történt. A társaság tagjai úgy tervezték, hogy majd ők maguk is, meg a barátaik, meg azoknak a barátai előfizetőket gyűjtenek, lesz bolti és utcai árusítás, szóval, ha a lap tőke nélkül indul is meg, néhány szám után már az önerejéből fenntartja magát. *Együtt* — ez lesz a lap címe, két lelkes fiatalember szerkeszti, Kálmán József és Szirmai Rezső. Azt is kisütötték, hogy az én nevemnek van irodalmi súlya, meghívtak tehát főszerkesztőnek.

Nem tetszett nekem az a cím, hogy főszerkesztő. Mivel azonban a két szerkesztő is szerepelni akart a címlapon, harmadik szerkesztőtárs meg talán mégsem lehettem, vállaltam a „főszerkesztést”.

A lap már a születésekor nem mutatkozott életképesnek. Haladó szellemű akart lenni, olyan, amely társadalmi kérdésekkel is foglalkozik, mégpedig szocialista szemlélet alapján. Ilyen lap pedig csak úgy tengődhetett volna el, ráfizetéssel, ha a szociáldemokrata párt kiadásában jelenik meg. De hát mindegy, gondoltam, csináljunk egy rövid futamú kísérletet.

Mindenek előtt rossz volt a lap címe: *Együtt*. Suta hangzású szó és nem fejez ki semmit. Aztán az alapítók vékonynak tervezték az *Együttet*, tizenhatoldalasnak, az pedig havonként megjelenő lapnak kicsi. Sőt nem is havonként jelenhetett volna meg a lap, hanem egy esztendőben csak tíz számot lett volna szabad belőle kiadni, mert havi laphoz miniszterelnöki engedély kellett, azt pedig nem tudtunk volna szerezni, tekintettel a lap társadalomszemléletére és a szerkesztők személyére.

Kiadóhivatali vezetőnek egy becsületes, de kevésbé aktív barátjukat szerezték meg a szerkesztők, aki mint magántisztviselő egész nap hivatali munkával volt elfoglalva. Így azután a terjesztés sehogyan sem ment, de még a hirdetések szerzése sem... A borítéklapon éktelenkedő *Együtt* cím, otromba betűivel, senkit vásárlásra nem csábíthatott.

A szerkesztők úgy okoskodták ki — mást nem is tehettek — hogy eleinte, míg a lap meg nem erősödik, honoráriumot az íróknak nem fizetnek. A szokványos eset lapalapításoknál ennek éppen a fordítottja volt, azaz a lapocskák úgy indultak, hogy valami gazdag ember pénzt adott és amíg a pénz tartott, a lap gavallérosan fizetett és az ingyen dolgozás akkor kezdődött, amikor a pénz elfogyott, de a lap még tengett-lengett egy ideig... Kérdés, hogy lehet-e jó kéziratokat szerezni egy lap számára, amely nem fizet. A két szerkesztőt ez a kérdés nem nyugtalanította, mert már eleve azt tervezték, hogy a lapot saját maguk írják, no meg legfeljebb még én is csinálhatok valamit. Baráti körüket úgy vélték kielégíteni, hogy néha egy-egy cikket közölnek valamelyik ügybuzgó fiatalembertől, aki szívesen lemond

a honoráriumról, mert örül, ha a nevét nyomtatásban látja.

A baráti körről már elmondtam, hogy haladó szelleműek voltak a tagjai. A haladást, a szocializmust azonban annyiféleképpen fogták fel, ahányan voltak. Például mindjárt az első szám anyagának összeállításakor az egyik fiatalember egy tanulmányt adott át a költészetről. Kezdődött pedig a tanulmány így: *A költészet mindig is formaprobléma volt.* Az egész anyagot én bíráltam felül. Mikor ezt az első mondatot elolvastam, rögtön visszaadtam a cikket írójának. A fiatalember meglepődött és megsértődött. A két szerkesztő egymásra nézett és láthatóan bántotta őket a szigorúságom. Igen, akkor még nem tört meg irodalmi ítéleteimnek csaknem kegyetlen szigorúsága. Mindig beteges érzékenység gyötört, rendkívüli részvéteket keltett bennem minden ember balsorsa, sajnáltam a beteget, a szegényt, a koldust, a halálhoz közeledő öreget, szóval mindenkit, csak a tehetségtelen írókat nem.

A szigorúság azonban nem volt elég ahhoz, hogy a lapot jóvá varázsoljam. Elégedetlen voltam például szerkesztő társaim írásaival s azokat mégsem tudtam a lapból kivetni. Úgy igyekeztem neki színvonalat tartani, hogy én magam sokat írtam a lapba. Ez azután az egész baráti körben elégedetlenséget keltett. Most már szabadulni akartak volna tőlem. Erre azonban nem igen tudták magukat rászánni. Én meg folytattam tovább a színvonalat mentő munkálatot. Kitaláltam, hogy külföldi íróktól is közlök írásokat. Emlékszem, hogy meg jelent az *Együttben* Michael Gold nevű amerikai írónak egy jó novellája.

Ez volt nagyjából az *Együtt*, melynek utolsó

száma 1928 augusztusában jelent meg. Ekkor már beteg voltam és a Siesta Szanatóriumban tartózkodtam. A főszerkesztésről lemondtam. Betegségemről nem mondok el semmit, neurózis volt és arról már beszéltem. Talán annyit mégis, amennyiből megérthető, hogyan kerültem a Siestába, mert ennek története nem érdektelen.

A Király utcában laktam, egy kis albérleti szobában. Betegségem egyik tünete az volt, hogy nem tudtam szobában tartózkodni. Ez az a bizonyos claustrophobia, a tériszony ellentéte, amelyet önéletrajzomban már megemlítettem. Nem aludhattam tehát a lakásomban. Egyszer-kétszer a ligetben, padon ülve és szemlehungyva töltöttem el az éjszakát. Legtöbbször az Otthon Kör óriási halljában aludtam, karosszékben ülve, felöltözötten. Hetekig nem került le rólam a ruha, fáradt voltam és kimerült, dúlt arcomról és tekintetemről messziről látható volt, hogy beteg vagyok. Az Otthon Kör egyik vezetőtagja, Nádor Jenő hírlapíró, megsajnálta és segíteni igyekezett rajtam. Az az ötlete támadt, hogy szanatóriumba kell engem juttatni, mégpedig úgy, hogy a költségek felét az Otthon Kör viselje, a másik felét meg az Újságírók Betegsegélyző Egyesülete. Az Otthonba feljártam ugyan, de nem voltam tagsági díjat fizető tagja a Körnek, a betegsegélyzőnek ugyancsak nem voltam tagja, mert a díjfizetést már régen abbahagytam, és így az alapszabályok szerint töröltek a tagok sorából.

Az Otthon Kör Nádor Jenő első szavára vállalta a költségek felét. A Betegsegélyző Egyesület is vállalta a másik felét, de ez már nem ment simán. Az egyesület vezetőségének volt egy tagja, aki hevesen

ellenezte, hogy engem az ő külségükön küldjenek szanatóriumba. Ki lehetett ez? Senki más, mint a *Népszava* egyik munkatársa, aki az öttagú választmányban helyet foglalt. Azzal érvelt, hogy formai lehetetlenség olyan embert segíteni, aki nem tag, ezt az alapszabályok nem engedik meg. A polgári hírlapírók — Valikovszky Károly, Balassa József és még kettő — kinevették az okvetetlenkedő *Népszava*-munkatársat és gúnyos megjegyzéseket mondtak a szemébe. „Ez remek! — mondta Balassa József. — Nagy Lajos szocialista és a maguk lapjában ír, még hozzá kitűnő novellákat és krokikat, jobbakat, mint amit maguk tudnak írni.” Egy másik újságíró ezt mondta: „No, nem mondhatom, hogy ezt nem vártuk magától, mert éppen ezt vártuk.” Az „elvtárs” makacs maradt, nem hátrált meg. De nem törődtek vele, leszavazták. Így kerültem a Siesta Szanatóriumba, ahol hat hetet töltöttem és a két egyesületnek sok pénzébe kerültem.

Szanatóriumba jutásom történetét ezzel még nem fejeztem be. Külön pénzre volt szükségem, hogy zsebpénzem is legyen s egyidőre anyámnak is adhassak valamit. Előlegeket vettem fel tehát, ahol csak lehetett. Betegségemre való tekintettel mindenhol adtak előleget, csak egy helyen nem: a *Népszavá*-nál. Ahová olcsó pénzért a legtöbbet írtam, az évek hosszú során. Betegségem előtt éppen karcolatokat írtam a lapba, darabonként tíz pengőért. Elmentem a *Népszavához*, vittem egyszerre négy karcolatot és azt kértem, hogy azokat fizessék ki és adjanak még hatvan pengőt, azt majd ledolgozom. Négytagú bizottság ült össze ennek a súlyos ügynek a megtárgyalására: Weltner, Propper és még ketten, akikre

már nem emlékszem. A határozat az lett, hogy a négy karcolatot kifizették, de a hatvan pengőt megtagadták.

Megjegyzem, hogy ez az eset nem hatott rám túlságosan. Mindig el voltam készülve arra, hogy az emberek valami silányságot követnek el. Sőt, még a jóra is gyakran el voltam készülve, hiszen az történt, hogy mégiscsak szanatóriumba jutottam, és ha egy tag ellenezte is, hogy segítsenek rajtam, más négy tag viszont a javamra döntött.

Az 1929-ES ÉVBEN osztották ki először a Baumgarten-díjat, természetesen én kimaradtam a díjazottak közül. Már elmondtam, hogy két kurátora volt az alapítványnak: Babits Mihály és Basch Lóránd. A kurátorok létesítettek egy tanácsadó testületet, amely tíz tagból állt. A névsort, hogy kik legyenek a díjazottak, az előző év végefelé állították össze, a legutolsó ülést, melyen a névsort véglegesítették, december közepén tartották. Hallottam, hogy az én nevem még csak szóba sem került. Első alkalommal ezek kaptak díjat: Elek Arthur, Erdélyi József, Farkas Zoltán, Juhász Gyula, Kárpáti Aurél, Osvát Ernő, Schöpflin Aladár, Szini Gyula, Tamási Áron, Tersánszky J. Jenő. Az összeállítás Babits Mihály egyéni műve volt, megbízatását ő diktátori módon gyakorolta, a tanácsadó testületnek alig engedett valami beleszólást. Baumgarten Ferenc, az alapító, végrendeletében pontosan meghagyta, hogy miféle írók megsegítésére szánja a pénzt. Fiatal, meg nem alkuvó, tiszta irodalmi célokat követő írók vagy írókat kellett volna az alapítványnak támogatnia. Osvát

és Schöpflin díjazásával máris megszegték az alapító levél rendelkezését. Négyezer pengő volt az írói díj, és ezt a Hermes bank fizette ki a díjazottaknak, havi részletekben, mégpedig úgy, hogy havonként folyósított háromszáz—háromszáz pengőt, lakbérnegyedkor pedig, tehát évenként négyszer négyszáz—négy száz pengőt. A döntés kihirdetése ünnepélyes, szónoklatokkal terhelt ülésen történt, január 18-án, Baumgarten Ferenc halálának az évfordulóján. Ez az eljárás rögzítődött és mindaddig, amíg az alapítvány fennállt, ugyanolyan maradt.

A sajtó élénken foglalkozott a díjkiosztással, író társaságokban sokat beszéltek róla, és a legfőbb eredmény az lett, hogy mindenki, aki nem kapott díjat, fel volt háborodva. A kurátorok persze nem jól érezték magukat; emberek, igazi emberek voltak, akik élvezték azt, hogy egyeseknek pénzt adhattak, de talán még jobban élvezték azt, hogy sokaknak nem adtak. Tény azonban, hogy közmegelegedésre a díjosztást semmiképpen sem intézhették volna el.

A díjakon kívül az alapítvány egyévi jövedelmének egy kisebb részét segélyekül osztották ki. Az első néhány év segélyei négyszáz—négy száz pengősek voltak. A segélyeket nem hozták nyilvánosságra, a kegyeltek tehát nagyobb segélyt is kaphattak. A segélyek nem tartoztak a kultuszminisztérium ellenőrzése alá, de a díjadományozásokat a minisztérium, mint legfőbb felügyeleti hatóság, felülvizsgálta, s csak akkor váltak azok véglegessé, ha a jóváhagyás megtörtént.

Jellemző az alapítvány ügyeinek intézőire, illetve Babitsra, és az irodalmi helyzetemre, hogy én csak segélyt kaptam, azt is csak úgy, hogy Nagy Zoltán

barátom protegált Babits úrnál. Az első díjkiosztás után még három évig kimaradtam a díjasok közül, először az 1932. évre kaptam díjat. Hogy miért és hogyan, annak története van, majd később elmondom.

MÉG VISSZATÉREK 1928. évi siestai tartózkodásomra. Betegségem nagyon megviselt. A gyógyult állapot azután csak azt jelentette, hogy járok-kelek, ügyeimet intézem, testem ép, írni tudok, de — a betegség megvan, csupán szunnyad. A tudatomból már nem került ki, hogy van egy betegségem, amely bármikor, esetleg éppen akkor, amikor semmi más bajom nincs, felújult erővel törhet rám és meggyötör. Csak a feledkezés óráiban éreztem magam tűrhetően. A beteg állapot nem olyan, hogy ne lehetnének az embernek kellemes órái is. A szanatóriumban egész jól elszórakoztam néha. Nem feküdtem, mert erre nem volt szükségem. Jó volt a koszt, tudtam élvezni, barangoltam a különböző pavilonokban, megismerkedtem azok lakóival és egy kicsit mulattattam őket. Olvasni nem olvastam, írni meg egy betűt sem tudtam. Hogy a cigarettázást csökkentsem, egész nap cukorkát szopogattam. Cukor után rögtön következett a cigaretta. Így aztán kiderült, hogy a cukorkázásnak csupán az lett a következménye, hogy a kiadásaim szaporodtak. Orvosi gyógykezelést nem vettem igénybe, mert tudtam, hogy az orvosok a neurózisokkal szemben tehetetlenek. Inkább én avatkoztam bele a hisztériás nők gyógyításába, akiknek betegségén jól átláttam. Az orvosok azonban megkértek, hogy hagyjam a betegeiket békében, hagyjam,

hogy ők kezeljék azokat gyógyszerekkel, és ne lázít-sam fel valamennyit a konzervatív kezelés ellen. Volt például a betegek közt, egy már nem egészen fiatal, abnormálisan kövér nő, aki lány volt még, de már félig megőrült a kielégületlen szerelmi vágytól. Ezt kellő lelki segítség és a helyes útra terelés helyett injekciókkal tömték.

A szanatóriumból mindennap kimentem. Délelőtt nagy gyalogsétát tettem, felmentem a Svábhegyre és onnan a fogaskerekűvel jöttem le. Útközben — fölfelé menet — beültem egy kocsmá teraszára, megettem egy sós kiflit és megittam egy korsó sört. Ez csodálatosan jó volt. Délutánonként elmentem a közeli Délivasút kávéházba, néha átutaztam Pestre és megjelentem az Abbáziában, sőt kétszer-háromszor haza is ellátogattam.

Ez a nyár — 1928-ban — rendkívül meleg volt. Egész életemben könnyen bírtam a meleget, sőt szerettem. Harmincöt fokos hőségben éreztem magam a legjobban. Még írni is melegben tudtam leginkább, valami kellemes bódulatba estem és a fantáziám fékezetlenül működött. Talán nem véletlen, hogy minden jobb művemet nyáron írtam. Ültem, jártam, beszélgettem a nagy melegben és az agyam élénken működött. Régi kellemes hőségekre emlékeztem gyermekkoromból, a tabániteleki tanyáról. És az emlékek annyira megelevenedtek bennem, hogy egészen felpeszditettek. Harminc fok még meg sem kottyant nekem. Harmincnyolc fok, ez talán még jobb volt. Ha mások jajveszékelték a hőség miatt, az semmi részvétet nem keltett bennem. És örültem, hogy van egy állítólagos emberi szenvedés, ami engem nem zavar, nyugodtan nézem és nyugodtan hall-

gatom, sőt élvezettel, mint egy szadista, a más kínját. Ha sóhajtott valaki, azt mondtam neki, hogy: „Aki a meleget nem szereti, jó ember nem lehet.” És magyarázni kezdtem a meleg idő gyönyörűségeit. Milyen kellemes olyankor egy kis szellő! Milyen remek olyankor egy pohár hideg ital! Még az is nagyszerű, ha izzad az ember, mert a párolgás kéjes hidegségérzést okoz. Azután az milyen gyönyörű, mikor a nagy melegben hirtelen beborul az ég, megere a zápor s a levegő lehűl! Mert a hideget is csak kánikulában lehet élvezni és nem borús téli időben. És így tovább.

De az 1928. évi nyári hőség már nekem is sok volt. Július első felében szállta meg Budapestet és az egész országot. A higanyszál harminchét fokra kúszott fel, és ez a hőség eltartott tíz napig. Az utcák kövezete felmelegedett, a házak téglafalai átfültek, éjszaka is olyan volt bennük tartózkodni, mintha fűtött kemencében lett volna az ember. Tíz nap után következett három-négy napos enyhülés, majd megint ránk zúdult a hőség. Így ment ez azután egész nyáron, júliusban, augusztusban és még szeptemberben is. Szeptember közepén is harminchat fokos volt a déli hő, árnyékban. A szoba hőmérséklete éjjel sem enyhült. Ebben az időben laktam a szanatóriumban, augusztus elsejétől szeptember közepéig.

Ez volt a legnagyobb meleg, amit a meteorológusok Magyarországon észleltek. Már a tartóssága miatt persze, mert volt esztendő, amikor egy-két napra a hőmérő többet mutatott. Erre a meleg nyárra következett azután a 29-i nagy hideg. Ez meg a legnagyobb hideg volt, amit a meteorológia feljegyzett. Akkor, 29-ben, januárban tört ránk a hideg

idő. Februárban érte el tetőfokát a hideg, Budapes-
ten huszonhárom fokot mértek, máshol az országban,
például Kecskeméten, harmincat. Influenza után a
leghidegebb napon este, abban a bizonyos huszonhá-
rom fokos hidegben, elmentem hazulról, a Fészek-
kávéházba, ott tartották heti összejövetelüket a
100% című folyóirat munkatársai. Még volt hőemel-
kedésem, mégsem tudtam otthón maradni. A belső
nyugtalanság mindig menésre, járásra, csavargásra
űzött... A 100%-ot Tamás Aladár szerkesztette, ő
minden összejövetelen megjelent. Kívüle legszorgal-
masabb látogatója volt az összejöveteleknek Schön-
stein Sándor. Egy-egy találkozásra körülbelül tízen-
tizenketten jöttek el. Nagyon érdekelt engem a tár-
saság, mert csupa nyugodt, derűs fiatalemberből ál-
lott. Lelket öntöttek abba, aki közéjük került. Csak
az nem tetszett nekem, hogy a magukkal hozott
könyvekből és lapokból, de meg a hangos beszélgeté-
sükből az egész kávéház csakhamar megtudta, hogy
kik ők és miféle az ő munkájuk. Ezt különben ők is
sejtették és éppen azért változtatták az összejöve-
teleik helyét. Egy ideig a Fészekbe jártak, majd az Ok-
togonba, a Magyar Koronába, a Japánba, a Lidóba...
Írtam a 100%-ba, de ha jól emlékszem — mindig
álnéven. Ha a nevemmel írtam volna, nagyjából min-
den lapnál kitették volna a szűrőmet.

Ez év nyarán, szombati estén, egy ismerős ház-
aspárral találkoztam, akik azt mondták, hogy másnap,
azaz vasárnap reggel, autójukkal kirándulnak a Ba-
latonhoz, Siófokra. Hívtak, hogy menjek velük.
Örömmel vállalkoztam az útra, hiszen már megint
nem mentem, hanem vittek.

Reggel indultunk, hármasan, a férj vezette az

autót. Már közöltem, hogy kedvenc szórakozásom volt az utazás. Talán azért, mert keveset utazhattam. De meg is fordíthatom a magyarázatot, így: talán éppen azért utaztam olyan keveset. Gyönyörködtem a dunántúli dombos tájban — emlékszem rá, hogy amikor Nagytétény felé tekintettem, Charousek Rezsőre, a fiatalon feltűnt és fiatalon meghalt sakkmeisterre gondoltam. És eszembe jutott minden, amit a sakkfaluról, Nagytétényről, olvastam... Negyven kilométeres tempóban haladtunk, óvatosan, minduntalan megelőztek bennünket az eszeveszetten robogó hősök. A hősködés nyomaira utunk közpe táján rá is akadunk, egy autóhulla hevert az árokban, elhagyva, sérült utasait már elszállították.

Négy óra alatt érkeztünk Siófokra. Mikor a Balatont megláttam, fellelkesültem, még az is szenzáció volt nekem. Negyvenöt évnél több telt el már az életemből, és — akkor érkezhettem először a Balatonhoz. Hát igen, ha egyszer — amint már mondtam — az utazás volt a kedves szórakozásom. Örömembe csakhamar bánatos merengés vegyült. Eszembe jutott életem csodálatos korlátozottsága. Csavargó hajlam és amellett valami átkos lebilincseltség. Nem is tudtam volna megmondani, hogy minden hiány és baj miatt a külvilágot okolhattam-e, vagy bennem élt a gátlások egész serege. (Gátlás, persze az is a külvilág régebbi hatásából ered.) Az egy napi kirándulás azért kellemes volt. A Balaton és tájéka gyönyörű, és azt mondhatom róla, amit különben életem későbbi folyásán ismertem fel, hogy ez a legszebb vidék nekem. Igen, a gyermekkori emlékek varázsolnak valamit széppé, az első látás gyönyörűsége marad meg bennünk emlékeknek, és — ha a Balatont gyermek-

koromban nem is láthattam, a róla ifjúságomban olvasott részletek a valóságos élmény erejével hatottak rám. Emlékeztem Jókainak az *Aranyember* című regényében olvasott oldalakra, Eötvös Károly könyvére: *Utazás a Balaton körül*, és sok-sok egyéb írásra. Sok mindenben az irodalom nyújtotta pótkielégülésekkel kellett beérnem, közvetlen átélés helyett.

GEREBLYÉS LÁSZLÓ megindított egy forradalmi szellemű lapot, a *Forrást*. A *Forrás*ba szívesen írtam, mert így olyan írásaim is megjelentek, amelyeket polgári folyóiratokban nem közöltek volna, természetesen a *Nyugat*ban sem, napilapokról nem is szólva. Gereblyés László egy könyvsorozatot is megkezdett, ezzel a címmel: *Építők Könyvtára*. Az építők mi lettünk volna, lázadó, mindenesetre haladó szellemű írók. Azért a cím mégsem volt jó. *Építők Könyvtára!* Mikor ebben a sorozatban megjelent egy novella kötetem, a *Lecke*, akadt olyan olvasó, aki azt kérdezte tőlem: *Miért adta novelláit éppen a kömívesek könyvtárának?*

A *Lecke* félig-meddig önkiadás volt, mert előfizetőket kellett a megjelenéséhez szereznem. Honoráriumul példányokat kaptam, hiszen az *Építők Könyvtára* nem tőkés vállalkozás volt, honoráriumot nem tudott pénzzel fizetni. Ráfizetéssel ért véget és Gereblyés Lászlónak csekély hivatalnoki fizetéséből kellett az adósságokat törleszteni. Az én példányaimat megint csak polgároknak adták el a terjesztői. Viszont értesültem olyan esetről is, hogy a munkások kezébe került egy-egy példány, negyvenen-ötvenen is elolvasták, addig olvasták, míg a könyv rongy-

gyá foszlott. A Lecke hozta meg nekem az első sikert a munkásság körében.

A Leckében jelent meg a *Január* című írásom. Erről elmondok valamit. Írtam 1929-ben, először a *Forrásban* jelent meg. Az egészet nem idézem, de talán önmagában is érthető a vége.

A körültekintő ember:

Igyekezzék a bőrét lehúzni mindenkinek, akinek csak lehet.

Időjóslat:

Fázunk. Reszket minden porcikánk, vacog a fogunk. Reggel fáradtan kelünk, mert nincs miért fölkelniünk. Este fáradtak vagyunk, mert megbánjuk, amit napközben csináltunk. Sokáig nem tudunk elaludni, mert hánytorgat bennünket a büntudat. Január, február, március, április, május, még mindig fázunk, fáradtak vagyunk, depressziós a kedvünk, meg-megbánjuk, hogy születtünk. Fáj látnunk a zöldellő réteket, a lombos fákat, a kék eget.

De nem aszerint fázik az ember, hogy húsz fok-e a hideg, és nem aszerint szédül, hogy negyven fok-e a meleg. Diszpozíció dolga ez, függ a kedélytől. Mondhatnám: attól függ, akarunk-e fázni, akarunk-e lihegni.

És egyszer, 1930-ban, 31-ben vagy 33-ban, egyszer majd kinyitjuk ablakainkat, kitárjuk ajtainkat, kiállunk a szabadba, kiskabátban, födetlen fővel, felgyűrt ingujjal, érce-sen kiáltunk és nem fázunk többé! Nem

nézzük a fokokat, akár negyven fok melegben is állunk a gépek mellett, ülünk a tüzek közvetlen közelében és kacagunk. Új élet ömlik el bennünk. Belekapcsolódunk az idő folyásába, elfeledjük mind a húszezer esztendő, előre nézünk.

Hatalmunk alá hajtjuk a januárt, a februárt, a márciust és... az összes ragadozó vadállatokat.

Megváltoztatjuk még az időjárást is.

Ennek az írásnak, persze az egésznek, látszólag a téli nagy hideg a témája. Látszólag, mert valójában a szegény és gazdag sorsának a megmutatása, a téli nagy hidegben afféle dithyrambikus kitöréssel végződik — ez az idézett részlet — amely jóslat a közelgő forradalomról. Csakhogy a dátumok az írásban ezek: 1930, — 31, — 33! Szóval az író annyira elragadta a hév, hogy türelmetlen lett és elszakadt a realitástól. Így azután, ha később újra megjelent a *Január*, változtatnom kellett a dátumokon. Soha ilyet nem tettem. Mégis muszáj volt, nehogy az írás, amit különben néha szavaltak is, nevetségesnek tűnjön fel.

Legutoljára a *Január* a Szikra által kiadott *Január* című kötetemben jelent meg, abban a befejező mondat ez: *És egyszer, 1930-ban, 31-ben, vagy 42-ben, vagy 56-ban, egyszer majd kinyitjuk ablakainkat, kitarjuk ajtajainkat... stb.*

A lényegét illetőleg nem voltam rossz jós, a számokat most már megváltoztatnom nem kell. Az atomfizikának felhasználási lehetősége óta az sem látszhatik üres képzelődésnek, hogy: *Megváltoztatjuk még az időjárást is.*

ÁTTEKINTEK AZ események feljegyzett sorrendjén. Leginkább azért, hogy felelevenítsem, hogyan reagáltam akkor rájuk.

1929 február 11-én — abban a nagy hidegben, melyről már szóltam — a szegények közt negyven vagon ingyenszenet osztottak szét. Megint a jótékonyság, amelynek az a legfőbb jellemzője, hogy mindig kicsiny: Negyven vagon szén, az négyszázezer kilogramm. Hány szegény lehetett akkor Budapesten? Körülbelül minden szegénynek juthatott fél kilogramm szén. No, de érkezett más segítség is! Február 25-én küldött Rothermere lord százezer pengőt a magyarországi szegényeknek. Az ország mindegyik szegénye kaphatott ebből vagy két fillért. Még mindig nem volt érdemes szegénynek lenni.

Márciusban kétszáz új autóbust állítottak be a forgalomba. A keskeny és magas emeletes autóbuszok szaporán járták az utakat. Mindig csodálkoztam, hogy kanyarodáskor nem fordulnak fel. Én ezen csodálkoztam, de Goldner Adolf, az egykori szociáldemokrata vezérférfiú, kivel akkor ismerkedtem meg az Abbáziában, megbotránkozva mutatott egy ilyen autóbuszra: *Tessék csak nézni! Vörösre van festve!* Dühbe azonban nem akadályozott meg abban, hogy kifizessem a reggelijét. Letört ember volt már akkor Goldner Adolf, állását elvesztette, felesége elhagyta, vagyis kidobta őt, engem keresett fel naponként egy reggeli erejéig.

Május 11-én megalakult a frontharcosok szövetsége. Több mint egy évtizeddel a háború után. Gyakran lehetett látni az utcán öreg trottyokat, csoportokban vonulni, katonaruhában, mindenféle szí-

jakkal övezve, mellükön ócska érmekkel és a fejükön rohamsisakkal. Olyanoknak látszottak, mintha egyéb gondjuk sem lett volna, mint türelmetlenül várni, mikor lesz már megint háború.

Június 10-én gróf *Andrássy Gyula*, volt belügyminiszter, a nagytudású politikus és történetíró, hatvan-kilenc éves korában meghalt. Nagytudású történetíró! Belenéztem egyszer egy kiskönyvébe, ez volt a címe: *Ki bűne a háború?* Persze, hogy az antant bűne volt, ha már mi a központi hatalmakhoz tartoztunk. Az antanté, pontosabban Oroszországé. Így, leegyszerűsítve. És ennek a nagy embernek, úgy is, mint Fekete gróf-nak, házi bértollnoka volt Ignotus. És Ignotus volt az új irodalom vezére, a *Nyugat* főszerkesztője.

Július 12-én a *Krausz-bankház* likvidált, *Krausz Simon* mint egyéni cég működik tovább. Krausz Simon egyszer az Abbáziában láttam. Ablakban ült, én egy szép nővel mentem el a kávéház előtt, aki — hogyan is mondjam? — eredményesen kedvelte a gazdag urakat. — Az ott Krausz Simon — mutatott meg a bankárt a nőnek. A nő megállt, úgy bámult Krausz Simon felé. „No, hogy’ tetszik?” — kérdeztem gúnyosan. Mert Krausz Simon kövér, rövidnyakú, hasas, tokás, csigáshajú, nem éppen gyönyörű jelenség volt. A nő csodálkozott a kérdésemen: „Miért kérdezi ezt?” „Csak úgy érdekel, mit érez egy ilyen milliomos gavallér láttán. Kellemes lehet-e vajon lefeküdni melléje az ágyba?” A nő felelt: „Miért ne? Egy ilyen gazdag ember mindig tiszta. Ez a Krausz Simon egészen nett embernek látszik.”

Október 17-én a kormányzó a lemondott gróf Csáky helyébe Gömbös Gyulát nevezte ki honvédelmi miniszternek... Gömbös Gyula lassan nyo-

mult előtérbe. Már tudni lehetett, hogy ő a jövő embere, a magyarok, már mint a magyar középosztály eszményi államférfia, a fokozatos fasizálódás ígérete. Mert mindinkább fasizálódtunk. Szemünkben világ-nagyság volt Mussolini, állameszményünk Olaszország. Erdemes volt, sőt szükséges, intézményeit idejében lemásolni. Szép lassan, megfontoltan másoltunk, nem mindent egyszerre, hanem csak úgy részletekben. Például: Olaszországban tilos a sztrájk, de van munkanélküli segély. Akkor minálunk tilos a sztrájk, de — nincs munkanélküli segély.

Október 27-én meghalt Osvát Ernő. A leánya holtteste mellett lőtte agyon magát. Éjszaka, úgy hajnal tájban hallottam a hírt, amikor éppen mentem hazafelé, Király utcai albérleti lakásomba. A hírmondónak mit mondhattam? Valami ilyenfélét: „Hát... így járunk mindannyian, küszködünk, azután meghalunk.” Nem volt nagy bölcsesség. És mentem tovább. Csak azután vettem észre, hogy nem tudok hazamenni. A házig sem jutottam el. Elöntött a részvétezés, izgalommá fokozódott, szörnyűségnek éreztem Osvát tragédiáját. Nem voltunk tovább harcos ellenfelek, egészében ráeszméltem, hogy kedves ember volt, sok gyengeséggel, de sok képességgel is és az igazságosságra való törekvéssel... Sokáig sétáltam a hűvös hajnalban és csak reggel tudtam nyugovóra térni.

1930 január 16-án a malommunkások bérjavítást kértek... Január huszadikán tüntettek a munkanélküliek, 18-at közülök előállítottak... Január 25-én kizárták a malommunkásokat. A tőkés nem emel bért. Tőkéje a dolgozók munkája által növekszik, az ő életszínvonala emelkedik, két autója mellé harma-

dikat szerez, hegyi villájához egy tóparti villát vásárol, de — bért nem emel, minden más magatartása ritka kivétel... Február 8-án tömegesen bocsátották el a munkásokat a Rimamurányinak ózdi telepén.

Március 6. Óriási árvíz Dél-Franciaországban. A kár négy-ötmilliárd frank... Március 8. Országos gyász Franciaországban az árvízkatasztrófa miatt (vajon az anyagi kár vagy a halottak miatt-e?). De megjelenik a színen a jótékonyság angyala és sugalmaz, többek közt a pápának és Mussoliniinak. XI. Pius pápa százezer frankot, Mussolini huszonötezer frankot küldött az árvíz károsultjainak. Ez összesen százhuszonötezer frank, százhuszonötezer az ötmilliárdban foglaltatik — hányszor is? Jaj, nem tudom hirtelen kiszámítani, de lehet már örülnie mindenkinek, akire tartozik, megvan a kár mákszemnyi töredéke, s ebből valamicske talán a károsult kisembereknek is jut, bár ez nem túlságosan valószínű. Hát... a pápa, az a pápa, de hogy Mussolini úr erősen smucig, azt el kell ismerni.

Március 20-án kizárta munkásait a Ganz-gyár... Március 21-én tömegesen bocsátották el a munkásokat Szegeden és Kispesten. Pedig hát a munkássors: március 17-én gázrobbanás a Práter utcában, három munkás meghalt; március 30-án a József körút 2. számú ház teteje leégett, a padlásan rekedt három munkás a füstben megfulladt.

Április 2. A munkanélküliek tüntettek az Ország-ház előtt.

Április 10. Azután a nagy nap: elfogták Medvegy Vilit, a „betörőkirályt”... Valami ügyetlenséget követett el nyilván. Kár, hogy nem ismertem. A kapitalizmusban egyik legszebb foglalkozásnak tartottam

a betörést. Persze, a betörőnek ügyesnek kell lennie, ne kerüljön rendőrkézre, hanem néhány évi sikeres gyakorlat után vonuljon nyugalomba és a vagyonából éljen békében, polgári tisztességben: vásárnap templom, onnan hazamenet tíz-tíz fillér a koldusoknak, ebédhez bor, szódavízzel... Régi témám volt: egy novella, melynek a hőse betörő. Semmi különös nem lett volna a novellában, csak az derült volna ki belőle, hogy a betörő legalább olyan tisztességes ember, mint a háztulajdonos, aki a fizetni nem tudó lakót kitéteti az utcára, mint a bankigazgató, aki árvereztet, vagy a történelemtanár, aki a rablóhadjáratokat mint hőstetteket dicsőíti. Sőt olyan betörőt akartam volna megalkotni, aki — pestiesen mondva: speciel — jobb ember, mint a háztulajdonos, vagy a bankigazgató. Persze, ezzel a témával csak játszottam, soha meg nem írtam, mert mit szóltak volna hozzá irodalmi életünk irányítói?

Május 11-én az olasz—magyar futballmérkőzésen, mely Budapesten zajlott le, az olaszok 5 : 0 arányban győztek... Jót mulattam ezen az eredményen. Tudtam előre, hogy ilyen szép lesz. A „magyaroknak” az olasz fasizmus és a nagy Mussolini iránt érzett áhítatos tisztelettől nyilván reszketett a lábuk. De a szívük is reszketett és nem mertek volna gólt rúgni, még ha tudtak volna is. Az egész ország meg lehetett elégedve futballistáival.

Augusztus 2-án Zaro Aga török ember 156 éves születésnapját ünnepelte. Örömhír ez, mert lám, a természet milyen magas kort engedélyez neki. Ha egymást nem juttatjuk idő előtt sírba, egészen kedvezőek a kilátásaink. Bár felbukkanhatott egyesek elméjében az az aggodalom, hogy az újságok esetleg

valótlan hírt közöltek, hiszen az újság kenyere a hazudozás. Hátha csak 155 éves ez a Zaro Aga? Esetleg még kevesebb, talán csak ötvenöt éves.

Erre az esztendőre, tehát 1930-ra tehető a nagy gazdasági válság kezdete. Ez a gazdasági válság, mely két-három évig tartott, félelmet keltett a polgárságban. Szeptember 1-én nagyarányú tüntetést rendezett a munkásság, amelyre körülbelül kétszázezer ember vonult fel. A tüntetésről ilyen címekkel számoltak be az újságok: *Véres összeütközések voltak Budapest utcáin. Peyer Károly szocialista vezért megverték, Klár Zoltán orvost megsebesítették, autóját felgyújtották...* Gömbös úr rendőri páncélautókkal és gépfegyverekkel állt készenlétben. Saját kijelentése szerint el volt rá szánva, hogy a munkások közé lövet. A 100 % köré csoportosuló fiatalság részt vett a tüntetésben. Közülök József Attila és Agárdi Ferenc megbeszélték, hogy reggel kilenc órakor találkoznak az Abbázia-kávéház előtt, csatlakoznak a felvonulókhoz és ha kell, harcolnak is. Tíz óra felé már özönlöttek a munkások az Oktogonra, minden irányból. Tízkor megindultak az Andrássy úton a Liget felé. A Köröndön lovas rendőrség állomásozott. A rendőrök megtámadták a munkásokat. Annál erősebben hangzott a kiáltás ezer meg tízezer torokból: Munkát, kenyeret! Munkát, kenyeret! Valóságos ütközet keletkezett. A rendőrök kíméletlenül kardlapoztak, a munkások kövekkel és vasdarabokkal dobálták meg őket és amelyikhez hozzáfértek, le akarták húzni a lováról. A rendőrök beszorították a tüntetőket a Szív utcába. József Attilát a tömeg besodorta egy házba, Agárdi előtt már bezárták a ház kapuját. Agárdinak és sok más társának sikerült a

Lövölde térig eljutnia, onnan eljött hozzám. Én éppen influenzában feküdtem. Agárdi ezzel a kiáltással állított be hozzám: „Kitört a forradalom!” Én erre azt mondtam: „Legfőbb ideje volt” — és már kezdtem is öltözni. Most hát hová menjünk? Hol látjuk azokat a barikádokat, melyeket a forradalmat lázasan váró Agárdi Ferenc már elképzelt? Az Oktogonra mentünk. Ott találkoztunk József Attilával, akinek sikerült oda visszajutnia. Beszéltünk egy rendőri riporter ismerősünkkel, aki közölte velünk, hogy a főkapitányságon annyira félnek, hogy még a riportereknek is revolvereket osztottak ki. Szóval a rendőrség is azt hitte, hogy kitört a forradalom és a munkásság meg fogja támadni a főkapitányságot. A munkásnegyedekből még egyre özönlöttek a tömegek az Andrássy útnak a Köröndig terjedő vonalára. József Attila és Agárdi Ferenc újra csatlakoztak a felvonulókhoz és megindultak megint a Liget felé. Engem vitt a tömeg és elvesztettem őket a szemem elől.

A vége az lett, hogy másnap a munkások bevonultak munkahelyeikre, hogy folytassák a robotot. Reménységüket csak a távoli jövőbe vethették... Szeptember 5-én azután a rendőrség, hogy teljesítsen, *nagyszabású kommunista szervezkedést leplezett le.* De már szeptember 3-án *negyven tüntetőt letartóztattak.* Csekély vigasz volt, hogy két fehér terroristát, Budaházy Miklóst és Dáner Bélát autóbaleset érte, melyben mindketten meghaltak.

Szeptember 14-én *a német választásokon előretörték a horogkeresztesek...* Szeptember 18-án Hitler Adolf müncheni beszédében ezt mondotta: „Szorosabbra kell húzni az acélsisak szíját!” Hogy ez mit jelentett, arról fogalmam sem volt, de hogy fenyege-

tőzés volt, azt érteni lehetett... Szeptember 25-én Hitler, három német tiszt hazaárulási perének leipzig-i tárgyalásán mint tanú így nyilatkozott: „Eljön az idő, amikor az 1918 évi november bűnöseinek vezekelniük kell és akkor lesznek guruló fejek.” Október 25-én már ezt mondta Hitler: „Választani kell a kommunizmus és a hitlerizmus közt.” Előrevetítette árnyékát a szörnyű háború. Már nem mosolyogtam azon, hogy a mi politikusaink csupán olyan bölcseiségeket mondhattak, mint például Bethlen, október 20-án, az Egységes Pártban: „Nem vagyunk vénaszonyok, nem kell kétségbeesnünk.”

Mínta a sors párhuzamosan működött volna a politikusokkal: október 22-én az alsdorfi bányában robbanás történt, hatvan bányász meghalt... A sors haragja mögött nem maradhatott el a kapitalista: október 26-án az újpesti posztógyár kizárta valamennyi munkását... A munkás-sors, mintha örökké változatlan lenne: november 2-án az OTI felhőkarcolójáról két munkás lezuhant és meghalt.

December 8-án: *Elkészült a fővárosi szegénykataszter.* Jaj a szegényeknek, mihelyt kataszter készül róluk! A sorrend mindig ez: először jön a kataszter; másodsor: tilos a koldulás! Harmadszor: majd az állam vagy a város gondoskodik a szegények eltartásáról. A gondoskodás pedig: a legminimálisabb létminimum egy csekély töredéke, de csak majd.

1929-től 1931 októberéig minden ebéd után, feketére találkoztunk a Japán-kávéházban Gergely Sándorral és Agárdi Ferencsel; József Attila is gyakran hozzánk ült. Feketézés közben figyeltük a világhelyzet alakulását, a mi szempontunkból optimista módon. Ezeknek az összejövedeleknak az vetette végét,

hogy 1931 őszén Gergely Sándor Moszkvába emigrált.

A LECKE ÁRUSÍTÁSÁVAL szereztem egy kis pénzt. És mivel kiadóm még mindig nem akadt, elhatároztam a saját kiadások folytatását. 1931-ben jelent meg ilyen módon a *Bérház*, majd 1933-ban az *Utcai baleset* című novelláskötetem. Sorsuk ugyanaz volt, mint a régebbieké — *Találkozásaim az antiszemitizmussal*, a *Vadember*, a *Lecke* — : előfizetések gyűjtése polgári és értelmiségi körökben, példányok árusítása, minimális bolti eladás; a munkásokhoz, szóval azokhoz, akiknek, akikért írtam elbeszéléseimet, kevés példány jutott el.

A *bérház* az *Anya* című novellával végződik. Az anya Szovjet-Oroszországot jelképezi, a novella: harc a szovjetre omló rágalomhadjárat ellen. Sajnos, nem realisztikusan írtam meg, nem is kellemes olvasmány talán és az egyszerű, irodalmi fogásokban nem járta ember zavarosnak is láthatja, nem érti meg eléggé. De hát az akkori politikai és társadalmi viszonyok közt ezt a novellát csak expresszionisztikus formában lehetett megírnom.

1929-ben kezdtem írni a *Századunk* című havi folyóiratnak, mely a *Huszedik század* folytatása volt, ideológiailag teljesen azonos vele, Varró István és Vámbéry Ruzstem szerkesztették. Az 1929 július—augusztusi számban írt cikkem címe: *Magyar író 1929-ben*. Idézem ezt a cikket egész terjedelmében, mert nemcsak a magam írói pályájának akkori szakaszára vet világosságot, hanem részletesen ábrázolja az irodalmi viszonyainkat.

Tegyük föl, hogy most születik meg egy magyar író agyában új regényének az alap-gondolata. Az író egyedül van a szobájában, föl-alá sétál és gondolkodik. Megeresztí a fantáziáját. És máris hátrányban van akár Werfellel, akár Duhamellel, akár Ilja Erenburggal szemben. A magyar író csak *m e g e r e s z t e n é* a fantáziáját, de az nem ered meg. Mert ha a kínos tapasztalatait, a saját kárán és a másokén való okulásait már el is felejtette volna, sőt tegyük föl, hogy mind-ezen okulások és tapasztalatok ezúttal tárgytalanok, mert valamely külföldi rendelésre írná a regényét, azzal a föltett szándékkal, hogy magyarul azt nem jelenteti meg — akkor is, már a kigondolás stádiumában is, elkorcsosul a regény; már a témaválasztása, az alapötlete nem lesz olyan bátor, szabad, független, új és újszerű, oly erkölcsi erőt kisugárzó, mint lenne, ha nálunk a gondolkodásnak, sőt az otthon, zárt szobában magányosan-gondolkodásnak meglenne a teljes szabadsága.

Hosszú, didaktikus részleteknek kellene itt következniök, hogy csak valamennyire is megértessem magamat a nem-íróval, különösen az átlag olvasóval s hogy mindenki tisztán lássa, mi a szabad írás és mi a korlátozott, az előbb külső akadályokkal elakasztott, majd már az íróban lelkiekké vált gátlásokkal előre megnyomorított. Az írók maguk érzik, sőt tudják, miről van itt szó. Arról, hogy: magyarul és ma írni a lehetet-

lenséggel határos; persze, ha írás alatt igazi értékek termelését, vagy legalább ilyen termelés megkísérlését értjük. Ezt különben privát beszélgetésben a legkülönbébb politikai pártállású írók részéről is gyakran hallottam felpanaszolni. De itt-ott már írtak is róla. Zilahy Lajos például a Budapesti Hírlap március 17-i számában *Monsieur Topaze* című cikkében megállapítja az irodalmat korlátozó, a külföldi irodalommal szemben okvetetlenkedő s a magyarul írást legalább is igen megnehezítő, irodalmon kívüli erők szüntelen zavaró jelenlétét. Közli, hogy *A tábornok* című színdarabja ellen is számtalan aggály és kifogás merült fel csupán azért, mert a háborút „nem éppen jóléti intézmény”-nek mutatja be. Éppen azért hivatkozom Zilahyra, mert nemzetinek és „konstruktívna” elismert író s cikke konzervatív lapban jelent meg.

Ez a *Monsieur Topaze* című cikk különben Marcel Pagnol darabjáról szól, melyet a cikk kelte óta *Topáz* címen a Vígszínház bemutatott; a darabról, a darabbal kapcsolatban arról beszél Zilahy, hogy ez a darab kitűnő. Németországban, majd Párizsban óriási sikerrel játszották — nálunk ellenben egy színigazgató sem merte előadni, bár az üzleti sikere csábító. Az elhatározás, hogy mégiscsak előadják, a cikk írása óta született meg. Eleinte tehát félték a darabot színrehozni, mert ha a francia társadalmi viszonyok éles kritikáját Párizs meg

is hallgatta, a magyarok az ilyen destrukciót nem tűrhetik. Jusson csak eszünkbe, hogy egy honfibánatos nőegyesületünkben történt oly értelmű előadásról is olvashattunk már, mely szerint nekünk, magyaroknak — talán csak nekik, magyaroknak — feladata nemcsak Európát, hanem az egész világot megvédeni, egyrészt a keleti... (pestis? dögvész? kolera?) vész, másrészt a „nyugati szabadosság” ellen. Szóval, eleinte féltek a darabot színre hozni, azóta nekibátorodtak — s a darab sorsa az, ami mindegyik idegen műé, akár színdarabé, akár regényé, ha nálunk a közönség elé jut: megcsonkították. A Topázt nem láttam, a francia eredetijét nem ismerem, de tudom például, hogy az egyik utolsó próbán azt a mondatot, amikor Topáztól kérdezik: „Hát csakugyan minden tulajdon lopásból ered?” — így akklimatizálták hazai viszonyainkhoz: „Hát csakugyan, nincs már tisztességes ember a világon?”

Itt, amint látom, leírtam egy szemléltető példát, amely megmutatja, mi az Franciaországban írni és mi az Magyarországon írni. Ide iktatok még egy példát: Az ezüst kazettába, Galsworthy darabjába „enyhítésül”, mivel az író túlságosan sötétnek ábrázolta az osztályigazságszolgáltatást, ezt a mondatot iktatták be: „Majd én beszélek a miniszterrel, aki fog valamit csinálni ebben a dologban”; ezt az egyik úriember mondta volna, miután a bíróság a tolvaj úri-

fiút fölmentette, de a szolga-házaspárt, igazságtalanul, elítélte s tönkretette. A fordító tiltakozott e képtelen betoldás ellen, sikerült is azt megakadályoznia, de akkor meg a darab végéhez utolsó mondatul ezt akarták hozzáfűzni, a szolga feleségének szájába adva: „Csak az én Uram Jézusom el ne hagyjon engem.” A fordító ezt is megakadályozta, de a kísérlet maga jellemző.

Most visszatérek az eredeti példámhoz: a magyar író regényen gondolkodik. És állítom, hogy nem is tud olyan szabadon gondolkodni — tehát olyan sikeresen sem — mint ahogyan a német vagy a francia író gondolkodik. Mert akinek már hosszú évek óta nem szabad, az később már nem is mer és végül nem is tud, még ha már merne is.

De hát mit jelent az, hogy nem szabad? Melyek azok az idegen, irodalmon kívüli hatalmak, amelyek az író lélekbénítő szugesztiók alatt tartják? Sokan azt hiszik, hogy az ellenséges erők felsorolását kimerítették akkor, amikor általánosságban a mai politikai légkörről, konkretizálva pedig és a részletekre is kiterjeszkedve, rendőrről, ügyésztől s bíróról beszélnek. Ez a ténymegállapítás hiányos, tehát hibás. Ezt a rövid sort, hogy rendőr, ügyész, bíró — ki kell egészíteni így: szerkesztő, lektor, kiadó, nyomtatvány- és lapterjesztő, kritikus, színházigazgató, végül maga a színházjáró s könyvvásárló közönség; ebben a sorban benne van az államhatalmiakon kívül min-

den más tényező, akin és amin az irodalmi mű sorsa múlik. Vannak tipikus jelenségek, amelyek mutatják az államhatalmi tényezőknél túli más tényezők egyéni buzgalmát: azt a spontán lelkeséget, amellyel az államhatalmi tényezők cenzúráját túllicitálják; nemcsak az alkalmazkodás üzleti kényszere s a túlságos félelem folytán, hanem a burzsoázia osztályérdekeinek magánvédelmében.

Zilahy Lajos az említett cikkében azt panaszkolja, hogy Shaw Szent Johannát nem lehet előadni a Nemzeti Színházban — íme, a külső akadály, az állami hivatal. De én azt panaszlom, hogy a Szent Johannát előadták a Magyar Színházban és megbukott; lehet-e írni egy nagyrahivatott tehetségnek, ha arra gondol, hogy ez elé a közönség elé kerül a műve? Igen, a Névtelen katonát előadták a Belvárosi Színházban — és megbukott. A Maugham-regényből írott nagyszerű Esőt előadták a Magyar Színházban — s majdnem megbukott. Georg Kaiser Asszonyfalóját előadták a Renaissance-ban — és nagyon is mérsékelt volt a sikere. Mindezzel s még ha ötven példát sorolnék is fel, azt akarom mondani, hogy a pesti közönség csaknem kilencven százalékban a kultúrának azon a nivóján áll, hogy a Névtelen katonával szemben a Pistánénit viszi diadalra s nála még akár Shaw-nak is veszett ügye van Szenes Bélával szemben.

Gondoljunk még egy percre arra a kultúrbotrányra, ami Büchner drámájával, a *Danton halálával* történt, amikor a rendőrs a belügyminiszteri társadalomvédelem volt buzgóbb és „hatályosabb”, mint a magyar előadás bábáié, annyira, hogy a rendező, Karlheinz Martin, az utolsó órákban menekülésszerűen távozott a bemutató elől. A felsorolt eseteken keresztül egy kis bepillantást tehetünk közönség, színigazgató, rendőr és miniszter lelkivilágába; az író, akiről feltételeztem, hogy most gondolkodik új regényén, mindezt tudja s ezen felül legalább tízezer elriasztó tényt tud, de mond, azoknak pergőtűzében is rászánja magát az alkotásra. Ha ezt nem teszi, nem a szellemi harc terén bukik el, hanem önként adja át helyét a lélektelen mesterembereknek, az ügyeskedőknek, a kufároknak. A lélektelen kufárban pedig óriási a vitalitás; ő valóságos lelki és szellemi csatornalény, minél inkább kloakává teszi számunkra a földet az az ideológiai sár, amely elborít bennünket, az irodalmi kufár annál inkább él és virul, metresszes és magánautós díszpattkánnyá növi ki magát. Az ilyen lélektelen kufár pontosan ellentéte az írónak; a helyett, hogy mennyei nyomorunk és pusztulásunk megrázó, de egyúttal fölrázó eposzának fejezetét írná, még mindig szemrebbetés nélkül meri állítani, írásban, Jenőről, aki már hatodik hete alszik ugyanabban a hálóingben, persze ócska udvari hónaposszo-

bában, akinek nincs pénze, hogy gallérjait a pucarájból hazahozassa, aki még a dél-utáni randevújára sem fog elmenni, mert Katóka, a ferdesarkú, két pengőt kérne majd tőle, hogy kenyeret és aszpirint vásároljon éhező és beteg mamájának, mondom, a lélektelen kufár szemrebbenés nélkül merészeli leírni erről a Jenőről, a legpocsékabb áprilisi télben, hogy: felnyitotta a szemét, kinézett előkelő garzonlakásának ablakain s látta, hogy odakünn ragyog a tavaszi nap; fürdőt vett, a fürdőbe félliter kölnivizet öntött, fürdés után fölvette lilacsíkos pizsamáját és úgy várta őt, az isteni nőt. És így tovább, száz és száz műve a lélektelen kufároknak, a valóságos élet igaz ábrázolásától annyira messzeeső, oly csodálatos valamik, amik a „realisztikus” ábrázolás helyett „eszményítés”-nek sem állják meg a helyüket, hiszen nem életideált adnak, oly tragikomikusan groteszk dokumentumok, nem az életünkről, hanem csak egy süllyedő s nyomorában félőruilt világ immoralitásáról s szellemi impotenciájáról, hogy ha nem átélni való olvasmányoknak, hanem megtapasztal-nivaló kuriózumoknak tekinti őket az ember, még érdekesek is. És ez fontos! Mert az igazi író, bármint vergődik is, hogy kiszabaduljon a tiltó szuggesztívó hálójából, már sem nem olyan érdekes, mint szerencsés külföldi riválisa, aki bátran nyúlhat bele az emberi lélekbe s a társadalmi problémák tömegébe, sem nem olyan érdekes, mint a sza-

badon, sőt szemérem nélkül megnyilatkozó maszlaggyártó, hiszen ez az ő fesztelenségével — mivel neki mindegy, hogy mikor mit szabad írni — még olyasmire is ráhibáz, legalább a hozzányúlásával, amit az igazi író még érinteni sem mer. Az igazi író — hogy magyarázzam az előbbi állításomat — annál inkább nem mer egy sereg problémához nyúlni, mert tudja, hogy például, amikor még hatmázsás tréfákat is szabad mondani a nemi életről, ugyanakkor a féldekás igazságok már üldözendők.

Nem lehet írni, ha az élet millió megnyilatkozását el kell kerülni. Bonctant sem lehet tanítani, ha a nemi szervek helyét az atlaszon fügefalevéllel kell borítani. Nem lehet írni, ha az emberi életjelenségek szociális hátterét, szociológiai összefüggéseit tilos földeríteni. Nem lehet írni, ha az észrevetés és észrevétetés helyett állandóan a szemethunyás és elhallgatás a kötelező. Nem lehet írni, ha valamely jelenségből következtetéseket vonva, egy hosszú gondolatsornak már az első mondata után meg kell állni. Nem lehet írni, ha az irodalmi mű sorsát meghatározó minden egyes tényezőnek gondolkodása arra van beállítva, hogy csak helyeselje és védje egy bizonyos körülzárt, retrográd világszemléletnek minden egyes rögeszméjét. Talán még többet is mondhatok ennél: nem lehet olyan embereknek írni, akik közül ezerötszáz együtt ásítva hagyja semmibe hullani a N é v t e l e n k a t o n á t

s boldogan szívja be mint nekivaló táplálékot: a Buta embert. Regényt aligha is lehet írni mást, mint egyetlenegyet, valami hatköteteset, amelynek a címe: Sivatag, vagy Sár, vagy a Poklok fenekén. Drámát meg egyetlenegyet sem lehet írni. Talán éppen azért nincs szabadsága az írásnak, mert nincs rá szükség, nem is lehetne vele mit kezdeni.

De tegyük föl, hogy mégis elkészül az a bizonyos regény. A megírásról csak ezt: a magyar írónak tízszer annyit kellene írnia, mint mondjuk Jacob Wassermannnak, hogy meg tudjon élni a műveiből; az írás mint rendes megélhetést nyújtó foglalkozás a becsületes író számára megszűnt. Ez különben az anyagi rész; erre később majd visszatérek. Mi történik az író kész regényével? Vagy valamely napilap közli, vagy valamely folyóirat, vagy mindjárt könyvben jelenik meg. Melyik napilap közölné? A lapoknak zárt politikai irányzatuk van, amely még a szóhasználatot is előírja minden munkatárs, tehát még az író számára is. Az egyik lap keresztény, a másik keresztyén. A keresztény lap nem engedi meg, hogy a fiú és a lány megcsókolják egymást a regényben, a keresztyén lapban vadmagyarkodni kötelező, tehát a románt oláhnak kell írni, s a feketehimlő okai a zsidók. A harmadik lap „liberális!”. Ez — ijedtében is, meg jófiúságra való felkínálkozásában is — túlszárnyalja a keresztény és keresztyén lapokat, mert hiszen liberalizmusa vagy „demokráciája” ab-

ban az egy célban merül ki, hogy őt és olvasóit is vegyék be keresztyén testvéreink a reakció sáncaiba, per analogiam: Alkotmány sáncai. Az ilyen liberális lap mindenféle jóban túllicitálja az előbbi két kategóriát; míg emezek például vasárnapi képes mellékleteiken olyan képeket is hoznak, hogy Gulyást főznek a Hortobágyon, vagy Mátémogyoródi kislányok kalotaszegi varrottasban, addig a liberális a jóistennek sem adja ezen alul, hogy Istentisztelet az esztergomi bazilikában. Hogy a napilap-cenzúra hogyan működik, azt is bemutatom egy példán. Egy liberális lapban egy novella, melynek címe volt A kabátoltvaj, azon a napon jelenik meg, amikor Csernoch hercegprímást temették. A temetés komor és ünnepélyes volt, többkolumnás tudósításokat írtak róla a lapban. A szerkesztő tehát azt mondta: frivolitás lenne ily ünnepélyes és gyászos alkalommal a lap első oldalán ilyen cím: A kabátoltvaj. A címet tehát megszelídítették így: A kabát. (Ez éppen olyan, mintha az író egy A lakatos című novellát írna, de a napilap-szerkesztő azt tartaná, hogy egy polgári novellának nem illik jó módú intellektuellen alul való egyénnel foglalkozni, s ha már az író elég ügyetlen volt s lakatosról írt, s a tárcarovat vezetője nem adta neki vissza a novellát, akkor szóljon legalább a cím ekképp: a lakat!)

De szőjjük tovább a példázatot, úgyhogy írónk nem is szánta regényét sem napilapnak, sem folyóiratnak, hanem egyenesen könyvben akarja megjelentetni. Ó, micsoda embereken s azoknak micsoda sunyi, üzleti, de még üzletinek is helytelen szempontjain kell átvergődnie! Olyan emberekkel áll szemben, akik az irodalmat úgy kezelik, mint kereskedő az ócskavasat vagy a libatollat. Sőt, rosszul mondom, mert az még a jobbik eset lenne. Tehát kijavítom: Olyan emberekkel áll szemben, akik mindenkor alárendelik magukat az éppen uralkodó politikai hatalmaknak, akik kormányral és hivatalokkal barátságos viszonyban akarnak lenni, tankönyvkiadások, állami nyomtatványok szállítása, közkönyvtári vagy iskolai rendelések megszerzése s efféle érdekek alapján. Haladó időben talán inkább az üzleti érdek vezeti őket, de retrográd uralom alatt már az üzleti érdekeiket is alárendelik annak a szenvedélyüknek, hogy szabadon gyűlölhessenek és üldözhessenek minden haladó gondolatot. Példának Kassák Lajos: *Egy ember élete* című önéletrajzát hozom fel; ez a könyv nyilvánvalóan jó üzletnek is ígérkezett, az is lett, de azért egy sereg kiadó utasította vissza, míg az egyik végre kiadta, a visszautasítók közül az egyik kifejezetten azért, mert a munkásmozgalomról s a sztrájkokról nem elítélően ír. Azt már csak mellékesen említem meg itt, hogy ugyancsak ezt az életrajzot egy külföldi ma-

gyar félszocialista lap azért nem volt hajlandó közölni, mert az író a nemi életéről is elmond egyet-mást. S a szóbanforgó lap szerkesztője szerint ez a „proletárt” megbotrántkoztatná.

Igen nehéz az író dolga a kiadóval. Persze, van olyan író, akinek soha semmi zavara nem akad kiadóval, legfeljebb pénzügyi — de az ilyen nem is tartható írónak s itt mindjárt megjegyzem, hogy én tulajdonképpen az eszményi igazi íróról beszélek, tehát nem azokról, akiket a közfelfogás íróknak tart, mert ők írnak s műveik megjelennek; hiszen éppen azt bizonygatom váltig, hogy igazán értékes írás nem is jelenhetik meg nálunk — legfeljebb kuriózumként hivatkozhatunk egyre, kettőre — s ha e tényleg működő írók közül egyeseket mégis íróknak tekintek, ezt részint régebbi munkáik alapján teszem, részint ismeretében a tehetségüknek, melynek ma már nem adhatnak kifejezést.

A kiadó nem úgy áll a magyar íróval szemben, mint mondjuk H. G. Wells-szel szemben, akinek a kiadásánál ő csupán közvetítő az író és a magyar közönség közt. — Bár nem vagyok benne biztos, hogy hű közvetítő-e, mert tudok róla, hogy más külföldi írókat hamisítva közvetít. A magyar íróval kapcsolatban a kiadó irodalmi, irodalompolitikai s társadalmi tényező is akar lenni, ő már érvényesíteni akarja a saját lelkiségét is — bár, mondom, egy sereg külföldi íróval

szemben is érvényesíti, mert műveiket meghamisítja. A magyar íróval szemben mindent elkövet a kiadó, hogy annak műve az ő szellemi és erkölcsi nívóján túl ne emelkedjék. Észrevételei vannak. Hozzászól a dologhoz. Ha nem fogadja el a művet, akkor is megindokolja az elutasítást s az írónak, ha újra akar próbálkozni, a szempontjait már figyelembe kell vennie és rendelkezésszerű árut kell szállítania. Az alkalmazkodásra is ideiktatok egy példát. Egy fiatal író az első regényébe, melynek szereplői Tolna megyei magyarok, csak úgy a levegőből kikapva, mintegy idegen materiából való foltként rávarrva, azt a mondatot írta egy parasztlegény szájába adva: Szibériában is voltam mint hadifogoly. Egy-szer a fehérek jöttek, egyszer a vörösek, egyforma rabló mind a kettő. Ebből a mondatból ordít, hogy az író a kiadó kegyét akarta vele megnyerni. Ez annál bizonyosabb, mert ugyanez az író a kávéházak mélyén egészen másképp beszél, ha vörösökről van szó, — persze csak akkor, ha a kávéházi társaság vörösökből vagy legalább is zöldekből áll.

A kiadók bűnei a magyar író sorsa körül felsorolhatatlanok. Nem is tudom, hogy egy-két mondattal éppen mit mondjak. Talán azt, hogy a jeles külföldi írók szabadszellemű írásait legtöbbször kihagyásokkal, a magyar viszonyokhoz akklimatizálva hozzák. Vagy megemlítem, mint bizonyára nem elszigetelt

jelenséget, hogy egyik kiadónk már jónéhány Sinclair-regényt adott ki, amikor Sinclair még mindig úgy tudta, hogy magyarul egy műve sem jelent meg. Vagy elmondom, hogy az 1928. év folyamán körülbelül ötezer magyar könyv jelent meg, de ezeknek a legnagyobb része — mint 1920-tól számítva minden évben — idegen nyelvből való fordítás, a magyar kiadványok közt pedig egy sereg olyan dilettáns szerepel, akiknek silány dolgozatait csak névleg adta ki a kiadó, a költséget maga az ambiciózus dilettáns fedezte. (Bár e ponton szinte ellentmondásba gabalyodom abban, amit a tényközlésen felül mondok, amikor „dilettáns”-ról és „silány dolgozat”-ról beszélek, mert kérdés, nem érdekesebb-e ma a dilettáns, mint az író.) Az a tény, hogy minden megjelent tíz könyv közül nyolc-kilenc idegen mű, le-sújtó következményekkel jár a magyar író-ra nézve. Persze, hogy az idegen írók kapnak-e honoráriumot s ha igen, mennyit, még felderítésre vár. Tudok eseteket, melyek arra engednek következtetni, hogy legalább is igen gyakran ingyen, vagy potom pénzért engedik át a külföldi írók a műveiket a magyar kiadónak, mert az lekönyörgi a honoráriumot, hivatkozva a magyar nemzet szegénységére és az ország megcsonkítására. Példának felhozom Jerome K. Jerome-ot és Kuprint, akiknek ilyen esetét ismerem. Egy kiadóvállalatunk saját maga hirdette reklámplakátjain, hogy az „olcsó Wells” azért

olyan olcsó, mert Wells nagylelkűen elengedte a honoráriumot. Ha a magyar írók nem úsznának nyakig egy reakciós politikai és társadalmi irányzatnak abban a közegében, melyet úgy határozhatunk meg, hogy „mindenki harca mindenki ellen”, ha tehát csak egy kevés kollektív szellem élne bennük — már régen körleveleket intéztek volna a világ jeles íróihoz, közzétették volna külföldi irodalmi lapokban is a körleveleket, melyekben megmagyarázták volna az idegen íróknak, hogy nagylelkűségükkel nem Magyarországnak tesznek szolgálatot, hanem a kalmár kiadót segítik a magyar írók összességének rovására, s elősegítik azt a folyamatot, melynek végeredményeképpen a magyar irodalom harmadrendűvé, a lumpenburzsoázia (egész jó szó lesz ez!) cigányzenéjévé süllyed.

Hogy a külföldi írók műveivel azután mi történik, hogy azokat miként „magyarít”-ják, azaz fosztják meg értékeik nagy részétől, azt nehéz megállapítani, a gonosztevésnek ezt a módját is még csak ezután kell leleplezni. A köztudatba alig került még bele, hogy a szabadszellemű progresszív írók műveinek magyar fordításai nem azonosak az eredetiekkel. Vannak, akik a külföldi írók műveit eredetiben, vannak, akik magyar fordításban olvassák, de olyanok alig akadnak, akik egy-egy könyvet eredetiben is, meg magyarul is elolvasnak, s a különbözőségeket észreveszik. Ezért csak egy-két pél-

dát tudok most felhozni, de ebből az egy-két példából merek általánosítani, egyrészt azért, mert lektoroktól hallottam már privát beszélgetésben, hogy a csonkítás általában szokás, másrészt ilyen különös értesülés helyett nyilvánvaló, hogy a dolgok természetéből ez az eljárás szükségképpen következik; amely szellem a színpadi műveket mind meghamisítja, az a könyvet sem hagyja érintetlen. Amely szellem Kistemäkersnak *Mienk az éjszaka* című színdarabját úgy hamisította meg, hogy míg az eredetiben a szerelmespár öngyilkos lesz, addig a magyarban sötét szándékukat észreveszik, a morfiumot aqua destillatával cserélik ki, öngyilkosság után a szerelmesek máig is élnek, ha meg nem haltak — ez a szellem még az idegen írók regénycímeit is hamisítja, például: Dekobra egy regényének a címe helyesen *Hálókocsik madonnája*, hamisítva *Hálókocsik angyala*, mert a madonna fogalma nálunk nem kapcsolható össze a hálókocsikkal.

A hamisítás alól nem mentes egy külföldi író sem, egy világhírű mű sem. Az idősebb Dumas-ig visszanyúl a hamisító kéz. Az idősebb Dumas-nak *Bragelonne* című regényéből hosszú oldalakat hagytak ki: a kihagyott oldalak leíró részletek, s így „unalmasak”. Az a szellem, amely Max Mellnek a *Krisztus követése* című vallásos szellemű művébe is beleokvetetlenedett s például törölte ezt a szót: „elvetélte”

gyermekét, — az a szellem, persze, hogy megfinomította Remarque-nak *Nyugaton a helyzet változatlan* című műve kifejezéseit. Hogy Bettauer legtöbb regénye szintén csonkítva jelent meg, azt maga a „legtöbb” regény fordítója, Forró Pál volt szíves velem közölni. Vagy még két példa: Sinclair Lewis Babittjéből társadalmi vonatkozású részletek maradtak ki, Maughamnak a *Hold és a hatpen-nis* című művéből a sexualitásra vonatkozók. Még Upton Sinclair *Petróleum*-jából is maradtak ki részletek, pedig ezt a könyvet a *Népszava*-könyvkereskedés adta ki; mentőkörülmény azonban ez esetben az, hogy a kihagyások nélkül a könyvet feltétlenül elkobozták volna, hiszen a német példányokat, amelyek persze teljeseek, el is kobozták.

Mit csinál most már az író, ha elkészül a regényével? Tegyük fel, hogy ügyesen eltojástáncol a kényes igazságok közt — bár éppen az a baj, hogy ma és itt minden igazság kényes! — szóval az író eltojástáncolt és sikerült neki valami olyanféle nem éppen korszakalkotót kiszabadítani magából, hogy hát: Tamás szereti Violát, Viola is Tamást (de mintha ilyet már hallottunk volna!), ellenben akadályok vannak, mert egy szabályszerű irodalmi műben a szerelem elé tornyosuló akadályok arravalók, hogy legyenek; szóval akadályok vannak, azokat végül is legyőzik s egymáséi lesznek — nahát ez

olyan kurzusképes téma, feltéve, hogy „egymáséi lesznek” alatt törvényes házasság értendő egyházi esketéssel is, továbbá feltéve, hogy házasság előtt büntény nem történik, feltéve, hogy az akadályok közt nem szerepelnek holmi szociális jelenségek, feltéve azután, hogy a katonatiszt sógor egy igazi vitéz, a pap nagybácsi áldott jószívű ember, munkások csakis úgy kerülnek a regénybe, hogy az új házaspár lakását festik, de még úgy is mindent ellopnak, ami a kezükügyébe esik, az após irodájában alkalmazott könyvelő piszkos, rút és különben is állandóan sikkaszt — mindezt feltéve és megengedve, sőt megkövetelve: a kiadó elfogadja a regényt. Az már alig tartozik ide, hogy Ilja Erenburg az efféléknél sokkal okosabb dolgokon szokta a fejét törni, aminek viszont az eredménye, hogy Ilja Erenburgnak németre fordított regényei (hamisítás nélkül!) átlag 200—300 000 példányban fogynak el, míg az egyik legkiválóbbnak elismert magyar írónak (hagyjuk őt megnevezetlenül) négy németre fordított regényéből semmi sem fogyott, a németek teljesen értékteleneknek ítélték őket.

A regény megjelenik. Végre. De ugyan mit ért el vele a magyar író? Remekművet nem alkotott, mert ha tudott volna is, akkor sem engedték meg neki: rendőr, ügyész, bíró, kiadó, szerkesztő, lektor, kritikus és olvasó. Legföljebb egy kis pénzt keresett.

És ez a tragikomikum. Mert fel kellett ad-

nia minden írói célt, elsősorban a művész leglényegesebb célját: az ember és életismeret kiteljesítését; az írónak önmagával, a társadalommal és a világegyetemmel való számvetését; mindezek után a tiszta, őszinte megnyilatkozást, mely ha érték, akkor valami olyan erőt sugároz ki magából, mely a világot formáló tényezők közé egyik komponensül csatlakozik, mely szilárdít, emel, előre lendít. Szóval: csaknem minden szellemi és erkölcsi értékről le kellett az írónak mondania, pedig valaha azért indult írónak, feladván minden reális elhelyezkedést a társadalomban, mert az a bizonyos belső kényszer — a megnyilatkozásnak és a világot formálni akarásnak kényszere — ellenállhatatlanul írónak űzte. Igazi írónak indult az író, de a belső kényszerrel csakhamar alkuba kellett bocsátkoznia, majd az eredeti szándékáról le kellett mondania s egyetlen célnak maradt az önfenntartás, azaz a pénzszerzés. De ez aztán a tragikomédia, vagy ha úgy tetszik, észbontó tragédia: csak pénzért írni és mégis oly keveset keresni, mint amennyit egy magyar író keres, ezerszer kevesebbet annál, amennyit soha meg nem alkuvó, tiszta szándékú s nyílegyenes akarású külföldi írók keresnek.

Az írói kereset kicsinysége mint egyik oka irodalmunk nivósüllyedésének, éppen elég ok arra, hogy egyszer már az írói honoráriumokról is essék szó a nyilvánosság előtt. Írjuk csak le: egy újságnovella honoráriu-

ma tizenhat, húsz, huszonnégy pengő. Ennél többet csak egy-két lapnál kapnak, egyenkettlen, az úgynevezett sztárok, de nem sokkal többet. És most számoljunk. Hatszáz pengőnek véve a havi kultúréletminimumot, a magyar írónak harminc novellát kellene havonta írnia és elhelyeznie — à húsz pengő — hogy megéljen. Megbetegednie nem szabad, pihenésről szó sem lehet, túlmunkáról annál inkább. A novellák a közlési honoráriumokon túl semmit sem jövedelmeznek. A kiadók novellásköteteket nem adnak ki. Szerintem helyt nem álló indokolás alapján. Mert nem a novella nem kell az olvasóknak, hanem azokra a rossz novellákra nem kíváncsi, amelyek ilyen atmoszférában, ilyen körülmények közt teremnek; legalábbis az olvasók azon kis százalékának, amelynek már kultúrigénye van. A tárcanovellák átlagnívója oly alacsony, hogy ez a jelenség külön tanulmányt érdemelne; valószínű, hogy a napilapok csupán szokásból hoznak tárcákat s félig-meddig az írók támogatásának erkölcsi kényszere alapján.

Egy kétszáz-háromszáz oldalas regény honoráriumma hatszáz-nyolcszáz-ezerkétszáz pengő. Mindenesetre évenként hat-nyolc regényt kellene írnia annak, aki regényekből akarna megélni. De miért ilyen kicsik a honoráriumok? Nyilvánvalóan azért is, amiért a munkabérek, fizetések kicsik. Szörnyű az, hogy egy gyárnak négyszázötven alkalmazottja, négy igazgatója van — konkrét

tény! — s a négy igazgató együttesen több fizetést vesz fel, mint amennyit a négyszázötven alkalmazott kap, akik között heti tizenkét pengőt kereső nőmunkások is vannak; szörnyű az, hogy a fényesen jövedelmező napilap is csak huszonnégy pengős tárcahonoráriumot fizet — ami a békebeli negyven koronához a vásárló ereje szerint viszonyítva kevesebb, mint annak egyharmada; szörnyű az, hogy egy színházi hetilap, melynek kiadója a lap jövedelméből saját góliát-autón szaladgál, ugyancsak tizenhat pengőt fizet egy novelláért. És így tovább. És így tovább. Igen, a tőkés rájött arra, hogy a létfenntartás kényszere miatt a dolgozó még a létminimum egyharmadáért is kénytelen dolgozni. A kalmár képvásárló, sőt a széplélek-műgyűjtő is rájött arra, hogy a festőnek nem kell ezer pengőt adni egy képért, mert akkor is fest, ha csak húsz pengőt kap, hiszen mást nem tud csinálni és belső kényszerből ellenállhatatlanul fest. De meg itt jelentkezik a derűre-borúra való külföldi kiadások átka. A mezőgazdák is mind tönkremennének, ha millió mázsa számra hordanák be a kanadai búzát s hozzá még a kanadai farmertől Magyarország szegénységére való hivatkozással lekönnyörögnék az árakat. Ha kezdettől fogva legalább ötven-ötven százalékos arányban jelentek volna meg idegen és magyar könyvek, bizonyos, hogy Karinthy Capilláriájának vagy Kassák könyveinek sokszorta több olvasója lett volna.

na, a kiadás, az „Auflag” nagyobb lett volna s az írók az elért honoráriumnak többszörösét kaphatták volna.

A magyar író tehát nemcsak lelkileg, hanem anyagilag is elviselhetetlen helyzetben van, a végpusztulás határszélén áll. Ez, legalább is az anyagi pusztulás már köztudomású. És — *circulus vitiosus!* — az is baj, hogy ez köztudomású. Csaknem úgy, mintha egy kereskedelmi cégről tudják, hogy rosszul áll. Ha az író rosszul áll, a közönség annál inkább elfordul műveitől. A szegénység, a sikertelenség nem vonzó, sőt inkább elriasztó. Különösen áll ez a pesti közönségre, amely maga is jelentékeny részében szegény, de nemcsak szegény, hanem életnívójának folytonos süllyedése s őrlő gondjainak szaporodása miatt tulajdonképpen nyomorog s már régebbi idő óta sejti, hogy zuhan az anyagi teljes megsemmisülés s a ma még ismeretlen, horoszkóppal sem sejthető bukás felé. Ez a közönség azután — a nyomorgók sajátsága — csak pénzről fantáziál, csak pénzben gondolkodik, mindent az anyagi oldaláról ítél meg. Verset csak John Pierpont Morgantól olvasna, ha Morgan úr verseket írna; H. G. Wells regényeit jórészt azért olvassa, mert tudja, hogy H. G. Wells sokat „keres”. A tipikus pesti ember, ha meglátja valakinek kezében, teszem, Tolsztoj *Háború és békéjét*, első kérdése az, vajon mit kaphatott Tolsztoj ezért a nagyterjedelmű regényért. A pesti ember egy fia-

tal magyar író regényét már a negyedik kiadásában vásárolta meg, pedig a két kötetes regény ára tizenhat pengő, szerintem jórészt azért, mert az író magánéletéről neki tetsző és imponáló értesülései vannak, például azt is látta és másoktól hallotta, hogy az író többször együtt vacsorázott a Margitszigeten gróf Bethlen Istvánnal.

Maga a tanulmány és a Századunkba írt későbbi cikkeim, a Népszavában megjelent novelláim és karcolataim is — s a Nyugat által közölt némely írásom, mindez mintha cáfolná azokat az állításaimat, melyeket az írói szabadság hiányáról már eddig elmondtam. Hát igen, az írói szabadság elfojtása nem volt tökéletes, akadt egy-egy rés, melyen át a haladó szellemű író is beleszólhatott az általános zűrzavarba, bírálva, gúnyosan megróva, esetleg heves indulattal. Ez tény. Csakhogy a beleszólás hatástalan maradt. A haladó, a baloldali, esetleg forradalmi szellemű írók egy kis körnek, körülbelül egymásnak írtak, legfeljebb azt az eredményt érték el, hogy elvágták a maguk egyéni boldogulásának útját. A kapitalista társadalom különben virágkorában megengedte az ellene való „dohogást”, alig adott rá valamit, a fasizálódás korában vált aztán a gondolat elfojtása teljessé és a fasizmusban emelkedett tökéletességre.

UTAZÁSAIM

*E*ZERKILENC SZÁZHARMINCEGYBEN alakult meg az *Írók Gazdasági Egyesülete*. A rövidített címe ez volt: *Ige*. Többen buzgólkodtak létrehozásán, Móricz Zsigmond is. Az igazi megalapítója és megszervezője azonban Pakots József volt. Nagy tervekkel indult ez az egyesület, a tervek megvalósítására egyedül Pakots József mutatkozott alkalmasnak. Önzetlenül, az ügy iránt érzett szeretettel végezte a munkát, jelesen. Elnöke volt az *Igének*, s bár kisebb jelentőségű író volt, mint ember igen deréknek bizonyult. Terveinek nagy részét mégsem tudta megvalósítani a sok és sokféle nehézség miatt. Ezek közé tartozott a társadalmi és hivatali hatalmak közönye, az egyesület szegény-író tagjainak selejtes volta és az, hogy az elismert és jólkereső írók tüntetőleg maradtak távol az *Igétől*. Az volt a nézetük, hogy ők semmiféle szociális egyesülésnek semmiféle támogatására nem szorulnak rá, akiknek rosszul megy a soruk, azok bizonyára tehetségtelenek, tehát helytelen dolog a segítségük. Az elismert és jólkereső írók egészen individualisták voltak. Eleinte mégis fejlődött az *Ige*, két éven át, Pakots József azonban 1933 júniusában meghalt, attól kezdve az *Ige* segélyt osztó szervvé zsugorodott.

Pakots József megvalósította például az író-heteket. Az író-heteket úgy tervezte, hogy az *Ige* minden évben, jónéhány tagjával jelenjen meg az ország valamelyik területén és ott előadást tartsanak az írók. Az első író-hetet 1932 szeptemberében, a Balatonnál tartottuk. Így mondom, hogy „tartottuk”, mert én is tagja voltam az *Igének* és az író-héten én is részt vettem.

Az 1932-es év különben is az utazások éve lett számomra. Nem kisebb okból, mint, hogy erre az évre, végre, megkaptam a Baumgarten-díjat. Hogy ez hogyan történt, azt mindjárt elmondom.

Az 1932-es évi díjról a kuratórium, együtt a tanácsadó testülettel, 1931 decemberében döntött — ha jól emlékszem, 15-én tartott ülésén. Én néhány héttel előbb megismerkedtem egy szép nővel. A nőnek rokonszenves voltam. A nő, elvált asszony, a Nemzeti Színház egy tagjának volt a felesége, szellemi barátságban állott Ambrus Zoltánnal, a tanácsadó testület elnökével. Éjszakánként, étteremben üldögélve hajnalig, reggelig elbeszélgettek. Ambrus, úgy láttam a nő közléseiből, szerelmes is volt beléje. A nő szolgálatot akart nekem tenni, azért — a saját ötletéből, anélkül, hogy engem megkérdezett volna — megkérte Ambrus Zoltánt, hogy igyekezzen nekem megszerezni a következő évi Baumgarten-díjat. Ambrus ismerte az írásaimat, becsülte azokat és hajlandó volt az én protegálásomra. A nő ezt elmondta nekem, de azt is, hogy Ambrus különösnek tartja, hogy soha nem volt alkalma velem személyesen megismerkedni, azt ajánlotta tehát a nő, hogy keressem fel Ambrust a lakásán, egy ilyen tisztelgő látogatást illenék megtennem, Ambrus ezt el is várja tőlem, célzott is erre. Hát jó,

ha így van, akkor elmegyek hozzá, eddig azért nem mutatkoztam be neki sehol, mert nem tudtam, hogy azt szívesen fogadná-e, meg — amint már elmondtam — kerültem az elismert kiváló írókat, nem akartam magamat esetleges fölényeskedésnek kitenni. Ambrust sokra értékeltem és szerettem is. Egy délután, úgy estefelé, meglátogattam József körúti lakásán. Szívesen fogadott, hosszasan elbeszélgettünk, bár éppen influenzából volt lábadozóban, halkán és rekedten tudott csak beszélni. Elmondta, hogy több novellámat olvasta, tetszetek neki, s úgy látja, a fiatalabb nemzedékből leginkább én vagyok hivatott arra, hogy ebben a legkülönb műfajban érdemeseket produkáljak. Néha kicsit elakadtunk, ő várakozóan nézett rám, de kéréssel nem álltam elő. Végre ő hozta szóba a Baumgarten-díjat. Most már illet ennyit mondanom: „Bizony, az jó lenne nekem és meg is kérem önt, hogy ajánljon engem a tanácsadó testületben.” Ő azt mondta, hogy nagyon is érdemesnek tart a díjra, csodálkozik, hogy eddig mellőztek, ő szívesen fog ajánlani, mert igazságos ügynek tesz szolgálatot. Meg ezt is mondta: „Bár magát szocialista írónak tartják, sőt én tudom, hogy ennél is több, de ez nálam nem akadály, mert én az irodalmi műveknek csupán a művészi színvonalát nézem.” Kis zavar öntött el, nem tudtam mit mondani, hát hallgattam. Ambrus köhögni kezdett, köhögése valóságos rohammá fokozódott fel, s amikor az véget ért, felálltam és elköszöntem tőle. A lépcsőházban elgondoltam, hogy ezt az élelmes cselekedetet csak azért tudtam elkövetni, mert a nő megkívánta tőlem, meg hát Ambrus körülbelül megüzente, hogy látogassam meg.

Az azután történeteket úgy tudtam meg később,

hogy Ambrus a részleteket elmondta a nőnek, a nő pedig nekem és a nő igazmondásában nem kételkedhettem. Tehát: a december 15-i ülésen teljes számmal jelentek meg a tanácsadó urak, és ott volt természetesen a két kurátor, Babits Mihály és Basch Lóránd. Babitsnak már kész névsora volt. Annak a felolvasása után felszólalt Ambrus és közölte azt a kívánságát, hogy Nagy Lajosnak, akit három éven át mellőztek, adjanak végre évdíjat. Babitsot a kívánság meglepte, kínosan vonaglott az arca és ezt ismételgette: „Nem lehet, nem adhatunk, most nem adhatunk.” A tanácsadó testület tagjai némán hallgattak, senki egy szót nem ejtett értem. Ambrus így szólt: „Akkor hát miért vagyok én ennek a tanácsadó testületnek az elnöke, ha egy szavam sem lehet ahhoz, amit itt határoznak? Tavaly Palágyi Lajost ajánlottam, eredménytelenül. Most Nagy Lajost ajánlottam, eredménytelenül. Levonom a konzekvenciát s lemondok az elnökségről, de a tagságról is.” Felállt, felvette a télikabátját, fogta a kalapját és elhagyta a testületet.

Nagy zavar keletkezett erre, tanácskoztak, Babits igen ideges volt, ő nem akarta, hogy Ambrus lemondása végleges maradjon, a többiek sem, majd nehezen beletörődtek tehát abba, hogy én díjat kapjak. Határozatuk után a testület egyik tagját megkérték, hogy rögtön menjen el Ambrus lakására s közölje vele, hogy javaslatát elfogadták, s kérje meg, hogy lemondását vonja vissza. Ambrus hajlandó volt arra, hogy megmaradjon elnöknek. Még azon az éjjelen elbeszélte a történeteket a nőnek, a nő korán felkelt, elsietett az Abbáziába, hogy engem megkeressen. Ott reggeliztem abban az időben. De aznap délben keltem fel és így nem talált meg. Órákon át várt, de hát hasz-

talánul. Távozása után üzenetet hagyott a főpincérnél. A főpincér, mikor úgy egy óra tájban bementem a kávéházba, rögtön hozzám jött: „Sokáig várta Nagy urat egy hölgy, de aztán el kellett mennie. Azt üzeni, hogy az a dolog rendben van.”

Szilveszter éjszakáján más forrásból is megtudtam, amit már tudtam. A Nyugatnak az Ostende-kávéházban tartott Szilveszter-estéjén odajött hozzám Móricz Zsigmond és azt kérdezte: „Hogy vagy, Lajos?” Feleltem: „Köszönöm megvagyok.” Erre ő: „Na, majd az új évben jobb lesz a sorod.” Több szót nem váltottunk, tudtam, hogy mit akar velem közölni, ő meg látta, hogy megértettem.

1932-ben tehát, életemben először, volt egy teljes évem, amelyben biztosítva volt a megélhetésem és a munkalehetőségem. A díj négyezer pengő volt, szóval havi háromezrész, a lakbérnegyedes hónapokban négyszáz. Ezenkívül is kerestem valamit írással.

Már itt közlöm az évvégi mérleget: ez az év, életem 49-ik éve, volt a legkellemesebb évem. A kezdetén azonban nehéz lelki gyötrelmen kellett átesnem. Ott-hon laktam az anyámnál és egy éjjel, úgy hajnaltájban, amikor hazamentem, már az udvaron láttam, hogy második emeleti lakásunkban világosság van. Ez kissé meglepett, hiszen anyám ilyenkor aludni szokott. Amikor beléptem a szobába, anyám felöltözve állt az ágy mellett, sápadt volt, szenvedő arcú és nyögött és jajgatott. Olyan gyomorfájdalom gyötörte, amilyent még sohasem érzett. Kérdésekre nagynehezen elmondta, hogy az este fánkot sütött és sütés közben időnként megevett egy-egy darab meleg fánkot, összesen vagy tízet. Nemsokára görcsös gyomorfájdalom lepte meg. A fájdalomtól egészen megtört. Na-

gyon megsajnáltam, állapotától megrendültem. Fődőket melegítettem, hogy azokat rakja váltogatva a gyomrára. Fájdalma nem enyhült. Kora reggel elszaladtam dr. Neubauer István orvos barátomhoz. Ő a délelőtti folyamán meglátogatta anyámat, megvizsgálta és megállapította, hogy veszedelmes baja nincsen. Valami orvosságot írt és úgy rendelkezett, hogy a betegnek nem szabad egyelőre semmit sem ennie, csak egy-egy csésze teát ihat, cukor nélkül. És elment, de megígérte, hogy másnap megint megnézi anyámat.

Anyám fájdalmai nem csökkentek, az orvosság sem hatott. Szüntelenül, nagyon szenvedett. Az aggodalom is gyötörte, hogy esetleg rákbetegsége van. Rám is átszállt az aggodalom, mindketten aggályoskodó, félő hipochonderek voltunk. Anyám sovány volt, elgyengült, vértelen arcú, riadt tekintetű, korban akkor hatvankilenc éves... Dr. Neubauert másnap hiába vártuk, nem jött el. Pedig megmondtam neki, hogy nem fogadom el ingyen az orvosi fáradozását, honoráriumot fizetünk érte. Más orvost hívtam. Az orvos morfium-injekciót adott anyámnak, amitől elaludt, éppen déltájban. Amikor estefelé felébredt, állapota ugyanolyan volt, mint addig. Aggódva nyöszörögte, hogy meg fog halni. És akkor, életemben először, leteredtem az ágya mellé, csókolgattam a kezét és az arcát, sírtam, de őt vigasztalgattam, kérleltem, szinte tudatos szándékossággal is fel akartam tépni a gátákat, melyek eddig sohasem engedték meg, hogy igazi gyermeki érzelmeimnek kifejezést adjak. Igen, negyvenkilenc esztendő óta éltem és gyermeki szeretetemet anyám iránt elfojtottam — erről különben már beszéltem.

Dr. Neubauer nem jelentkezett, a másik orvos meg

csupán ideiglenes segítséget nyújthatott, mert nem is volt belgyógyász. A szegénységünk megakasztotta, hogy anyám rendes orvosi diagnózishoz és megfelelő kezeléshez jusson, senkink sem volt, aki egész nap ápolhatta volna, kórházba kellett tehát szállítanom. A Szent István-kórházban tudtam elhelyezni. Ott agályainkat nem oszlatták el, mert gyors diagnózist nem tudtak csinálni, hanem megkezdték a szokásos kórházi vizsgálatokat. A vizsgálatok napokig tartottak, holott dr. Neubauer, amint később hitelesen meg lehetett állapítani, néhány perc alatt tökéletesen tisztában volt a betegség lényegével... Anyám hat héttig feküdt a kórházban. Gyógyultan és erőre kapva került ki onnan, mégis annyira meggyűlölte a kórházat és annyira irtózott tőle, hogy azt mondta, bármi történik is vele élete folyamán, soha többé kórházba nem megy. Rémülettel reagált mindenre, amit ott észlelt. Megijesztette az orvosok nagyképűsége, féltelmet keltett benne minden újabb vizsgálat, melyeknek egy része felesleges és haszontalan gyötrés volt csupán. Kínos volt látnia a szomszédait, akik közül az egyik, közvetlenül a szomszédos ágyban, gyógyíthatatlan betegségben szenvedett és látványnak is olyan volt, hogy bárkit a halálra és a halált megelőző gyilkos fájdalmakra emlékeztetett. Kiderült, hogy ha otthon maradt volna, könnyebben viselte volna el betegségét, egészen a gyógyulásig.

Anyám betegsége súlyos lelki élményem volt, mégis azzal az eredménnyel járt, hogy attól fogva közvetlenebbül tudtunk egymással beszélgetni. Már nem szégyelltem, hogy néha megcsókoljam és gyengéd legyen hozzá, s új magaviseletem az ő szomorkodásra hajló kedélyén is javított.

BAUMGARTEN-DÍJASNAK lenni — ebben volt néhány érdekesség. Töméredek gratulációt kapott az ember, és különféle megjegyzéseket tettek az ismerősök: „Magának már régen kellett volna díjat adni, mindjárt az első kiosztáskor, hogy a fene egye meg őket.” A havi kétezer pengőt vagy még többet kereső kereskedő megkérdezte: „Mennyi is az a díj? Négyezer pengő! Hát szép pénz, nagyon szép összeg. Akkor maga most egy gemachter Mensch.” „Csak tessék vigyázni, tessék a pénzt beosztani, hogy két-három évig nyugodtan dolgozhasson.” Mindjárt a későbbi évekből is idézek néhány csemegét: „Maga az idén Baumgarten- (sőt Baumgartner)-díjat kapott, ugye?” Én: „Nem kaptam.” Ő: „Ne-em? Hogy lehet az? Olvastam az újságban.” Én: „Az két év előtt volt.” Ő: „Nahát, elég szemtelenség, hogy magának nem adtak. Hallatlan disznóság.” Aki havonként ötezer pengőt keresett és költött, alkalom adtán elcsodálkozott: „Hogyhogy nincs pénze? Hiszen maga Baumgarten-díjat kapott!” Én: „Két év előtt.” Ő: „No, és már elköltötte az egészet? Ezek a művészek nem tudnak bánni a pénzzel!...” Olyan ismerőseim is tudták, hogy díjat kaptam, akik soha nem olvastak tőlem egy sort sem. A díj bizonyos tekintélyt is adott. Egyesek szinte tisztelettel pislogtak rám.

Szóval elkövetkezett némi pénz és tekintély, tehát meghívásokat kaptam vidéki ismerőseimtől, egy kis pihenésre. Március 20. táján Szolnokra utaztam. Ott töltöttem három hetet. Kolozsvár után ez volt az első vidéki város, amelyet jobban megnézhettem. Újszerűen hatott rám Szolnok és általában a vidéki élet. Sétáltam, nézelődtem, kérdezősködtem. Akkor

lett szokásommá, amit később megtettem minden városban, ahová eljutottam, hogy az utcai táblákon, üzletek, orvosok, ügyvédek tábláin levő címeket olvastam el. Szórakoztattak a különös nevek és feliratok. Azután próbáltam megismeréseimet kiteljesíteni. Szorgalmasan jegyezgettem és egy cikket írtam a *Századunknak*, mely ezzel a címmel jelent meg: *Vidéki magyar város 1932-ben*. Afféle szociográfia volt ez, bár engem a műfaj-meghatározások sohasem érdekelték, eszem ágában sem volt, hogy valamely műfaj megállapított törvényszerűségeihez alkalmazkodjak. (Általában, amikor írtam, fellázadtam a világ valamennyi szabálya, előírása ellen és sohasem alkalmazkodtam semmiféle külső erő kívánságához.) Írtam egy olvasmányt Szolnokról, ez volt az egész. Hogy a szavakat és mondatokat micsoda belső szándék szolgálatába állítottam, azt a magam dolgának tekintettem. Írásaim tendenciája kezdettől fogva, véglegesen és szinte végzetesen determinált volt persze, másképpen nem is lehetett. Szerkesztőknek, íróknak, olvasóknak tetszett ez a cikkem, folytatnom kellett azután az ilyen leírásokat. A *Századunk* szívesen közölte írásaimat, általában ezért hálás is lehettem neki. Finoman bántak velem, megbecsültek, nem okvetetlenkedtek soha. Minden cikkem az átadás után nyomban megjelent, egy baj volt csak: keveset fizettek. Előleget meg, bármilyen pénzzavarba kerültem is, nem adtak. Hát nem volt pénzük, az igaz, de mégis, mintha eltúlozták volna szegénységüket. Egyszer például előleg-ügyben felkerestem Varró Istvánt a hivatalában. Éppen kilépett a szobájából, messziről meglátta, hogy közeledem, felemelte kezét és a tenyere forgatásával intette, hogy: előleg

nincs. Az ilyen esetekből, sokból és másfélekébből is megállapíthattam, hogy a polgári demokrácia szép és igen logikus dolog: udvariasak vagyunk egymáshoz, igyekszünk egymást a köszönésben megelőzni, az ajtóban ki-ki maga elé tessékeli a másikat, „tessék parancsolni”! „Nem, nem, csak ön után!”; belső együttérzéssel kérdezzük: „hogyan van?”; méltányosak vagyunk mindenkihez, törekszünk az igazságra, de — pénzt, azt nem adunk, a pénz kell magunknak is. A gyakorlat: nem adhatok húszat senkinek — pengőt, koronát, forintot, dollárt, jent, piaszt stb. — mert nagyon kell nekem a kétezer.

Kissé elkalandoztam ismét, vizatérek tehát szolnoki vendégeskedésemmre. Ott lakott a festők telepén Pólya Tibor, a jeles festőművész. Néha meglátogattam, kellemesen elbeszélgettünk. Sétáltunk is együtt, ő volt az egyik informátorom. Látogatásaimból s beszélgetéseinkből született meg az 1919 május című novellám. A novella főalakját, Petur Istvánt, a városban lakó híres fehérterroristáról mintáztam. Ezt az urat persze nem ismerhettem meg személyesen, de Pólya Tibor sokat beszélt róla. A novella cselekményének lefolyását Pólya lakásába képzeltem.

Mindjárt itt megjegyzem, hogy az egész 1932-es évet nagyjából szórakozással töltöttem el. Nem írtam mást, csak az 1919 májust és két cikket, két város leírását, az elsőt Szolnokról, a másodikat Hódmezővásárhelyről.

Amíg Szolnokon tartózkodtam, koratavaszi volt az időjárás: borús ég, gyakori eső, hűvös szél; a nap április 7-én sütött ki, akkor mutatott a hőmérő tizenhárom fok meleget. A fanyar időben, lucokban alig lehetett sétálni, majdnem mindig a Nemzeti kávéház-

ban ültem s az utca képét nézegettem. Néha elmentem a helybeli sakk-körbe és sakkoztam. A szobám csinos volt, jó kosztot kaptam; az alváson és evésen kívül sohasem tartózkodtam otthon. Nyugtalanul, önzőn viselkedtem, vendéglátóimnak nem sok öröme telhetett bennem. A megszépült időből már csak három napot élveztem, április tizedikén hazautaztam.

Szerettem volna megismerkedni a helybeli munkásmozgalom egyik irányítójával: egy fiatal pályamunkással, de mikor vendéglátóm fia esetleges találkozásunkról beszélt vele, kiderült, hogy a nevemet sem ismeri és kijelentette, hogy szívesen beszélget velem, bár a szépirodalom őt nem érdekli. Így aztán a találkozástól visszahúzódtam.

A leíró cikkemet Szolnokról még a Nemzeti kávéházban megkezdtem, Pesten fejeztem be és a *Századunk* mindjárt közölte, a május—júniusi kettős számban. Persze, olvasták Szolnokon is és egy fiatal tanár, aki egyike volt informátoraimnak, rögtön írt is róla a helybeli újságban. Durva hangon írt, cáfolta megállapításaimat, szóval sietett városának szolgálatot tenni, harciasan megvédve azt a realizztikus ábrázolás ellen. A realizztikus, szóval nem eszményített ábrázolása valamely valóságnak mindig is sértő és bizony acsarognak az író ellen, s ha lehet, meg is támadják. Sok írásom után esett ez meg velem. Ha az író leír egy várost vagy egy falut, akkor a város, a falu, illetve annak lakosai megsértődnek. Ha egy embert ír le, az ábrázolt ember is, amikor elolvassa az írást és magára ismer, megsértődik. Ha egy novellában azt írja az ember valamelyik figurájáról, hogy *akkor megszólalt tompa rekedtes hangján*, hát föl-szisszen, mintha darázs csípte volna meg. „Micsoda?

Még hogy nekem tompa és rekedt a hangom? (a rekedtest már rekedtnek tudja). Mit szól ehhez, Huba úr? Hát nekem *durva* és rekedt hangom van?" Huba úr persze, hogy tanúsítja: „Dehogy is *durva*, dehogy is rekedt. Ki meri azt mondani? Hazudik a firkász, mert a maga hangja szép és tiszta, akár egy jó kántoré.”

A leírt tárgyak, ha élnének, szintén megsértődnének. A szolnoki Tabán zárt, fullasztó házai is. Felhördülne még az asztal is, amelyről azt mondja az író, hogy talán nem egészen egyformán hosszúak a lábai, mert ha megérintik, akkor billeg. „A teremtését ennek az író úrnak! Azt írja, hogy én billegek. Hát billegek én?” ... Ország, város, falu, társadalom, ember, állat, tárgy — mind-mind csak eszményítve szereti magát látni, a hű ábrázolást nem bírja el.

Nekem sok olyan bajom volt az írásaimmal, hogy az ábrázolt emberek megsértődtek miatta. Már talán el is mondtam, önéletrajzomnak első, *A lázadó ember* című kötetében, hogy egy régen írt novellám miatt, mely a *Viktor hazajön* címmel jelent meg a *Népszavában*, a leírt család egy tagja állítólag heteken át minden éjszaka lesett, mikor megyek haza és azzal fenyegetőzött — bizonyára csak a száját jártatta — hogy lelő.

Azóta arra a felismerésre jutottam, hogy hibát követtem el. A novellát nem kellett volna megírni. A novella ugyan nem rossz, jelentékeny társadalmi igazságot fejez ki, de hát milyen áron! Egy egész családnak okozott kínos napokat ... A problémával kapcsolatban, amelyről beszélek, önként jelentkezik az ajánlat: a témát más, elképzelt környezetbe kellett volna áttenni. Igen ám, csakhogy akkor alighanem

papirosfigurák lettek volna a szereplői. Életszerűsége vesztett volna az erejéből.

Szóval Szolnok megsértődött. Egy leírás miatt később Nagykovács is megsértődött. A jó fiú című novellám miatt vagy tíz ember is megsértődhetett. A Prof. Csizmadia miatt is. És így tovább, számtalan írásomat sorolhatnám fel. Az írás ezért is örökké lelkiismeretfurdalást okozott nekem. Már-már arra gondoltam, hogy talán csak meséket szabad írni. Vagy olyan olvasmányokat, amilyenek az iskolai olvasókönyvben vannak. Vagy csak úgy szabad írni, ahogy a Színházi Életben írnak: mindent és mindenkit csak dicsérni. Még a billegő asztalt is. No, de ez a világba való belenyugvás lenne. Hová lenne a bíráló, változtatni akaró, a jobbért küzdő szemlélet?

SZOLNOK UTÁN elutaztam Balatonkenesére, meglátogattam az öcsémet, aki akkor ott volt állásban. A főváros üdülőtelepén laktam. Ott fejeztem be az 1919. májust. Ezt a novellát, Pesten a Japán-kávéházban elolvastattam egy író ismerőssémmel. Ilyesmit különben sohasem tettem. Nem olvastam fel, nem olvastattam el egyetlen írásomat sem, nem érdekelt a más bírálata, észrevétel vagy tanácsot senkitől sem fogadtam volna el. Most mégis kíváncsi voltam a mű hatására. Ismerősem az olvasás befejezése után csak ennyit tudott mondani: „Borzalmas. Még a háta is borsózik az embernek.” Azután maga elé meredt, szinte riadt tekintettel, melyből ezt a gondolatot olvashattam ki: „Mi lesz ennek a következménye?” Később szóval is kifejezést adott ilyen aggályának. Kár volt azonban aggódni a következ-

mények miatt, mert a kéziratot a *Nyugat*nak adtam, az akkori szerkesztő pedig nem fogadta el közlésre, így szólva: „Félek az ügyésztől.” Nem hittem a szerkesztő őszinteségében, mert csak ezt a két szót mondta ki, minden dicsérő észrevételtől láthatólag kínosan tartózkodott. A kézirat azután a nyakamon maradt és csak később, az ország határain kívül — a Kolozsváron megjelenő *Korunk*ban vált a mű olvashatóvá, még később pedig az *Utcai baleset* című, önmagam által kiadott könyvben. Az „ügyész”-nek persze eszéágában sem volt vádat emelni ellenem a novella miatt. A novelláról könyvben való megjelenése után Babits Mihály írt egy külön cikket a *Nyugat*ban. Érdekes szellemi játék lenne Babits cikket összevetni a novelláról megjelent „baloldali bírálókkal”.

Balatonkenesén a szálloda kényelmes volt, az egész üdülőtelep szép, de bementem egyszer a faluba, csak úgy bámultam, soha addig — azóta sem — olyan csúnya falut nem láttam. A gyönyörű Balaton mellett, ahol csodálatos a látkép, ahol pompás villák álltak kertek közepén, olyan volt ez a falu, a nép lakótelepe, mint egy vályog-fal és korhadt fahalmaz csak úgy egyhalomba odadobálva... Kisebb kirándulásokat tettem, Balatonakarattyán megnéztem a Rákóczi-fát, szinte világjárónak éreztem magam. Megállapítottam, mintha új felfedezés lett volna, hogy akinek pénze van, az kellemesen töltheti el idejét, kedve szerint nézelődhet és egy fonott karosszékben ülve abban is gyönyörködhetik, hogy — mondjuk — a munkások az utat kövezik. Egy kis pénzem nekem is volt, annyi, mint a telepen üdülő kisebbrendű fővárosi tisztviselőnek.

BALATONKENESÉRŐL hazautaztam, onnan meg nemsokára Hódmezővásárhelyre. Oda egy ügyvéd barátom hívott meg, ugyancsak a Baumgarten-díj nimbusza alapján. Nála kosztoltam, az édesanyjánál laktam. Az idő nagy részét megint csak nézelődéssel töltöttem. Vagy a Fekete Sas ablakából bámultam ki a Fő térre, az is látványosság volt nekem, ha valaki ment a téren, mégpedig úgy, hogy egyik lábát mindig a másik elé rakta, vagy csatangoltam szerte a városban, széles utcákon, földszintes házak közt, nagyfényben. Jegyzeteket persze írogattam a Fekete Sas-ban. Ennek a kávéháznak a teraszán hallottam először énekelni, mulatozás közben Orbán Sándort, akinek akkor gyönyörű hangja volt és a magyar nő-tákat mély átérzéssel, igen szépen énekelte.

Május vége, június eleje, ezt az időt töltöttem Hódmezővásárhelyen. Nyári meleg volt, kijártam a város modern, nagy strandfürdőjébe. Ott tornaszereket is láttam, korlátot, meg nyújtót. Negyvenkilenc esztendő voltam, de még nem éreztem magam öregedő embernek, hiszen beszéltem már arról, hogy elszánt makacssággal ragaszkodtam a fiatalsághoz, vártam valamire, várnom kellett, mert olyan üres, nyomorúságos volt addig az életem. Vártam sorsom jobbrafordulását, de azt már régóta úgy vágytam, hogy csak a társadalom nagy változása hozhatja meg. Szóval, lelki kényszerrel ragaszkodtam a fiatalsághoz, sőt, titokban azt hittem, hogy tizennyolc éves vagyok és még gimnazista. Felkapaszkodtam a nyújtóra, hogy húzódkodjak. Hát ezt talán nem kellett volna megtennem. Diák koromban hússzor tudtam húzódkodni, most csak kétszer és igen nehezen. Rá-

eszméltem, hogy eljárt felettem az idő, legalábbis, ami a testemet illeti. Ha önáltatásaimban hézag állt be, tudnom kellett, hogy már öregedő ember vagyok. És ha dátumot kell megállapítanom, úgy számítom, hogy négy év óta, 1928 óta. Akkor kellett először szemüveget használnom az olvasáshoz. Nagy baj. Baj, ha az embernek már megromlott a látása, ha kihullt a haja, ha kihúzatta fogai nagy részét és a hiányt műfogakkal pótolja; ha tágul a tüdeje; ha nagyobbodik a szíve, ha állandósul a hörghurutja. Muszáj megtudni az embernek, hogy már nem tizen-nyolc éves, nem is harminc éves. Még csak öregedő az ember, de nemsokára öreg lesz. Öreg lesz, gyengül a memóriája, észreveszi, hogy a fiatalok szívesebben vannak egymás közt s egyszer csak azt mondja valamelyik, hogy: kedves bátyám. Szóval, gyengül a memóriája, észrevehetően nehezebben jegyez meg új adatokat, felejtí a neveket, jaj, talán az a pazar ötletesség, sokféle szerteágazó érdeklődés, a tanulás-vagy a munkaképesség is sorvad. Egyszer majd impotenssé válik az ember és már nem lehet más célja, mint csak másokért dolgozni, kötelességét teljesíteni, az egyéni öröm azonban, a vágy, az előrenézés, a reménykedő várakozás kihull az életéből... Hát igen, húzódzkodni a nyújtón csak kétszer tudtam, az is nehezen esett és utána mintha kis szívdobogást is éreztem volna.

Hódmezővásárhely tipikusan alföldi város, tehát egy óriási falu, melynek igen nagy a határa. A főtéri templom négyszögletes tornyát, magasan erkély övezi, azon sétál a városi tűzoltó, szakadatlanul szemlét tart. Fölmentem az erkélyre én is és szétnéztem a tájon. Sokáig mindenfelé, színekben változatos,

szinte végtelen nagy a kör, melynek kerületére lát-
szólag ránehezedik az ég burája. Kedvem szerint
való tájék, a gyönyörű Alföld egy része. A *Szülőföl-
dem*, azután az *Alföld* című költemény, majd maga
Petőfi jutott eszembe. Már régen, nagyon régen kel-
lett volna, hogy életem zártságából kitörhessek, ez a
szerencsésebb 1932-es esztendő is félig csak illúzió,
éppen csak hogy kikukkanthatok a rács mögül.

A város nevezetességeit, múzeumát, görögkeleti
templomát, tanyai strandját sorra felkutattam; há-
romheti ott tartózkodásom alatt megismerkedtem dr.
Makai Ödönnel (József Attila nőtestvérének a férjé-
vel). Egyszer-kétszer meglátogattam őket. Egy este
többen voltak náluk vendégek, Makai megszólaltatta
a gramofont. Volt három Saljapin-lemez is: a *Faust*-
ból a bordal, a szerenád, azután az *Ej uhnyem* kez-
detű orosz dal. Minden énekszakértő tudja, hogy Sal-
japin egyike volt a világ legnagyobb énekeseinek,
hangja gyönyörű volt, hangképzése tökéletes, ének-
művészete eszményi. A lemezeket még nem sokat
használták, gyönyörűen zengett róluk Saljapin
hangja. Ezt a három lemezt meghallgatni lelkesítő
élmény volt nekem. De mi történt, mialatt Saljapin
énekelt? Csak én hallgattam feszült figyelemmel, a
társaság tagjai csevegtek. Egy asszony azt mondta a
másiknak, hogy a Kunstädternél remek epret vásá-
rolt. A másik jóvá hagyta, hogy az eper finom gyü-
mölcs, ő azonban jobban szereti a szamócát, cukor-
ral és tejszínhabbal. Én másodszor is leforgattam a
lemezeket, azután arra gondoltam, hogy valamikor
énekes akartam lenni, nagy vággyal, képzelődések-
kel. És ha az lettem volna és gramofonba énekeltem
volna és valahol forgatnák valamelyik lemezemet,

mondjuk Luna áriáját a *Trubadurból* és közben a társaság beszélgetne akár az eperről, akár a számócáról, akár arról, hogy Baksaiék hétfőn érkeznek, vagy hogy Garai első fokon megnyerte perét, hát — igazzá válna a lélek halálon túli élete, megjelennék a szobában és összetörném a gramofont. Ehhez kapcsolódik egy emlékem. Megesett, hogy többen ültünk együtt a kávéházban, valaki olvasni kezdte aznap megjelent novellámat, beszélgettünk, az olvasó a beszélgetésre is figyelt, itt-ott abbahagyta az olvasást és ő is hozzászólt a szóbanforgó témához; én kivettem kezéből a lapot vagy folyóiratot és dühösen rászóltam: „Ne olvassa az én írásomat a jelenlétemben!”

AZ AZ ÖTLETEM támadt utazásaim és útleírásaim után, hogy regényt írok az Alföldről, illetve annak egy kis zugáról, arról a faluról, melyet ismerek, szóval a szülőfalumról. Távolról is látom a falu tájképét, ismerem lakosait, tudom a lakosok életmódját és szokásait, átérzem a lelküket. Ismereteim igazi ismeretek, gyermekkoromból és kora ifjúságomból valók. Föl kellett azonban újítani azokat. Újra látnom kellett a falut, modell után akarok írni, mint mikor a festő portrét fest, vagy úgy festi meg a tájat, hogy mialatt dolgozik, maga előtt látja.

Elutaztam feleségemmel Apostagra, de csak egy napra, pontosabban néhány órára. Hogy kipróbáljam magamat, vajon fellobog-e a falu iránti régi szerelmem. És ha ez megtörténik, akkor gyakorlati célja is van utazásunknak: hosszabb tartózkodásra gondoskodunk szállásról és kosztról. Találkozásom a faluval

szerencsés volt. Hajón utaztunk Apostagra; a hajóállomás a szomszédos Dunavecsén van, onnan gyalog sétáltunk el a faluba. A két és félkilométeres távolságból csak a falu három tornyát láttam, minden mást eltakart a fák tömege. Fél óra alatt elértük a falut, mentünk befelé, a nagybátyám háza felé. Ismerős volt minden ház, udvar, fa, több mint harminc év múltán, mert harminc évvel azelőtt jártam itt utoljára. Gyermekkorom emlékeiben volt valami nyomasztó is, mégis, mintha már felszabadultam volna, ha nem is egészen, a nyomasztó hatások alól. Feleségem tárgyilagosan nézte a látványt, azaz mégsem tárgyilagosan, mert nagyon is megnézte, szívta magába, hiszen a falu hozzám tartozott. Bennem megmozdultak a régi, önfeledt, reménykedő napok kellemes emlékei is. Nem igen érzékeltem valamely ház vályogfalának ferdeségét, a nádtető korhadtságát, mert valamikor régen észre sem vettem azt. Mintha haragos vásári zsivajból a viszonylagos nyugalomba hullottam volna vissza. Sorozásomkor jártam itt utoljára, huszonnégy éves koromban... Nagybátyám családja szeretettel fogadott, a falu már tudta, hogy Baumgarten-díjas vagyok és mivel jól számolni senki sem tudott, azt hitték, hogy valami igazi úr lettem.

Egy parasztházban, melynek gazdája a tanyáján lakott, kibéreltünk egy szobát, a konyhában főzni is lehet majd — ezzel a leglényegesebb ügyünket elintéztük, visszautaztunk Pestre és néhány hét múlva újra Apostagon voltunk. Újra azzal a módszerrel készültem munkámra, melyet már megszoktam...: beszélgettem az emberekkel, bejártam a falut, a határt, hivatalos adatokat szereztem a jegyzőtől, paptól, ta-

nítótól. Ilyen adatokra szükségem volt, mert regényemet olyannak terveztem, hogy az olvasó tudhassa, hol s mikor játszódnak a történetek, hogy a regény anyaga, habár parányi, de szerves része legyen a nagy egésznek, az ország, sőt a világ életének. Szakítok a regény évszázados, szokványos formájával: nem lesz benne „főhős” (mivelhogy az életben senki sem főhős), nem lesz meséje, azaz nem indul el benne valamely történet, amely bogozódik, amelyet fordulatosan csűrnek-csavarnak és végül csattanóval fejeznek be. A parasztok éppen olyan emberek, mint a másféle emberek, nem az intellektuális író szemével nézem őket felülről, hanem úgy, mint aki köztük él, velük egyenlő embertársi rangban. Megfigyeléseimről jegyzeteket készítettem, a valóságot híven, lehetőleg kevés „eltolás”-sal szándékoztam ábrázolni. A téma pontosan: egy alföldi — bár inkább dunamelléki — magyar falu egy napi élete... A hivatalos adatokra azért volt szükségem, mert a falu lakosai bizony keveset tudnak falujukról. Bármit kérdez az ember tőlük, a felelet mindig ez: Bizony nem tudom. Hány lakosa van a falunak? Nem tudom, fogalmam sincs róla. A kérdés csodálkozást kelt. No, ilyen az illetőtől még soha nem kérdezett senki. Aki felelni próbál, homályos emlékezés után mond egy határozatlan számot: lehet vagy úgy ezer-ötszáz, a másik kétezret mond, a harmadik háromezret. Hány ház van a faluban? Erre a kérdésre már meg sem kísérli senki a találgatást. Mekkora a falu határa? No de ilyet! Hát ki tudhatja azt? Csak jobb módú gazdának van erről valami sejtelve, de csak ennyi: „Nem valami nagy.”

A három hetet Apostagon feleségemmel kelleme-

sen töltöttük el. Bejártuk Apostag környékét és határát. Elmentünk Dunavecsére, Dunaegyházára, Soltra. (Mennyire van Dunaegyháza Apostagtól? Ennyire, annyira, amannyira, hát pontosan öt kilométerre.) Mindenhová gyalog tettük meg az utat. Pedig Solt tíz kilométerre van Apostagtól. (Gyermekek között ez olyan messzeség volt, hogy Soltot már egész idegen világnak láttam.) Átmentünk a Dunán is, Dunaföldvárra. Ezeket a kirándulásokat azért tettük meg, munkaprogramon kívül, hogy *utazási és kalandvagyó szenvedélyünket* elégítsük ki, és mintha föl akartuk volna fedezni a világot s föltárni eddig ismeretlen területeit. Az embernek ilyen barangolások alkalmával az a képzelgése, hogyha valamit meglát, amiről eddig még nem tudott, és azt azután megírja, akkor olyasmit művel, mint az afrikai utazó, vagy egy sarkkutató. És ha író az ember, ez a képzelgése nemcsak képzelgés, hanem van benne valóság is. Ha az író átsétál a homokbuckákon épült Dunaegyházán és néz, néz, mindent megbámul, azt például, hogy sok a kékszínű fal, a kékszínű ablakkeret és kis ajtó, s azt is megtudja, hogy Dunaegyháza lakói szlovák eredetűek, kiket kétszáz év előtt telepített le ide Mária Terézia, akkor csakugyan egy kis felfedezést is csinált. Ha az író beül egy dunaegyházi kocsmába és elbeszélget a kocsmárosnéval, hall tőle — hogy úgy mondjam — olyan adatokat, amelyek érzése szerint kíváncsiak arra, hogy közírré tegye őket. A solti vizesgödrök megpillantása, mintha valami hasonló esemény lenne a Nyanza-tó felfedezéséhez. De nemcsak *mintha hasonló lenne*, hanem az is. És ha a Nyanza-tó nagyobb és fontosabb a világ számára, mint a solti gödrök, az utóbbiak is

fontossá lehetnek, a fontosságuk a végletekig fokozódhat attól, ami képzelettársulás az író elméjében láttukra megindul.

AKAR DUNAEGYHÁZÁRA mentünk, akár Soltra, tekintetünk elszállhatott Tabánitelek felé, a tanyára, szülőföldemre. Solt irányában az országút közvetlenül a tabániteleki pusztá mellett vezetett el. Gyermekkorom megelevenült bennem. Kísértett a gondolat, hogy bemenjünk a tanyára és szemtől szembe lássam gyermekkori életem terepét. Sokféle kíváncsiság lobbant fel bennem. Szerettem volna látni a szobát, melyben születtem. Vajon mekkora? Kisgyerek koromban elég terjedelmes volt, tehát — most nagyon kicsi-e? Vagy nem is olyan kicsi? Kis ablakán mennyire hatol be a napvilág? Vagy túlságosan homályos a szoba? Mekkora a távolság a lakóház és az istálló közt? Mennyire esik a háztól a kút? Olyan mély-e a kút, mint akkor, több mint negyven évvel azelőtt volt? Megvannak-e még a régi fák? Az északnyugati öreg akácsor, meg a ház körüli és az istálló mögötti eperfák? Nem nedves-e a szoba, amelyben első hat esztendőmet töltöttem?... Ha olyan erősen lehetne emlékezni a régmúlt időkre, hogy attól hirtelen minden megelevenedne! Belépnék a házba és ott látnám a nagyanyámat. Talán annyira mégis megelevenedik a múlt, hogy a külső keretben új, eddig egészen elszunnyadt emlékek vetődnek fel bennem. Vajon milyen emlékek lehetnek azok? Úgy látszik, hogy félek tőlük, legalább némelyiktől, mert csak állok az országúton, nézek a tanya felé, de nem indulok el, nem merek elindulni. Szo-

rongás fog el, jaj, ha bemennék a tanyára, bele a kisgyermekkoromba, menten szívszélhűdés érne. Feleségem rám bízta, hogy mit tegyünk. Menjünk tovább, mondom, és folytatjuk útunkat Solt felé.

APOSTAG, MAGA A FALU életem későbbi színhelye; ezzel megbirkóztam első megérkezésünk-kor, elég könnyen. Rengeteg emlék fűz hozzá és — érdekes — másnak, ha beszélek róluk, bizonyára semmiségek, nekem mindhalálig, megmászhatatlanul fontosak... Gyermekkoromban minden embert szerettem, aki nem bántott. Sokan még élnek közülük, sokan meghaltak. Hát meghaltak, mégis olyan volt a falu, mintha ugyanaz lett volna, mint negyven évvel ezelőtt. Különös jelenség a szakadatlan változás a világban. Kis részletek ha változtak: egy-egy öreg ház már nem volt meg; máshol új fák nőttek; valamivel kevesebb volt a nádtető; téglából épült fel egy iskola, városiasan nagy ablakkal. Talán kevésbé köszöntek egymásnak a nem ismerős emberek. Az evangélikus templomban nem Szirotka Gusztáv prédikált, borízű, el-elcsukló hangján. A református templom tornyán ugyanaz volt az érckakas, formátlan, nem is kakas, hanem mintha a lábait terpesztő béka lett volna. Sok kerékpár gördül az utcán. Többen viselnek cipőt, mint azelőtt, szóval kevesebben járnak mezítláb. Ha megolvasnánk, talán az is kiderülne, hogy öttel kevesebben mondják „mezítláb” helyett, hogy „meztélláb”. De azért úgy köszönnek, hogy: adjon Isten. Szeretik, még inkább szeretnék a földet. Csaknem mindenkinek van földje, de kinek száz hold, kinek meg két hold. Rang szerint forog-

nak a világban; kor szerint, de még rang szerint is köszönnek egymásnak. Az ünneplőbe öltözött öreg-asszonyok olyanok, mint a varjak. Varjak, azaz varjú madarak most is vannak szépszámmal. Gólya is akad. A gólyák lehetőleg ugyanazoknak a házaknak a képményein fészkelnek.

Él még Weisz Manó, a Basch-birtokok örököse, Basch Simonné unokája. Barta orvos meghalt, helyette Kertész doktor rendel hideg borogatást a mellre, ha valakinek szívtáji fájdalmai vannak. Egy néni elmagyarázza nézetét a földosztásról, mert hogy a kormányzat ilyesmit is ígért a népnek: „Minek a földosztás? Butaság. Mit ér nekem a tizenöt hold földem, ha másnak is van tizenöt holdja?” Ragaszkodnak a magántulajdonhoz, a magántulajdonon felépült társadalom hierarchiájához, minden jelenségéhez. Fő táplálékuk a leves — tésztaleves, krumplileves és bableves — meg a kenyér és a szalonna. Ezentúl aztán érvényesül a nagy individualizmus, mindenki szigorúan körülhatárolt egyéniség: „Borjúhús? Mög nem önném száz pengőért se, mert takonyíze van.” „Hal? Dehogy kő nekem! Talán majd még békát is önnék, nem?” „Büdös sajt, ögyék mög az urak.” Szardínia, hering: „dögöt nem öszünk”. „A húst csak úgy szereztem, ha kemény, azt' harsog a fogam alatt. A puha hús az már csuszpájz.” „Spenótot sohse lássak.” Tej, tejtermék, vaj nem kell nekik, legföljebb az aludttej és a túró. A létező ételek kétharmadát mög nem önnék. De nem egyformán, hanem ki ezt nem, ki azt nem, illetve ezeket és azokat nem, hiszen éppen azért egyének ők... Az árat sokszor nem pengőben mondják, de még koronában sem, hiszen az is csak 1893-ban lett meg, hanem forintban és krajcárban.

Villanyvilágítás nincs, de nem is kell, hogy legyen, megélték eddig is nélküle... Államforma például. Ilyenről Árpád óta nem gondolkozott senki. (Ősi lehet ez a falu, Apostag = Apos-tag, Apos vezérnek a birtoka.) Királyság, köztársaság, vagy most Horthy az úr? „Hát nem mindegy az, hogy ki hívja be a szégyen legényt katonának? A király-e vagy valami elnök?” Ilyen nézetnyilvánításra persze csak akkor kerülhet sor, ha holmi városi firtató erőszakkal veti fel a kérdést... Háború, forradalom? Haj, haj! Azért az egész nagy időben az volt a legkeservesebb baj, hogy a románok a kommün után megszállták a falut és a nagy por ellen elrendelték, hogy mindenki naponként kétszer öntözze meg a háza előtt az utcát. Ez már istentelenség volt.

A parasztok kis földjei keskeny sávokban húzódnak egymás mellett, minden földsávon más és más terem, vagy termett; a határ képe tarka, megszokott, a lélekbe mélyült kép.

Némely újítás olyan, mintha kést döfnének az ember szívébe. Kést döfnének, — erről eszembe jut, hogy bicskázás a faluban nincs, testi erőszak nincs, vagy alig van, húsz esztendő alatt egy gyilkosság történt a határban...

Ha eltörölnék, mondjuk, a mindennapi déli és esti harangszót, valami nyugtalanító hiányérzés bántaná az embereket és csakhamar bánatba esnének. Minden lényeges változás ellenséges, talán elviselhetetlen is. De hát mi is lenne az emberrel, minden egyes emberrel, ha egyszerre hirtelen a természet változna meg úgy, hogy a zöld szín kiveszne belőle és, mondjuk, májusban az egész határ, de még maga az akác, eperfás, törökszegfűs falu sárgaszínűvé változna?

Csak a kis módosulásokat tudja elviselni a falu, melyek észrevétlenül jelentkeznek, leginkább mint apró javak. Meghonosult például az üvegmeggy, amely jó és kelendő áru, ez legalább is nem baj. De azt mondja a jegyző, hogy a rendeletek közhírré tétele majd nem dobolással történik, hanem a községi szolga kürtszóval csődíti össze a lakosokat. Erre a hírre már aggodalmaskodva rándulnak meg a szemöldökök.

Az öregeknek az is borús emlék, hogy valamikor nyomtatták a gabonát és egyszer csak elkövetkezett a géppel való cséplés. A világképből így kiesett valami. Még vigasztaló, hogy szalmája végett néha még ma is hadaró cséplővel verik a rozsot, s ha az öregember elhalad olyan ház előtt, melynek udvarán éppen csépelnek, megkönnyebbülve sóhajt fel, a sóhaj pedig azt jelenti, hogy: mégis csak él és áll a világ. Igen, a faluban a világ áll.

*H*AROM HETET TÖLTÖTTÜNK feleségemmel Apostagon. Örömmel indultunk útra, amikor a faluba utaztunk, és megkönnyebbülve, örömmel hagytuk el a falut. Ősszel azonban visszatértünk, mert azért élveztük a falut és sok-sok megfigyelésre volt még szükségem. Eközben folyt le az *Ige* balatoni kirándulása. Nekem semmi közöm nem lehetett ehhez az írói kiránduláshoz, nem szándékoztam sehol felolvasni, vagy előadást tartani. Az utazás kedvéért csatlakoztam a társasághoz, az útiköltséget és ellátást úgyis részint az *Ige* fizette, részint azok a városok, amelyeket meglátogattunk. Először Veszprémbe mentünk, onnan Balatonfüredre, majd hajóval át a Ba-

latonon Siófokra, Siófokról Keszthelyre és Hévízre. Pakots volt az utazás lelke, bámultam őt buzgalmáért, fellépésének biztonságaért és azért a készségért, hogy mindenhol, ahol fogadásunkra megjelentek a helybeli potentátok és szónoklattal üdvözöltek bennünket, igen talpraesetten, zavar nélkül, folyamatosan és okosan válaszolt . . . Az egész írói hét (hét, mert tíz napig tartott) a nemzeti konzervativizmus jegyében folyt le. Nekem elég volt a nézelődés, evés, ivás, annál többre aligha vállalkozhattam volna, viszont egyebet nem is óhajtottak tőlem . . . Az író-hét résztvevői igen vegyesen tevődtek össze: József Attila, Surányi Miklós, Mécs László, Schöpflin Aladár, Terescsényi György, Kárpáti Aurél, Tamási Áron, Kodolányi János, Kosztolányi Dezső, Baktay Ervin, Szántó György, Erdélyi József, Rédey Tivadar és még többen, Isten tudja már, hogy kik. Közönségünk mindenhol akadt, az előadások nívósak voltak, legnagyobb sikerrel szerepelt Mécs László, aki fehér papi reverendájában jelent meg, szép ember volt, jól szavalt, zengő, szárnyaló erejű hangon a közönség igényének megfelelő verseket. A veszprémi ünnepélyes első előadáson az a meglepetés ért, hogy előadásában Mécs László engem is megemlített a jeles írók közt. Elcsodálkoztam, hogy ilyen is megtörténhetett.

Veszprémben három napot töltöttünk. Ott kissé gyér ebédeket és vacsorákat ettünk, márpedig nekünk, József Attilának és nekem, az evés volt a fontos. Balatonfüreden aztán fényes ebédvel vártak és onnan kezdve mindennap lakmároztunk. Az asztalnál mindenütt mellettem ült Attila, aki úgy élvezte az ételeket — halat, szárnyast, pazar köreteket, tortát, a legfinomabb gyümölcsöket — hogy nyögött és só-

hajtozott a gyönyörűségtől. És szüntelenül magyarázta még teli szájjal is, miért olyan finom a fogas, miért olyan remek a szőlő, körte... A fürdés Siófokon volt a legkellemesebb, mert messzire be lehetett menni a tóba. Az ellátás meg Hévízen érte el a tetőpontját... Az *Ige* igyekezett a társadalom kereteibe minél jobban beleilleszkedni, simult tehát az uralkodó osztály különféle hatalmasságaihoz: Veszprémbe a papokhoz, Keszthelyre Albrecht főherceget hívták meg, akit arra is felkértek, hogy vállalja el az egyesület díszelnökségét. Nagybirtokos főherceg! Micsoda mecénása lesz az íróknak, irodalomnak! A reménykedők persze csalatkoztak, mert a főherceg úr később hallani sem akart az *Igéről*... Végeredményben fél-szeg alakulat volt az *Ige*, ideológiai jellegzetes vonások nélkül. Éppen azért Pakots József hirtelen halála után — amint már ezt el is mondtam — a társadalmat pumpoló és segélyosztó szervvé zsugorodott. Mint ilyen is igen jelentéktelen volt; az államtól, a fővárostól, a TÉBE-től kapott kisebb juttatásokat és azokat harminc és ötven pengős tételekben osztotta ki szűkölködő tagjai közt évente kétszer, háromszor... Utolsó eredménye az volt, — még Pakots József életében — hogy megrendezte a miskolci íróhetet. Azon is részt vehettem, József Attilával együtt, megint csak azért, hogy utazgathassak... Egy kupéban ültünk Attilával, mikor Lillafüredre utaztunk. Gyönyörű tájon vitt bennünket a vonat. Az ablaknál ültem és gyönyörködtem az erdőben, az egyenes törzszű, sűrűn egymás mellett égne meredő gyertyánfákban. Attila velem szemben ült, háttal a menetiránynak, ki sem tekintett az ablakon, hanem elmerülten olvasott egy könyvet, a *Toldi szerelmét*. És szólt:

„Ide hallgass, ez milyen gyönyörű!” És fel akart olvasni egy részletet a költeményből. Dühösen förmedtem rá: „Nem hallgatsz! Hát érdekelhet engem bármi más, amikor ezt a remek tájat nézem?” Fanyarul mosolygott és elhallgatott. De olvasott tovább.

És most, hogy ez a kis emlék eszembe jutott, egy kicsit elidőzők József Attilánál. Szerettem, kedves fiú volt. Sok kiváló verset írt, nagy költő volt. Megvallom azonban, hogy József Attilával szemben engem egy-két bűn terhel. Az első az, hogy nem ismerem fel, legalábbis nem idejében, költői jelentőségét. Ez azért volt súlyos hiba, mert sokat volt velem együtt, vonzódott hozzám, gyakran olvasta fel nekem a frissében megírt verseit, és bizony több, melegebb dicséret fért volna rá, mint amit adtam neki. Ha visszagondolok erre a mulasztásomra, megfájdul a szívem. Én figyeltem a felolvasását, de mindig azt lestem, hogy hol van a versben valami zökkenő és akkor lecsaptam rá: „Hát nem érzed ezt?” Szeretném, ha újra fölelevenednének a régi jelenetek és nyers, helytelen magatartásomon javíthatnék. Annak az emléke is bánt, hogy túlságosan fölényeskedtem vele. Gyakran hecceltem. Ilyeneket mondtam neki: „Attila, te azért vagy számár, mert azt hiszed, hogy minden úgy van, ahogy te gondolod. Pedig még úgy sincs, ahogyan én gondolom.”

Vitatkozó hajlamú ember volt Attila, a vitában leszerelhetetlen. Makacsul ragaszkodott ahhoz, hogy mindig neki legyen igaza. Róla szól az az anekdota, hogy egyszer a tenger színéről vitatkozott egy barátjával: a barát azt állította, hogy a tenger kék, Attila meg azt, hogy a tenger zöld. Egyszer csak Attila feladta nézetét, de így: „Igazad van, a tenger csakugyan

kék, *de nem úgy, ahogyan te gondolod.*" Vitáiban csaknem a gutaütésig felbosszantotta ellenfeleit. Én hamar felismertem vitatkozási kényszerét és nem tudott velem boldogulni. Ha váltottunk is egy-két mondatot, erőszakkal vetettem végét az induló vitának. Azt is megtettem, hogy felálltam, vettem a kalapot és ezt mondtam: „Szervusz, én most elmegyek, te azért csak folytasd, de egyedül.” Belém kapaszkodott, makacszkodni próbált: „Csak ezt az egy mondatot hallgasd még meg!” Én azonban irgalmatlanul távoztam. Nem ismertem még őt eléggé, nem tudtam, hogy nem könnyed és nem teherbíró. Megbántam hát vele szemben való magaviseletemet nagyon, de már későn. Ostoba voltam, mennyivel igazabb, okosabb, szebb lett volna, ha olyankor, amikor felolvasta egy-egy költeményét és az szép volt, vagy nagyszerű, mint például a *Külvárosi éj*, megöleltem, megcsókoltam volna és így kiáltottam volna fel: „Attila, nagy költő vagy!”

Egyszer mint segélyre szoruló szegények lettünk egymásnak riválisai. Siralmas helyzetben a Baumgarten-alapítványból kértem segélyt. Basch úr Babitshoz utasított. Felkerestem Babitsot. Zavartan dadogta el, hogy csak *egy* háromszáz pengős segélyt tud még kiadni az alapítványból, több pénze nincs, azért a segélyért is jelentkezett már József Attila, csak ő még nem döntött. Hát ebben az esetben nem akartam győzni Attilával szemben, lemondtam a segélyről. A kurátoroknak nem hittem el, hogy nem tudnak még egy segélyt folyósítani. Fel voltam háborodva magatartásukon. Vad ötletek jártak az eszemben: leleplezni az alapítvány viselt dolgait, cikket írni, Babitsnak szigorú levelet írni s effélék. A dühből

eredő ötleteimet azonban nem szoktam megvalósítani. Kíváncsi voltam mindenesetre, hogyan is kezeli az alapítvány a segélyosztást. Említettem már, hogy a díjakat is, a segélyeket is a Hermes bank fizette ki mindig. Volt egy ismerősöm a banknál. Megkértem, hogy állítson vagy állíttasson ki egy jegyzéket a segélyekről. A jegyzéket megkaptam és abból megtudtam egyet-mást. Például Schöpflin Aladár, amelyik évben nem volt díjas, kétezer pengő évi segélyt kapott. Pedig neki állása volt a Franklinnál, a *Nyugat* színházi rovatát szerkesztette, illetve írta és fordítással is rendszeresen keresett pénzt. Egy másik fiatal író, ha segélyt kért és kapott, az ezer pengő volt. Török Sophienak is kiutalt az alapítvány hatszáz pengőt. Török Sophie pedig a Babits felesége volt és Babits az alapítványtól a kurátorságért jelentékeny fizetést vett fel. Akkor, amikor tőlem megtagadták a háromszáz pengőt, egy tudományos írónak ezer pengőt adtak, egy másik írónak hatszáz pengőt, holott az az író újságíró is volt, jelentékeny havi fizetéssel és szerződésben állott az egyik nagy kiadóvállalattal, amelyik minden évben megjelentette egy-egy vaskos kötetét. Szóval a pénzt olyanoknak osztották java részében, akik nálam tízszerre, hússzorta kedvezőbb anyagi viszonyok közt éltek.

A Baumgarten-alapítványra jellemző volt, hogy a Babits-kultusz szolgálatába állították. Babits a felülmúlhatatlan költő, a világirodalmi nagyság, mindennek érte kell történnie. Az alapítvány létrejöttékor megkezdődött irodalmi életünkben Babits szakadatlan dicsőítése. Az írók minden alkalmat megragadtak, hogy cikkeikben Babitsról egy-egy magasztaló mondatot helyezzenek el. Egész kötetet lehetne teleírni

ezeknek a sunyi mesterkedéseknek az idézésével. Ha valaki, mondjuk, Dzsingisz kánról elmélkedett, nem mulasztotta el elmélkedésének a végén — hogy groteszk példát mondjak — ilyesmit ne írjon: Szóval, Dzsingisz kán zseniális államszervező volt és nagy hadvezér, de olyan gyönyörű, olyan felséges verseket, mint a mi Babits Mihályunk, még ő sem tudott írni.

Ez költött példa, de abban a pillanatban, hogy leírtam, eszembe jutott egy megtörtént eset is, a sok száz közül. Valaki ezt írta olaszországi útjáról: *Balról az Appeninek magas hegyei, jobbról dús narancsfaligetek, szóval a táj oly gyönyörű volt, mint egy Babits-költemény.*

Azt persze egyáltalában nem állítom, hogy Babits Mihályra az ilyen cselekedetek hatottak.

A KISKUNHALOM

A BALATONI ÍRÓHÉT után újra három hetet töltöttem Apostagon, azután hozzáláttam a *Kiskunhalom* megírásához. Píszmogva, igen lassan írtam, úgy, hogy 1932-ben csak egyharmadával készültem el. 1933 őszén fejeztem be. Minden részt kétszer írtam meg. Ez különben rendes szokásom volt. Amit először írok le, az kusza, tele van ismétlésekkel és hemzseggel benne a rossz mondatok, például második megírással tudom csak kiirtani az első szöveg sok volt-ját. Kézírásom olvashatatlan, figyelmem az emlékezésre irányul s nem marad energiám sem a hibátlan stílusra, sem arra, hogy olvashatók legyenek a betűim. Ezekben rendet teremteni a második megírás feladata. Ez persze nagyjából van így, nem kivétel nélkül. Vannak írásaim, melyek könnyen készültek és végső formájuk lett az első megírás.

Az 1932-es évet részben utazásokkal töltöttem el, 33-ban belemerültem a *Kiskunhalomba* és a külvilág nem érdekelt. Emlékezetből aligha tudnék ebből az időből eseményekről beszélni. Beletekintek hát az események jegyzékébe. Kicsit visszalapozok 1931-re és ezt az április 14-i hírt látom: A spanyol király lemondott, Zamora elnökségével köztársasági kormány

alakult. Ezt a hírt nyomban követték azok a hírek, melyek arról akarták meggyőzni az olvasókat, hogy a köztársaság milyen kíméletlen, sőt kegyetlen. Május 11: *Madridban felgyújtották a jezsuita templomot, tíz kolostort elhamvasztottak.* Június 17: *Segura spanyol hercegprímást kitoloncolták.*

A spanyol király lemondásáról és a spanyol köztársaság megalakulásáról szóló beszámolóí és elmélkedései a magyar lapoknak arra készítettek, hogy cikket írjak a *Századunkba* ezzel a címmel: *Nem szimpatizálunk a spanyol köztársasággal.* Idézem ezt a cikket, mert kigondolt példákkal ma már megközelítően sem tudnám megmutatni, hogy a magyar polgári sajtó milyen aljas volt, hogy talán a világ legelvetemültebb sajtója volt. Egyúttal az is kiderül a cikkből, hogy milyen förtelmes volt az egész polgári gondolkodás.

Az újságokban egyelőre alig maradt hely a spanyol köztársaság számára, a sok gyilkosság miatt. Schreiber, Fisch, Tonkó és a többi, a kofferes, a kalapácsos és a kétkezi gyilkos, a nyájas olvasók már összetévesztik őket egymással, elvétik eseteiket és néha arról folyik a szó, hogy Tonkó fojtotta-e meg Schreibert, vagy Schreiber ütötte-e agyon kalapáccsal Tonkót, illetve Fischlt. Különösen a nőknek rövid úton való megfojtása vált divatossá. Ha egy-két nap elmúlik nők megfojtása nélkül, az már nemcsak a zszurnalisztikában, hanem általában kedélyi életünkben valóságos uborkaszegzon. Amikor azonban megadatik nekünk a mindennapi gyil-

kosság, esetleg több is egynél, akkor a nyomtatott újságoldalakat olvasva ugyancsak kiszórakozhatjuk magunkat. Láthatjuk a hullát lefotografálva. Tonkó zsebkését, mellyel áldozata mellén a két sebet szúrta. Láthatjuk az Imperial-szálló 123-as szobájának ajtaját, melyen belül a gyilkosság történt. Egyszárnyas, mázolt deszkaajtó, — ez is képtéma, ha egyszer gyilkossággal van kapcsolatban. Amióta a még kézre nem került gyilkosok fejére összegeket tűznek ki egyes lapok, az az ötlet is felmerült, a közönség körében, hogy a napilapoknak nagyobb ösztöndíjakat kellene kitűzniök újabb és újabb gyilkosságok elkövetésére.

Így állván a dolog, szinte háttérbe szorul némely, tagadhatatlanul szintén érdekes esemény, mint például a százötven font súlyú gyümölcstorta, melyet, ahogy Londonból jelentik, az angliai Mansfield város küldött az amerikai Mansfield városnak, a júliusi alapítási emlékünnepre. Vagy: A világ legnehezebb embere. Londonból jelentik: Ire Rapio, 27 éves philadelphiai lakos tart igényt a világ legnehezebb embere címére. Testsúlya 710 font, derékbőssége 6 láb 6 hüvely, magassága ellenben csak 5 láb 5 hüvelyk. (Hihető ez?)

Tehát gyilkosságok, valamint ilyen rendkívüli érdekességek, — alig maradhatott va-

lami sok hely a spanyol események számára. Pedig azok is érdekesek, mert hát király szerepel a dologban. Azért már előre igyekeztiünk tájékozódni, hogy mi is fog ott történni. Mi a valódi helyzet Spanyolországban? — ezzel a címmel közölt cikket az Újság, még idejekorán, április 8-án, egy-két nappal a királyság bukása előtt: Köztársaság vagy királyság? — veti fel a kérdést az egyik alcím. Hogyan kell a spanyol politikai helyzetet megítélni? — tűzi ki a témát, azután megkezdí felvilágosításunkat. Az bizonyos, hogy a nép nagy része királypárti... Mindenesetre kár, hogy a monarchisták majdnem teljesen átengedték a forradalmi pártoknak az egyetemi ifjúság szellemi vezetését... és elősegítették annak a látszatát, hogy az ország nagy része köztársasági érzelmű, ami nem felel meg a valóságnak. Következik azután egy kis elmélkedés a spanyol néplélekről, a „sajátos” spanyol viszonyokról. (Érdekes, hogy a viszonyok mindig és mindenütt „sajátosak”.) Majd: Mindenki mosolyog és a republika órája elmúlt jó sok időre. Tehát mindenki mosolyog, az éhező földetlen paraszt is. Maga Unamuno és Santiago Alba is. Talán még Blasco Ibanez is a sírban. Itt nem lehet számítani,

mérni, okoskodni, könyveken át
ítélni. Ennek a népnak más a
gondolkozása, az érzésmódja
(Érzésmód!), mint a mienk; ezt a né-
pet jól kell ismerni. Ezek után
persze tölem fogják kérdezni,
mi a véleményem a spanyol
helyzetről. A helyzet kellemet-
len, de nem tragikus. Ahány mon-
dat, annyi gyönyögszem. Ha Madridban írták
is, magyarországi ember írta. Az állásfoga-
lás mindenestre nyílt: a köztársaság lehe-
tősége kellemetlen. És valószínű tragédia len-
ne, ha netalán Spanyolországból, a lovagias
spanyol testvérnemzet honából köztársaság
lenne.

Ezek után már csak az hiányzott, hogy
csakugyan meg is legyen az a köztársas-
ság... A „kellemetlenség” kitörése után
nyomban megkezdődtek a szapora hírköz-
lések s az elmélkedések, hozzá irodalmi írá-
nyú cikkekben. Egy kis hazudozás, egy kis
rágalmazás, egy kis rémhírgyártás, egy kis
ferde logika — hátha még idejekorán fenék-
be lehet fúrni minden haladást a világ bár-
mely pontján. A híreknek azonban érdeke-
seknek is kell lenniök, így hát a hírek fele,
de talán kétharmada mindmáig a királyról
és családjáról szólt. A lehetőségek egyhar-
mada megmaradt a húszmillió spanyol nép-
nek. Mert minket elsősorban a királyok ér-
dekelnek. A nép holmi demokrata vezetői,
— ez méltatlan téma. Tudakozódtam német,

francia, angol és svájci lapokat olvasó barátaimnál, hogy a külföldi sajtó is így, ilyen arányban tárgyalja-e ezt a komplexumot. Nem! — volt a felelet.

Az elmélkedő cikkek pedig? Mindjárt az Újságban, április 19-én. Egy grand-seigneur zavarban címmel írtak a király öfelségéről. Hát az egy nagyszerű ember volt. A cikk végén rákent az újságíró az öreg Unamuno-ra egy kitűnő viccet, mely szerint ezt mondta volna: Küldjétek utazni a királyt, úgyis régén várják már Dél-Amerikában. Amíg Rióban utazik, mi proklamáljuk itt a köztársaságot. Ő csak utazzon tovább, menjen át Chilébe, Uruguayba. S mire végigjárta az államokat, — annyi van ott! — talán vissza is jöhet már királynak! Így. Ennyire nem komoly dolog az a köztársaság. És ilyen vicces ember az az Unamuno. Mert hát egy ilyen köztársasági szószátyár csakis vicces ember lehet. Akik emigrációba mentek, akiket börtönbe zártak, akiket kivégeztek, talán maga Ferrer is, azok mind vicces emberek voltak. Már a magyar lapok cikkírói szerint. Persze ugyanez a szóban forgó második cikk megdicsérte az előbb idézett cikket, amely a pompás ténymegállapításokat tette és helyes prognózisával annyira fején találta a szöveget, írván, hogy a republika órája elmúlt jó sok

időre. Mert azt mondja ez a második cikkíró: Amilyen érdekes volt a minap a Madridba szakadt, kitűnően informált R. A. cikke az Újságban, a spanyolok sajátos karakteréről... olyan igaz is volt. De még mennyire igaz volt, megmutatták a következmények.

Egy másik író és publicista, másik liberális, sőt még demokratikusabb lapban, ezen a címen végez agyagimnasztikát: Levél egy kibujdosott király után. Sire — így kezdi. Egy kicsit kipi-henheti magát Ön is, és akkor kikiáltják felségedet a spanyol népköztársaság elnökének. A népek, Sire, ugyanabból az anyagból vannak gyúrva, mint a vezetőik és körülbelül megérdemlik egymást. A mindenit azoknak a csúnya népeknek!

Kosztolányi Dezső a Pesti Hírlapban már óvatosabb. Ő csak úgy általánosságban elmélkedik. De nyilvánvalóan a spanyol események alkalmából. Örömmámor — a filozófikus magaslatú kirándulás címe. Ezek jóhiszeműen és csökönyösen azt vélik, hogy ezzel vagy azzal majd minden rendbe jön. Goethe nem tartozik közéjük. Goethe úr persze nem tudta, hogy boldogságunk és boldogtalanságunk sokkal inkább függ attól,

hogy mi van bennünk, mint attól, hogy mi van körülöttünk. Az ilyen bölcsességekkel persze nem érdemes vitába szállni. Csak annyit: tessék az ilyesmiket egyszer akkor elfanyalogni, mikor valami retrográd lépést tesz az emberiség. Akkor tessék szót emelni arról, hogy: nem érdemes. Az a gyanúm azonban, hogy olyankor Goethe úr is megfeledkezik magáról — már mint a Kosztolányi elképzelésében élő Goethe — s némi örömmámor tör ki belőle. A cikk a társadalom neurózisáról beszél és lendületes befejezése ez: Az emberiség minden zsarnokot, minden felszabadítót, minden gyilkos háborút, minden pusztító forradalmat egyforma lelkesedéssel köszönt. Csakhogy ez a nézet, így megfogalmazva, a fennálló kizsákmányoló rendszer szolgálata! Különös tettségemet ebben a mondatban a forradalom szóhoz tett „pusztító” jelző nyerte meg. Ha netalán gróf Romanez úr 500 000 hold földjét felosztanák és így elviselhetővé tennék sok-sok ezer parasztnak az életét, — ez a Kosztolányi gondolkodásában nyilván pusztítás lenne.

De hát nyomban a „pusztítás” után következtek a színes, szívfacsaró leírások, nem csekély ellenagitációs szándékkal. Erzsébet belga királyné és a spanyol királyné találkozása megható volt. A két királyné percekig

átölelve tartotta egymást. A spanyol királyné a meghatottságtól csak ennyit tudott mondani: Borzasztó! A két királyné azután több mint félóra hosszat beszélgetett. Szóval kicsit magukhoz tértek, hál' Istennek. A spanyol királyné elbeszélte az utolsó órák fájdalmas eseményeit, amelyeken a királyi család átment. Borzasztó! Elképzelem, hogy a közlemények megjelenése után nálunk kültelki szegényasszonyok, akik síró gyerekeiknek nem tudtak kenyeret adni, zokogni kezdtek. Átélték lelkükben a szerencsétlen királyné fájdalmát, amint a másik királynénak a nyakába borult, csekélyke huszonkét millió pezetával a retiküljében, mindössze annyit kapott, borzasztó. De hát ilyenek a népek, akik az uralkodóikkal együtt oly szépen megértik egymást. Mert tudniillik — illetve illenék tudni — el vannak szegények butítva. A tollamra szedett lapok és cikkírók butítják őket, a maguk erejéből biztosan nem süllyedtek volna ilyen mélyre.

Ha már megtörtént a kellemetlenség, mit lehetett mást tenni, mint irtóhadjáratot viselni ellene, segíteni, hogy minél gyorsabban megbuktassák a nemzetrontókat. Alfonz királytlemondatták, de elefelejtették vele aláíratni a lemondási okmányt. Ez a hír mind-

járt alkalmas arra, hogy kompromittálja az új kormányt. Ilyen ügyetlen emberek! És az ilyenek akarnak egy országot kormányozni. Az alcímben: Ékszeresek és dokumentumok tűntek el a királyi palotából. Hát persze, lehet-e másképp, minthogy a forradalmárok tolvajok. Mindenesetre tolvaj hírüket kell kelteni. A 8 órai Újságban kövérbetűs hosszú tudósítás az első oldalon (oly fontos): A királyné utolsó olvasmánya: Maurois: Byron-életrajza volt. Azt is elvitte magával valaki. Egy pecsétnyomó a királyné asztaláról eltűnt. Szóval a tudósító tudta, hogy mi maradt a palotában. Elutazásuk után talán végigjárta a termeket és szemlét tartott a tárgyak felett. Nem lehetséges-e akkor, hogy a tudósító vitte magával a hiányzó tárgyakat? ... Egy tudósítás így kezdődik: A spanyol forradalom fenegyereke, Francisco Franco stb. (Nem a diktátor Franco!) Egy másik tudósítás: Alfonz király komor nyikja elmondja a spanyol királyság összeomlásának drámai pillanatait.

Spanyolországot a széthullás veszedelme fenyegeti — táviratok közvetlenül Madridból a Reggeli Újságnak. Azt meg Párizsból táviratozták, hogy Berenguer tábornok bízik Alfonz visszatérésében. Ezt ma-

ga Berenguer jelentette ki Párizsban a sajtó tudósítóinak, ha pedig nem ő volt, mert hát ő, amint azóta kiderült, otthon maradt Madridban, hát valami vicces öreg kiadta magát Berenguernak, mert csakis így volt lehetséges, hogy a sajtóba valótlanságok kerüljenek. Pedig kár, mert oly sok szívünk szerint valót tartalmazott ez a nyilatkozat, például: Bizonyosan tudom, hogy az ország aránytalanul nagyobb része monarchista érzületű, a hadsereg túlnyomó része pedig tántoríthatatlanul ragaszkodik Alfonz személyéhez.

Akár igaz, akár nem, — mint ahogy nem igaz — nálunk mindenesetre mindenki ragaszkodik Alfonz személyéhez. És az egész spanyol ügyből főleg az ő személye és családja érdekel bennünket. Az elűzött királyi család csak rövid ideig marad Párizsban. Népjóléti célokra fordítják a civillistát és a többi királyi javakat — borzasztó! Az elűzött dinasztia minden tagja elhagyta Párizst. Fontainebleu-ban telepedett le az elűzött királyi család. Angliában örömmel látnák az elűzött királyt.

Mi igenis ragaszkodunk a spanyol király személyéhez, illetve nemcsak az ő személyéhez, hanem mindenkiéhez, aki fáraó, kán,

császár, király stb. Ezt a felfelé ragaszkodásunkat fejezik ki a lapok képes mellékletei is. Itt van például a bolgár kormányválság. Ennek alkalmából látható, amint Boris király távozik a parlament évzáró üléséről. Vagy ott van a képzőművészet. Néha előfordul, hogy egy festő kiállítást rendez, és akkor képei előtt őt is lekaphatja a fotografus, nosza hát: Eugène svéd királyi herceg festőművész-kiállítást rendezett Párizsban. Avagy a Pesti Hírlap melléklete április 23-ról: kétszázadszor látom, amint a 73 éves (70 éves, 71 éves, 72 éves) svéd király teniszezik. A kép érdekes bizonyosság, hogy milyen bámulatosan fürge az agg király. Vagy például festői kép egy tripoliszi táj, amint egy mór stílű templom felé turbános arab lovak vonulnak, persze ez csak úgy érdekes, hogy: Az olasz trónörökös és felesége, Mária José hercegnő, hosszabb utazást tesznek Tripoliszban. Képünk: arab lovasok festői csoportja tisztel a trónörökös pár előtt. Sőt, arról a Shakespeare-ről, születése évfordulója alkalmából szintén lehet valamit közölni tehát: Angol arisztokraták a stratfordi Shakespeare-emlékünnap körmenetében... Az a Doumergue, az ugyan csak elnök, holmi köztársaság elnöke, de azért azt is le lehet

fotografálni, persze csak ha kellő alkalom adódik, például: Doumergue francia elnök látogatása a tuniszi beynél. Sőt Marconiból is látható egy kevés, úgy a fél arca a háttérből, ha már mégiscsak feltalálta azt a drót-talan távírót, mert a Pesti Naplóban van egy kép, mely a pápát ábrázolja és a kép aláírásában ez is olvasható: A pápa mögött Marconi áll. Csak fel kell találni például a rák gyógyítását, akkor az ember a pápa, vagy valami bey mögé kerül és lefotografálják, belekerül a magyar lapokba is. No, de mindez, pápa, fáraó, kán, cár, császár, király, herceg, gróf, emír, bey, mindez csekélység a nagyok nagyjához, Mussolinihoz képest. Ő már aztán meztelenül látható a Reggeli Újság május 4-iki számának jóvoltából. Mussolini legújabb szobra. Márványszobor, mely a vezért meztelenül ábrázolja. Szigorú, nagy, erős, kérlelhetetlen, dacos, izmos, mindössze a megfelelő helyen egy kis rongydarabbal. Ha az ember nézi a szobrot, szinte félni kezd, mert szentül meg van róla győződve, hogy — a szobrász megőrült.

Ezt a cikket, amelynek hangja talán túlságosan is indulatos, ismétlem, 1931-ben írtam, a Századunk májusi számába, mint sajtószemlét. Rendszeresen írtam ilyen sajtószemléket a lapba.

A sajtó sötéten gonosz volt, bár elvértve akadtak benne érdemes közlemények is. Szemléimben leg-

inkább a liberális és „demokratikus” lapokkal foglalkoztam, azokat ostromoztam, leginkább azért, mert még a liberalizmus és a polgári demokrácia követelményeinek sem feleltek meg. Ez a szempont tette lehetségessé a cikkek megjelenését. A magukat keresztény-nemzetieknek nevezett kurzuslapokra ritkán tértem ki, mert azoknak feneketlen aljassága már nem érdemelte meg a bírálatot. A *Népszavát* békén kellett hagynom, meg magát a *Századunkat* is.

Harcom egyébként nem volt veszélytelen. A kipezellengérezett lapok és írók ellenségeimmé válhattak és talán akkor is bosszút álltak rajtam, amikor nem is sejtettem. Olcsó pénzért írtam, az idézett cikkért, ha jól emlékszem, huszonöt pengő honoráriumot kaptam... A *Levél egy kibujdosott király után* című cikket, melyből idézek, Móra Ferenc írta. Móra hosszú, panaszos levelet írt nekem, amelyben csodálkozik, hogy én „bántom” őt... Kosztolányi Dezsővel barátságot tartottam, kiváló írónak ítéltam, mint embert is sokra becsültem, mégis kénytelen voltam őt is megbírálni, pedig ő jóakaróm, méltóm és sok irodalmi ügyemben segítőm is volt.

A félszegségeket és vétkeket elítélő cikkeim súlyosabb következményei úgy maradtak el — ha ugyan elmaradtak — hogy a *Századunkat* kevesen olvasták, s ha olvasták is a tettesek, nem törődtek vele. Kicsúfoltam például a rádiót, azért a rádió előadott tölem novellákat... Egy napilap szerkesztője — Erdősi Dezső, különben író és a *Nyugat* munkatársa — olvasta sajtószemléimet s így fejezte ki a véleményét: „Nagyon elkeseredett ember maga, barátom!” Igen, aki szót emelt a gonoszságok és butaságok ellen, azt a kor alkalmazkodó gyermekei keserű embernek tartották.

1931 SZEPTEMBER 13-ÁN Matuska Szilveszter nevű bűnöző felrobbantotta Biatorbágyon a Bukarest—Ostende-i gyorsvonalat. Tizenkilenc ember meghalt. Hogy ki a tettes, azt az első napokban nem lehetett tudni. A hatóságok és a „közvélemény” persze a kommunistákra gyanakodott. A robbantás este, esti sötétségben történt, szombati napon. Híre éjjeltájban terjedt el a városban. Én éppen a New Yorkban ültem, az újságírók asztalánál. Természetesen beszéltek az esetről. Én hallgattam, semmi mondanivalóm nem volt. Az asztalnál ült Tarján Vilmos is, az egykori híres riporter, a kávéház társtulajdonosa. Egszer csak megszólalt: „Nekem beszélhettek akármit, én meg vagyok róla győződve, hogy ezt a derék kommunisták csinálták.” Éreztem, hogy Tarján úrnak ez a véleménye nekem is szólt. Mintha lenézésének és gyanakvásának velem szemben is kifejezést akart volna adni. Tovább hallgattam és csak azt tartottam érdekesnek, hogy a még ismeretlen eredetű szerencsétlenséggel kapcsolatban egy polgárban, egy polgári hírlapíróban ilyen gondolat támad.

Másnap délelőtt, tehát vasárnap, az Andrássy úton jártam. Meglátott egy szociáldemokráciában utazó fiatalember, hozzám csatlakozott, üdvözölt és rögtön ezt kérdezte: „Mit szól a robbantáshoz?” Úgy feleltem, ahogyan az ilyen kérdéseket általában el szoktam intézni: „Semmit.” Kissé zavarba esett a fiatalember, de folytatta: „Demonstrációnak mindenesetre nagyszerű volt, nem?” Erre nem feleltem. „Na, megyek, mert nekem rohannom kell” — és elsietett.

Itt-ott aztán belenéztem a lapokba is, így a vonat-robbantás fejleményeit is figyelemmel kísértem. Lát-

tam, hogy Schweinitzer József úr rögtön annak a határozott meggyőződésének adott kifejezést, hogy csakis a kommunisták rémtette lehet, ami történt. A kormány el is rendelte a statáriumot. A szerencsétlenség halottait a Vérmezőről temették, Zsitvay Tibor tartotta a gyászbeszédet, mely nem volt más, mint a kommunista veszedelem emlegetése és fenyegetőzés minden baloldali mozgalom és megnyilvánulás ellen. Az azután senkit sem zavart, hogy csakhamar kiderült a tettes és az, már mint Matuska Szilveszter, október 11-én beismerő vallomást tett. Tárján, Schweinitzer, Zsitvay és a hozzájuk hasonlók tovább fenntarthatták nézetüket, mert hát ha Matuska a tettes, akkor ő kommunista. És így maradhatott fenn tovább a statárium. Mindjárt gyakorolták is. Ondi Sándor és Bónya József rablómerényletet kísérelt meg a Kereskedelmi Bank szabadságtéri fiókja ellen; a statáriális bíróság mindkettőjüket halálra ítélte és még az ítélet napján kivégezték őket. Büntett kísérlete miatt, amiért a rendes eljárás szerint két-három évi börtön járt volna. A kegyetlenkedési hajlam felszítására mindenesetre jó volt Matuska, úgy is, hogy nem volt kommunista, csupán elmebeteg. Úgy látszik, statáriumot gyakorolni és a halált osztogatni — ez kellemesebb az uralkodó osztálynak, mint az enyhébb eszközök alkalmazása. Tömegeinek szórakoztatására rendezhette meg az uralkodó osztály azt a mutatványt is, mely az 1931-es esztendő utolsó „érdekes” eseménye volt: a statáriális bíróság halálra ítélte egy Horváth István nevű angalföldi lakost és az ítéletet még aznap végrehajtották. Ez a Horváth István agyonlőtte a rendőrt, aki őt betörésen érte. Csakhogy a revolver a rendőré

volt, a rendőr akarta lelőni Horváthot és Horváth az élethalálharc közben csavarta ki a fegyvert a rendőr kezéből.

Az erőszakosan fenntartott statáriumot csak a következő, 1932-es év október 10-én szüntette meg a kormány. Még a statárium idejében, július 29-én, Sallai Imrét és Fürst Sándort ítélték halálra és kivégezték őket. Ez a büntény megrendítő hatással volt nemcsak a munkásosztályra, hanem osztálykülönbség nélkül minden jobbérzésű emberre, például még Márai Sándor is az *Újságban* novellát írt erről a statáriális tárgyalásról. Mintha a kormányzat, fő végrehajtó szerveivel együtt, állandó tréningben akarta volna magát tartani, hogy bármikor teljes kegyetlenséggel járjon el. És ez a magatartása mintha összefüggésben lett volna a világeseményekkel, melyektől a derék magyarok nemcsak az urak, hanem nagy tömeguszályuk is, a fasizmusra való áttérés lehetőségét várták: augusztus 2-án, a német választásokon Hitler Adolf kapta a legtöbb mandátumot. Ez a választási eredmény már akkor szörnyű kornak elkövetkezését jelentette. Nálunk is hamarosan eljött a nagy európai fordulathoz való alkalmazkodás: október 1-én a kormányzó Gömbös Gyulát bízta meg kormányalakítással.

Október 25-én megjelent Gömbös Gyula „Kilencvenöt pont”-ja, mely nemzetboldogító programját foglalta magában. Elolvastam ezeket a pontokat — nagy teljesítmény volt tőlem — és csodálkoztam azon, hogyan lehet a semmit egy-két mondat helyett kilencvenöt pontban elrészletezni.

November 8-án Gömbös Gyula elutazott Rómába, Mussolinihoz. Puszi-pajtások lettek, nagyon illettek

egymáshoz. Levetkőztek és összemérték testi erejüket: Gömbösnek volt a vastagabb muszklija, Mussolininek a tágasabb mellkasa.

December 7-én a Független Kisgazdapárt Eckhardt Tibort választotta vezérévé. Az előbbi vezére Gaál Gaszton volt, aki október 26-án halt meg. Jól jellemezte a hazai állapotokat, hogy a kisgazdák vezére először egy nagybirtokos volt, utána meg egy értelmiségi politikai kalandor következett, akinek anynyi köze lehetett a Kisgazdapárthoz, mint az útkaparókhhoz... Az év záróeseménye más nem is lehetett: december 29-én tizenhárom bányászt halálos szerencsétlenség ért a nagymányoki szénbányában.

1933 JANUÁR 30-ÁN Hindenburg kinevezte Hitler Adolfot a Német Birodalom kancellárjává. Végleg elkövetkezett az, amiről már 1932 nyarán Hódmezővásárhelyről a feleségemnek küldött levélben ezt írtam: *A legközelebbi jövő Németországban a nemzeti szocializmusé; hosszú idő következik, amely ránk csak szenvedéseket hoz: ha át is éljük ezeket az időket, lelki gyötrelmeink szörnyűek lesznek.*

Ebben az évben, 1933-ban, február 5-én töltöttem be ötvenedik évemet. Elgondolkoztam életkoromról és mérleget csináltam eddig eltelt életemről. Küzdelmekkel teli nehéz élet volt, de nem törtem le. 1932-ben, a Balatoni Íróhét alkalmával, Siófokon a vízben találkoztam két orvossal, akik közül az egyik ismerősöm volt és éppen az év elején vizsgált meg többször, mikor a Siesta szanatóriumban feküdtem influenzával. Az ismerős orvos bemutatta kollégáját és amikor a nevemet mondta, hozzáfűzte az ilyenkor

szokásos ajánló szavakat: a kiváló író. A másik orvos mosolyogva jegyezte meg: „Nem méltó izmok egy íróhoz.” Erre az ismerős orvos még tódította: „De nemcsak az izmok. Hanem micsoda szervezet, barátom!” Minden esetre akkor is megelégedéssel vettem tudomásul, hogy a testi állapotomban még hiba nincs. Egyébként úgy sem sok dicsekedni valóm lett volna. De hát... még várok. Bár úgy látszik, sokáig kell várnom, nemhogy kifelé tartanánk a káoszból, hanem még nehezedik az idők járása. Még szerencse, hogy író vagyok, írói munkámnak élhetek. Most a *Kiskunhalom* következik — 1932 szeptemberében volt ez — azután pedig... de mi lesz azután?

Még 1933 közepén is ott tartottam, hogy írtam a regényt, már mint a *Kiskunhalmot*. Mert közben abba kellett hagynom, hogy olyasmiken dolgozzak, amivel közvetlenül keresek pénzt... Föl-fölbukkant bennem a kérdés: nem hiába írom-e le könyvemet? Hogy sikerülni fog, abban nem kételkedtem, de eredményt érek-e vele? Ha elkészül, kiadó kell hozzá. Akad-e vajon? A *Nyugat* könyveket adott ki, a *Nyugatra* számítottam. Az én feladatomban mindenestre az volt, hogy a könyvet megírjam, azután következik majd a többi, egyelőre nem kell semmivel törődni!

Hogy a *Nyugatra* gondoltam, csak az tette lehetővé, hogy a *Kiskunhalomban* írói szándékomat megvalósíthassam. Regény, amelynek — amint már elmondtam róla — nincsen főhőse, nincs meséje! Amely nem szerelmi történet, nem a házasság intézményének a propagandája. Nem az lesz a tárgya, hogy János férfi szereti Mariska leányt, s az is szereti őt, de akadályokkal kell megküzdeniök, hogy egymáséi lehessenek. És ha nem olyan regényt írok,

amilyet már ezer és tízezer, sőt sok százezer számra gyártottak a világirodalomban, kit érdekel majd? Szóval új, újszerű, tehát kockázatos vállalkozás volt a Kiskunhalom, és ez meglátszik mindjárt a kezdetén:

Kiskunhalom nagyközség, Budapesttől délre a Duna mellett fekszik, a folyamtól körülbelül egy kilométernyire. A fővárosból vonattal, mégpedig a fővonalról átszállással a vicinálisra, nem egészen három óra alatt érhető el. A harmadosztályú jegy ára 3 pengő 80 fillér. A hajó valamivel olcsóbb, de az út időtartama hosszabb: a szomszédos Dunaszemes községnél van a hajóállomás, odáig négy óra, onnan gyalogosan, jól ki-lépve, 30—35 perc.

Kiskunhalom határa körös-körül síkság, de nem messze délnyugatra, már Bacsó határában, szőlőültetvényekkel borított kékes dombor húzódik, párhuzamosan a Dunával. A Duna mentén vonuló védőtöltésről ezer és ezer akácfájával olyan ez a Kiskunhalom, mint egy óriási széthullt zöld bokréta. Csak itt-ott látszik szélső házainak fehér fala, a bokréta testéből pedig három fehér torony emelkedik ki. A középső zömöknek a csúcsa csillagban végződik, a két szélső közül az egyikre kereszt, a másakra pedig forgó ércakas van erősítve. Evangélikusok, katolikusok és reformátusok laknak a faluban, a zsidók száma az utolsó másfél évtized alatt erősen megcsappant, 500-ról 102-re esett le. Kiskunhalom lakosainak a száma

2687, a lakóházaké 599, a falu belső területe 400, egész határa pedig 5753 katasztrális hold.

A határ legnagyobbbrészt egy és két holdas parcellákból áll, a parcellák a parasztok tulajdonai, a parasztokéi, akikről az urak és a zsidók azt tartják, hogy durvák és rendkívül ostobák, akikről a könyvek és az újságok azt írják, hogy a világ legokosabb parasztjai, akikről a szóbeszéd azt mondja, hogy ha gyereük haldoklik, nem hívnak orvost, de ha a disznajuk beteg, szaladnak az állatorvosért; akiknek nincsen igényük és csupa olyan csattanósvégű történetek esnek meg velük, melyeknek elbeszélése az urakat nagyon mulattatja.

A BUCSINSZKY-KÁVÉHÁZBAN írtam, napoként éjfélutánban kezdtem a munkába. A Bucsinszky akkor létesült, a régi Angol-kávéház helyén, a körút és Wesselényi utca sarkán. A helyiséget átalakították, a falak faburkolatát vörösre festették, az új márványasztalok fafoglalata és a karosszékek támlája is vörös volt. Szász Zoltán meg is botránkozott ezen és megvetően mondta: Bolsevik kávéház! Mindenesetre jó feketét és egészen kitűnő tejeskávét adtak a Bucsinszkyban, a tulajdonos üzleti elve volt: mindenből a legfinomabbal szolgálni. Ez a kávéház lett sok esztendőre a tanyám, itt írtam egész sereg írásomat, itt látogattak meg ismerőseim ... A Kiskunhalmot kedvvel írtam, mégis — amint már említettem — piszmogó módszerrel, némely részét

háromszor is átírva. Hát igen, az írás nehéz mester-ség. Örökké tanulni kell és soha nem tanulja meg jól az ember. Én nemcsak a mások írásaiban látok, az első ránézésre, hibákat, hanem a magaméban is. A hibák az első fogalmazásba feltétlenül belekerülnek, de azután sem írthatók ki tökéletesen. Ezt mindjárt meg is mutatom. A *Kiskunhalom*nak azon a néhány mondatán, melyeket az előbb idéztem. Azt írtam, hogy: ... *A bokréta testéből pedig három fehér torony emelkedik ki.* Ezt megelőzően: *Csak itt-ott lát-szik szélső házainak fehér fala...* Honnan nézem a képet? Nyilván messziről, alig hagyva el Dunasze-mest. És mégis azt mondom a tornyokról: *a középső zömöknek a csúcsa csillagban végződik, a két szélső közül az egyikre kereszt, a másikra pedig forgó érc-kakas van erősítve.* Látható-e ez a kis részlet abból a távolságból, amelyből a képet nézem és leírom? Nem tudom, de — most — azt hiszem, hogy nem. És ha nem, akkor a leírásban hiba van.

Szász Zoltán egyszer odaült mellém és megkér-dezte, hogy min dolgozok. Részletesen elmondtam neki, bár az ilyesmi nem volt szokásom. Gúnyosan csodálkozott és kérte, hogy mutassak meg valamit abból, ami már készen van. Körülbelül negyven ol-dalt már legépeltettem, azt elolvasta. Rögtön vitába akart velem szállni: „És maga azt hiszi, hogy ez re-gény?” „Nemcsak hiszem, hanem tudom. Különben egy írásműnél nem fontos, hogy műfajilag pontosan megmagyarázható-e. Minden esetre új típusú regény. Bár talán nem is új típusú, csupán nálunk az, mert a világirodalomban már sokan próbálkoztak ilyennel, mondjuk, Dos Passos.” „Maga olvasott Dos Passos-tól?” „Nem. Szándékosan nem.” „Hát kérem, ez nem

regény, hanem szociográfia. Azt hiszi, hogy ennek lesz olvasó közösége? És ki fogja ezt kiadni?"

Szász Zoltán különös ember volt, érdekes példája a radikális-demokrata intellektuelnek. Talán érdemes kissé leírnom... Kopasz volt, raccsolva beszélt, az „sz” hangot is hibásan mondta, valami olyan többlet-sziszegéssel, mint ahogy a ludak riadoznak ha az emberben közelükbe megy. Mindig egyszínű, sötétszürke ruhában járt, öltözködésére gondot fordított, de nem nagy eredménnyel. Kissé piszkos kézelővel és megviselt nyakkendővel is úriembernek érezte magát. Hogy úriságát fokozza, monoklit hordott. Társadalomszemléletében polgári demokrata volt, megvetette a szocializmust minden aktuális formájában, különösen azonban a bolsevizmust. És lenézte a szegényembereket. Aki szegény volt és rosszul öltözött, arra utálkozással nézett. Ebbe az utálkozásba semmi sajnálat nem vegyült, hanem inkább ellenséges indulat. A szegénnyel szemben az volt a magatartása, hogy *drei Schritt vom Leib*, mert a szegények külső tulajdonságaiból is csak azt emelte ki, hogy: piszkosak, esetleg rossz-szagúak, féreg ragadhat róluk az emberre, vagy fertőző betegség... Pincérrel, újságosfiúval, kávéházi trafikossal, telefonossal, takarító asszonnyal, kávéházi vándorárussal, koldussal csak gorombán tudott bánni. Úgy beszélt az ilyen néppel, mint katonatiszt a bakákkal. Fiatal korában különben katonatisztnek készült, kadétiskolába járt. Ha rendelt valamit a pincérnél, feltétlenül agresszíven fordult feléje, monokliját feltéve: „Most idefigyeljen, kérem, ne bámészkodjon másfelé!” Amikor cigarettát vásárolt, megleckéztette a trafikos fiút: „Maga nehezen számol? Hány iskolát végzett? Ha nem tud számolni,

akkor minek lett trafikos?" A koldusnak ugyan adott tíz fillért, de úgy, hogy elfordult tőle, a pénzt az asztal szélére tette le, nehogy a koldus érintkezzen az ő kezével, és ha a koldus lassan nyúlt a pénzért, idegesen szólt rá: „No menjen, menjen!”

Azt hiszem azonban, hogy ez a szüntelen parázsló rosszindulat többre nem terjedt mint hogy a modorát torzította el. A lényegben valamiféle általa elképzelt igazságosságra törekedett. Az úgynevezett tisztességes emberek közé tartozott Szász Zoltán, és amikor egy kissé megábrázolom őt, nem vele foglalkozom mint egyénnel, hanem a típussal, melyet képvisel, még inkább annak a szemléletnek a fonák-ságával, melyben hitt és melyért talán még az életét is fel tudta volna áldozni. Oktatni akart engem, a tévelygő szocialistát, sőt „bolsevistát.” Amikor például az urak nagy keresetét magyarázta: „A bank, kéhem, az egy üzleti vállalkozás. Vihágzásza attól függ, hogy milyen jó üzleteket csinál. A bank üzletei az igazgató szellemi képességeinek, tudásának, szakmai tájékozottságának és ötletességének az eredményei. Ezért nem csak tehémszemes, hanem igasságos is, ha a bankigazgató havi jövedelme tízezer pengő, az alacony hangú (rangú) hivatalnoknak pedig, a kulinak, cupán két-háromszáz pengő a havi fizetése. És folytatta: Ohoszországban szem egyfohmák a fizetészek, ott isz kénytelenek alkalmazkodni ahhoz az elvhez, hogy ki-ki a teljeszítménye szehint keheessen.”

Élénk volt az agyműködése. Mindig olvasott, jegyzeteket csinált, elmélkedett, sőt vitatkozott. Olykor magában beszélt, az utcán is. Mindenkiel fölényeskedett, bár valószínűleg pontos számítást végzett ar-

ról, hogy kivel lehet fölényeskednie. Miklós Andorral szemben ezt aligha kísérelte meg. Nehéz dolgom volt vele, nem is tudtam őt, mint problémát, másképpen megoldani, mint hogy kerültem a vele való együttlétet. Ha mégis összeakadtunk, rögtön Szovjet-Oroszországról kezdett beszélni. Erőszakkal meg akart téríteni. Csak úgy ontotta magából az adatokat, melyekkel a szovjet rendszer lehetetlenségét akarta bizonyítani. Egyetlen jót a szovjet rendszerről el nem tudott ismerni. Egyszer, amikor már egy sereg adatot felhozott, akkor azt kérdeztem tőle: „És ön mindezt elhiszi?” Ingerülten felelt: „Benne vannak az adatok minden újságban, ön is olvashatta őket.” Ezt mondtam irónikusan: „Hát hiszen olvastam, olvastam, csak hogy én nem hiszek el ezekből egy betűt szem.” „Hogyhogy?” — csodálkozott. Feleltem: „Úgy, hogy az újságoknak Szovjet-Oroszországról minden szavuk hazugság.” Akkor már dadogni kezdett kínjában: „Ön ... ön ... ön ... hát hogyan? Ön feltételezi, hogy például a Neue Züricher Zeitung nem objektív? Akkor ön azt szem hiszi el, hogy ... hogy ... mit mondjak? Hogy Lenin meghalt.” Gúnyosan mondtam: „Ezt, sajnos, el kell hinnem, mert kommunista lapokban is olvastam.” Szász Zoltán erre felkapott egy újságot és olvasni kezdett, jeléül annak, hogy nem óhajt beszélgetni, nem bírja tovább.

Azért még mindig nem szakítottuk meg az érintkezést, már azt, hogy ha néha úgy adódott, szóbaálltunk egymással. Sőt egyszer, enyhült hangulatban, ebéd után, a Japán-kávéházban én ültem az asztalához. Feketét rendeltem. Megkezdődött beszélgetésünk és így folyt: „Ön ebéd után feketét szokott inni?” — kérdezte. „Igen.” Következett a fölényes

oktatás: „Látja, kéhem, feketét csak a zsidók és a pahasztok isznak. Úhiember kapucineht iszik.” Jól van, nyugodtan kortyolgattam a feketét. Folytatta: „Azt isz megmagyaházom önnek, hogy miéht.” Érdeklődéssel hallgattam, vajon mi sül ki ebből megint? „A pahaszt nem szokott kávéházba menni. Ha mégisz bekehül a váhoszba ész elmegy a kávéházba, akkoh ez nála egy hendkívüli eszet, egy lumpolásszerű kihucanász. Feketét hendel, meht az jobban megfelel a lumpolász kahaktehének. Éhti, kéhem? ... A zsidók pedig, azok hituálisz alapon isznak feketét. A zsidó úhiembehek, például egy peszti ügyvéd, vagy ohvosz azért iszik feketét, meht emlékszik há, hogy otthon Máhamahoszszigeten, amikoh gyehekkohában a papája egyszeh-kétszeh elvitte magával a kávéházba, feketét hendelt, de azért, meht ebédkoh húszt evett, máh pedig a hituálé shehint húszétel után nem szabad tejeszételt fogyasztani. Éhtette, kéhem? ... Szóval úhiembeh kapucineht iszik, *én* isz mindig kapucineht hendelek.”

Lám, mégiscsak érdemes volt Szász Zoltánnal néha beszélgetni. Az ember tanult tőle, hiányos műveltségét kissé növelhette. Az igaz, hogy az „úhiembehek” kapucíner ivásának hasonlóan mély magyarázatával Szász Zoltán adós maradt. Másnap délelőtt a New Yorkban megkérdeztem Gyömrei urat, a főpincért, aki hét évig pincéreskedett a Nemzeti Kaszinóban: „Mondja kérem, mit rendelnek inkább a mágások, feketét, vagy kapucinert?” Gyömrei úr csodálkozott furcsa kérdésem, de azért felelt: „Hát... az egyik feketét rendel, a másik kapucinert, ki mit szeret.”

Szász Zoltánra is gondoltam, a sok-sok művelt

ember közt, amikor azt a tételmet terjesztettem, hogy egy író, vagy egy tudós és az apostagi kukorica-csász közt semmi különbség sincs a csász terhére. Sőt! A csász azt mondja, hogy: „ma nagyon meleg van”, ez igaz. „Rég nem volt eső, silányak lesznek a kukorica csévéi” — és ez is igaz. De a „művelt” ember! Hát az mindig olyan, mint Szász Zoltán. Legfeljebb nem olyan rikító példája a maga típusának.

Magyarázatomat példákkal is megtoldottam. Egyszer azt idéztem egy tanulmányból, melyet egy kiváló költőnk írt: „Vörösmarty Mihály költészetén meglátszik a dunántúli ég sajátságos kék színe.” No lám — folytattam — ilyen még az apostagi tanító sem mondana. Mert a dunántúli ég színe éppen olyan, mint a bácsmegyeié vagy a pestmegyeié, azután az ég színe nem látszik meg Vörösmarty költészetén sem.

Értelmesség dolgában tehát mégiscsak az apostagi kukoricacsászre szavaznék.

KULTÚRANK GYÖNGYEIBŐL

AMIKOR BELEMÉLYEDTEM a munkába, közéletünk napi förtelmei, amint már elmondtam, hástástalanul hullottak le rólam. Közéletünk, életünk, magánéletünk — mindezek jellemzésére bizonyára végtelen sok adatot lehetne felsorolni. Kavarognak az agyamban, de nem öltenek határozott alakot, az egész egy kellemetlen zűrzavar. Nem tudom, mi mikor történt, 26-ban, 30-ban, vagy 36-ban-e. Csak az egyes fontosabb írásaim keltére emlékszem. Mégis szinte roskadozok a homályos emlékezés súlya alatt.

Amint már megírtam, míg a *Kiskunhalmon* dolgoztam, egyebeket is kellett írnom, hogy napi megélhetésemhez a pénzt megszerezze. Éjszakai munka után délelőtt megint beültem a Bucsinzkyba, magammal vittem kopott aktatáskám, mely tömve volt papirossal, kézirattal, füzetekkel, könyvekkel. Aktatáskás ember voltam. Hogy az aktatáskámat soha el ne hagyjam, mindig magammal hordtam. Így megszoktam, és ha üres kézzel indultam el valahonnan, rögtön hiányérzet keletkezett bennem: jaj, az aktatáska! Nem esett meg tehát velem soha, hogy valamely kéziratomat elvesztettem volna. Nem baj, gondoltam, Kosztolányi Dezső is aktatáskás ember.

Csak ritkán zavartak meg a munkában. Ismerőseim látták, hogy írok, vagy tudták, hogy íráson törom a fejem... Ha elfáradtam, megpróbáltam a pincérekkel beszélgetni. Régi törekvésem volt, hogy egy-két pincérrel bizalmas viszonyba kerüljek és kikérdezzem őket életükről. Érdekelt az életmódjuk, a múltjuk, a gondolkozásuk. Nem jutottam velük semmire. A pincéreknek én úr voltam és vendég. Pedig sehogysem akartam elfogadni a közkeletű nézetet, hogy: a pincér, a borbély, a portás és a sofőr s általában a személyes szolgálatot teljesítő dolgozó nem igazi proletár. Úgy szokták mondani: lumpenproletár. Furcsa szó, talán a furcsasága miatt lett általánossá. A szót is, a fogalmat is, amelyet kifejezett, elvettem. Ragaszkodtam az embernek és világnak írói szemléletéhez, nem óhajtottam könyvszagú szociológussá válni. Résztvétérezésemből, segítségért rezdülő gondolataim közül sohasem engedtem kihullani a beteget, a koldust, a hibást, a tökéletlent; abba a játékba sohasem bocsátkoztam bele, hogy ha valakinek megvolt a rendes keresete és túljutva a közeli megsemmisülés veszélyén megélt, akkor egyenesen arisztokratikus göggel mondja arra, aki nála szerencsétlenebb, hogy selejt nép, lumpenproletár... De hát a pincérről beszéltem az imént. Egy pincérrel, a Bucsinszkyban, mégis csaknem sikerült beszélgető cimboraságba keverednem. Ha csak tudott, megállt az asztalomnál és csevegni kezdett. A hang, amit megütött, nem volt éppen kedvemre való: „Tessék csak mondani, Nagy úr!” Igen így, pedig nekem nem kellett az alázat, a társadalmi különbségtéves. Beszélt az életéről, melyben sok volt a verekedés és elmondott egyetmást a fogságáról, ugyanis a háborúban és

utána néhány esztendő t orosz fogságban töltött. Néhány fogsági esete, melyekkel elhencegett — akár igazak voltak azok, akár kitaláltak — durva szadistának mutatta. Sokat kérdezett tőlem Szovjet-Oroszországról, tehát olyannak tartott, akit ez a téma a „kelleténél jobban érdekel.” Felvilágosító feleleteket persze nem kaphatott tőlem, mert arra érdemtelennek tekintettem, meg gyanús embernek éreztem. Gyanúm bizonyossá vált, mert egy másik pincér egyszer így szólt hozzám: „Tessék ám tartózkodni ettől a B. I.-től, mert rendőrségi besúgó.”

Amikor kibámultam a Wesselényi utcára, láttam, hogy a szemközti járdán fáradhatatlan szorgalommal járnak fel-alá a testüket árusító nők. Volt köztük egy igen szép arcú és pompás termetű, akit útjában mindig egy elegánsan öltözött férfi követett, úgy tíz lépésnyi távolságban. Megmagyarázták aztán nekem a helyzetet: a férfi a nőnek úgynevezett stricije és ellenőrzi a nőt, nehogy elmulassza neki akárcsak egy bevételét is átadni... Ehhez a sarokhoz közel van a Barcsay utca, tehát az utcában levő gimnázium. Onnan egy órakor vonultak ki csapatostul a diákok. Egy részük — a kamaszokban levők — mindig megtisztelték látogatásukkal a szerelmi korzót és így a tanórák után ebéd előtt még egy kicsit epedéssel szórakoztak... A Barcsay utcai diákokhoz kapcsolódik egy irodalmi sikerem emléke. Az egyik könyvnapon történt a kis eset. Könyvnapokon én nem jártam a sátrakhoz, mert senki voltam Harsányi, Herczeg, Csathó, Zsigray, Surányi és más elismert írók mellett. Véletlenül azonban, úgy déli egy óra tájban, az Erzsébet körúton haladva, a *Népszava* könyvkereskedés előtt vezetett el az utam. Feleségemmel voltunk

kettesben. A bolt előtt állott a sátor, észrevétlenül akartunk előtte elsurranni. Megláttak azonban bennünket, kiabálni kezdték a nevemet, az egyik segéd utánunk szaladt és kért, hogy néhány percre álljak a sátorhoz és pár könyvet dedikáljak. Régi könyveimet árusították, a *Vadembert* és a *Jó fiút*. Nem tudtam ridegen elutasítani a hívást, a sátorhoz mentem, feleségem tíz lépésnyire egy kapuban állt meg. A segéd üvöltözni kezdte: „Megjelent sátrunknál Nagy Lajos, a kiváló író és könyveit dedikálja.” Éppen arra ment néhány barcsaysta diák, felső osztályosok. Mikor a nevemet hallották, megálltak és a sátor felé néztek, éppen onnan, ahol a feleségem állott. Ő mondta aztán el, hogy az egyik diák így beszélt a társaihoz: „Áhá! A Nagy Lajos, azt kéne egy féltéglával fejbe találni, hogy ne írhasson többet.” Hát ezt a bírálatot, tekintettel a középiskolai tanítás szellemére és a középosztály gondolkodására, írói sikernek könyveltem el. Egy kis jel volt arról, hogy mégsem írtam hiába. Ha elismerést és megbecsülést még nem is sokat értem el, megvetést és gyűlöletet már igen. Az ellenség mindig jobban tudta, hogy az írót hogyan kell értékelni.

Ezt a látogatást mindjárt valószínűsítem sátorlátogatásom további lefolyásával. Megjelent a sáturnál Kondor Bernát, a politikus. Rögtön előkerült egy fotográfus és felvételt csinált. Persze úgy, hogy a kép középpontjában Kondor álljon. Ez olyan hirtelen történt, hogy nem jutott eszembe rögtön eltávozni. Másnap közölte a képet a *Népszava*. Ez volt az aláírása: *A Népszava könyvsátra. Kondor Bernát elvtárs dedikálja a könyvét.*

Mit is ragadjak még ki a szellem, a betű világá-

ból? ... Talán még emlékeznek néhányan, idősebbek, Redlre, aki törzstiszt volt az osztrák—magyar hadseregben, kémkedett, leleplezték és öngyilkos lett. Történetéről filmet csináltak. Erről a filmről a következő hír jelent meg *Az Estben*: *A Redl ezredes árulása* című film előadását nem engedélyezte a cenzúra, illetőleg fenntartotta a döntés jogát a belügyminiszternek. A filmet levetítették Keresztes-Fischer belügyminiszter előtt, aki megadta az engedélyt ezzel a címmel: *Oberst Redl árulása*. Magyar rangmeghatározással tehát Redl nem lehet áruló! ... Szóval a miniszterek munkában, nemzetnevelő és társadalomalakító nemes tevékenységben! Például a pénzügyminiszter expozét tart és ilyeneket mond: „Az antikapitalizmus nem méltó a magyar jellemhez.” Továbbá: „Becsületes munka az is, ha valaki rendkívüli talentumával a gazdasági élet terén, rendkívüli eredményeket tud elérni.”

Így tündököltek a miniszterek. És mégis felülmúlták őket a lapok. Például előadták nálunk, természetesen, hogy előadták, Mussolini író-kollégánk színdarabját, a *Száz napot*. Gyönyörű volt kritikusaink teljesítménye: *A darabot mi magyarok különös örömmel köszönhetjük, mert alkalmat ad arra, hogy Mussolini univerzális tehetsége előtt meghajtsuk a magyar nemzet lobogóját*. Ebben a *Száz napban* tapasztalhattuk, hogy amint a drámai momentumok előttünk leperegnek, minden jelenetnek különös zamatot ad az a kísérő zene, ami Mussolini lelkéből fakad. A színmű komoly sikert aratott, nem banális értelemben, hanem leginkább azért, mert Napóleon vállai fölött folyton Mussolini arca tekintett ránk. Az előadás a Nemzeti Színház dicsőségét növeli.

Az újságírókat igyekeztek megközelíteni az írók, ez néha sikerült is nekik, különösen az elmélkedőknek. Teljesítményeik annyira tetszetek nekem, hogy feljegyzéseket csináltam róluk és cikkekben pellen-géreztem ki a szerzőket. Egy tárcza címe ez volt: *Szegények és gazdagok*. A tárcza utolsó sorai: *A szegény és gazdag életének különbségéről már az ókor rab-szolgái is daloltak, mikor kötelességükhöz tartozott álomba dalolni uraikat a mirtusbokrok árnyékában és a szökőkutak csobogása mellett*. De azóta azt is tudjuk, hogy a gazdagság és a szegénység, ez a két le-adóállomása az életnek, a fénynek és sötétségnek a találkozása, amelyből a világ kultúrája és nagyszerű-sége kialakult. Két egyenlő fontos energia. A két energiának találkozása hozott létre és gyűjtött fel minden szellemi és fizikai haladást. A szegény szel-lemi munkás kitalálta, a szegény fizikai munkás meg-csinálta és a gazdag megvette, kiépítette, továbbbí-totta. Ezért Isten őrizze meg az emberiséget attól, hogy valamikor mindannyian gazdagok vagy mind-annyian szegények legyünk. Az általános gazdagság éppúgy megásná sírját a továbbfejlődésnek... stb. Azért meg kell hagyni és tisztelni kell az emberek törekvéseit és szenvedélyét a gazdagság után.

Idézhetek még valamit a szépirótól is, aki nem is bértollnok volt, hanem osztályának természetes kép-viselője. Novellájának címe: *A búcsúebéd*. Borcsa, a cseléd, hordja a fiatalúrnak az ételeket. A novella első személyben van írva, nyilván az írónak egyik élménye. Nem kell búsulni ifiúr, — mondta Borcsa, — itt van a finom malacpörkölt. S oda rakta eléem a tálát valami áldásos kézmozdulatával. Majd: Köszö-nöm, Borcsa, magára nincs semmi panaszom —

mondtam az elborult szívemmel. — No hála istennek! — felelte — még van lekváros derelye is! — jelentette be reménykeltőn. És most: Azzal megint leült, nézett és várta a percet, hogy behozza a lekváros derelyét. Lehetett látni rajta, hogy a szíve dobog annak a pillanatnak az érkezésére, amikor be fogja hozni a lekváros derelyét. Lejjebb: S már hozta is a füstölő tálban, dúsan behintve dióval s cukorral a tetejében, már hozta is a tálat magasan a karján, paraszti lényének valami olyan dicsőségében, hogy szinte túlnőtt magán, megszépült, fölmagasztosult, mint egy őskori papnő az áldozattal, amit az istennek szánt. Ezekhez az idézetekhez ezt a kommentárt írtam: Hát ez az! Ezt nevezem én polgári irodalomnak. Tehát olyan irodalomnak, mely nem áll azon a bizonyos általános-emberi-nek mondott magaslaton, amelyen állani magát mindenkor vallja, hanem amely szemléletével híven szolgálja az osztályuralmi és társadalmi rendet. Ebben a novellában például egy cselédet ábrázol az író, akinek az az élvezete, a boldogsága, hogy gazdáinak egyike, a fiatalúr jól eszik. Ezért a hűségért meg is kapja a jutalmát, a fiatalúr megdicséri: „Ez épp olyan szép, épp olyan jó, mint maga Borcsa — mondtam az elborult szívemmel bölcsen”... Az én megjegyzéseimből: Csakugyan van olyan cseléd, mint a Borcsa, és társadalmi valóság, hogy a cselédek egy részének boldogság, ha a gazdája jól eszik... De a lényeg az író viszonylása a jelenségekhez. Leegyszerűsítve: az író mindig helyesel vagy bírál, esetleg annyira, hogy már lázong. Ezen múlik minden. Szoktak beszélni állásfoglalás nélküli ábrázolásról, művészi tárgyilagosságról, l'art pour l'art-ról. Nos, szerintem az állásfoglalás nélküli ábrá-

zolás lélektani képtelenség. A magukat *l'art pour l'art*-művészeknek tartó írókról mindig kimutatható, hogy ők is állást foglalnak. Valamit akarnak. Változtatni akarnak, vagy ha konzerválni akarnak is, akkor meg a változtatásoknak szegülnek ellen. Akarásuk mindenkor a feltörekvő elnyomottak ellen, azoknak a felszabadulásért folytatott erőfeszítései ellen irányul, tudatosan, vagy tudattalanul.

Az a világ, amelynek ilyenek voltak a szellemi vírágai és gyümölcsei, nem érezte magát boldognak. Hasonélvezői számára is csak gyenge utánczata volt a réginek, mely után mindig nosztalgiát éreztek. Lelki felemelkedés volt ebben a süllyedő korban, ha a múltól olvashattak. A „régi jó békevilág”-ról szolt egy emlékirat, melynek ez volt a címe: *Élményeim a színpadon és az életben*. Az élményeket elmondta egy színésznő — Pálmay Ilka, gróf Kinszkyné — írásba foglalja egy „mester”. Vacsorán a walesi hercegnél. A herceg roppant kedves és figyelmes volt — egész a tizennegyedik (!) fogásig. Itt egy különös kis eset történt velem. Ugyanis az inas először Edward herceget kínálta. Ő azonban nem vett a tálból. Az inas azután hozzám lépett. Én ártatlanul a tányéromra vettem egy adagot. S észre sem vettem, hogy a szomszédom nem vett ki semmit, s a többiek sem. Kinszkyre pillantottam, akkor láttam, hogy ő sem vett a tálból s olyan vörös, mint a pecsenye. Most már értettem, hogy valami roppant csacsiságot követtem el. Illetlen voltam, nem lett volna szabad az ételből vennem, ha a herceg nem vett. A falat a torkomon akadt. Az egész társaság olyan mereven ült körülöttem, mintha nyársat nyeltek volna. A herceg is egyszerre feszes lett... Az életben volt már

sok kritikus pillanatom, de olyan kínos öt percet, mint akkor, keveset éltem át. Amikor a zongorához léptem, tapsok között csendült meg a dalom, a herceg azonban oda se figyelt. Mialatt énekeltem, halkan társalogni kezdett; bosszút állt, amiért megvárakoztattam az asztalnál. Nagyon fájt nekem ez a bosszú.

Más jellemző eset a régi világból, ugyancsak ezekből az élményekből. Cziráky gróffal és báró Wenckheim Józseffel vacsoráztam egy este a kaszinóban... Báró Wenckheim közben a legyezőmmel játszott, amely drága és szép legyező volt s amely eközben darabokra tört. Na nézze, mit csinált a legyezőmmel — mondtam durcásan — most egye meg. — Wenckheim csak mosolygott és a legyezőt apróbb darabokra tördelte, betette egy pohárba, pezsgőt öntött rá, pálinkát hozatott, azt is ráöntötte, beletett a pohárba még egy csomó paprikát is, az egészet összekeverte és koccintott velem. — Parancsára! — mondta s egy hajtásra kiitta az egészet. — Vagy: Egy este nagyobb társasággal vacsoráztunk a Bristolban s amikor már indultunk hazafelé, Szapáry megkérte a társaságot, nézzük meg a szobáit, melyek a Bristol földszintjén voltak. Miközben nézegettük a szobákat, a fürdőszobára került a sor. Amint ott állunk, Szapáry hirtelen fölkapott s úgy, ahogy voltam, estélyi toalettben, beültetett az üres fürdőkádba és rám eresztette a zuhanyt. Ilyen gáláns tréfái voltak a vidám Szapáry grófnak.

Ó, a régi, az 1914 előtti, az volt az eszményi világ! De hát én, a „destruktív” író, cikket írván az efféle dokumentumokról, melyeket idéztem, cikkemet így fejeztem be: Bár némi aggályaim vannak arról a régi, szép, okos és igazságos világról, tudniillik — ha

gyarlóságait nem is firtatnánk — abból keletkezett szépen, okosan és igazságosan ez a mai.

A *KISKUNHALOMMAL* az 1933. év folyamán készültem el. Meg voltam vele elégedve és kíváncsian vártam, mi lesz a sorsa. Említettem már, hogy a *Nyugat*nak szántam, már beszéltem is róla Gellért Oszkárral és Babits Mihállyal. Hogyan, hogyan nem, Babits úgy határozott, hogy a Pantheon könyvkiadó vállalattal adatják ki a könyvet és nyolcszáz példányt vesznek át belőle a *Nyugat* előfizetői részére. Két úr tetszésétől függött tehát, hogy kell-e a könyv, vagy nem kell: Babitstól és Dormándy Lászlótól, a Pantheon igazgatójától. Babits elolvasta a kéziratot és szárazon csak ennyit mondott róla Gellértnek előttem: „Nekem tetszik.” Igen, Babits törekedett az igazságosságra, csupán nehezebbre esett ez a törekvés. Így is mondhatta volna a véleményét: Sajnos, nekem tetszik. Ennek a hozzám való viszonyulásának lehetett következménye az is, hogy nem maga a *Nyugat* adta ki a könyvemet, hanem társult a Pantheonnal.

Következett Dormándy úr. „Rendben van, kiadjuk” — ez volt a döntése. Megcsináltuk azután a szerződést. Ez persze csak formailag volt szerződés, mert nekem, mint üzletileg gyengébb félnek, sőt nullának, ellenvetés nélkül kellett elfogadnom a feltételeket. Nem akadályozhattam meg, hogy a *Kiskunhalom* az akkori viszonyok közt is példátlanul gyalázatos feltételekkel kerüljön kiadásra. Példányszám: ezerötyszáz. Honorárium százötven pengő, szóval egyszázötven pengő, és egyéni eladásra kétszázötven példány. Ha nem fogadom el a feltételeket, a

Pantheon nem adja ki a könyvet és a nyakamon marad, hiába fordulok vele bárhová. Még így is halogatták a könyv megjelenését, mert Dormándy úr eléhelyezte egy író közből elfogadott regényét.

A könyvet rendes szedéssel szedték, elég rendes papirosra nyomták, a külalakja mégis ócska lett, talán a címlapja miatt. A címlap — bár azt írtam a könyvben, hogy a falu tele van fával — egy szaharai részletet ábrázol. Jelölül annak, hogy az illusztrátor nem óhajtott elolvasni a szedést.

1934 tavaszán jelent meg a *Kiskunhalom*. Sajtósikerével meg lehettem elégedve. Sok kritikát írtak róla, csaknem valamennyit a legnagyobb dicséret hangján. Közönségsikere mégsem volt kielégítő. Hogy miért nem, erről talán fölösleges lenne elmélkednem. Ok: szemlélete és formai újszerűsége.

De azért furcsa jelenségeket tapasztaltam könyvemmel kapcsolatban. Ahány intelligens emberrel találkoztam, az mind olvasta. Olvasták a szomszédos országokban, olvasták még Amerikában is. A kiadóvállalat mégis olyan információt adott kelendőségéről, amely mindig meglepett. Mit mondjak, előre futok az időben, egyszer csak kiderült, 1944-ben, hogy még kétszáznegyven példány hever a vállalat raktárában, lenn a pincében, mélyen elrejtve más könyvtömegek alá. Csodálkoztam, de magyarázatra nem leltem. Megjelenése után néhány hónappal a *Kiskunhalom*ról is megállapíthattam, hogy megint megbuktam, mint már oly sokszor. A kiadó, azaz a Pantheon hallani sem akart arról, hogy új regényt írjak neki. Következett utána és helyettem Fejtő Ferenc *Érzelmek utazása*. Mindenki jó volt, mindenki kellett, csak én nem.

És — megint csak nem csüggedtem el. Ezt az esetet is törvényszerűnek, mélyen determináltnak láttam. Újra és újra elhatároztam, hogy dolgozok tovább, rendületlenül. A munka mennyiségét emeltem. Tudtam, hogy helyzetem változását csak a társadalom változása hozza meg, annak pedig el kell következnie. Addig talán tudattalanul is azonosítottam magam Varga Mihállyal, a *Kiskunhalom* egy kispaszt alakjával, akiről szólva fejeztem be regényemet. Így:

Reggel félhatkor kezdi a kapálást. Korán reggel az első kapavágás könnyed, szinte játékos, az éles metszésre ropognak a gyomgyökerei, az egész egy kis reggeli tornának is beválna . . . De azután Varga Mihály egész nap gépies egyformasággal, fáradhatatlanul emeli és vágja a földbe a kapát, hajol, lép, gondosan figyel, muszáj, früstökig, délig, estig, egyik napon és a másikon, egyik esztendőben és a másikban, az élete elfogytáig. Ha fáj is a dereka, akkor sem gondol rá, hanem mintha a kapavágások végtelen sora önbiztató hajsza lenne, tovább, tovább, újra tovább, muszáj, nem fáj, egy csöppet sem fáj.

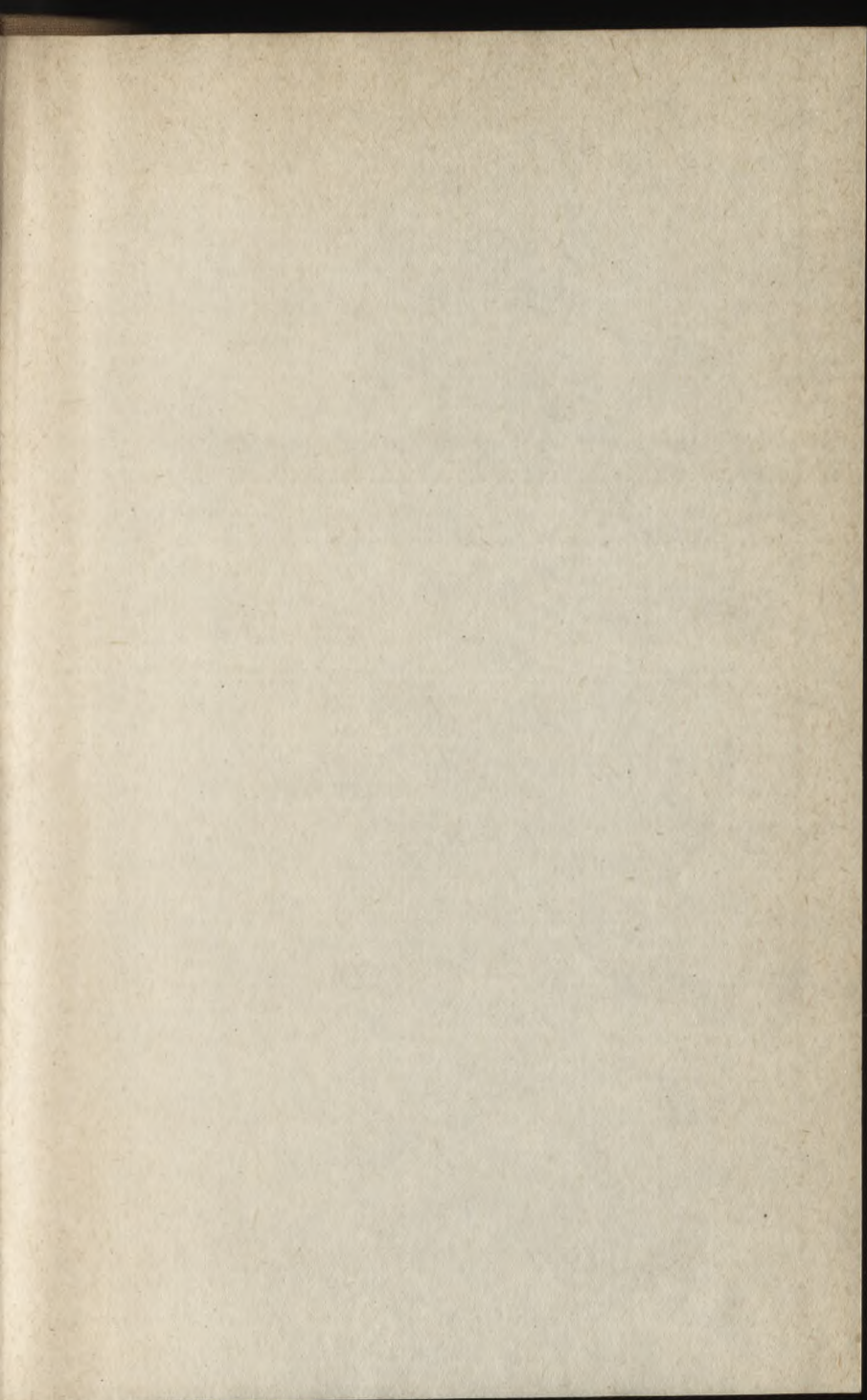
TARTALOM

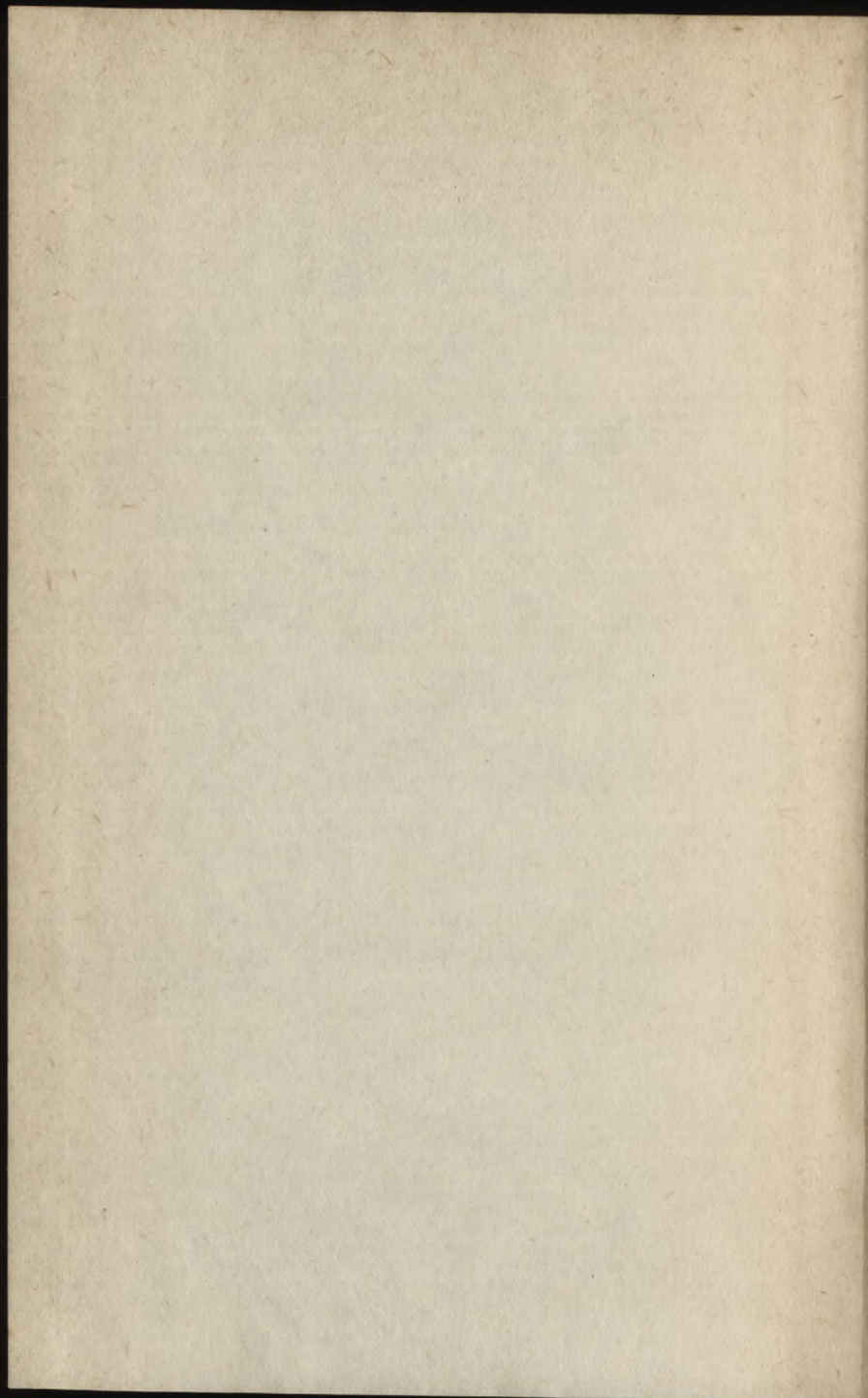
Előszó	5
Folyik a háború	9
Kórház, segédszolgálat	38
Piliscsaba	63
A háború véget ér	89
Az októberi forradalom	111
A Tanácsköztársaság	134
A Tanácsköztársaság bukása	162
Lehangoltság	179
Kurzusirodalom	201
Újságírás	222
A pesti élet	252
Regénykísérlet	280
Karcolatok	307
Két bécsi út	337
Együtt, Századunk	366
Utazásaim	413
A Kiskunhalom	445
Kultúránk gyöngyeiből	472

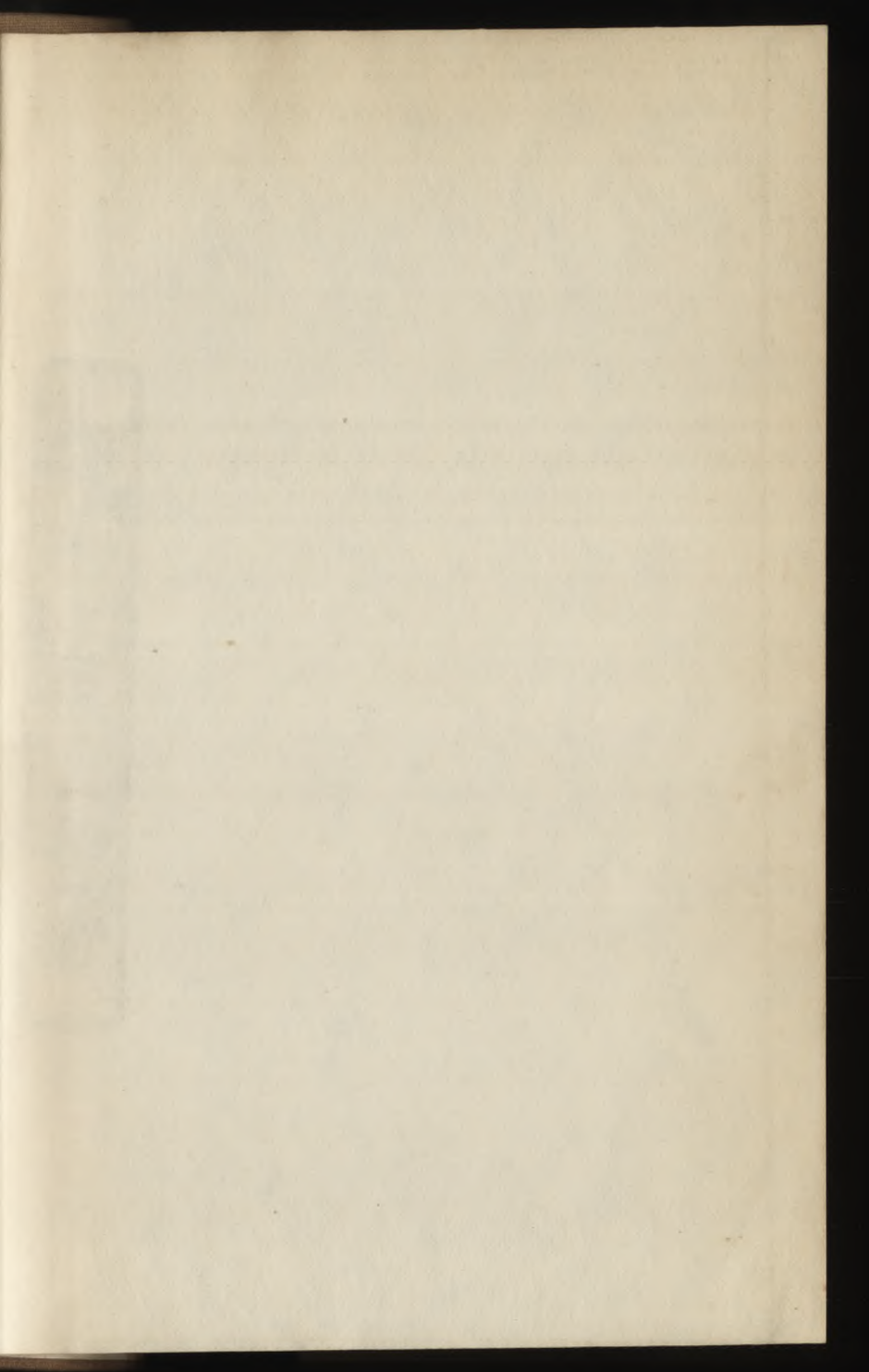

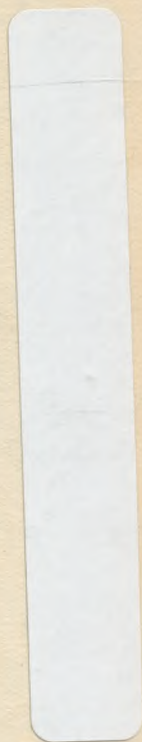
Megjelent 1956-ban

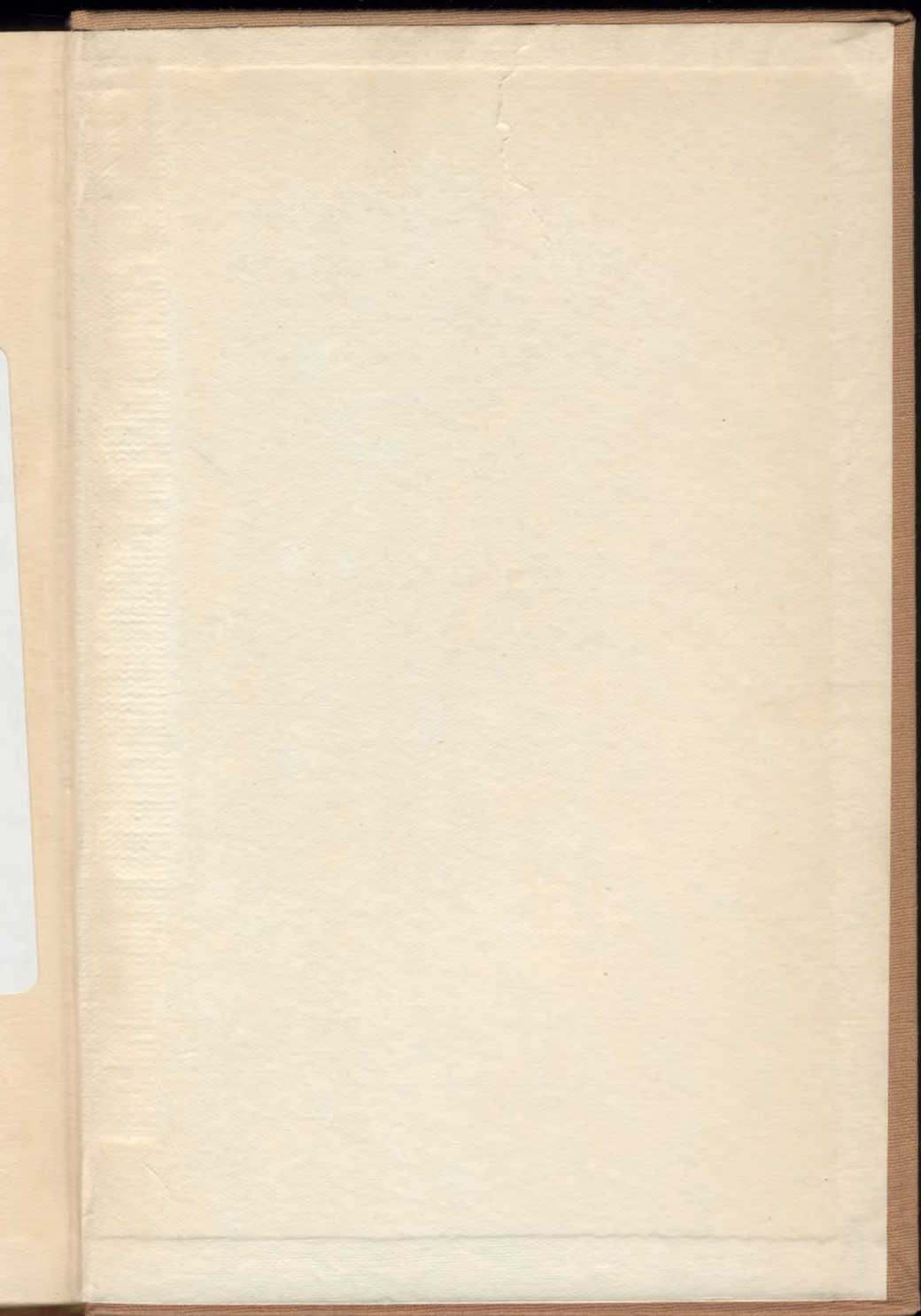
*Felelős kiadó a Szépirodalmi Könyvkiadó igaz-
gatója — Felelős szerkesztő: Vajda Miklós —
Műszaki vezető: Farkas Imre — Címlap és
kötéstartó: Pap Klára — Megjelent 7000 pél-
dányban — Terjedelem: 245 (A/5) ív — Ez a
könyv az MNOSZ 5601—54 és 5602—50. A
szabványok szerint készült — Budapesti Szikra
Nyomda, V., Honvéd u. 10. — 8833 — Fe-
lelős vezető: Lengyel Lajos igazgató*

34-78

A

NAGY
LAJOS
MŰVEI

MB
26730

Amenekülő ember